III 22-002

mitru Sandu

SPAȚIUL SOCIAL AL TRANZIȚIEI

POLIROM

SOCIOLOGIE ANTROPOLOGIE

Cercetări și eseuri

BIBL. CENTR. UNIV.
„M.EMINESCU" IAŞI
ŞTIINŢE ECONOMICE
III 22.002

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

JS. 158. 241

ECP-III-285

SOCIOLOGIE·ANTROPOLOGIE

Cercetări și eseuri

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecţia *Sociologie, antropologie. Cercetări şi eseuri* este coordonată de Elisabeta Stănciulescu

Dumitru Sandu este profesor la Catedra de Sociologie a Universităţii Bucureşti, redactor-şef al revistei *Sociologie Românească,* membru al Uniunii Internaţionale pentru Studiul Ştiinţific al Populaţiei. Din 1996 este consultant local al Băncii Mondiale pe probleme de dezvoltare rurală, sondaje şi capital social. A coordonat sondaje de opinie în România, în calitate de director al SOCIOBIT, pentru Media and Opinion Research, München, Research Office of USIA, Washington, International Organisation of Migration. De acelaşi autor : *Fluxurile de migraţie în România,* Editura Academiei, Bucureşti, 1984 ; *Dezvoltarea socioteritorială în România,* Editura Academiei Bucureşti, 1987 ; *Statistica în ştiinţele sociale. Probleme teoretice şi aplicaţii pentru învăţământul universitar,* Universitatea Bucureşti, 1992 ; *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România,* Editura Staff, Bucureşti 1996, volum premiat de Academia Română.

Coperta colecţiei : Angela Rotaru-Serbenco

Copyright © 1999 by Editura POLIROM

Iaşi, B-dul Copou nr. 4, P.O. Box 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale :
SANDU, DUMITRU
Spaţiul social al tranziţiei / Dumitru Sandu ;
Iaşi : Polirom, 1999
232p., 24 cm – (Sociologie, antropologie. Cercetări şi eseuri)
Bibliogr.

ISBN : 973-683-366-6

CIP : 303 : 316.653

Printed in ROMANIA

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Dumitru Sandu

SPAȚIUL SOCIAL AL TRANZIȚIEI

711726
B.C.U. IAȘI

POLIROM
1999

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

03. DEC. 2002
Nr. Inv. 3408
Facultatea de Economie si Administrarea Afacerilor
BIBLIOTECA
EC1-II-285

Ado-96.148
B.C.U. „M.EMINESCU" IAȘI
ȘTIINȚE ECONOMICE
11-03-2010

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLĂ DE MATERII

TRANZIŢIA CA EXOD. ESEU INTRODUCTIV 9
Intenţii 9
Tranziţie şi reformă 9
Fenomenologia cantitativă 10
Abordarea analogică a tranziţiei 12
Exodul fără Moise într-un Canaan ideatic 14

Capitolul 1– ÎN CĂUTAREA DRUMULUI PIERDUT 17
O cultură a nemulţumirii? 17
De unde vin diferenţele? 19
Reforma ca proiect de schimbare societală 23
Reforma ca modernizare socială 27

Capitolul 2 – „LOCATAR" ÎN SPAŢIUL DE STATUS 33
Optimismul între cicluri electorale şi economice 33
Schimbarea ca paradigmă socială 37
Spaţiul social al optimismului 44
Nemulţumirea, între resurse şi definiţii sociale 45
Tipuri sociale de pesimism/optimism 47
Satisfacţia de durată 50
Captivi în spaţiul de status 53
Ideologii liberaliste şi comunitare 57
Concluzii 64

Capitolul 3 – SOCIABILITATEA PRODUCTIVĂ 71
Capitalului social ca formă de interacţiune 71
Încrederea ca formă de schimb social 72
Încrederea în instituţii 74

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Spaţiul regional al încrederii 84
Structura empirică a capitalului social 89
„Rădăcinile" capitalului social 91
Concluzii 94

Capitolul 4 – ELITA ANTREPRENORIALĂ 97
Antreprenoriatul ca inovaţie socială 97
Antreprenoriatul ca răspuns la provocările mediului 98
Antreprenori prin dorinţă, intenţie şi comportament 99
De unde vin antreprenorii? 105
Antreprenoriatul şi încrederea în mediul rural 108
Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziţie? 110
Veniturile ca semn al orientării antreprenoriale 116
Profitul şi investiţiile ca semne ale orientării antreprenoriale 121
Drumul arendei 125
Concluzii 127

Capitolul 5 – SPAŢII REGIONALE ŞI COMUNITARE 131
Capitalul uman în dezvoltarea regională 132
Măsurarea capitalului uman regional 133
Distribuirea regională a capitalului uman 134
Investiţii pentru producerea capitalului uman 140
Diferenţieri rural-urban 142
Ariile culturale ca regiuni de maximă omogenitate 143
Sărăcie/dezvoltare comunitară în mediul rural 149
Migraţia ca experienţă comunitar-regională 160
Etape 160
Medii rezidenţiale 161
Vârste şi sexe 162
Distanţe 163
Regiuni istorice 164
Fluxuri interjudeţene 164
Revenirea în judeţele sărace 165
Cine revine de la oraş la sat 167
Discuţie 167

BCU "LUCIAN BLAGA" UNIVERSITY LIBRARY

ANEXE 171
Anexa 1. Schema de eşantionare SOCIOBIT 171
Tematica sondajelor: construcţia socială a reformei 171
Proiectarea eşantioanelor 172
Stratificarea în funcţie de tipul de localitate 173
Un criteriu neglijat: tipul de sat 176
Anexa 2. Construcţia variabilelor de analiză 180
Anexa 3. Spaţiul social ca structură de relaţii asimetrice: analize de regresie 189
Anexa 4. Analize factoriale 198
Anexa 5. Structuri regionale 202
Anexa 6. Comunele cele mai sărace 206
Anexa 7. Structuri ale migraţiei interne 213
BIBLIOGRAFIE 217
NOTE 221

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TRANZIŢIA CA EXOD. ESEU INTRODUCTIV

Intenţii

Tranziţia înseamnă schimbare, adică o mulţime de situaţii intermediare între două stări de relativ echilibru, identificate prin experienţă, cunoaştere sau proiect. În cazul tranziţiei postcomuniste, originea este socialismul real al anilor '80, iar destinaţia vizată, explicit sau implicit, o constituie economia de piaţă şi democraţia, capitalismul democratic asociat cu bunăstarea, competiţia şi libertatea. Indiferent de numele care i se dă, este oare această schimbare unică? Are ea similitudini în istorie? Este unitară, se desfăşoară la fel în tot spaţiul fost comunist? Dar în interiorul aceleiaşi ţări? Care sunt liniile ei de forţă şi actorii ei esenţiali?

Volumul îşi propune să ajungă cât mai aproape de răspunsurile la întrebările anterioare. Drumul ales este cel al unei monografii asupra României socioculturale a anilor '90. Ce fel de monografie? O cercetare exhaustivă asupra vieţii sociale dintr-o ţară aflată în deplin proces de transformare? Nu, ceea ce încerc este o monografie sociologică din perspectiva spaţiului social, a configuraţiilor de relaţii care ordonează fluxul şi magma tranziţiei postcomuniste în această ţară. Pentru a reconstrui lumea trecerii de la socialism la capitalism/societate a bunăstării bazată pe libertate, competiţie, competenţă, am „spart" spaţiul social în sub-spaţii – de status, comunitare, regionale, tematice etc. Am încercat să văd, la nivelul „sub-spaţiilor", unde se situează experienţele umane asociate cu satisfacţia şi nemulţumirea, cu optimismul, încrederea, toleranţa, religiozitatea, liberalismul, antreprenoriatul, migraţia etc.

Tranziţie şi reformă

Nucleul tranziţiei postcomuniste este dubla reformă, de realizare a economiei de piaţă şi a democraţiei. La prima vedere, am explicat un concept difuz precum „tranziţia" prin alt concept la fel de imprecis. Ce este reforma postcomunistă? Care sunt determinările ei esenţiale – proces unic, cu desfăşurare uni- sau multiformă?

Răspunsul condensat la această întrebare porneşte de la ipoteza că în istorie poate fi identificată o clasă de schimbări de tip societal declanşate de proiecte ale elitelor şi implementate prin interacţiunea elite-mase, în baza unor mecanisme de persuasiune, contagiune sau constrângere. Numele pe care acestea îl poartă îndeobşte este cel de reformă. Haina conceptului astfel definit îmbracă foarte bine corpul reformelor religioase din secolul al XVI-lea, al celor prin constrângere aduse de comunism, diferitele valuri de democratizare europeană sau latino-americană de după cel de-al doilea război mondial (O'Donnell G., Schmitter Ph., Whitehead, 1986).

Facultatea de Economie şi Administrarea Afacerilor

Tranziţia şi reforma postcomunistă nu sunt două procese diferite, ci două perspective asupra aceluiaşi proces de schimbare structurală de la economia centralizată şi organizarea totalitară la economia de piaţă şi democraţie. Abordarea de tip reformă urmăreşte schimbările din perspectiva proiectului, a stării ţintă spre care se tinde – societatea bunăstării bazată pe libertate şi concurenţă. Economia de piaţă şi democraţia sunt două posibile nume, două posibile modele preferenţiale, istoric fundamentate pentru această ţintă a tranziţiei. Numele sau definiţiile operaţionale care i se dau pot fi diferite – socialism de piaţă, societate modernă etc. –, dar trăsăturile economiei de piaţă şi ale democraţiei nu pot fi eliminate, după traumatizanta experienţă comunistă, din identificarea stărilor ţintă provocate de schimbări structurale în fostele societăţi ale socialismului de stat.

Perspectiva tranziţiei este mai complexă, implică mai mulţi termeni de referinţă decât abordarea de tip reformă. A judeca o stare socială din perspectiva tranziţiei în anii '90 din România implică o raportare la ceea ce a fost în timpul comunismului şi la ceea ce este de aşteptat să fie în temeiul proiectului de reformă, al experienţelor istorice similare. Perspectivei i se subsumează măsurarea distanţelor dintre prezent–trecut şi prezent–„viitor dezirabil". Perspectiva tranziţiei este mai largă şi pentru că include şi acele schimbări care sunt asociate cu efectele propriu-zise ale proceselor de democratizare şi dezvoltare a economiei de piaţă. Conceptul de tranziţie are, în plus, şi o notă de evaluare. Tranziţia este o „trecere"[1] de la o stare la alta. Dar nu orice trecere, ci una care, în evaluarea difuză a celor care o trăiesc, ar fi bine să fie cât mai scurtă, depăşită cât mai repede. Ar putea fi formulată ipoteza existenţei unei tendinţe în practica lingvistică din ştiinţele sociale de a da numele de tranziţie schimbărilor, trecerilor trăite, cu evoluţie posibil incertă şi cu efecte nedorite pe parcursul desfăşurării lor[2]. Există tendinţa de a eticheta drept „tranziţii" transformările sociale însoţite de crize[3]. La nivelul aceleiaşi practici lingvistice din ştiinţele sociale apare tendinţa de a asocia termenul de „tranziţie" cu schimbările de scurtă durată sau dorite ca atare. Schimbările pe termen lung sunt desemnate cel mai adesea sub numele de „transformări". Lucrările de mare impact în ştiinţele sociale creează modele de practică terminologică. Este foarte probabil că *Marea Transformare* a lui Karl Polanyi (1944), ca lucrare clasică de analiză a trecerii de la capitalismul bazat numai pe principiul pieţei la capitalismul în care încep să acţioneze şi instituţii ale protecţiei sociale, a contribuit substanţial la cristalizarea unui mod de utilizare a termenului de „transformare" în ştiinţele sociale. Or, „marea transformare" este una de durată lungă. Dubla mişcare a fost cea de limitare a expansiunii mecanismelor de piaţă prin mecanisme ale protecţiei sociale. O dată parcurse, schimbările câştigă nume precise.

A reduce tranziţia la o perioadă istorică este insuficient. În fond, România trăieşte în tranziţie de la 1830 încoace. Şi ca ea, multe alte state periferice. Important este să fie accentuat faptul că prin conceptul de tranziţie se propune o modalitate de abordare prin măsurarea distanţelor între prezent şi stările de referinţă de origine–destinaţie şi se identifică mecanisme care permit schimbarea între două puncte temporale de referinţă. Şi mai corect este să distingem între tranziţia ca perioadă şi tranziţia ca mod de abordare.

Fenomenologia cantitativă

Indiferent de perspectiva adoptată, schimbarea structurală de la organizarea socialistă la cea bazată pe concurenţă şi democraţie rămâne una complexă, cu multiple componente, meandre, avataruri, strategii. Reconstituirea ei în plan ştiinţific este cu atât mai dificilă,

cu cât este mai mare suprapunerea între spaţiul trăit de autor şi cel analizat. Neutralitatea axiologică şi păstrarea dreptei măsuri în raportul dintre esenţial şi efemer constituie, în aceste condiţii, un deziderat greu de atins. În dorinţa de a rămâne cât mai aproape de ţinta neutralităţii axiologice, am urmărit sistematic sprijinul construcţiei teoretice şi al instrumentelor analitice cu grad ridicat de standardizare. Anexele lucrării vorbesc despre tentativa de a descrie spaţiul social al ţării ca o configuraţie de relaţii măsurabile prin modele de regresie sau factoriale. Pentru a rămâne aproape de cititorul care preferă construcţia ştiinţifică mai puţin formalizată, am preluat în cuprinsul lucrării formulări simplificate ale analizelor din anexe. Chiar cu acest amendament de formă de prezentare, analizele cantitative centrate pe relaţii rămân dominate de pericolul „pierderii" agenţilor sociali, ignorării rolului constitutiv al subiectivităţii în viaţa socială. Am încercat să răspund riscului respectiv printr-o abordare care ar putea fi desemnată ca „fenomenologie cantitativă". În sociologie, fenomenologia este instituită ca abordare în seria sociologiilor interpretative, centrate pe subiectivitate, pe rolul constructiv al agenţilor sociali, pe definiţii sociale, pe „lumea vieţii" etc. (Schutz, 1975). Tehnicile de culegere şi interpretare a datelor asociate abordării fenomenologice sunt cele de tip calitativ. O opoziţie mai mult sau mai puţin artificială între abordările calitative şi cele cantitative este prezentă în comparaţiile dintre sociologiile interpretative şi cele de tip obiectivist. La nivelul interacţionalismului simbolic, spre exemplu, se manifestă o profundă îngrijorare faţă de caracterul dezumanizant al abordării vieţii sociale în termeni de variabile[4].

Fundamentul empiric al prezentei lucrări îl constituie datele din sondajele bazate pe eşantioane reprezentative la nivel naţional. Oricât de imaginative ar fi întrebările care se pun, datele de sondaj la nivel individual-familial alimentează o puternică presiune de atomizare a interpretărilor, de reducere a vieţii sociale la mulţimi de indivizi standard. Am încercat o evitare pe cât posibil a unei astfel de capcane sociologice prin construcţie teoretică, abordări multi-nivel şi construcţie tipologică. Agregarea acestor abordări, împreună cu analizele centrate pe relaţii cantitative, a fost făcută în intenţia de a regăsi subiectivitatea dincolo de multitudinea constrângerilor obiective şi a standardizărilor metodologice. Pentru fiecare tip de spaţiu social în care am ajuns analitic am încercat să punem în conjuncţie măsuri obiective şi subiective, agenţi, relaţii, constrângeri şi oportunităţi. Fenomenologia cantitativă ar putea fi eticheta de subsumare a unei astfel de abordări cu metode multiple astfel conjugate şi orientate, încât demersul cantitativ să contribuie la identificarea prezenţei subiective, constructiviste a diferiţilor agenţi în spaţiul social. Ceea ce prezentul volum nu include dintre constituenţii fenomenologiei cantitative este studiul de comunitate capabil să repună în context opinii şi comportamente, să le dea sens structural. Deficienţa este parţial suplinită prin abordări multi-nivel, prin asocierea opiniilor şi comportamentelor individuale cu variabile comunitare şi regionale.

Fenomenologia cantitativă este o tentativă de înţelegere a lumii-vieţii constituită din intersubiectivităţi, prin trecerea de la analizele în termeni de variabile la analizele care reconstituie contextele semnificative pentru trăirile umane prin analize multi-nivel, tipologii, profiluri, studii de comunitate. Este, în fapt, o abordare prin metode multiple orientată spre identificarea aspectelor subiective pentru care contează diferitele variabile sau combinaţii de variabile obiective. Din perspectiva fenomenologiei cantitative se impune ca fenomene precum sărăcia să fie abordate prin indicatori obiectivi şi subiectivi, dezvoltarea comunitară să fie văzută simultan prin condiţiile de satisfacţie comunitară şi prin

satisfacţia comunitară etc. Tipurile de situaţii sociale care dau seamă de variaţia comportamentelor şi opiniilor sunt un instrument esenţial pentru a creşte şansa de apropiere de lumea vieţii, de viaţa socială ca experienţă.

Abordarea analogică a tranziţiei

Apropierea de întreg, de complexitatea reală a proceselor de reformă sau de tranziţie postcomunistă poate fi împlinită apelând la puterea analogiilor. Din lunga serie a metaforelor relevante le-am reţinut ca deosebit de utile pe cele ale exodului biblic, jocului de şah şi tratamentului acordat bolnavului.

Adoptarea fiecăreia dintre ele este însoţită nu numai de un joc al corespondenţelor, ci şi de raportarea la filosofii sau concepţii diferite asupra reformei. Succinta actualizare a analogiilor care urmează are intenţia de a sugera o imagine a întregului asupra tranziţiei postcomuniste, înainte de a proceda la „disecţiile" analitice din capitolele propriu-zise ale lucrării.

Exodul evreilor este descris de Biblie ca fugă în masă din Egiptul faraonilor pentru a scăpa din robie şi a ajunge în Ţara Făgăduinţei, „într-un pământ roditor şi larg, în ţara unde curge miere şi lapte în ţinutul Canaanenilor, al Heterilor, al Amoreilor, al Ferezeilor, al Ghergheseilor, al Heveilor şi al Iebuseilor" (Ieşirea, 4, 8). Ieşirea din robie este pornită şi organizată prin poruncă divină.

Ca şi în cazul reformei, se pleacă de la o origine cunoscută, de la un pământ al suferinţei, spre un pământ al făgăduinţei, necunoscut dar identificat ideatic. Călătoria durează 40 de ani. Pe parcursul ei, prin Moise, evreii primesc de la Dumnezeu tablele legii, reguli de organizare a cortului sfânt, a zilelor de lucru şi de sărbătoare. Sunt legi întemeietoare, sociale şi religioase. Timpul exodului este extrem de bogat în evenimente, în fenomene sociale de învăţare, de opoziţie între lideri, între lideri şi membrii comunităţii etc. Izomorfismul dintre fenomenul biblic şi cel de tranziţie poate fi constatat în planuri multiple. Ca şi în cazul exodului, regăsim un proces de trecere voluntară de la un pământ al robiei la unul al făgăduinţei (democraţie, bunăstare, libertate etc. în cazul tranziţiei). Precum în secvenţa biblică, schimbarea ţintă şi planul de ieşire din robie sunt date. Proiectul de reformă este unul al elitelor. Funcţia liderilor reformatori este, ca şi în cazul lui Moise, nu numai cea de concepere a proiectului de schimbare, dar şi cea de găsire a mijloacelor pentru menţinerea poporului pe drumul reformei în pofida tuturor dificultăţilor.

Şahul este o altă modalitate analogică de considerare a tranziţiei postcomuniste. Pentru fiecare dintre componentele morfologice ale jocului se găsesc cu uşurinţă echivalente funcţionale la nivelul procesului societal:

joc de şah		procese ale tranziţiei
jucători	=	agenţi ai reformei
piese	=	a) actori manipulaţi/influenţaţi de agenţi, lideri
		b) capitalul material al agenţilor
reguli	=	instituţii
strategii de joc	=	politici, strategii de reformă
resurse pentru câştigarea jocului	=	capitalul uman ca resursă a reformei
definirea clară a situaţiei finale de câştigare a jocului	=	indicatori de estimare a stadiului reformei

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Opoziţia dintre tranziţia ca exod şi tranziţia ca joc de şah duce la identificarea clară a două concepţii asupra procesului de reformă. În primul caz, determinantă este viziunea dependenţei de cale – schimbarea este pre-determinată (Rona-Tas, 1998) prin punctul de pornire (voinţa divină în secvenţa biblică), experienţa reformelor parţiale în perioada de pre-tranziţie (resurse de capital material, uman şi social existente în societate pentru cazul procesului de reformă).

Analogia cu jocul de şah trimite la conceperea tranziţiei ca proces cu determinare internă. Strategia este principalul factor de influenţă nemijlocită asupra rezultatului. Actorii cu resursele de capital uman şi cu strategiile lor sunt cei care „fac jocul", respectiv hotărăsc soarta reformei. Şi nu oricare dintre actori, ci mai ales liderii, echivalentul funcţional al jucătorilor care pun în mişcare piesele de şah. Piesele de şah sunt purtătoare de ambiguitate. Pe de o parte, semnifică resursele materiale ale agenţilor. Ele sunt stocuri vizibile cu ajutorul cărora jucătorul poate câştiga partida. Aceasta este metafora asociativă dintre jucător şi piese. Există însă şi o metaforă bazată pe opoziţia dintre jucător şi piese : primul este actor de elită, agent de construcţie, iar piesele sunt simbolul pentru mase, pentru cei care trăiesc reforma în baza unor mecanisme de constrângere sau contagiune socială. În reformele prin constrângere, de tipul celor promovate prin ocupaţia sovietică, piesele de şah nu sunt resurse, ci mase. La limită, în reformele democratice, piesele de şah sunt resursele materiale. În fapt, chiar în tranziţiile democratice, metafora pieselor de şah poate fi citită în ambele sensuri, ca trimitere la resurse ale elitelor şi ca mase influenţate de elite.

Cele două analogii, cea a şahului şi cea a exodului, trimit la concepţii cu funcţii diferite. Prin raportare la succesiuni de evenimente de tipul exodului, se obţine o justificare asupra ritmului lent al tranziţiei („a fost nevoie de peste 40 de ani pentru a ajunge în Canaan") sau eventual structuri narative relevante pentru „cum a mers procesul". Tranziţia ca joc de şah este mai aproape de viziunea constructivistă – reforma poate fi făcută, depinde de modul în care sunt combinate reguli şi piese, strategii şi resurse, pentru a atinge obiectivele. Ca şi în jocul de şah, unde fiecare dintre piese este individualizată prin poziţia iniţială şi prin sintaxa care îi este asociată (Marcus, 1987 : 348), în procesul de tranziţie, fiecare categorie de actori sociali se individualizează prin resursele iniţiale de care dispune şi tipul de sistem normativ-instituţional care îi reglementează mişcările. Analogia exodului accentuează pe opoziţia mase-elite, pe când prin analogia şahului atenţia este îndreptată înspre categorii de actori şi strategii.

Este adevărat însă că ambele analogii şi, implicit, concepţiile care li se asociază, pot funcţiona în context justificativ („de ce procesul se desfăşoară astfel"), cognitiv („cum a decurs schimbarea") sau pragmatic („cum se poate acţiona").

Din toate cele trei puncte de vedere – cunoaştere, justificare sau acţiune – viziunile exod şi şah asupra reformei se pot completa. Reforma şi tranziţia sunt, simultan, dependenţă de cale şi construcţie voluntară.

Ceea ce pierd ambele analogii este viteza, modul de desfăşurare a procesului. În asociere cu imaginea exodului, viteza procesului este lentă şi predeterminată. Prin analogia jocului de şah problema vitezei nu se pune.

Pentru completarea imaginii analogice asupra reformei, în scopul de a cuprinde şi alte aspecte, s-a apelat la metafora bolnavului. Din această perspectivă, reforma poate fi graduală sau „şoc", aşa cum şi tratarea unui bolnav se poate face medicamentos sau chirurgical. În aceeaşi logică, stabilizarea inflaţiei trebuie să preceadă sau să însoţească

liberalizarea şi privatizarea. Atât metafora bolnavului, cât şi cea a jocului de şah favorizează meditaţia asupra tipurilor de strategie: gradualiste – de tip şoc, de supravieţuire sau de atac, de mobilizare a unor resurse reduse sau de nivel ridicat etc. Tranziţia ca exod este practic lipsită de strategie umană, ea pur şi simplu se întâmplă prin destin istoric.

Cele trei imagini-ghid asupra reformei se întâlnesc nu numai la nivelul elitelor, ci şi al persoanelor obişnuite. În planul vieţii individuale, acest proiect societal este trăit fie ca exod, fie ca joc de şah, fie ca mod de tratare a unei boli. Antreprenorii sunt clar jucători de şah ai tranziţiei. Non-antreprenorii săraci, săracii din zonele sărace despre care se va vorbi în lucrare, sunt, foarte probabil, purtători ai unei filosofii a exodului. Pentru ei schimbarea vine de la sine sau, dacă se poate, o evită.

Antreprenorii nu sunt la fel. Unii intră în afaceri pentru profit, speranţă de câştig rapid şi considerabil. Lor le este specifică filosofia tranziţie ca joc de şah şi ca tratament radical. Ei acceptă riscurile operaţiei care se cheamă schimbare. Există însă şi tipul antreprenorului de supravieţuire. Pentru el angajarea în afaceri nu este atât un drum de îmbogăţire, cât unul de supravieţuire. El oscilează între filosofia exodului, cea a tratamentului medicamentos sau chirurgical.

Exodul fără Moise într-un Canaan ideatic

Normal, stările de tranziţie sunt mai puţin durabile decât punctele de echilibru între care apar. Există însă societăţi în care tranziţia este o stare aproape permanentă. Societatea românească pare să fie una din seria respectivă. În momentul în care a început reforma totalitar-comunistă de după 1944, capitalismul românesc era departe de a fi fost instituit cu putere la toate nivelurile şi sectoarele social-economice. Pentru segmente largi de populaţie rurală, spre exemplu, subzistenţa agricolă era principalul mod de organizare social-economică. Perioada interbelică a fost una de consolidare a economiei capitaliste şi a statului naţional unitar. La începutul anilor '30, Ştefan Zeletin aprecia că „România se află încă în perioada de tranziţie de la vechiul regim agrar la noul regim, modern, capitalist: vechiul regim a fost desfiinţat, dar urmele sale nu s-au şters cu totul, noul regim n-a ieşit pe deplin din faşă" (Zeletin, 1997 : 493). Dictatura lui Carol al II-lea, cea antonesciană, războiul şi ulterior totalitarismul sovietic au impus stoparea proceselor de tranziţie capitalistă şi politico-administrativă. Tranziţiile economice, sociale şi politice începute după primul război mondial erau departe de a fi fost încheiate în anii '40. Comunismul a venit cu reforma prin constrângere de literă şi spirit sovietic. A început o nouă tranziţie, cea spre comunism. Marca ei a fost discontinuitatea, ruptura faţă de ceea ce fusese înainte. O ruptură ne-accidentală, asumată şi impusă în toate sferele vieţii. Se dorea un om nou, de tip comunist, care nu putea să apară decât dacă se tăia orice legătură cu trecutul. Oricum, liniile de forţă ale trecutului trebuiau să fie clar distruse prin iradiere comunistă, prin negarea proprietăţii private, libertăţilor individuale, societăţii civile ca libertate de grup, concurenţei etc. Dacă în societăţi precum cea ungară sau poloneză a existat loc pentru reforme parţiale orientate capitalist-democratic, în România a fost vorba numai de trecerea de la ocupaţia sovietică la comunismul lui Dej şi, ulterior, la cel al lui Ceauşescu. În toată lumea socialistă, proiectul de tranziţie la comunism a eşuat. Revoluţiile din 1989 marchează simbolic acest eşec. De aici încolo începe o nouă tranziţie, „dublă", spre economie de piaţă şi democraţie. Aceasta este, în fapt, ca şi tranziţia de la capitalism

la socialism, de natură totală. Diferenţa majoră rezidă în faptul că mecanismele de realizare sunt predominant voluntare. Revenirea la normalitate este dorită în proporţii covârşitoare de către populaţie. O atentă examinare a ceea ce s-a întâmplat în raportul dintre intenţii şi fapte duce la constatarea că deocamdată tranziţia postcomunistă a României s-a făcut mai mult spre subdezvoltare, iar construcţia împlinită a fost mai mult în linia unei societăţi de supravieţuire (Pasti, Miroiu, Codiţă, 1997).

Comunismul este o secvenţă istorică de schimbări voluntariste împlinite prin măsuri violente de cooperativizare a agriculturii, desfiinţare a unor categorii sociale prin exterminare fizică, impunerea unui mod de viaţă bazat pe frică, dedublare, atomizare a relaţiilor sociale. În cuprinsul său există însă şi componente de modernizare şi mobilitate socială. Creşterea stocului de educaţie şcolară (Holmes, 1997 : 239) este o astfel de componentă de modernizare pentru toate ţările socialiste. În fapt, tensiunea dintre aşteptările unei populaţii cu un stoc de educaţie considerabil şi modul de organizare socială bazat pe forţă este unul dintre factorii importanţi care a alimentat revoluţiile din anul 1989. Sporind considerabil stocul de educaţie, comunismul a potenţat o imensă forţă de modernizare la nivel individual. În condiţii totalitare sau autoritare, modernitatea individuală a rămas pentru o parte covârşitoare a populaţiei la nivel latent. De ce latent? Din simplul motiv că nu poate exista modernitate individuală manifestă fără un cadru instituţional de tip liberal-democratic.

După 1989 începe reforma de instituire a economiei de piaţă şi a democraţiei. Era un nou drum nu numai de abandonare, dar şi de negare a reformelor totalitar-comuniste. Începea o nouă tranziţie prin acelaşi deja comun procedeu de negare a tranziţiei anterioare.

Istoria modernă a României apare astfel ca o succesiune de tranziţii neîmplinite care se neagă reciproc. Pare să fie vorba de o suită de exoduri fără Moise, fără lideri politici capabili să scoată poporul din pustiu. Care dintre figurile cu profil politic de maximă vizibilitate din ultimii 70 de ani de istorie poate fi considerată salvatoare sau exemplară nu prin intenţii sau proiecţii sociale, ci prin împliniri în spaţiul naţional? Desigur, între ele există diferenţe enorme. Contexte, presiuni geopolitice, abilităţi şi intenţii foarte diferite. Care dintre ele însă poate fi invocată fără ezitare ca figură efectiv şi nu intenţional salvatoare? În toţi aceşti ani, Ţara Făgăduinţei a existat mai mult într-un mediu confuz-ideatic decât ca imagine credibilă sau realitate la capăt de drum. Intenţii, ideologie a salvării, din plin. Călătoria social-istorică reală a fost cel mai adesea pe drumuri cu colb de Şur, Sin sau Sinai (Ieşirea, 15-19).

Speranţa unei continuităţi ascunse, pozitive, rămâne. Deşi lent, cu meandre, drumul pare să aibă totuşi un curs ascendent. Acesta poate fi citit nu atât în cifrele industriei, agriculturii sau PIB-ului, cât mai ales în cele ale creşterii stocului de educaţie şi reducerii mortalităţii infantile[5]. De unde provin discontinuitatea tranziţiilor şi meandrele „exodului" spre bunăstare şi libertate socială în cazul României? Sunt date ele de configuraţia puternic accidentată a părţii de lume în care trăim sau de absenţa unui Moise în seceta deşertului întâlnit? Experienţa istorică pare să sugereze răspunsul dublei determinări a discontinuităţilor tranziţiei – configuraţie geopolitică şi absenţa liderilor providenţiali. Sau poate este vorba şi de alţi factori situaţi în straturile culturale ale determinismului. Acest tărâm al valorilor este însă atât de eterogen şi cu o acţiune atât de mediată, încât invocarea sa este plină de capcane care nu pot fi evitate decât într-o altă lucrare, explicit şi inspirat consacrată temei.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 1

ÎN CĂUTAREA DRUMULUI PIERDUT

O cultură a nemulţumirii?

Lucrurile se petrec aici şi acum, în România cumpenei de mileniu, la graniţa dintre poveste şi inginerie, dintre drumul care se proiectează, pentru care se fac planuri de călătorie sau pe care efectiv este trăită călătoria vieţii. O călătorie trăită ca speranţă, dezamăgire, dramă sau împlinire. Pentru cine speranţă, dezamăgire, dramă sau împlinire? Cum şi de ce?

Ingineria este o promisiune fundamentată, întemeiată pe proiect şi măsură. Povestea este dorinţă, imaginaţie. Care proiect şi care dorinţă? Proiectul se numeşte reformă, re-întemeiere a societăţii pe mecanisme ale economiei de piaţă şi pe democraţie. Dorinţa este, de asemenea, simplă, uşor de exprimat – viaţă demnă, libertate şi împlinire a trebuinţelor umane de bază şi de autorealizare. „Inginerii", constructorii proiectului de reformă sunt, la început, politicienii, experţii care îi deservesc sau care li se opun sau îi ignoră şi instituţiile internaţionale care vin din lumea „de dincolo", cea spre care duc dorinţe şi proiecte deopotrivă.

La început, logica socială a ingineriei, a proiectului de reformă, se suprapune aproape peste logica basmului, a imaginaţiei colective despre ceea ce vor fi economia de piaţă şi democraţia. Drumul de parcurs părea unic şi uşor. „Zmeul-gardian" al comunismului fusese decapitat printr-o revoluţie. Chiar o revoluţie? Da, o revoluţie politică, chiar dacă „furată" sau botezată ca „lovitură de stat". Cu câteva materiale simple – presă liberă, o anume privatizare şi un stat ceva mai prietenos, dar oricum atotputernic, urma, se credea, să fie realizată noua construcţie. Capitalism, şomaj, inflaţie, sărăcire dincolo de limitele a ceea ce există? Nici vorbă. Încă nu apăruseră nici în povestea scrisă de imaginarul colectiv, nici în proiectele noilor ingineri ai reformei. Se oscila încă între un reformism de negaţie – trebuie să fie altfel decât a fost, şi un reformism utopic – vom avea bunăstare dar fără costuri sociale mari şi, mai ales, fără a restructura în detaliu.

Între timp, ruptura dintre ceea ce se spune şi ceea ce se întâmplă, dintre dorinţă şi realitate, devine tot mai mare. Personajele nedorite ale tranziţiei – inflaţie, şomaj şi sărăcie – încep să vorbească prin simpla lor prezenţă tot mai pregnantă. Povestitorul anonim realizează că realitatea pe care o trăieşte, drumul pe care efectiv călătoreşte sunt foarte departe şi de propriile dorinţe, şi de imaginile pe care le difuzează inginerii noii puteri. Logica realităţii se opune rebel logicii afective a proiectului difuz de tranziţie, dar şi proiectului dat de ingineria puterii. Tensiunile între drumul-proiect de reformă, drumul sperat de milioanele de călători şi cel pe care tot ei sunt obligaţi să meargă se amplifică.

Cine este de vină – proiectantul politician sau expert al puterii, executantul-administrator sau pur şi simplu călătorul care nu ştie ce vrea, sau nu ştie cum să meargă pe noul drum? În 1996, călătorul, în calitatea lui de alegător, decide că vinovatul este proiectantul. În consecinţă, schimbă proiectantul care vedea preponderent la stânga cu cel care vedea preponderent la dreapta. În plus, cel de-al doilea promite în termeni precişi – vom lucra cu atâtea mii de adevăraţi experţi şi contractăm ca în atâtea zile să schimbăm faţa ţării. Noii proiectanţi sunt dăruiţi de către alegători cu un imens capital de încredere. Încrederea în Guvern creşte, după alegerile din 1996, cu cel puţin 20 de procente, iar cea în Parlament cu peste 16 procente[6].

Rapid, apar semnele adevărului. Noua echipă aflată la putere este departe de a fi o echipă. Sunt cel puţin patru. Fiecare cu agenda şi conducătorii ei, cu linii divergente de tip creştin-democrat (PNŢCD), liberal (PNL), social-democrat (PD) şi etnicist (UDMR). Populaţia îşi ia înapoi darul de încredere acordat instituţiilor puterii[7]. Începe conflictul agendelor diferite şi al impunerii algoritmului de ocupare a posturilor. În mod inexplicabil se uită faptul că există un singur mare început pentru toate agendele particulare, de partid. Acesta trebuie să fie cel economic. Este nevoie în primul rând de răspunsul la întrebările: ce trebuie făcut cu marile întreprinderi industriale care lucrează în pierdere, cu multiple subvenţii?, cum pot fi stimulate întreprinderile mici şi mijlocii?. Încep să apară fireşti soluţii de căutare. Disponibilizarea minerilor contra multor salarii acordate necondiţionat ca mod de compensare este un astfel de început. După o scurtă perioadă de entuziasm şi acceptare a soluţiei, încep să apară semnele inadecvării. Disponibilizaţii nu ajung antreprenori, ci pur şi simplu oameni lipsiţi de resurse de trai. Se multiplică de câteva ori ratele de şomaj din zonele afectate de disponibilizări şi se formează asociaţii ale celor care au părăsit minele (Maria Larionescu, Cosima Rughiniş, Sorin Rădulescu: 1999, 131-140, 206-208). Tentativa celui de-al doilea guvern de după 1996 de a relua soluţia disponibilizărilor după modelul anterior este vehement refuzată de mineri. Astfel apar noile mineriade din ianuarie 1999. Aparent, ele seamănă cu cele din 1990 şi 1991. În fapt, nucleul lor dur este reprezentat de mişcările sociale de corectare a unor decizii guvernamentale care ignoră rolul politicii regionale şi al politicilor sociale necesare pentru restructurarea unor zone mono-industriale. Este o dovadă clară că minerii au învăţat lecţiile tranziţiei mai repede decât guvernanţii.

Generalizarea sentimentului că mult promisa reformă este mai mult o fata morgana invocată de politicieni ca strategie de supravieţuire proprie face ca tranziţia să fie percepută mai mult ca drum închis sau, oricum, o călătorie fără liman. Plecarea din portul comunist, da, dar fără o destinaţie credibilă, de ajuns în timpul unei generaţii.

În absenţa unei elite politice, manageriale, capabile să ducă la construirea instituţiilor necesare reformei, economia trece tot mai mult în zona informală, gri. Acest proces pare să fie asociat cu cel de accentuare a corupţiei. Pentru ca economia informală să meargă bine este nevoie ca instituţiile publice să fie slabe, iar corupţia să fie eficientă. Greu de spus cum a evoluat corupţia pe cicluri electorale. Se ştie sigur însă că nemulţumirea populaţiei faţă de eficienţa guvernului în combaterea corupţiei aproape că s-a triplat ca prezenţă socială în doi ani[8]. Desigur, sentimentul de nemulţumire ca atare poartă în el încărcătura fenomenului real de intensificare a corupţiei, dar şi sporirea gradului de vizibilitate în combaterea acesteia, un nivel de aşteptare al populaţiei din ce în ce mai ridicat faţă de instituţiile puterii care câştigase alegerile în bună măsură pe cartea moralităţii şi a unei promise competenţe.

Ce este fundamentat în acest sentiment de nemulţumire generalizată a populaţiei? Este vorba realmente de o extindere a sărăciei, corupţiei şi incompetenţei construite prin algoritm politic? Politicienii care se simt direct responsabili de ceea ce se întâmplă în ţară tind să răspundă că este vorba, desigur, de probleme reale, dar şi de o cultură a nemulţumirii pe care fie că acest popor o are în straturile sale profunde de mentalitate, fie îi este sistematic indusă de sondaje, presă, opoziţie etc. În acelaşi sens, cu argumente ceva mai sofisticate, se pronunţă şi comentatorii mai puţin avizaţi ai sondajelor, care pun accentul pe ideea că, de fapt, de vină este şi „negativismul" funciar al românilor.

De unde vin diferenţele?

Primii ani ai reformei postcomuniste au fost cei ai speranţelor: fără dominaţia sovietică şi fără duşmanul intern (dictator, securitate, incompetenţi cu putere politică etc.) va fi mult mai uşor, revenirea la normal se va face relativ rapid. Raţionamentul părea corect: o dată suprimată cauza răului, binele va veni de la sine tot aşa cum îndepărtarea buruienilor va duce la creşterea plantelor sănătoase.

După consensul speranţei, au apărut însă conflictul şi controversa, nesiguranţa drumului. Tot mai frecvent se pune în discuţie corectitudinea alegerii. Cei aflaţi la comanda politică sunt, oare, cei mai potriviţi pentru rostul care le revine? În funcţie de semnalele pe care le dau şi de valorile sau interesele celor care fac aprecierea, noile elite sunt etichetate drept neocomunişti, tehnocraţi sau restauratori ai ordinii din perioada pre-comunistă. O dată dispărut vechiul duşman, cu nume şi identitate bine specificate, apare teama de un nou duşman. În noul context, duşmanul rămâne localizabil în spaţiul intern, pentru unii (neocomuniştii, restauratorii moşierilor şi ai monarhiei), extern, pentru alţii (cominterniştii, revizionismul maghiar, marele capital din centrul occidental). Controversa societală se poartă tocmai pe această dimensiune, a localizării interne sau externe, a duşmanului naţional. Intensitatea controversei este cu atât mai mare, cu cât jocul simbolurilor adoptate şi al semnalelor trimise populaţiei este mai complicat: reprezentanţii noii puteri se declară luptători împotriva totalitarismului comunist, eventual foşti disidenţi, dar continuă să folosească limbajul de lemn al şedinţelor de partid şi să vadă în orice mişcare de stradă, în orice protest, o formă de mişcare legionară sau de restauraţie; la rândul lor, partidele istorice se reconstituie într-o configuraţie derutantă, cu foşti deţinuţi politici, emigranţi reveniţi în ţară, dar şi foşti activişti ai partidului comunist sau ofiţeri de securitate. Limbajul şi comportamentul elitelor istorice sunt nu numai anticomuniste, ci, frecvent, şi restauratoare, orientate pro-monarhic şi susţinând explicit sau implicit ideea că lucrurile pot fi reluate de la momentul zero, de la situaţia care a precedat ocupaţia sovietică. În această logică se înscrie, în bună măsură, lupta politică pentru *restitutio in integrum*, fie că este vorba de pământ, păduri sau imobile. Cum limita dintre motivaţia democratic-morală a restituirii proprietăţii şi cea economică a interesului propriu celor care propun politicile publice nu este totdeauna uşor de trasat, tematica restituirii a funcţionat ca sursă majoră de conflict social. Între dreptatea istorică şi eficienţa social-economică a măsurilor de politică publică s-au cristalizat ample controverse.

Iniţial, duşmanul a fost căutat fie în afara ţării, fie în trecutul comunist sau capitalist. Pe măsură ce decalajul dintre speranţe şi realităţi s-a accentuat iar diferenţierile de

performanţă economică dintre ţările foste comuniste au devenit tot mai puternice, dezbaterea publică s-a orientat tot mai mult spre identificarea cauzelor interne, ale dificultăţilor tranziţiei.

De ce ţări precum Polonia, Ungaria şi Republica Cehă au fost mai performante în procesul de reformă, iar altele precum România sau Bulgaria au mers mai lent, cu mai multe meandre, pe noul drum al reformei? Dependenţa de cale, de stare economică în punctul de pornire este cunoscută ca sursă majoră a diferenţelor (Rona-Tas, 1998). Ei i se subsumează diferenţierile de capital uman, material şi instituţional, relevante pentru eficienţa reformei. Explicaţia este însă insuficientă. În consecinţă, sunt invocaţi ca factori explicativi suplimentari cei culturali şi sociali (Caseta 1.1.). Probarea efectului lor este însă dificil de făcut, fie şi numai datorită dificultăţilor de măsurare, în schimb analizele la nivel micro sunt mai eficiente din acest punct de vedere, argumentând influenţa modernităţii individuale asupra comportamentului de reformă. Un posibil „complex cultural al reformei" este identificat ca interacţiune între modernitate, încredere şi reformism (Sandu, 1996a).

O altă linie de explicare a diferenţelor intersocietale de performanţă în procesul de reformă este cea formulată în termeni de patologie sau disfuncţionalitate socială. Corupţia şi incompetenţa, respectiv, proasta selecţie socială în instituirea noilor elite, sunt identificate în conştiinţa publică sau în discursul de specialitate drept surse ale răului social. Politicile ineficiente ale reformei ajung să fie puse pe seama acestuia.

Starea iniţială a organismului social-economic, adoptarea unei terapii gradualiste sau de tip şoc, împreună cu mediul social, cultural şi politic de realizare a reformei apar deci în calitate de principale categorii explicative ale diferenţierilor de performanţă a reformelor postcomuniste (Caseta 1.1.). Discursul public, de specialitate sau laic combină în diferite modalităţi şi grade aceşti factori pentru a explica de ce o ţară a mers mai bine decât alta în procesul reformelor postcomuniste din spaţiul central şi est-european. Este foarte probabil ca pentru ţări diferite şi pentru componente diferite ale reformei, configuraţiile explicative să fie puternic diferenţiate. Polonia, Ungaria şi Republica Cehă au beneficiat de un mai bun punct de pornire economic, în comparaţie cu România, Bulgaria sau Albania (Tabelul 1.1., Tabelul 1.2.).

Caseta 1.1. *Surse ale diferenţierilor de performanţă societală în realizarea reformei*

Starea iniţială, la începutul reformei

- Starea economică (dependenţa de cale): ponderea sectorului de stat/privat, gradul de modernizare tehnologică, experienţa managerială
- Experienţa reformelor parţiale în perioada comunistă
- Grad de integrare în circuite de comunicare economică, socială şi culturală cu ţările capitaliste dezvoltate

Modul de realizare a reformei

- Prin schimbări lente, parţiale, de tip gradualist sau de tip şoc
- Succesiunea măsurilor de politică economică: stabilizare, liberalizare, reformă instituţională; reformarea pieţelor de bunuri, capital, forţă de muncă etc.
- Raportul între reforma economică şi cea politică: reformă economică fără democratizare (cazul Chinei), reformă economică şi politică declanşată concomitent, reforma politică o precede pe cea economică.

Mediul intern al reformei

- Mediul social
- Corupţie, clientelism politic, selecţie socială negativă
- Conflicte etnice, confesionale
- Capital social
- Mediul politic: prezenţa neocomuniştilor/tehnocraţilor/forţelor de dreapta la putere
- Mediul cultural
- Stocul de modernitate socială şi capital uman
- Diferenţieri religioase (ortodoxie/catolicism, protestantism)
- Gradul de dezvoltare a culturii democraţiei

Mediul extern al reformei

- de favorizare/indiferenţă/defavorizare financiară din partea Occidentului
- de favorizare/indiferenţă/defavorizare politică din partea Occidentului

Terapia adoptată în principal în ţările care au pornit reforma în condiţii de slabă dezvoltare economică a fost gradualismul. Regularitatea nu are însă aplicabilitate generală: Ungaria a adoptat tot o strategie gradualistă de reformă. Ea a beneficiat însă de avantajele unei experienţe considerabile în practicarea reformelor parţiale în perioada socialistă. Procesele de învăţare socială, de adaptare la reformă fuseseră deja declanşate atunci când întreaga Europă Centrală şi de Est a fost prinsă în fluxul transformărilor structurale după 1989.

Cazul Poloniei este cel al unei ţări în care terapia economică de tip şoc a fost adoptată după ce o importantă forţă de democratizare (Solidaritatea) îşi câştigase deplina legitimitate prin acţiunile din 1980–1981 şi alegerile din iunie 1989, iar reformele economice parţiale din perioada legii marţiale eşuaseră. Simpla tentativă de descentralizare a funcţionării întreprinderilor de stat fără promovarea măsurilor de stabilizare, liberalizare şi privatizare accentuase criza economică, fără nici o perspectivă de soluţionare. Nevoia de reforme economice structurale fusese demonstrată chiar prin eşecul reformelor parţiale. Voinţa politică de lansare a unor astfel de reforme exista şi s-a afirmat puternic prin Solidaritatea. În plus, interesele şi voinţa occidentală de a face din Polonia un caz exemplar de reformă postsocialistă s-au tradus, între altele, în ajutor economic direct, prin anularea a jumătate din datoria externă a ţării. Mediul internaţional economic a fost deci extrem de favorabil reformei poloneze.

Tabelul 1.1. *Starea economică şi socială a unor ţări central şi est-europene înainte de începerea tranziţiei (1989)*

Ţări	Produsul naţional brut pe locuitor 1992 (dolari)*	Pondere populaţie ocupată în agricultură şi silvicultură**	Pondere populaţie ocupată în sectorul serviciilor**
Slovenia	6540		
Cehoslovacia		11,5	40,6
Rep. Cehă,	2450		
Rep. Slovacă	1930		
Germania de Est		10,6	40,0
Ungaria	2970	20,0	42,6
Polonia	1910	26,4	36,4
România	1130	27,9	27,0
Bulgaria	1330	19,3[1]	34,0

1. valori pentru 1988

* Sursa: *World Development Report*, 1994.

** Sursa: *Anuarul statistic al României. 1990*, Comisia Naţională pentru Statistică.

În România, parametrii care au definit dependenţa de cale au avut, în mod covârşitor, valori negative : o economie puternic marcată de uzura fizică şi morală a infrastructurii, de consecinţele izolării din anii '80 ; absenţa oricărei experienţe a reformelor de democratizare sau liberalizare în perioada socialistă ; o puternică oboseală socială (strâns corelată cu o stare sanitară extrem de proastă a populaţiei), instalată ca urmare a experimentului ceauşist de plătire accelerată a datoriei externe a ţării şi a consolidării totalitarismului ; absenţa oricărei experienţe de democratizare în perioada socialistă. Eşecul reformelor parţiale nu fusese dovedit în ţară, în perioada socialistă.

Tabelul 1.2. *Starea socială a unor ţări central şi est-europene la începutul tranziţiei*

Ţări	Rata mortalităţii infantile, 1990	Speranţa de viaţă la naştere[2]	Procent populaţie urbană[2]
Cehoslovacia	11,5[2]	72	
Germania de Est	7,6[1]		
Ungaria	14,8	70	62
Polonia	14,8	71	62
România	22,7	70	53
Bulgaria	14,8	72	68
Ucraina	12,9	70	67
Rep. Moldova	20,7[1]	69	47
Estonia	12,4	70	72
Letonia	11,4[1]	69	71
Lituania	14,3[2]	71	68

1. 1989
2. 1991

Sursa : *Anuarul statistic al României, 1992*, Comisia Naţională pentru Statistică, *World Development Report 1993. Investing in Health*, World Bank, Oxford University Press, 1993.

În absenţa unor experienţe de democratizare sau liberalizare economică parţială şi în condiţiile instalării la putere a unei forţe politice de stânga (Frontul Salvării Naţionale – FSN), puternic ancorată în trecutul comunist imediat, terapia adoptată în plan economic a fost una de tip gradualist. În acest context, o tentativă de accelerare a reformei, lansată în 1991 de aripa radicală a FSN, reprezentată de Petre Roman, a fost stopată prin mişcări sociale (mineriada din 1991) şi jocuri politice obscure. Dat fiind punctul de pornire, societatea nu era încă pregătită pentru reforme economice radicale, iar la nivelul clasei politice nu exista un consens asupra strategiei optime pentru reformă.

Considerând ansamblul ţărilor est-europene, rezultă că *experienţele eşuate de reformă parţială* din perioada socialistă au avut un rol extrem de important în structurarea *pattern*-ului de reformă. Deşi succesiunea schimbărilor a fost puternic diferenţiată[9] între ţările acestui spaţiu, dominant pare să fi fost *procesul de construire a reformei prin încercări şi erori, bazat pe învăţare socială*. Pe un astfel de temei se construieşte *capitalul social de încredere* de care guvernanţii au nevoie pentru a proceda la adoptarea schimbărilor structurale, la implementarea unor politici publice, cărora le sunt asociate costuri sociale mari.

Reforma ca proiect de schimbare societală

Este adevărat că reforma ca proces real este dependentă de factorii asociaţi cu momentul zero al reformei, proiectul propriu-zis de reformă şi mediul în care se produc schimbările. Înţelegerea acestui proces se confruntă însă cu provocări extrem de serioase. Proiectul de reformă este reductibil la o mulţime de politici publice şi proiecte de schimbare instituţională. El are un referent societal. Condiţiile iniţiale ale tranziţiei postcomuniste, mediul în care acestea se desfăşoară şi performanţele reformei sunt foarte diferite : prin conţinut, pot fi de natură economică, politică, culturală şi socială, iar prin nivelul de manifestare, pot fi localizate apelând la abordări societale, regionale, comunitare sau individuale, la date obiectiv-factuale sau subiective. Dacă proiectul de reformă şi performanţele acesteia pot fi urmărite la nivel societal, prin analize care operează cu factori, niveluri şi secvenţe ale schimbării, cunoaşterea procesului de reformă implică în mod necesar conjugarea perspectivelor, complementaritatea între abordările macro- şi cele micro-, între aspectele tangibile şi cele intangibile ale schimbării, trecerea de la cunoaşterea centrată pe factori la cea care operează cu factori, relaţii şi contexte.

Răspunsul la toate aceste provocări nu poate fi dat decât acceptând ca punct de plecare al analizei un model teoretic al reformei, cu o clară specificare a componentelor sale cu dinamică specifică şi a perspectivelor adecvate pentru abordarea lor. Este cu atât mai necesară o astfel de întreprindere, cu cât analiza este orientată în mai mare măsură spre cunoaşterea aspectelor sociale ale reformei. Socialul este, prin definiţie, difuz şi spontan, perceptibil în special prin raportare la activităţi cu grad mare de specificare, precum cele economice şi politice.

Reformele, fie că sunt politice, economice sau religioase, reprezintă schimbări societale sau sectoriale realizate în baza unui proiect, elaborat de elite şi adoptat de mase ca rezultat al unor procese de persuasiune, contagiune socială sau constrângere.

Reformele fac parte din schimbările care se realizează pornind de la un proiect (Figura 1.1., Caseta 1.2.). Poate fi vorba de schimbări rapide, în care accentul se pune pe trecerea de la o stare socială ilegitimă sau de nemulţumire la una nouă, fără specificarea deosebită a stărilor intermediare prin care trebuie trecut. Tipice, din acest punct de vedere, sunt revoluţiile politice care duc la înlocuirea unui regim politic sau loviturile de stat prin care se procedează la schimbarea guvernului. Lovitura de palat sau de stat vizează schimbarea guvernului sau a liderului politic. În mod corespunzător, evenimentul pe care îl construieşte este unul funcţional, nu structural. În schimb, revoluţiile politice sunt orientate spre schimbări de amploare, structurale[10]. Prin ele se construiesc social evenimente structurale, în sensul de purtătoare ale unor schimbări de tip structural. Spre deosebire de revoluţii şi lovituri de stat, reformele implică schimbări care pot fi înfăptuite pe durate mai mari, pornind de la proiecte în care paşilor intermediari, stărilor de tranziţie li se acordă o mare importanţă. Diferenţieri considerabile există însă şi între reforme, chiar dacă toate presupun înfăptuirea procesuală a unui proiect de transformare instituţională. Amplitudinea, impactul lor social sunt diferite. Reforma economică în ţările postcomuniste, spre exemplu, implică, de fapt, elaborarea şi implementarea unui pachet de politici şi de acte normative, construirea unor instituţii cu funcţii de stabilizare economică, liberalizare, privatizare etc. În plan religios, schimbările promovate de Luther şi Calvin în secolul

al XVI-lea erau de tip structural, ele au dus la ruptura cu Biserica romano-catolică. Reforma promovată de ei a fost una de tip structural. În schimb, transformările promovate în acelaşi secol de papi precum Paul al III-lea şi Paul al IV-lea (fostul cardinal Caraffa) sau de Oratoriul Dragostei Divine au vizat o reformă din interior a catolicismului, schimbări funcţionale la nivelul Bisericii catolice (Wach, 1997 : 120).

În toate procesele de reformă pot fi identificate trei secvenţe obligatorii : construirea proiectului de reformă, instituţionalizarea acestuia şi aplicarea sau implementarea sa. Proiectul de reformă poate fi constituit, integral sau doar în formă embrionară, în spaţii exterioare reformei propriu-zise, în spaţii ale revoluţiilor sau mişcărilor sociale. Reformele structurale îşi pot avea rădăcina ca proiect în reformele parţiale sau funcţionale. Reformele economice şi politice din ţările central şi est-europene îşi au originea în revoluţiile anului 1989. Revoluţiile respective erau făcute în numele democraţiei, economiei de piaţă şi, pentru anumite segmente de populaţie, al unei liberalizări sau reformări a socialismului[11]. O parte dintre aceste ţări, precum Polonia, dar mai ales Ungaria, beneficiaseră însă şi de experienţa unor reforme parţiale încercate, în plan economic sau social, în perioada socialistă. Proiectul de reformă al anilor '90 a avut ca bază, în cazul lor, nu numai revoluţiile anului 1989, ci şi experienţele eşuate ale reformelor parţiale anterioare. Proiectul de reformă structurală s-a constituit mult mai greu în ţări care nu au avut experienţa reformelor parţiale socialiste (România, Bulgaria). Locul reformelor parţiale a fost luat de mişcările sociale („Piaţa Universităţii" din România, înaintea alegerilor din mai 1990) şi comportamentele colective (mineriadele din 1990, 1991 din România, Pasti, 1995 : 263-272), de amânări ale începerii reformei.

În forma ei ideal-tipică, reforma presupune schimbări generate de un proiect adoptat prin mecanisme de convingere, imitaţie, cointeresare sau constrângere.

Mecanismul de adoptare a reformei este esenţial pentru conţinutul şi profilul schimbării. Persuasiunea şi imitaţia sunt mecanisme specifice reformei democratice, voluntare.

Figura 1.1. *Reforma în familia schimbărilor sociale*

		PROIECTUL DE SCHIMBARE	
		Există la începutul schimbării	Nu există/se produce pe parcursul schimbării
TIP DE SCHIMBARE	eveniment	structural	REVOLUŢIE	REVOLTĂ SOCIALĂ COMPORTAMENT COLECTIV
		funcţional	LOVITURĂ DE STAT	
	proces	structural	REFORMĂ SOCIETALĂ	MIŞCĂRI SOCIALE
		funcţional	REFORMĂ SECTORIALĂ	

Constrângerea este modalitatea de realizare a reformelor de tip ne-democratic, totalitar sau autoritarist. Majoritatea schimbărilor realizate după ocuparea sovietică a estului Europei intră în seria reformelor de tip totalitar, realizate prin constrângere. Cooperativizarea

agriculturii, înfăptuită ca urmare a unor ameninţări de cele mai diferite forme – de la privarea de libertate în închisori sau deportări în Bărăgan (Smaranda Vultur, 1997) până la blocarea dreptului copiilor de chiaburi sau de intelectuali de a se înscrie în diferite şcoli sau sistemul sancţiunilor economice – este un exemplu tipic de reformă socialistă, realizată prin constrângere. Reforma agrară care a precedat cooperativizarea agriculturii a fost percepută diferenţiat de către cei deposedaţi şi de către cei împroprietăriţi, ca încălcare a drepturilor de proprietate de către primii şi, foarte probabil, ca dreptate socială de către ultimii. Pentru aceştia din urmă, fenomenul era perceput în linia unor antecedente istorice între care împroprietărirea care a urmat primului război mondial era exemplul cel mai apropiat, cu funcţie legitimatoare.

Mare Reformă religioasă din secolul al XVI-lea este, ca fenomen social, o îmbinare bizară de adoptare voluntară şi prin constrângere. Reformatorii (Wach, 1997) au fost personalităţi excepţionale care au realizat simultan declanşarea unor mişcări sociale şi au formulat, în acelaşi timp, proiectele de reformă, pornind de la modelul creştinismului primitiv. Adoptarea Reformei a fost, iniţial, voluntară, ca rezultat al unor procese de persuasiune şi contagiune socială. Ulterior, pe măsură ce reforma religioasă a fost dublată de o componentă politică, de transformarea religiilor în religii de stat, violenţa începe să se impună drept corolar al Reformei. Arderea pe rug a „ereticului" Miguel Servet în 1553 la Geneva, cu directa implicare a lui Jean Calvin (Randell, 1996 : 27-30), sau războaiele religioase asociate Reformei ar putea fi considerate ca exemple relevante din acest punct de vedere.

Caseta 1.2. *Reformă, tranziţie şi transformare*

Orice schimbare presupune o succesiune de stări ale sistemului sau domeniului de referinţă, între starea iniţială, trecând prin cele intermediare, spre cea finală sau „ţintă". Nu există schimbări pentru care să fie identificabile numai starea iniţială şi cea finală. Există însă schimbări pentru care fie vizibilitatea maximă, fie interesul major se referă numai la cele două stări extreme. În astfel de cazuri, se vorbeşte de evenimente ca tip de schimbare socială. Dacă sunt considerate şi stările intermediare, schimbarea este de tip procesual. La rândul lor, procesele sau evenimentele pot viza structuri sau modul de funcţionare a structurilor. Schimbările majore sunt cele de tip structural, iar cele secundare, minore, sunt de tip funcţional. Prin intersectarea lor se obţin patru tipuri de schimbări:

	structură	**funcţie**
proces	PROCES STRUCTURAL	PROCES FUNCŢIONAL
eveniment	EVENIMENT STRUCTURAL	EVENIMENT FUNCŢIONAL

Reforma este o schimbare de tip procesual, iniţiată de elite, printr-un proiect realizat de mase, în baza unor mecanisme de persuasiune, contagiune sau constrângere. Componentele ei obligatorii sunt proiectul de schimbare, construcţia instituţională aferentă proiectului şi implementarea propriu-zisă a schimbării. Dată fiind prezenţa obligatorie a unor componente instituţionale în desfăşurarea ei, reforma poate fi considerată şi ca tip de schimbare instituţională.

Mişcările sociale sunt acţiuni colective de rezolvare graduală a unor probleme sociale prin definirea şi susţinerea unor proiecte de schimbare instituţională[12]. În calitate de acţiuni colective, au ca actori grupuri cu grad redus de structurare formală - asociaţii, grupuri de interese, reţele etc. Ele se închid fie prin eşec de mobilizare a resurselor de schimbare, fie prin începerea

acţiunilor de schimbare instituţională. Reformele pot prelua proiecte de schimbare instituţională construite prin mişcări sociale sau prin revoluţii politice. Deosebirea dintre mişcările sociale orientate spre schimbări structurale şi cele care vizează schimbările funcţionale poate fi regăsită în literatura de specialitate, între altele, în distincţia pe care Gundelach (1989 : 428) o face între mişcările sociale majore, de producere a societăţii prin schimbarea structurii ei instituţionale, şi cele secundare, care urmăresc „influenţarea celor care iau decizii politice, fără schimbarea contextului instituţional". Mişcările sociale naţionale de tipul celor descrise de Tilly (1988) exemplifică tipul major, cu impact asupra producerii societăţii.

Revoluţiile descriu încercări de schimbare structurală planificată, de tip evenimenţial, cu succesiune relativ rapidă între starea iniţială şi cea finală. O schimbare de tip funcţional, realizată prin menţinerea structurii, chiar dacă se produce rapid, nu poate fi definită drept revoluţie. Aceeaşi schimbare poate fi considerată atât ca proces, cât şi ca eveniment, şi cu, şi fără stări intermediare. Corespunzător, schimbările sociale structurale pot fi abordate, la limită, atât procesual, ca reformă, cât şi evenimenţial, ca revoluţie. În fine, între cele două tipuri de schimbări structurale există şi o deosebire de mod de realizare: violenţa este mai frecvent asociată cu revoluţiile decât cu reformele.

Revoltele sunt tentative de schimbare structurală evenimenţială care pornesc fără a fi precedate de un proiect de desfăşurare.

În special relaţia între revoluţii, reforme şi mişcări sociale constituie un subiect de controversă de specialitate. Numărul de definiţii care circulă în acest domeniu este imens. Definiţiile anterior menţionate reprezintă rezultatul unei selecţii şi al unei specificări conceptuale pe care le-am considerat utile în contextul prezentei lucrări, consonante, în acelaşi timp, cu tradiţii majore din domeniu. Aceste definiţii nu cred însă că trebuie considerate în mod substanţialist, ci metodologic. Ele desemnează nu atât tipuri de relaţii, cât, mai ales, perspective de abordare a unor schimbări sociale.

Prin „mişcări sociale" sunt promovate abordări care pun accentul pe rolul actorilor colectivi, cu grad redus de structurare, în rezolvarea instituţională şi graduală a unor probleme sociale. Conceptul orientează analiza spre schimbările de jos în sus, de la mase spre elita puterii. În schimb, „reforma" orientează cunoaşterea spre înţelegerea schimbărilor graduale care se produc de sus în jos, de la elite spre mase, în funcţie de un proiect de schimbare bine determinat. În cazul mişcărilor sociale, proiectul de schimbare reprezintă un *output*, iar în cazul reformei, un *input*. Prin „revoluţie", cunoaşterea este orientată spre schimbări structurale, spre deosebirea dintre o stare iniţială şi una finală. Ca şi mişcările sociale, revoluţiile sunt destinate rezolvării unor probleme sociale de către actorii colectivi. Dacă referinţa se menţine prin raportare la aceste note comune, revoluţiile pot fi şi sunt considerate ca mişcări sociale (Tilly, 1988).

În seria polarităţilor relevante, pentru lucrarea de faţă ar fi de amintit, în context, şi cea dintre reformă şi tranziţie. Sociologia reformei sau sociologia tranziţiei? Care dintre cele două demersuri este legitim? Care este cel adoptat de prezenta lucrare? Iniţial, am avut în intenţie un volum de sociologia reformei. Ulterior, am constatat că tipul de abordare construit pe parcursul elaborării lucrării duce mai degrabă la o sociologie a tranziţiei. Este vorba nu atât de două procese, cât de două perspective diferite. Atât sociologia reformei, cât şi cea a tranziţiei au ca obiect de studiu schimbarea socială. În primul caz, perspectiva este cea a proiectului de schimbare – agenţi, procese, factori, câmpuri care favorizează sau blochează realizarea reformei politice şi economice, a democratizării şi a economiei de piaţă. Sociologia tranziţiei adoptă perspectiva comparativă a nivelului actual în raport cu situaţiile din perioada comunistă, cu punctul de pornire de după revoluţie şi cu stările-ţintă. Sociologia reformei trebuie să fie evaluativă considerând stări şi procese din perspectiva proiectului de schimbare societală. În cazul sociologiei tranziţiei, accentul cade pe stări de fapt, pe comparaţii. Abordările evaluative sunt mai puţin necesare în plan strict ştiinţific. O serie întreagă de schimbări care au loc după momentul „zero", cel al revoluţiilor din 1989, nu pot fi evaluate strict sub aspectul funcţionalităţii pentru procesele de reformă. Este vorba despre schimbări care se produc în contextul colapsului

comunismului şi al instituirii proiectelor de capitalism democratic, dar fără a putea stabili clar funcţionalitatea lor pentru un astfel de proiect societal.

În fine, mai nou, se pune şi problema distincţiei dintre „tranziţie" şi „transformare". În căutarea celei mai adecvate perspective de abordare a schimbărilor din fostele ţări comuniste apare şi ideea de a renunţa la teoriile tranziţiei în favoarea celor consacrate transformării. Argumentul de principiu este că teoriile tranziţiei au o orientare teleologică. În construcţia lor este implicită ideea că sensul schimbării este dat: „Ele nu sunt construite pe premise cauzale, ci teleologice... În cadrul acestei paradigme nu se poate pune întrebarea «în ce direcţie se mişcă societăţile post-comuniste?»... Spre deosebire de teoriile tranziţiei, care accentuează asupra puterii de atracţie a viitorului, teoriile transformării subliniază rolul jucat de trecut" (Rona-Tas, 1998). Şi în seria abordărilor care ar putea da substanţă noilor teorii ale transformării este menţionată teoria dependenţei de cale şi cea a conversiei capitalurilor. Desigur, disputa terminologică este secundară. Tipul de perspectivă pentru care se optează este însă important. Deocamdată, este de reţinut că există trei perspective care se concurează: cea a reformei, cu accentul pe proiectul de schimbare, cea a transformării, orientată spre identificarea rolului forţelor inerţiale ale trecutului, şi cea a tranziţiei. Aceasta din urmă este asimilată în abordarea lui Rona-Tas cu perspectiva reformei, a proiectului de schimbare. Dacă vom considera literatura sociologică (Centeno, 1994, Rona-Tas, 1994, Rona-Tas, 1998) şi economică (Stiglitz, 1997) existentă în domeniul tranziţiei postcomuniste, se va constata că abordările pe care le promovează sunt capabile să capteze trecutul, prezentul şi viitorul, distanţa dintre un viitor dezirabil şi trecut sau prezent. În plus, există deja o tradiţie a analizelor consacrate schimbărilor de la regimurile autoritare (O'Donnell, G., Schmitter, Ph., Whitehead, 1986) şi totalitare. În plus, noţiunea de transformare este extrem de largă, aproape se suprapune peste cea de schimbare. Ca şi aceasta din urmă, transformarea poate fi graduală, structurală, lentă, rapidă etc. Este adevărat că teoriile tranziţiei au un gen de încărcătură teleologică. Cel care le adoptă nu mai pune în discuţie faptul că destinaţia drumurilor de schimbare este cunoscută. Este la fel de adevărat însă că ceea ce se întâmplă în prezent în ţările postcomuniste este covârşitor influenţat nu numai de ceea ce a fost, este nu numai o dependenţă de cale, ci şi o formidabilă dependenţă de strategie, de proiectele societale, de presiunea organismelor internaţionale pentru a impune fie „consensul Washington", fie doctrina „post-consens Washington", fie „cadrul de dezvoltare comprehensivă"[13].

Particularitatea reformelor postcomuniste este că încearcă să se impună prin mecanisme democratice. Revoluţiile şi mişcările sociale care le preced au generat imagini-ghid ale reformei, ale stărilor finale spre care tind. Proiectul de reformă propriu-zis este însă rezultatul construcţiei elitare. Masele contribuie la definirea proiectului de reformă, în primul rând, prin alegerea elitei politice care va produce proiectul respectiv. Votul pentru partidele politice de dreapta sau de stânga, cu sau fără rădăcini istorice, liberal, socialist sau creştin-democrat, este prin el însuşi un mod de a contribui la definirea proiectului de reformă. Mişcările sociale şi comportamentele colective au acţionat, de asemenea, ca mecanisme prin care masele s-au implicat în definirea proiectelor de reformă. La rândul lor, elitele politice sau ne-politice ale societăţii contribuie la definirea proiectelor respective prin intermediul mesajelor difuzate de mass-media.

Reforma ca modernizare socială

Reformele postcomuniste sunt reduse, de obicei, la o dublă dimensiune – economie de piaţă şi democratizare, la aşa-zisa „dublă tranziţie" (Centeno, 1996). Dimensiunea socială a reformei este invocată dar relativ puţin studiată. Elaborarea unei politici de protecţie socială este văzută, de obicei, ca principală componentă a reformei sociale.

O abordare comprehensivă a reformei sociale implică însă raportarea la ambele faţete ale socialului, ca viaţă de grup şi consum.

Caseta 1.3. *Socialul ca grup, consum şi capital socio-uman*

Economicul este domeniul producţiei utilitare. Cultura are ca nucleu normele şi valorile care standardizează modurile de a face, a fi şi a gândi în societate. Politica este sfera relaţiilor de putere din viaţa socială, de reglementare a circulaţiei bunurilor rare. Prin contrast, socialul rămâne un domeniu difuz. Cel mai adesea este identificat cu viaţa de grup, interacţiunea şi integrarea socială. Această diferenţiere a sferelor vieţii umane este sintetic exprimată de Talcott Parsons (1982) prin teoria asupra cerinţelor funcţionale: adaptare (economic), atingerea scopului (politic), integrare (social) şi menţinerea *pattern*-urilor latente (cultural).

Există însă şi un al doilea sens al noţiunii de social, uşor identificabil în discursul public. Este cel al socialului ca domeniu al consumului şi reproducţiei capitalului uman. Din această perspectivă, educaţia, reproducţia demografică, sănătatea, consumul casnic, consumul cultural etc. apar ca subdomenii ale socialului. Corespunzător, politicile sociale sunt destinate rezolvării problemelor care apar în această arie a consumului şi reproducţiei capitalului uman.

Din perspectiva acestor două sensuri, viaţa socială este cu atât mai nemulţumitoare, cu cât infracţionalitatea este mai puternică şi sărăcia mai mare.

Există şi un al treilea sens al socialului, ca domeniu al vieţii umane opus politicului şi economicului. Este domeniul formelor de viaţă umană, în calitate de alegeri şi construcţii spontane, rutinizate dar informale. Consumul, interacţiunea şi valorile sunt văzute ca un tot, ca domeniu socio-cultural.

Operaţional, socialul poate fi abordat ca „spaţiu", structurat prin poziţii, relaţii de forţă care decurg din ponderea relativă a diferitelor forme de capital (Bourdieu, 1989, Bourdieu, Wacquant, 1992)[14].

O matrice posibilă a spaţiului social, relevantă pentru demersul acestei lucrări, poate fi definită în funcţie de tipurile de capital, nivelul de acumulare a resurselor şi perspectivele de abordare[15]:

Forma de capital			Nivel de acumulare şi accesare a resurselor			
	unitate de acumulare	tip de acţiune pentru investiţie	individual/ familial	comunitar/ regional	societal	organizaţional
uman	informaţii	a şti (educaţie, cunoaştere, învăţare)				
simbolic	valori	a crede (socializare, reflexivitate, experienţă de viaţă etc.)				
material	bunuri	a avea				
social	relaţii	a fi (interacţiune pentru relaţii utile şi durabile)				
Perspective de abordare date de orientarea preponderentă spre aspecte			spontane – instituţionale, subiective – obiective, de tip proces – acţiune – fenomen – structură			

Capitalul şi resursele nu sunt două tipuri de entităţi diferite, ci două perspective asupra unei zone de realitate. Atât capitalul, cât şi resursele sunt acumulări pentru realizarea unor acţiuni. Referentul în cazul capitalului este agentul şi tipul de efort necesar pentru acumulare. Capitalul uman, spre exemplu, presupune efort de cunoaştere şi învăţare. Pentru resurse, referentul este procesul de formare a lor şi, eventual, tipul de acţiune care le poate folosi. Capitalul este controlabil

de către agent, iar resursele pot fi accesibile sau inaccesibile agentului. Resursele controlate de către agent, apropriate în baza unui efort de investiţie, constituie capitalul.

Criteriul de diferenţiere a tipurilor de capital socio-uman îl constituie suportul stocurilor cu funcţie de capital şi natura investiţiilor realizate pentru constituirea acestor stocuri. Din acest punct de vedere, opţiunea conceptuală este, pentru „capitalul uman", în linia Gery Beker, dar are şi o anume particularitate.

Există, în linia Becker (1997) de interpretare a capitalului uman, trei componente ale acestuia, cea informaţională, dată de acumularea de cunoştinţe, cea psiho-biologică, manifestă în starea de sănătate, şi cea axiologică, asociată cu valorile[16]. Includerea valorilor în seria componentelor capitalului uman creează anumite probleme de ordin operaţional şi conceptual. Tipul de investiţie pentru educaţie şi stare de sănătate este diferit faţă de cel care duce la adoptarea unor valori. Adeziunea de credinţă, convingere este specifică valorilor. Valorile sunt entităţi culturale care se pot converti în bunuri materiale, productivitate, putere etc. Ceea ce se cheamă „spirit antreprenorial", spre exemplu, reprezintă o configuraţie de valori – asumarea riscului calculat, deschiderea la nou, valorizarea muncii etc. – favorabile productivităţii sporite. Tipul de capital nu este dat însă de funcţia sa. Orice formă de capital – material, uman, social sau simbolic – se poate converti în aproape orice altă formă. Ceea ce poate oferi identitate capitalurilor sunt mai ales suportul şi forma lor de producere. Ancorarea capitalului simbolic în valori este mai mult în linia conceptuală a lui Bourdieu, pentru care cuvântul este suportul capitalului simbolic.

Prin asumarea dezvoltării capitalului social şi uman, reforma postcomunistă tinde spre o relansare a proceselor de modernizare socială. În ce sens relansare? Socialismul real a pretins a fi o formă de modernizare. Sub aspectul dezvoltării capitalului social, a fost însă un eşec prin promovarea proceselor de atomizare socială, de cultivare a suspiciunii şi lipsei de transparenţă, de fundamentare a ordinii sociale nu pe încredere, ci pe teama instituţională. Din acest punct de vedere, socialismul a acţionat ca factor de anti-modernizare socială. Nu la fel stau lucrurile însă în legătură cu capitalul uman. Pe de o parte, socialismul a însemnat, într-o primă etapă a traiectoriei sale, o acumulare remarcabilă de stoc de învăţământ, concomitent cu procesele de urbanizare şi de extindere a cuprinderii sociale a populaţiei în diferite forme de învăţământ. Sporirea capitalului uman la nivel societal în perioada socialistă a fost făcută însă după logica modernizării tehnologice, pentru creşterea producţiei. Acest mod de investire în capitalul uman, fără asigurarea cadrului instituţional pentru democratizarea reală, a dus la o accentuare a contradicţiei dintre „modernitatea tehnologiei" şi „modernitatea eliberării" (în terminologia lui Wallerstein, 1995, 126-144).

O dată cu eşecul reformelor parţiale şi cu accentuare crizei economice a socialismului de la sfârşitul anilor '70, se accentuează ruptura dintre investiţia socială în educaţie şi atitudinea puterii de blocare a şanselor de utilizare a capitalului uman. Fenomenul a fost de maximă evidenţă în sensul în care acţiona totalitarismul ceauşist în România: o societate cu informaticieni fără informatică sau cu sociologi şi psihologi dar fără sociologie şi psihologie în variantă aplicativă. Disciplinele sociale cu rol esenţial în modernizarea socială – sociologia, psihologia, pedagogia – sunt excluse, treptat, din spaţiul Universităţii pentru a fi sufocate şi lipsite de conţinut ştiinţific prin plasarea lor în spaţiul ideologic al şcolilor de partid.

Revoluţiile anului 1989 din Europa Centrală şi de Est au ca funcţie esenţială relansarea proceselor de modernizare. Un nou aranjament societal se impune pentru reconstruirea capitalului social al societăţii, pentru o mai eficientă convertire a capitalului socio-uman în capital material. De la o modernitate latentă şi inconsistentă urma să se treacă la una

manifestă şi consistentă între domenii diferite. Liberalizarea economică, democratizarea politică şi dezvoltarea societăţii civile sunt principalele tipuri de schimbări menite să contribuie la realizarea relansării modernizării (Tabelul 1.3.).

În context, în legătură cu modernitatea este util, credem, să fie făcută distincţia între:

- modernitatea de termen lung, asociată cu trecerea societăţilor de la stadiul agricol la cel industrial şi, ulterior, postindustrial sau postmodern;
- modernitatea ca mecanism peren al schimbării, ca opoziţie dintre aderenţa la rutină, la ceea ce este constituit, *versus* aderenţa la noutate, la ceea ce este în curs de constituire;
- modernitatea identificată, în logica ideologiilor de dominaţie, cu caracteristici ale zonelor centrale, *versus* tradiţionalismul zonelor periferice.

Procesele de modernizare în diferite accepţii sunt combinaţii ale schimbărilor care duc la realizarea stărilor menţionate. Într-o formă sau alta, diferite ideologii ale modernizării îşi au originea în Revoluţia Franceză de la 1789. Începând din acel moment, se structurează ideologiile modernizării care susţin că normalitatea este schimbare, susţin „cultul schimbării". Liberalismul este nucleul ideologiilor modernizării (Wallerstein, 1995, 71-208).

Cele trei aspecte semnifică manifestări ale modernităţii şi modernizării formale. În conţinut, modernitatea poate fi politică (democratizare), religioasă (laicizare), economică (liberalizare, economie de piaţă), socială (dezvoltarea societăţii civile, acumularea de capital social comunitar etc.), tehnologică[17].

Nevoia de a măsura progresele realizate pe calea reformei a dus la construirea unor indici care operează tocmai pe dimensiunile menţionate. Exemplul tipic este indicele liberalizării economice (*World Development Report*, 1996, 13-14), care se construieşte prin agregarea indicatorilor referitori la liberalizarea tranzacţiilor comerciale interne, a tranzacţiilor comerciale externe şi crearea de noi firme private. În plan politic, de maximă relevanţă pentru stadiul de înfăptuire a reformei sunt gradul de separare a puterilor în stat, pluripartidismul şi corectitudinea scrutinurilor electorale. Sub aspect social, gradul de realizare a reformei este dat de dezvoltarea clasei de mijloc, de reducerea sărăciei şi cristalizarea societăţii civile.

Tabelul 1.3. *Criterii pentru evaluarea performanţelor reformei*

	Viaţă economică	Viaţă politică	Viaţă socială	Viaţă culturală
Schimbare instituţională, prin proiecte	Liberalizarea preţurilor Privatizare Instituţii ale economiei de piaţă Închiderea întreprinderilor ineficiente	Pluripartidism Corectitudinea alegerilor Separarea puterilor în stat Autonomie locală Integrare în structuri globale promotoare de economie de piaţă şi democraţie	Organizaţii neguvernamentale Eficienţă în combaterea corupţiei Eficienţa politicilor sociale	Modernizarea sistemului de educaţie Presă liberă, capabilă să transmită informaţii corecte

Viaţă economică	Viaţă politică	Viaţă socială	Viaţă culturală
Schimbarea spontană, emergentă	Orientări antreprenoriale	Mişcări sociale favorabile democraţiei şi economiei de piaţă	Clasa de mijloc Ocupare în sectorul privat	Modernitate manifestă Reformism
Grad de realizare a proiectului de reformă	Creştere economică	Democratizare	Dezvoltarea societăţii civile Reducerea sărăciei	Modernizare culturală

Ecuaţia fundamentală a reformei are ca principală necunoscută dezvoltarea clasei de mijloc, identificarea modalităţilor de favorizare a acestui proces. În societăţi diferite, în funcţie de conjunctura particulară de dezvoltare, se impun căi diferite de favorizare a clasei de mijloc. În contextul societăţilor care parcurg tranziţia postcomunistă, al societăţii româneşti în mod particular, procesele de privatizare şi dezvoltare a sectorului privat par să fie principala condiţie favorizantă pentru apariţia clasei de mijloc. La rândul ei, consolidarea clasei de mijloc poate funcţiona ca principal ingredient pentru impunerea mecanismelor democratice în angrenajul vieţii sociale. Dezvoltarea sectorului privat, a clasei de mijloc şi a democraţiei funcţionează ca procese interconectate, cu multiple influenţe reciproce. Blocajele care apar în unul sau în altul dintre aceste procese pot duce nemijlocit la blocarea întregului circuit funcţional al proceselor de reformă.

Un concept unitar, unanim acceptat de clasa de mijloc, nu există. Identificarea acestuia a fost făcută în termeni diferiţi, de lucrători non-manuali în opoziţie cu cei manuali, de mulţime a straturilor sau grupurilor intermediare, între săraci şi bogaţi, de clasă cu morală şi cultură specifică etc. Există o viziune structurală şi una procesuală în definirea clasei de mijloc. *Structural*, se are în vedere modul de distribuire a populaţiei pe dimensiunile ierarhice ale structurii sociale: este avuţia distribuită piramidal, egalitarist sau în structuri de tip diamant (cu concentrare maximă a populaţiei la mijlocul scalei veniturilor şi minimă la extremele de maximă sărăcie şi maximă bogăţie)? *Perspectiva procesuală* pune accentul pe rolul pe care segmentele intermediare îl au în edificarea unor noi moduri de organizare socială: cine sunt cei care răspund provocărilor de înnoire şi raţionalizare socială? Indiferent dacă perspectiva adoptată este procesuală sau structurală, dimensiunile analitice la care se apelează sunt cele economice, sociale, politice şi culturale. În condiţiile date ale unei societăţi în tranziţie, orientată prin provocările reformelor de liberalizare economică şi politică, de maximă relevanţă este interogarea în termeni procesuali: care sunt segmentele sociale de tip reformist, care sunt mecanismele de constituire socială a nucleelor care răspund provocărilor instituţionale ale reformei şi lansează astfel de provocări pentru câmpul instituţional al reformei?

Nucleele formative ale clasei de mijloc încep să apară în peisajul social românesc. Firave, fără îndoială, ele încep să se impună ca prezenţe care nu mai pot fi neglijate. Este o prezenţă care poate fi identificată în planurile economic, politic, social şi cultural. Se poate vorbi altfel decât la modul speculativ, bazat pe simple impresii, despre emergenţa clasei de mijloc? Răspunsul este afirmativ. Sintetic, se poate spune că modelul

comportamental al clasei de mijloc se recunoaşte cel mai uşor la nivelul segmentului de populaţie care în anchetele sociologice apare plasat la vârful ierarhiei economice. Dacă ierarhizăm gospodăriile populaţiei în funcţie de starea lor materială, în gruparea celor care reprezintă cele mai înstărite 20% gospodării ar putea fi localizată prezenţa membrilor viitoarei clase de mijloc. Literatura românească de specialitate şi spaţiul public al dezbaterilor au fost preocupate în special de cei mai săraci oameni. Preocuparea este, fără îndoială, firească, dată fiind amploarea fenomenului de sărăcie în România. Nu este mai puţin adevărat însă că ieşirea din sărăcie nu se face prin măsuri pasive de protecţie socială, ci, mai ales, prin măsuri active de promovare a activităţilor generatoare de venituri, prin stimularea proceselor de participare socială, economică şi politică. Or, în centrul acestor procese trebuie să fie tocmai iniţiativa particulară, asumarea riscului, creativitatea socială.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 2

„LOCATAR" ÎN SPAŢIUL DE STATUS

Optimismul între cicluri electorale şi economice

„Cum credeţi că veţi trăi peste un an?" Dacă un sociolog mi-ar pune o astfel de întrebare, aş răspunde în funcţie de proiectele pe care le am şi şansele lor de succes. Dacă prin astfel de proiecte este probabil că voi câştiga bani, bunuri de substanţă materială sau relaţii utile, probabil că voi răspunde „voi trăi mai bine" sau chiar „voi trăi mult mai bine". Dacă nu am nişte proiecte bine structurate care să-mi vină în minte când sociologul îmi aplică chestionarul, probabil că răspunsul meu va fi influenţat în bună măsură de experienţa anterioară, de modul în care au evoluat, în bine sau în rău, lucrurile pentru mine. Voi fi optimist dacă mi-a mers bine şi pesimist dacă mi-a mers rău. Altfel spus, voi trece trecutul pe seama viitorului. Similar, aş putea fi înclinat, foarte probabil, să extind starea de spirit actuală: dacă sunt mulţumit cu viaţa pe care o am, m-aş putea declara optimist. Răspunsul meu ar putea fi, foarte probabil, „contaminat" şi de şansa de a obţine noi bunuri spirituale. Alţii ar putea proceda diferit. Este posibil ca ei să nu lege viitorul propriu de proiecte, de experienţa personală trecută sau de starea de satisfacţie actuală. Ar putea gândi viitorul propriu mai mult în funcţie de cel colectiv, de percepţia pe care o au asupra mersului economic sau politic general. La urma urmei, optimismul este o stare de spirit care trăieşte sau moare prin „contaminare" cu alte stări de spirit. Care sunt acestea, cât de direct sau indirect se stabilesc legăturile care influenţează optimismul, contează numai stările de spirit sau şi resursele de care dispune omul – toate acestea sunt întrebări la care nu se poate răspunde decât prin observare şi analiză calitativă sau cantitativă. Merită să fie formulate astfel de întrebări într-o discuţie asupra „drumurilor tranziţiei", asupra strategiilor de viaţă pe care le adoptă oamenii în contextul schimbărilor postcomuniste? Cred că da. „Da", pentru că reforma postcomunistă nu se face numai cu legi, partide politice şi instituţii. Ea se împlineşte şi, sau mai ales, prin planuri, proiecte de viaţă individuale, sau familiale, sau de grup. Or, aceste proiecte sunt în bună măsură rezumate în stări de spirit optimiste sau pesimiste. Poate fi imaginată o tranziţie la economia de piaţă şi la democraţie numai cu oameni critici, orientaţi spre evaluarea deficienţelor de funcţionare a instituţiilor. Cu greu am putea imagina însă un proces de acest gen numai cu oameni nemulţumiţi şi pesimişti. La limită, o societate de oameni pesimişti înseamnă o societate fără proiecte individuale de dezvoltare, de autoîmplinire. Or, schimbarea reală nu poate exista, în condiţii de democraţie, fără proiecte şi strategii de viaţă cu şanse de reuşită. Optimismul este tocmai o stare de spirit prin care se evaluează pozitiv şansele de reuşită ale unei multitudini de planuri mai mult sau mai puţin structurate.

Dacă optimismul este o resursă atât de importantă a reformei, atunci merită efortul de a încerca o radiografiere a sa la nivel social şi reconstituirea ciclurilor sale. Este ceea ce voi

încerca în continuare. Principalele relaţii de elucidat sunt acelea dintre optimism, pe de o parte, şi satisfacţie, resurse şi cultură, pe de altă parte. Ipoteza generală de la care pornesc este că optimismul referitor la nivelul personal de trai este cu atât mai mare, cu cât se înregistrează valori mai ridicate pentru stările de satisfacţie asociate cu trecutul şi prezentul, nivelul resurselor disponibile şi gradul de modernitate individuală. O persoană intolerantă la risc şi, prin aceasta, de orientare tradiţionalistă[18], are şanse reduse de a fi optimistă pentru că în confruntarea cu timpul asumarea riscului este una dintre strategiile indispensabile.

Prima raportare la date a acestui capitol vizează dinamica optimismului individual în România, după 1990. Modul în care se ordonează datele referitoare la optimism (răspuns pozitiv la întrebări de tipul „Cum credeţi că veţi trăi peste un an?") infirmă interpretările unei dinamici societale subiective prin ipoteza „culturii negativiste". Optimismul personal sau familial este destul de stabil (Figura 2.1.). Valurile de speranţă apar în special în legătură cu momentele de schimbare politică (în 1992, imediat după alegeri, iar în 1996, înainte de alegeri). Revirimentul de optimism de la sfârşitul anului 1994 şi începutul anului 1995 este mai greu de explicat. Amplitudinea creşterii descurajează o interpretare în termeni de fluctuaţii de selecţie, eroare de eşantionare.

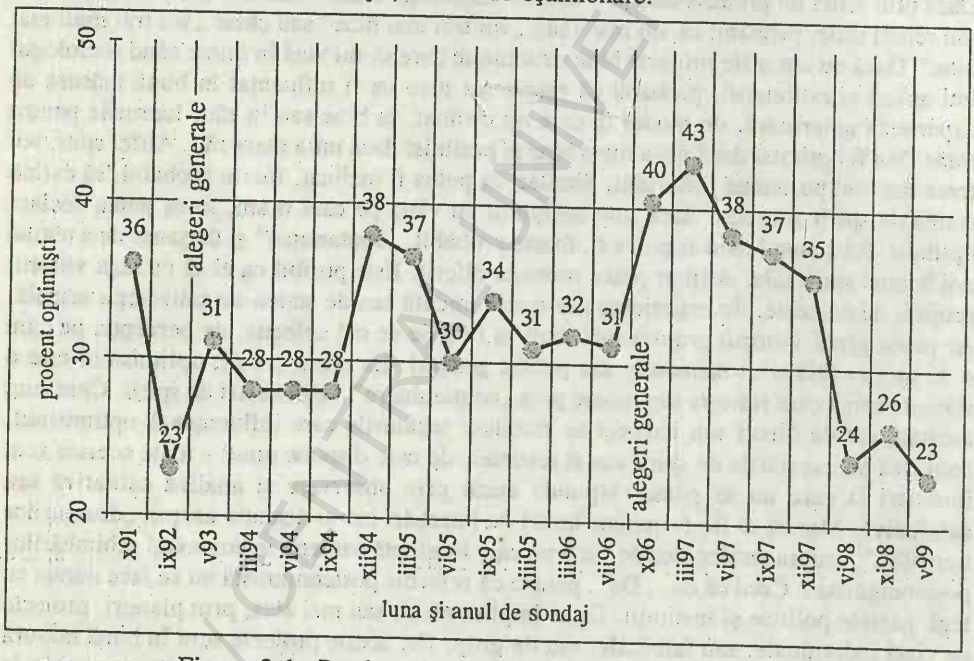

Figura 2.1. *Ponderea populaţiei optimiste (1991-1999)*

Sursa de date: pentru perioada 1991-1993, sondaje ale Research Office of USIA în România realizate de SOCIOBIT şi, pentru perioada 1994-1999, BOP-FSD.

Pentru perioada 1991-1993, datele au fost culese în baza întrebării „Peste un an, cum credeţi că veţi sta cu banii în gospodăria dvs.?". În sondajele BOP-FSD a fost folosită o variantă apropiată de întrebarea „Cum credeţi că veţi trăi peste un an?". Schema de eşantionare este aproximativ aceeaşi în toate sondajele, exceptându-le pe cele realizate în 1994. Diferenţierile în modul de formulare a întrebării, în schema de eşantionare şi în modul efectiv de culegere a datelor induc erori de măsurare, reduc comparabilitatea datelor între anumite momente.

Câştigul de speranţă din perioada 1995-1996 faţă de 1994 ar putea fi pus pe seama unei îmbunătăţiri a calităţii vieţii atât la nivel de consum alimentar, cât şi de creştere a puterii de cumpărare a populaţiei (Figura 2.2.). Atât consumul alimentar sub aspectul numărului de calorii, cât şi salariul real înregistrează clare îmbunătăţiri în 1995 faţă de 1994. Situaţia din 1995 este evident mai bună decât cea din 1994 sub aspectul calităţii vieţii. Faptul că în toamna anului 1996 se înregistrează un considerabil salt în nivelul optimismului social ar putea avea cel puţin două explicaţii. Una electorală, iar cealaltă economică. Probabilitatea mare de realizare a unei schimbări electorale este tradusă la nivelul stării de spirit a populaţiei prin optimism pre-electoral. În acelaşi timp, dat fiind faptul că 1996 a fost an electoral, guvernanţii au evitat să promoveze măsuri de reformă cu implicaţii negative în planul calităţii vieţii.

Declinul de optimism înregistrat în prima parte a anului 1995 este de scurtă durată şi ar putea fi pus şi pe seama unor efecte ale modului de culegere a datelor prin sondaj. În schimb, declinul care începe cu mijlocul anului 1997 este unul de durată şi de mare profunzime. Trendul negativ se menţine neîntrerupt pe o durată de cel puţin doi ani.

În decursul anului 1997, eroziunea, „arderea" optimismului social se produc în ritmuri aproape normale. Se trece de la entuziasmul pre- şi post-electoral la un început de reformă, de exercitare a puterii politice în actul de guvernare. În plus, condiţiile economice de viaţă devin şi mai problematice (Figura 2.2.). Începutul anului 1998 aduce o primă criză politică de proporţii. Pe fondul amplificării conflictului dintre partenerii de guvernare, are loc înlocuirea echipei guvernamentale, inclusiv a primului ministru. Or, cum încrederea în Guvern este unul dintre factorii semnificativi ai optimismului chiar în plan personal-familial (Tabelul 2.2.), în prima parte a anului 1998 se produce o adevărată prăbuşire a optimismului social: în decembrie 1997, 35% dintre români credeau că vor trăi mai bine peste un an; în luna iunie a aceluiaşi an, procentul respectiv se diminuase cu peste 10 puncte. Politicienii aveau de ce să fie supăraţi pe sociologi – făcuseră public începutul unui proces de nemaiîntâlnită nemulţumire socială. La mijlocul anului 1999, în contextul stagnării procesului de reformă şi accentuării sărăciei populaţiei, după încă două mineriade în luna ianuarie a aceluiaşi an, optimismul social atinge cote minime. Nu mai fusese atât de rău din septembrie 1992, înainte de alegerile generale de atunci.

Datele agregate şi discutate anterior sugerează ipoteza unui „optimism captiv", care nu este nici constant, nici aleatoriu fluctuant. El pare să fie „închis" în celulele spaţiului social (Caseta 2.1.). În funcţie de cum se dilată sau se contractă aceste celule ale spaţiului social, se produc modificări în proiectele de viaţă ale oamenilor. Strict vorbind, optimismul social a fost dintotdeauna dependent de spaţiul social. Fenomenul optimismului captiv este de identificat pentru situaţiile sociale în care, după o perioadă de deschidere a speranţelor, are loc o restrângere a oportunităţilor, sau în care pesimismul social devine starea predominantă. Metafora optimismului captiv[19] este adecvată pentru cazul românesc la care ne referim, în special în perioada 1997-1999.

Prin agregare în funcţie de dimensiunea „evaluare prospectivă de tip pozitiv sau negativ", proiectele de viaţă individuale dau conţinutul fenomenelor de optimism-pesimism social. Optimismul presupune existenţa unei multitudini de planuri de viaţă sau de evaluări difuze de posibilităţi de acţiune. Cu cât numărul de planuri de viaţă sau de posibilităţi de acţiune percepute este mai mare, cu atât optimismul este mai accentuat, de intensitate mai ridicată.

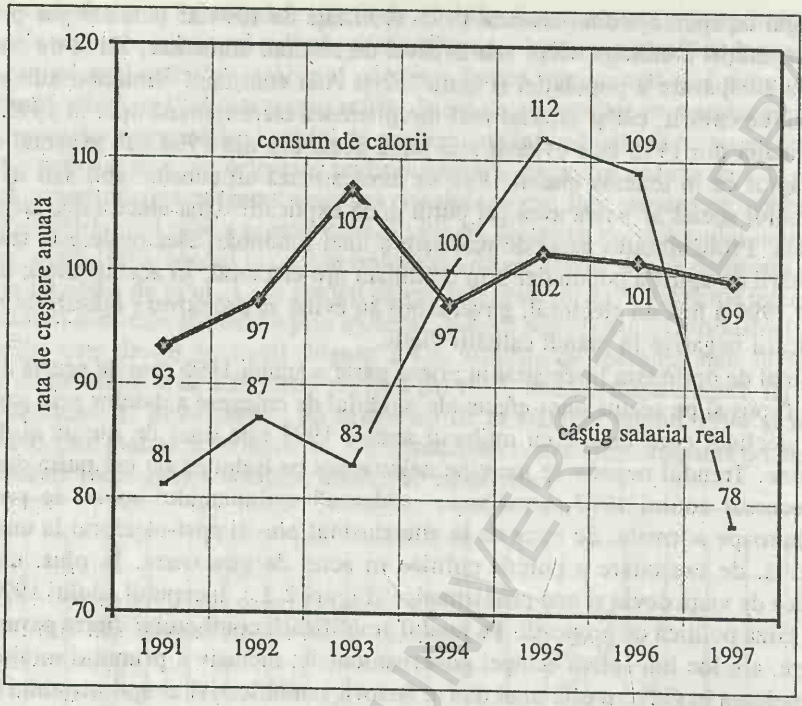

Figura 2.2. *Rate de creştere anuală a consumului mediu zilnic de calorii pe locuitor şi a câştigului salarial real (1991-1997)*

Sursa: *Anuarul Statistic al României*, 1997, CNS.

Caseta 2.1. *Structura analitică a optimismului*

Unitatea teoretică de analiză pentru fenomenul social al optimismului este evaluarea prospectivă de tip pozitiv cu conţinut acţional. O astfel de evaluare poate fi identificată empiric la nivel de proiect puternic structurat, intenţie de acţiune sau pur şi simplu dorinţă difuză de a acţiona într-un anumit sens. O schimbare percepută ca posibilă în mediul de viaţă imediat sau îndepărtat, având ca funcţie sporirea oportunităţilor de acţiune pentru satisfacerea nevoilor proprii reprezintă o unitate elementară de optimism. Aceste unităţi elementare au o circulaţie socială asigurată prin procese de comunicare, de difuziune socială. Ele circulă, de obicei, nu izolat, atomizat, ci în grupări tematice. Libertatea, câştigul, consumul, distracţia, siguranţa socială etc. sunt tot atâtea teme posibile pentru optimismul social. A analiza acest fenomen implică identificarea:

- actorilor,
- unităţilor elementare,
- temelor de optimism-pesimism şi a
- structurilor care favorizează asocierile dintre temele şi actorii evaluărilor de optimism-pesimism.

Drumul spre structurile favorizante sau defavorizante pentru optimism trece prin eforturi analitice în termeni de variabile, studii de caz, analize calitative etc. Prin intersectarea unor astfel de variabile şi prin transformarea spaţiilor de atribute, rezultă spaţii sociale ale optimismului. Cu cât structurile de viaţă socială sunt mai favorabile pentru emergenţa proiectelor, intenţiilor şi dorinţelor de noi acţiuni, cu atât înseamnă că spaţiul social respectiv este mai

deschis. Prin contrast, spaţiile sociale închise sunt cele în care optimismul „nu creşte". Aici proiectele nu capătă formă, dorinţele de autoîmplinire sunt blocate. Totalitarismul de tip comunist sau fascist funcţionează pentru mase ca spaţii închise. Pentru elitele sistemelor respective situaţia este diferită. Ele pot percepe propriul spaţiu de viaţă ca fiind deschis din perspectiva avantajelor pe care le au, a posibilităţilor de acţiune care li se asociază.

Casa optimismului este una flexibilă, cu spaţii care se dilată sau se contractă după cum oportunităţile de acţiune se extind sau se reduc, cu deschideri de comunicare sau pereţi de blocare. Locatarii pot fi chiriaşi, proprietari sau constructori. Proiectele şi evaluările care dau viaţă plantei numite optimism pot fi strict limitate de alţii şi atunci înseamnă că locatarul din casa optimismului este chiriaş, beneficiar a ceea ce i se dă, a ceea ce cumpără. El poate fi însă proprietar şi constructor, pe deplin stăpân al planurilor de viitor.

Schimbarea ca paradigmă socială[20]

Diferitele fenomene de optimism, pesimism, satisfacţie în legătură cu modul actual de viaţă, încredere în instituţii etc. au nu numai o dinamică internă, specifică, ci şi una nespecifică, asociată cu dinamica globală a percepţiei schimbării sociale. Asupra acesteia vom orienta analiza în continuare.

Schimbare şi reformă au devenit cuvinte-cheie ale perioadei postcomuniste în societăţile central şi est-europene. Discursul public, ştiinţific sau ideologic, mediatizat sau de comunicare directă, a ajuns să fie structurat în funcţie de familii sau sub-familii ale sintagmelor asociate schimbării în general, reformei în particular. Prin suprautilizare, cuvintele, ca şi banii, se uzează. Demonetizarea familiei lingvistice a schimbării este însoţită de o creştere a capacităţii ei de semnificare socială. Pe măsură ce conceptul devine tot mai difuz în uzul public, are loc o îmbogăţire a capacităţii sale simbolice. Modul în care oamenii vorbesc despre schimbare în astfel de perioade spune tot mai mult despre mentalităţile şi strategiile lor de viaţă.

Pentru foarte mulţi, ceea ce contează este schimbarea la nivelul structurilor „tari" ale societăţii – instituţii, grupuri sociale şi infrastructură. Spaţiul schimbării „adevărate", „esenţiale" este considerat ca fiind cel al structurilor de tip normativ sau morfologic (în sensul dat de Durkheim termenului). Punctul de vedere opus consideră că adevărata schimbare este cea în registrul valoric : ceea ce cred şi ceea ce îşi reprezintă oamenii este mai important decât ceea ce se vede şi se măsoară cu uşurinţă în viaţa socială. Modificările în registrul valoric sunt văzute, cel mai adesea, ca precondiţie intangibilă a restructurării nivelului tangibil al vieţii sociale, cel dat de comportamente, instituţii, infrastructură, mediu construit etc. De aici aprecieri de tipul „nu putem avea democraţie şi instituţii democratice până nu vom avea o altă mentalitate, o altă cultură, cu adevărat democratică". Este, în fond, opoziţia dintre concepţia „contează să facem drumuri şi instituţii" şi concepţia „important este, de fapt, ceea ce cred oamenii", dintre conceperea schimbării prin instituţii sau norme *versus* valori. În ambele concepţii, schimbarea este efect sau diferenţă. În foarte puţine cazuri, concepţia despre schimbare este văzută ca fiind parte componentă a schimbării sau, dacă se admite acest lucru, atunci admiterea se face în principal în legătură cu concepţiile structurate, ştiinţifice sau politice. Concepţia publică despre schimbare nu pare să fie considerată, în mod serios, ca parte componentă a schimbării sau chiar ca factor al restructurării. Şi totuşi, reprezentările despre schimbare devin parte integrantă a schimbării. Ele sunt nu numai efect.

Din perspectiva acestor consideraţii, ceea ce s-a întâmplat cu concepţia socială, difuză, asupra schimbării în România anilor '90 apare a fiind un subiect de maximă relevanţă. Atât practic, cât şi teoretic. O astfel de concepţie este efect, cauză şi parte componentă a schimbării. De aici dificultatea înţelegerii ei. Dar şi justificarea efortului. Un efort de înţelegere a unui segment de istorie socială recentă la nivel de mentalitate socială. Tema nu pare însă atât de complexă încât să descurajeze o abordare de tip sistematic, ştiinţific. Ea pare mai degrabă destinată demersului strict eseistic. Şanse de a opera cât mai mult în zona înţelegerii ştiinţifice a problematicii respective sunt. Ele derivă din acceptarea faptului că mentalităţile şi reprezentările sociale pot fi „citite" prin agregate de comportamente sociale şi prin teme ale controversei sociale. Modul în care se structurează mişcările sociale, comportamentele colective sau fenomenele sociale de tipul alegerii electorale, migraţiei sau infracţionalităţii este de relevanţă clară pentru temele şi mentalităţile sociale asupra schimbării. Votul ca fenomen social total este în mod particular semnificativ pentru paradigmele sociale ale schimbării. Ultima secvenţă electorală din România – alegerile parlamentare şi prezidenţiale din noiembrie 1996 – oferă o ocazie în plus pentru a evidenţia rolul activ al concepţiei sociale despre schimbare în transformările asociate cu reforma. *Este o situaţie privilegiată în care se pare că a contat mai puţin ceea ce au spus politicienii şi mai mult ceea ce populaţia credea deja despre schimbare şi despre rolul actorilor politici în schimbare.* Mass-media par să fi contat în acest proces în măsura în care au întărit credinţe, spaime şi concepţii sociale.

Impactul pe care concepţia socială asupra schimbării îl are în procesul de reformă este comparabil cu cel al fenomenelor de încredere-neîncredere (interindividuală, instituţională, intergrupală). Concepţiile sociale despre schimbare sunt o articulare slabă de ipoteze interpretative asupra cauzelor problemelor sociale, tendinţelor de evoluţie societală şi de prescripţii referitoare la modalităţile de rezolvare a problemelor respective. Încrederea este o evaluare a unor medii de interacţiune interindividuală, grupală sau instituţională. Cu cât mediul de interacţiune de referinţă – ceilalţi ca persoane, ceilalţi ca grup sau instituţiile – este perceput ca fiind mai predictibil şi mai favorabil acţiunilor performante şi/sau morale, cu atât nivelul de încredere care îi este acordat este mai mare. În formă maximală, o persoană poate fi de maximă încredere în măsura în care ceea ce a făcut anterior dovedeşte moralitate, performanţă şi stabilitate în comportament. Nu este suficient să fi dovedit moralitate şi profesionalism. În plus, este necesar ca toate acestea să fi apărut în condiţii de consistenţă sau stabilitate comportamentală, de predictibilitate.

Împreună, concepţia socială asupra schimbării şi fenomenele de încredere-neîncredere dau conţinutul esenţial al mediului de producere a unor comportamente de alegere precum votul, comportamentele de consum, economisire şi investiţie sau de migraţie. Ele constituie cel mai dinamic mediu *soft* al tranziţiei. Intrarea în prim plan a acestor medii *soft* de interacţiune socială, sporirea relevanţei lor pentru comportamentele instituţionale şi pentru procesele de schimbare sunt în deplină consonanţă cu logica reformei, cu necesitatea de structurare a noilor medii specifice pentru democraţie şi economie de piaţă.

În continuare, mă voi referi numai la atitudinea şi concepţia socială asupra schimbării în calitate de componentă a respectivului mediu. În situaţii sociale diferite se dau răspunsuri sociale diferite la trei tipuri de întrebări:

- de ce este necesară schimbarea
- cu ce scop să fie realizată şi
- cu ce mijloace.

Altfel spus, interesează de ce este necesară schimbarea, cu ce finalitate trebuie înfăptuită ea şi prin ce mijloace. În jurul acestor întrebări, explicit sau implicit formulate în discursul public sau în interacţiunea socială cotidiană, se structurează trei familii tematice referitoare la fundamentele, finalitatea şi instrumentalitatea schimbării. Împreună, întrebările şi răspunsurile subsumate acestor familii tematice dau conţinutul paradigmei sociale a schimbării.

Temele schimbărilor sociale, ca unităţi elementare ale concepţiilor difuze asupra schimbării, sunt elaborate fie în *context justificativ* – de ce trebuie făcută schimbarea –, fie în *context pragmatic* – în ce domeniu trebuie operate modificările.

Contextul justificativ al schimbării :	STĂRI NEGATIVE ale prezentului/trecutului imediat	FINALITĂŢI (stări-ţintă)	MIJLOACE de atingere a finalităţilor/de depăşire a stărilor negative

Contextul pragmatic al schimbării :	MEDIUL INSTITUŢIONAL	MEDIUL MATERIAL	MEDIUL UMAN (actorii)	MEDIUL CULTURAL (valori/principii)

În termenii acestor distincţii pot fi formulate următoarele ipoteze asupra logicii sociale a schimbărilor din România anilor '80 şi '90 :

- în perioada de pre-tranziţie a anilor '80, în România, temele schimbării au fost asociate mai mult contextului justificativ decât celui pragmatic, mai mult întrebării de ce trebuie făcute schimbările decât întrebării în ce domenii ;
- în decursul tranziţiei timpurii a anilor '90-'92, temele schimbării parcurg, în registrul justificativ, o deplasare de la centrarea pe stările negative ale trecutului la finalităţile reformei şi, ulterior, spre mijloacele de realizare a reformei ;
- în registrul temelor pragmatice, logica socială a schimbării porneşte de la interesul pentru zona tangibilă a vieţii sociale – instituţii şi resurse – pentru ca, ulterior, să se deplaseze spre cea mai puţin tangibilă, a mediului uman şi cultural al schimbării.

În context justificativ, temele se constituie ca raţionalizări asupra schimbării din perspectiva stărilor negative, de respingere, ale prezentului, în legătură cu stările-ţintă şi cu mijloacele de atingere a acestor stări-ţintă. În plan pragmatic, temele vizează nu fundamentarea, ci conţinutul schimbării – instituţii, resurse sau bunuri materiale, mediul uman al schimbării sau cel cultural.

Pornind de la aceste distincţii de mod de structurare a paradigmelor sociale ale schimbării, poate fi formulat şi un alt set de ipoteze :

Paradigmele schimbării sunt fundamental diferenţiate şi în funcţie de natura şi amplitudinea transformărilor care urmează să fie induse pe termen scurt. Revoluţiile politice presupun o schimbare structurală, pe termen scurt, la nivelul regimului politic. Tranziţiile de la autoritarism sau totalitarism la democraţie în America Latină, Europa de Sud (O'Donnell, Schmitter, Whitehead, 1986) şi în Europa de Est s-au realizat, începând cu anii '70, fie prin negociere între elite, fie prin colapsul regimului aflat la putere (Friedheim, 1994). Acestea sunt modalităţi concrete de înfăptuire a transferului de putere.

Analizele politologice sau sociologice existente s-au orientat foarte puţin în sensul cercetării relaţiei dintre negociere/colaps şi tipul de paradigmă socială care a dominat mentalul colectiv înainte de realizarea schimbării politice. La fel de puţin a fost cercetată legătura dintre schimbarea propriu-zisă şi paradigma socială a schimbării. Ceea ce se întâmplă este, foarte probabil, un proces de interacţiune între comportamentele/evenimentele de schimbare şi paradigmele sociale ale schimbării.

Dacă în perioada de pre-tranziţie elitele şi negocierile dintre ele au putut avea un rol esenţial în schimbare, după momentul de ruptură marcat prin revoluţie, modelele sociale ale schimbării încep să devină tot mai importante. În noul context, ceea ce cred oamenii începe să conteze în măsura în care mecanismele care se instituie sunt democratice. Paradigmele sociale ale schimbării se traduc nemijlocit în comportamente electorale, mişcări sociale sau structuri de asociere voluntară (Figura 2.3.). Vechiul model analitic intens promovat de politologii care s-au ocupat de estul Europei, centrat aproape exclusiv pe instituţii şi elitele politice, începe să îşi piardă din relevanţă. Spaţiul maselor, cu multitudinea de comportamente colective, asociative, mişcări sociale şi teme sociale de controversă, devine tot mai activ, tot mai greu de ignorat. Intrarea în normalitate, acolo unde tinde să se manifeste, este marcată din plin de aceste procese.

Schimbările instituţionale, axul transformărilor reformiste, au o dublă faţetă, formală şi comportamentală. Aspectul formal este cel proiectat de elite. Instituţia ca atare trăieşte însă prin instituirea unor *pattern*-uri comportamentale în conformitate cu normele proiectate. Or, o astfel de instituire nu are loc în spaţiul de acţiune al maselor. Modul cum sunt asimilate noile instituţii derivă, pe de o parte, din conţinutul lor formal iar, pe de altă parte, din resursele şi paradigmele sociale care structurează universul de viaţă al diferitelor segmente sociale.

Societatea românească a anilor '80 a fost o societate blocată. Dincolo de incapacitatea economică şi instituţională de funcţionare, fapt care accentua această caracteristică, era şi absenţa orizontului de schimbare. Necesitatea schimbării era clară la nivelul conştiinţei comune. Cum să fie făcută transformarea, cu ce mijloace şi în direcţia cărui model era dificil de intuit în condiţiile date ale totalitarismului specific regimului Ceauşescu şi ale unui sistem est-european încă dominat de Uniunea Sovietică. În absenţa unui model social al schimbării, imaginaţia socială se centra aproape exclusiv pe modelele supravieţuirii individuale şi de microgrup.

După 1985, o dată cu lansarea reformei în Uniunea Sovietică şi pe măsură ce evenimentele din Polonia demonstrau că schimbarea este posibilă, apare, în spaţiile private mai ales, de comunicare informală, tendinţa structurării unor noi teme în care, alături de tema necesităţii schimbării, se cristalizează şi cea a finalităţii, a modelului spre care se poate tinde. Un model în care perestroika lui Gorbaciov, Solidaritatea poloneză, democraţia şi economia de piaţă de tip occidental ocupau locuri centrale şi se combinau în proporţii diferite. Era încă un model de schimbare emergent, cu difuziune socială redusă, prezent mai mult ca proiect de inovaţie socială, afirmat deschis de cei câţiva dizidenţi şi luat ca referenţial şi de către segmentul social al „modernităţii tăcute". Noiembrie 1989, cu bizarul congres XIV al PCR, întărea sentimentul public de evaluare a situaţiei interne a României ca fiind total anacronică, de îngheţ artificial în mijlocul unui torent de schimbări de nestăvilit în tot spaţiul est-european.

	Procese ale pre-tranziţiei		Revoluţie politică	Procese ale reformei	
	T1. Constituirea paradigmelor schimbării	T2. Comporta-mente de pre-tranziţie	T3. Evenimente	T4. Redefinirea paradigmelor reformei	T5 Comportamente pro- şi anti-reformă
SPAŢIUL MASELOR	Paradigme sociale	Fenomene asociative Distanţare de structurile puterii	Mişcări populare	Paradigme sociale	Definirea socială a reformei prin vot, mişcări sociale, comportamente colective Comportamente asociative
SPAŢIUL DE INTERACŢIUNE	Modernitate latentă	Reformism de pretran-ziţie	Schimbarea regimului politic	Controversa socială asupra modelelor de reformă Conversia modernităţii latente în modernitate manifestă	Schimbări instituţionale
SPAŢIUL ELITELOR	Paradigme ale elitelor	Organizarea pentru schimbare Dizidenţă	Negocieri între elite/ colaps regim	Paradigme ale elitelor	Negocieri de guvernare

Paradigmă a schimbării	model mental de răspuns la întrebări asupra necesităţii, finalităţii şi instrumentalităţii schimbării. Paradigmele sociale sunt cele care funcţionează la nivelul diferitelor segmente sociale şi au un grad de structurare relativ redus
Spaţiul maselor/elitelor	mulţimea acţiunilor şi fenomenelor care au ca subiect segmente sociale cu putere politică, socială şi economică redusă/de nivel ridicat
Modernitate latentă	orientare valorică bazată pe raţionalitate şi deschidere la schimbare, cu grad redus de manifestare datorită contextului autoritar/totalitar

Figura 2.3. *Spaţii şi procese ale tranziţiei : model conceptual*

La nivel social, dominantă rămânea paradigma unidimensională a schimbării, definită prin necesitate, prin imposibilitatea de a se continua în acelaşi mod. Dizidenţa şi modernitatea tăcută începeau să lucreze cu un model în care apăreau, în plus, şi elemente de finalitate, şi în direcţia căruia se putea face schimbarea. Mijloacele schimbării nu se întrezăreau încă. Procesele de negociere între elite, de tipul celor din Polonia sau Ungaria,

erau de neconceput în mediul de îngheţ dogmatic-totalitar din România. Presiunea internă a nemulţumirii sociale, pe de o parte, şi cea externă a evenimentelor care demonstrau că schimbarea se poate face prin mişcări populare, fără riscul unei intervenţii sovietice de tip Praga 1968, au condus la Revoluţia din decembrie 1989 de la Timişoara şi Bucureşti.

Modelul iniţial de schimbare cu care a pornit majoritatea populaţiei era unul de negare a comunismului mai mult ca stare de fapt decât ca ideologie şi de acceptare superficială a economiei de piaţă. În aprilie 1990, în cadrul unui eşantion reprezentativ la nivel naţional[21] se constata că:

- un procent de 85% din populaţia intervievată susţinea opinia „o economie liberă de piaţă este esenţială pentru dezvoltarea noastră economică";
- un sistem democratic, cu mai multe partide, era agreat de 75% dintre persoanele intervievate.

Imaginea despre economia de piaţă era însă contradictorie. Mai mult de jumătate (55%) din cei care considerau că economia de piaţă este soluţia pentru dezvoltarea ţării credeau, în acelaşi timp, că „toate întreprinderile de stat ar trebui să rămână în proprietatea statului". Un gen de economie de piaţă în care privatizarea să nu se producă, ceea ce a fost să rămână al statului. La sate, convingerea că economia de piaţă este importantă dar întreprinderile de stat ar trebui să rămână în totalitate etatiste era şi mai puternică, fiind prezentă la nivelul a două treimi din populaţia rurală favorabilă economiei de piaţă.

La momentul respectiv, nu păreau structurate *reformismul anticipativ*, acceptarea reformei cu o conturare cât de cât clară a stărilor-ţintă la nivel societal, nu erau definite mijloacele şi costurile de realizare a reformei. Exista mai mult un *reformism de negaţie*, ca o reacţie de respingere a comunismului. Pledează în acest sens datele de sondaj care indicau, tot pentru anul 1990, o covârşitoare raportare negativă la cuvântul comunism şi o percepţie contradictorie a capitalismului[22]. Economia de piaţă era asociată nu numai cu ideea de menţinere a unui foarte puternic sector de stat în economie, ci şi cu distanţarea afectivă de capitalism: din totalul celor care apreciau că economia de piaţă este necesară pentru viitorul românesc, 41% declarau că au sentimente negative faţă de cuvântul capitalism, 37% neutre şi numai 22% pozitive. Ruptura între sat şi oraş, din acest punct de vedere, era clară: jumătate dintre săteni se declarau ostili cuvântului capitalism, faţă de numai o treime din totalul orăşenilor.

Anii 1990 şi 1991 sunt caracterizaţi nu numai prin negarea comunismului în bloc, ca experienţă impusă şi ratată, ci şi printr-un proces de căutare societală. A fost, poate, perioada post-decembristă de maximă controversă socială. Mişcarea socială asociată cu Piaţa Universităţii din capitală, comportamentele colective care i se succed în zilele de 13-15 iunie în Bucureşti, cele patru mineriade etc. vorbesc din plin despre intensitatea acestei controverse. Puterea şi proprietatea sunt temele majore care au marcat dezbaterea publică şi, implicit, controversa socială. În legătură cu privatizarea, dominantă era tendinţa de acceptare condiţionată a acesteia, în principal pentru întreprinderile mici şi mijlocii sau pentru sectorul serviciilor (Tabelul 2.1.). La sat, atitudinea total negativă de respingere a privatizării era extrem de puternică.

Tabelul 2.1. *Atitudinea faţă de privatizarea întreprinderilor 1990*

Proprietatea privată	Rural	Urban	Total %
nu trebuie limitată	14	29	22
limitată la întreprinderi mici	18	21	20
limitată la întreprinderi mijlocii	10	17	13
permisă numai pentru sectorul serviciilor	8	7	8
dezaprobată în orice formă	27	12	19
non-răspuns	24	13	18
Total	100	100	100

Sursa de date: Sondaj al Research Office al USIA, aprilie 1990, date culese de Laboratorul de Sociologie Urbană.

Tematica schimbării este centrală pentru orice dezbatere electorală. Politicienii încorporează în sloganurile lor electorale cele mai diferite promisiuni de schimbare, formulate în sintagme care să convingă. Electoratul alege, dar nu în primul rând în funcţie de slogan, ci de raţionalizările pe care şi le construieşte pornind de la propriile cerinţe şi definiţii ale situaţiei sociale. Identificarea temelor sociale ale schimbării este posibilă mai degrabă în funcţie de comportamentul electoral, decât prin raportare la sloganurile electorale. Corelarea între structura voturilor şi natura problemelor sociale poate face inteligibile paradigmele sociale ale schimbării.

Alegerile fondatoare din 1990 au stat sub semnul reformismului de negaţie ca paradigmă socială a schimbării. În 1992, mediul tematic a fost dominat de reformismul anticipativ, de discutarea mijloacelor instituţionale de realizare a reformei. Ultimele alegeri din 1996 au stat sub semnul reformismului de reacţie. Reformismul anticipativ presupune, ca şi socializarea anticipativă, o acceptare a reformei în principiu, prin obiectivele ei, fără ca aceasta să fi fost trăită efectiv. O dată ce inflaţia, şomajul şi nesiguranţa socială în calitate de costuri ale tranziţiei încep să câştige o tot mai mare extensiune, atitudinea faţă de reformă se diferenţiază tot mai mult pe spaţii sociale, pe configuraţii de resurse, de status şi de mediu comunitar de viaţă. Temele care definesc paradigmele sociale ale schimbării specifică aceste tipuri de atitudini faţă de reformă.

Definiţia socială a reformei prin totalitatea opţiunilor electorale din 1996 – alegeri locale, parlamentare şi prezidenţiale – este caracterizată prin:

- susţinerea unui număr redus de partide politice, mult mai mic decât stabiliseră parlamentarii prin supertolerantul prag de 3% fixat pentru intrarea în Parlament;
- afirmarea ideii de alternativă, de căutare a soluţiilor prin rotirea la putere a partidelor politice, relativ independent de forţa de convingere a celor care le conduc;
- susţinerea necesităţii de penalizare a corupţiei, de luarea în serios de către putere a informaţiilor furnizate de presă în acest sens;
- încercarea de realizare a reformei nu numai prin noi instituţii, ci şi prin oameni noi;
- înţelegerea faptului că, probabil, mai mult decât preşedintele contează oamenii care vin în serie prezidenţială şi de putere.

Desigur, toate aceste interpretări au statutul de ipoteze, legătura specifică dintre ele şi comportamentele electorale urmând a fi făcută în detaliu într-un context de analiză empirică, reunind date de sondaj şi de comportament electoral efectiv.

Spaţiul social al optimismului

Cine sunt optimiştii? Răspunsul pe care îl dă simţul comun este de tipul – oamenii cu resurse, cei înstăriţi, care nu îşi pun problema zilei de mâine. Ca în multe alte situaţii, un astfel de răspuns este parţial adevărat. Pentru cel interesat de relaţiile „tari" care se menţin dincolo de conjuncturalul momentului, realitatea apare oarecum diferită. După ce „stă de vorbă" cu mii de oameni şi le „cerne" răspunsurile prin site analitice diverse, specialistul ajunge la un tablou parţial diferit de cel al simţului comun (Tabelul 2.2.).

Optimismul pare să fie hrănit nu atât de starea materială obiectivă a persoanei sau a gospodăriei, cât de starea de spirit actuală a acesteia. Este un gen de iradiere a stării actuale de satisfacţie spre viitor[23]. Dar nu numai. În plus, intervine şi o anume tendinţă de acceptare a riscului. Când consideri că este normal să trăieşti în condiţii de risc, eşti mai înclinat să defineşti viitorul la modul pozitiv.

Datele asupra optimismului par să susţină „ipoteza incertitudinii" (Firebaugh, Sandu, 1998) formulată în legătură cu reformismul. Pentru societăţile în tranziţie, incertitudinea reprezintă o provocare majoră. În condiţii de incertitudine sporită, se argumentează prin ipoteza incertitudinii, oamenii tind să adopte noile modele de comportament reformist în primul rând nu în funcţie de câştigurile materiale aşteptate, ci de capacitatea lor culturală de a se confrunta cu riscul. Folosind datele unui sondaj efectuat la nivel naţional în România, în 1993, se argumentează ideea că reformismul economic are ca principale variabile intermediare ideologia individualistă, optimismul economic şi toleranţa faţă de risc. Optimismul economic, deşi de nivel semnificativ, influenţează reformismul mai puţin decât toleranţa la risc (Firebaugh, Sandu, 1998: 533-535).

Persoanele tradiţionaliste pentru care riscul, noul, căutarea reprezintă o primejdie, un factor de stres, sunt înclinate să definească viitorul la modul pesimist. În schimb, o percepţie pozitivă a mediului instituţional actual facilitează definirea pozitivă a viitorului.

Guvernul, Poliţia, Armata sunt instituţii de imediată relevanţă pentru modul în care oamenii îşi proiectează viitorul. În seria caracteristicilor obiective, de status, care contează nemijlocit pentru optimism sunt de menţionat numai vârsta şi sexul. Tinerii şi femeile manifestă un grad de optimism mai ridicat decât bărbaţii şi vârstnicii[24].

Tabelul 2.2.* *Spaţiul social al optimismului*

Categorii de factori relevanţi pentru satisfacţie/optimism	Satisfacţie faţă de modul actual de trai	Satisfacţie faţă de prezent raportat la trecutul imediat	Optimism
Caracteristici obiective de status			femei
	vârstnici	nevârstnici	
	tineri	tineri	tineri
	gospodării înstărite		
	persoane cu relaţii	persoane cu relaţii	
	săteni	săteni	
Definirea situaţiei sociale în care trăiesc	consideră mediul comunitar ca integrat		

* Tabelul constituie o interpretare a modelelor de regresie prezentate în Tabelul R1 din Anexa 2.

Categorii de factori relevanţi pentru satisfacţie/optimism	Satisfacţie faţă de modul actual de trai	Satisfacţie faţă de prezent raportat la trecutul imediat	Optimism
	mulţumiţi de comunitatea locală		
	mulţumiţi de veniturile băneşti	mulţumiţi de veniturile băneşti	
	mulţumiţi de locul de muncă	mulţumiţi de locul de muncă	
	se consideră sănătoşi		
			mulţumiţi de modul actual de viaţă
			consideră că trăiesc mai bine decât acum un an
Orientări valorice			orientaţi spre acceptarea riscului
	au încredere în Guvern	au încredere în Guvern	au încredere în Guvern
			au încredere în instituţiile ordinii

Nemulţumirea, între resurse şi definiţii sociale

Starea actuală de satisfacţie difuză, mulţumirea în legătură cu modul actual de trai sunt mult mai bogate în determinanţi direcţi decât optimismul (Tabelul 2.2. şi tabelul R1 în anexă). Variaţia lor de la o persoană la alta este influenţată mai puţin de orientări valorice, cât de nivelul pe care îl au satisfacţiile specifice. Contează în primul rând banii pe care îi ai şi, în al doilea rând, comunitatea locală în care trăieşti. În ordine descrescătoare de importanţă urmează satisfacţiile referitoare la propria stare de sănătate şi la locul de muncă. Satisfacţia difuză nu este numai o însumare a diferitelor stări particulare de mulţumire. Nivelul efectiv al resurselor materiale, bunuri şi venituri, precum şi al celor de capital relaţional au, de asemenea, o influenţă directă asupra stării difuze de mulţumire-nemulţumire. Constatarea este extrem de importantă. În baza ei se poate susţine că răspunsurile pe care le dau oamenii în sondaje la întrebări extrem de generale, de tipul „cât de mulţumit sunteţi de felul în care trăiţi?", aduc nu numai informaţii despre stări de spirit. Prin ele se ajunge şi la o anumită cunoaştere a stării materiale obiective a oamenilor. Desigur, valorile, cultura, nivelul de aspiraţii contează. Evaluările de satisfacţie vorbesc însă şi despre gradul obiectiv de satisfacere a nevoilor umane. Rezultă deci că, indiferent de nivelul de aspiraţii materiale, influenţat în bună măsură de educaţie, vârstă şi mediul rezidenţial, satisfacţia globală se află şi sub incidenţa directă a resurselor.

Paradoxal, vârstnicii sunt categoria de populaţie cea mai mulţumită de condiţiile de viaţă pe care le are. Cei mai nemulţumiţi sunt adulţii. Tinerii se situează, de obicei, între cele două categorii anterior menţionate. Pentru vârstnici, faptul este explicabil în principal din perspectiva nivelului lor de aspiraţii, de obicei mai scăzut. Dorind mai puţin de la viaţă, sunt mulţumiţi cu mai puţin. În schimb, pentru persoanele mature între 30 şi 50 de

ani starea accentuată de nemulţumire se explică nu numai (şi poate nu în primul rând) prin nivelul lor de aspiraţii mai ridicat, ci prin problemele cu care se confruntă în mai mare măsură, prin responsabilităţile sporite pe care le au în cadrul familiei. Ierarhia de satisfacţie anterior menţionată tinde să se menţină pe termen lung (Figura 2.4.).

Curbele de satisfacţie în funcţie de vârstă urmează, ca şi cele ale optimismului, ciclurile electorale şi pe cele economice. Ca şi în cazul optimismului, satisfacţia globală a populaţiei a crescut puternic la sfârşitul anului 1996 şi începutul anului 1997. Saltul pozitiv cel mai puternic s-a produs la vârstnici. Ei au aşteptat cel mai mult de la noua conjunctură politică. Populaţia matură este mai puţin receptivă la ciclurile electorale. Se pare că persoanele active, ajunse spre mijlocul ciclului de viaţă familială, sunt mai realiste. Nu aşteaptă foarte mult de la schimbările politice. Prudenţa respectivă este valabilă şi în cazul tinerilor. Trendul descendent al optimismului, început în 1997, se regăseşte din plin şi în cazul satisfacţiei globale. Cele două fenomene atât de puternic corelate la nivel individual înregistrează o evoluţie similară şi la nivel social.

Decalajul dintre cantitatea de satisfacţie socială a vârstnicilor şi cea a maturilor cunoaşte, la rândul său, fluctuaţii. În perioadele în care criza economică nu este puternică, decalajul respectiv tinde să fie mare. Deteriorarea condiţiilor de trai pare să determine o diminuare a decalajului dintre satisfacţia vârstnicilor şi cea a maturilor. Astfel de ipoteze par să fie susţinute de datele de sondaj disponibile. În 1995 şi 1996, ponderea vârstnicilor mulţumiţi o depăşea pe cea a maturilor cu 10 până la 15 procente. În 1999, diferenţa respectivă ajunge să fie de numai 6 procente.

Ca şi optimismul, satisfacţia globală este consonantă şi cu relaţiile de încredere în instituţii. O percepţie pozitivă a instituţiilor de ordine şi a Guvernului favorizează nemijlocit starea de satisfacţie globală.

Figura 2.4. *Ponderea persoanelor mulţumite de felul în care trăiesc, pe categorii de vârstă. 1995-1999*

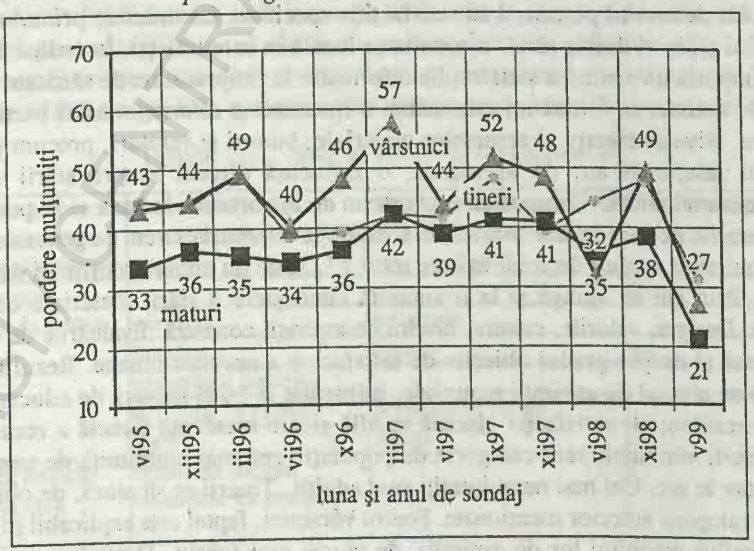

Sursa de date: BOP-FSD. Categoriile de vârstă folosite sunt: tineri 18-29 ani, maturi 30-59 ani, vârstnici 60 de ani şi peste.

BCU IAŞI CENTRU DE CARTE

Contextul psihologic al mulţumirii sau nemulţumirii difuze este considerabil diferenţiat în funcţie de categoria de vârstă (Tabelul R2). Pentru toţi, fundamentală este raportarea la veniturile băneşti şi comunitatea locală în care trăiesc. Cât câştigă şi unde locuiesc sunt factorii care se impun în sfera surselor de mulţumire-nemulţumire. Dincolo de acestea, diferenţierile sunt notabile. Bunurile materiale şi nivelul efectiv al veniturilor pe persoană în gospodărie, spre exemplu, contează în special pentru persoanele aflate la mijlocul vieţii active. Tinerii şi vârstnicii par să fie mai puţin influenţaţi de aceşti factori. În perioadele de început şi de desfăşurare a vieţii active nevoia de relaţii este deosebit de mare. Corespunzător, nivelul acestora apare ca factor semnificativ pentru satisfacţia difuză la tineri şi maturi, dar nu şi la vârstnici. Sub aspect practic, cel mai dificil lucru pare să fie realizarea unei stări de mulţumire la persoanele mature aflate la mijlocul vieţii active. În acest caz, mai ales dacă este vorba despre bărbaţi, este nevoie de conjuncţia unui mare număr de factori pentru a spori starea de satisfacţie faţă de viaţă. Constatarea este pe deplin justificată, având în vedere faptul că la nivelul acestui segment de populaţie se concentrează un număr mare de probleme şi responsabilităţi în viaţa familială.

Tipuri sociale de pesimism/optimism

Discuţia anterioară permite o primă aproximare a caracteristicilor spaţiului social al stărilor difuze de optimism/pesimism şi de satisfacţie/insatisfacţie. Este o primă conturare a celulelor de spaţiu social care favorizează sau descurajează stările de optimism şi de satisfacţie. Suntem încă departe de a înţelege „chimia socială" a condiţionărilor specifice fenomenelor de optimism-satisfacţie. Realitatea socială este organizată nu pe variabile, ci pe structuri care se intercondiţionează. Oamenii sunt fericiţi, sau mulţumiţi, sau optimişti nu pentru că locuiesc într-o comunitate bogată, sau pentru că au salarii mari, sau pentru că sunt sănătoşi. Ei reacţionează la modul în care se combină între ele astfel de variabile. Mai mult, în pofida faptului că optimismul şi mulţumirea faţă de starea actuală sunt asociate pozitiv, în realitate se întâlnesc frecvent situaţii contradictorii de nemulţumiţi optimişti sau de mulţumiţi pesimişti. Inconsistenţele de dispoziţie afectivă de tipul anterior menţionat nu pot fi surprinse şi înţelese din perspectiva calculului operat cu variabile separate. Apropierea de realitate nu se poate face decât prin identificarea unor tipuri sociale de moduri de raportare la realitate prin considerarea simultană a atributelor de optimism şi satisfacţie. Principalele combinaţii de evaluări sociale pe dimensiunile prezent-viitor întâlnite în realitatea românească a anilor '90 sunt:

- pesimismul cronic = „acum este rău şi va fi şi mai rău"
- pesimismul recent = „acum e bine dar va fi rău"
- stabil temporal = „va fi la fel"
- optimismul de reacţie = „acum e rău dar va fi bine"
- optimismul de continuitate = „acum este bine şi va fi şi mai bine"

Cel puţin pentru perioada „optimismului captiv" al anilor 1997-1999, procesul dominant este cel de deplasare a unor segmente tot mai largi spre zona pesimismului cronic dinspre cea a optimismului de continuitate sau de reacţie (Tabelul 2.3.). Era firesc să se întâmple aşa în condiţiile de accentuare a crizei economice, politice şi sociale. Procesele de comprimare şi expansiune a spaţiilor sociale de „umbră/întuneric" sau a celor de „lumină" au corespondent direct în circulaţia tipurilor sociale de raportare temporală la lume.

Tabelul 2.3. *Tipuri sociale de optimism/pesimism*

Tipul social de optimism/ pesimism	Evaluare prezent	Evaluare viitor	Tipul de atitudine	Pondere tip		
				martie 1997	1998	mai 1999
PESIMISM CRONIC	–	–	acum este rău şi va fi şi mai rău	18,1	27,2	34,6
PESIMISM RECENT	+	–	acum e bine dar va fi rău	8,3	9,6	4,3
STABIL TEMPORAL	+/–	0	va fi la fel	30,8	38	37,8
OPTIMISM DE REACTIE	–	+	acum e rău dar va fi bine	19,8	11,4	14,0
OPTIMISM DE CONTINUI-TATE	+	+	acum este bine şi va fi şi mai bine	23,0	13,8	9,4

Sursa: BOP-FSD. Datele pentru 1998 cumulează două sondaje, cele din iunie şi noiembrie. Cumularea este justificată de faptul că distribuţiile nu diferă semnificativ între ele (conform rezultatelor testului K-S) şi au fost folosite ca atare în analizele din cadrul acestui capitol. +,= evaluare pozitivă, – = evaluare negativă, 0 = evaluare de stabilitate.

Fiecăruia dintre tipurile sociale menţionate îi corespunde câte un spaţiu social specific, câte o configuraţie de caracteristici de status sau de natură culturală (Tabelul 2.4.). Pentru a pune în evidenţă această specificitate, am raportat profilul cauzal al fiecăruia dintre tipurile de optimism-pesimism la tipul median al celor care consideră că vor trăi la fel. Pesimiştii cronici, de exemplu, sunt orăşeni săraci, în vârstă, nemulţumiţi de oraşul în care trăiesc şi de Guvern. În imediata lor apropiere, sub aspectul profilului cauzal, se află pesimiştii de dată recentă, cei care susţin că sunt mulţumiţi de felul în care trăiesc şi cred că în viitor va fi mai rău. Cum, de ce poate fi un om mulţumit şi pesimist în acelaşi timp? Semne pentru căutarea unui răspuns oferă analizele care precizează care sunt persoanele aflate într-o astfel de situaţie. Ca şi pesimiştii cronici, cei de dată recentă sunt vârstnici. Ei nu locuiesc însă preponderent în oraşe, ci la sate. Starea lor materială este mai bună şi se consideră relativ sănătoşi. De ce oameni sănătoşi şi relativ înstăriţi sunt atât de inconsistenţi în evaluarea prezentului şi a viitorului? Nu cumva pesimismul lor este unul „de faţadă", o critică de dragul criticii? Posibil, dar puţin probabil să fie aşa. Toate datele de până acum au indicat o clară ancorare a evaluărilor temporale în diferite nişe sau celule ale spaţiului social. Rămâne alternativa unui factor specific, neidentificat, responsabil pentru pesimismul celor mulţumiţi şi relativ înstăriţi. În căutarea răspunsului am continuat „cernerea datelor" prin includerea în modelul de regresie logistică a orientării politice. Am comparat strict pesimiştii de dată recentă cu cei de tip cronic[25]. Rezultă noi motive de satisfacţie şi un singur puternic motiv de întemeiere a pesimismului. Motivele suplimentare de satisfacţie sunt date de faptul că pesimiştii de dată recentă, spre deosebire de cei de tip cronic, au o situaţie bună nu numai sub aspectul stării materiale, dar şi din punctul de vedere al relaţiilor de care dispun. În plus, ei au încredere în Guvern şi sunt mulţumiţi de localitatea în care trăiesc. Temeiul pesimismului lor există şi se referă la faptul că în ultimul an au înregistrat un declin al nivelului propriu

de trai. Experiența de dată recentă le spune deci că este probabil ca în viitor să fie mai rău decât în prezent. Orientarea lor mentală este de tipul „acum este bine, dar va fi mai rău pentru că avem deja experiența unui an anterior în care am trăit tot mai prost". Și, de reținut, cei care o spun nu sunt simpatizanți ai opoziției, ci pur și simplu săteni relativ înstăriți care încă au încredere în Guvern. O infirmare mai clară decât aceasta a tezei „românului care critică de dragul criticii", pentru că așa este el, „negativist", era greu de găsit.

Optimismul de reacție este atitudinea oamenilor tineri care în prezent au probleme, sunt nemulțumiți. Starea lor materială este de nivel mediu. Ceea ce îi caracterizează însă este o întemeiere a optimismului pe capitalul relațional de care dispun. Opoziția dintre optimismul de continuitate, consistent în raport cu starea de satisfacție și cu optimismul de reacție, inconsistent în raport cu satisfacția se suprapune în bună măsură peste cea dintre optimismul față de resursele materiale și cel de tip relațional.

Tabelul 2.4. *Factorii care influențează șansa de adoptare a unui anumit tip de opimism/pesimist*

	Tipurile de opitimism/pesimism comparat					
	pesimism cronic/ temporal stabil	pesimism recent/ temporal stabil	optimism de reacție/ temporal stabil	optimism de continuitate/ temporal stabil	optimism de continuitate/ pesimism cronic	optimism de continuitate/ optimism de reacție
Se consideră SĂNĂTOS	0	+	0	0	0	0
EDUCAȚIE	0	0	0	0	0	0
VÂRSTA	+	+	–	0	–	0
Este femeie (1 da, 0 nu)	0	0	–	0	0	0
BUNURI	0	+	0	+	+	+
Venituri pe persoană VENPERS	–	0	0	+	+	+
RELAȚII	0	0	+	0	+	0
Încredere în guvern IGUVERN	–	0	+	+	+	0
Satisfacție față de activitatea anticorupție a Guvernului SANTICOR	–	0	0	+		+
Avere prin muncă și merit (1 da, 0 nu) MUNCA	0	0	0	+	+	0
Satisfacție comunitară SCOMUNITAR	–	0	–	0	+	+

	Tipurile de optimism/pesimism comparat					
	pesimism cronic/ temporal stabil	pesimism recent/ temporal stabil	optimism de reacţie/ temporal stabil	optimism de continuitate/ temporal stabil	optimism de continuitate/ pesimism cronic	optimism de continuitate/ optimism de reacţie
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	+	–	+	0	–	–

Sursa de date: BOP-FSD, 1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă sensul relaţiei dintre variabila dependentă de pe coloană şi predictorul de pe linie, rezultat din aplicarea unui model de regresie logistică. Cu +/– sunt notate relaţiile statistic semnificative pentru p = 0,05 de sens pozitiv sau negativ. Cu 0 sunt marcate relaţiile statistic nesemnificative în modelul corespunzător de regresie logistică. În ansamblu, tipul de analiză din acest tabel este subsumat algoritmului de regresie logistică pentru variabile politomice (*nested regression*) (Fox, 1997 : 467-478).

Polarităţile care structurează spaţiul optimismului nu sunt numai cele anterior menţionate – „de reacţie" *versus* „de continuitate" şi „de resurse materiale" *versus* „de resurse relaţionale". Alte posibile linii de structurare a sa trebuie căutate în sfera raporturilor dintre diferitele forme de capital şi în natura activă, dinamică sau pasivă, relativ declarativă a optimismului. A rezultat din analiza anterioară că există o asociere semnificativă a formelor de optimism cu capitalul material şi cu cel social-relaţional. Care este rolul capitalului uman în structurarea atitudinii pozitive în raport cu viitorul? Educaţia nu pare să fie asociată cu atitudinea faţă de viitor (Tabelul 2.2., Tabelul 2.4.).

Există însă o asociere a tipurilor sociale de optimism cu anumite tipuri de valori, cu formele axiologice de capital social. Optimiştii de reacţie şi cei de continuitate, spre exemplu, manifestă o mare capacitate de asumare a riscului. La polul opus, pesimiştii cronici sau de dată recentă au o mare aversiune faţă de noutate şi risc. Aproximativ 40% dintre optimişti manifestă o mare capacitate de asumare a riscului, faţă de numai 29% cât este procentul corespunzător pentru pesimişti. Optimiştii dispuşi să acţioneze prin asumarea riscului formează categoria optimiştilor „dinamici"[26].

Satisfacţia de durată

Optimismul nu este decât o faţetă a mulţumirii cumulative în legătură cu dinamica propriilor condiţii de viaţă. Ceea ce s-ar putea numi „satisfacţie de durată" nu este altceva decât un fenomen de agregare a stărilor particulare de mulţumire în legătură cu trecutul, prezentul şi viitorul. Considerarea separată a celor trei percepţii asupra propriilor condiţii de viaţă reprezintă o abordare analitică utilă, cu condiţia să nu fie singulară, să nu ignore faptul că fenomenul respectiv este cel de percepţie cumulativă a timpului social.

Dovada că satisfacţia de durată este un fenomen consistent la nivel social rezidă în puternica sa ancorare în spaţiul social. O astfel de satisfacţie are rădăcini puternice în capitalul material şi social. Nivelurilor ridicate ale acestor forme de capital le corespund fenomene intense de satisfacţie de durată. Se raportează pozitiv la trecut, prezent şi viitor nu numai cei care au resurse materiale importante şi relaţii sociale utile de sferă şi eficienţă extinsă, ci şi cei care dispun de capitalul social asociat cu încrederea. Încrederea

în instituţiile centrale de tipul Guvernului şi în liderii de instituţii, precum managerii, sau în liderii de opinie de tipul intelectualilor şi al jurnaliştilor este şi ea un factor semnificativ pentru consolidarea satisfacţiei de durată, de continuitate.

Ţesutul social instituţional contează în mod evident pentru starea de mulţumire-nemulţumire a populaţiei nu numai prin aspectele sale de natură normativă, ci şi prin calitatea liderilor de instituţii, a formatorilor (oficiali) de opinie, în mod special.

Capitalul uman intervine în determinarea satisfacţiei de durată mai mult prin componenta sa valorică decât prin cea informaţional-educaţională. În modelele analitice puternic specificate (precum cel din Tabelul 2.5.), acolo unde sunt controlate efectele posibile ale unui număr mare de factori, nivelul de educaţie şcolară apare ca predictor nesemnificativ pentru satisfacţia de durată. În schimb, contează orientarea spre muncă, modul de raportare la puterea politică actuală. Persoanele care consideră că principala cale de ieşire din criză este munca şi au încredere în puterea politică existentă în momentul sondajului tind să aibă niveluri ridicate ale satisfacţiei durabile.

Este evident că satisfacţia globală de durată este nu numai o simplă agregare de satisfacţii specifice. Chiar dacă se controlează rolul acestora, variabilele obiective care captează rolul capitalului material, al capitalului social, al orientărilor valorice şi al condiţiilor local-regionale de dezvoltare rămân predictori semnificativi ai stărilor de mulţumire-nemulţumire.

La rândul lor, variabilele de satisfacţie specifică – faţă de comunitate, venituri, stare de sănătate, locuri de muncă şi puterea de cumpărare a banilor – continuă să acţioneze cu putere considerabilă asupra satisfacţiei globale, chiar dacă sunt incluse în analiză şi variabile obiective referitoare la capitalul material, social şi uman. Rezultă deci că în răspunsurile oamenilor la întrebări referitoare la satisfacţie sau insatisfacţie în raport cu trecutul, prezentul sau viitorul, este înglobată o mare cantitate de informaţie. Este vorba despre o informaţie subtil agregată prin mecanisme psihologice complicate. Semnele acestei complexităţi sunt oferite şi prin analizele anterioare care se focalizează asupra predictorilor semnificativi pentru intensitatea socială a fenomenului.

Tabelul 2.5. *Predictori ai satisfacţiei de durată*

Categorii de predictori	Predictori	Variabila dependenta – Satisfacţia de durată, SDURATA la nivel			
		urban+rural		urban	rural
		model 1	model2		
VARIABILE COMPOZITE DE STATUS	Educaţie	0	0	0	0
	Vârstă	–	–	–	–
	Vârsta la pătrat	+	+	+	+
	A fost şef înainte de 1989 (1 da, 0 nu)	–	–	–	0
CAPITAL MATERIAL	Indice de avere	+	+	+	+
	Venituri pe persoană	+	+	0	0
	Principala sursă de venituri este sectorul privat (1 da, 0 nu)	+	+	0	0

Categorii de predictori	Predictori	Variabila dependenta – Satisfacţia de durată, SDURATA la nivel			
		urban+rural		urban	rural
		model 1	model 2		
	Număr convenţional de animale în gospodărie	+	+	0	0
	Suprafaţă proprietate agricolă	+	+	0	0
CAPITAL SOCIAL	Capital relaţional	+	+	+	0
	Încredere în manageri, intelectuali, jurnalişti	+	+	+	+
	Încredere în Guvern	+	+	0	+
ORIENTĂRI VALORICE	Valorizarea muncii	+	+	0	0
	Orientare politică de dreapta (pro-Emil Constantinescu)	+	+	+	+
SATISFACŢII ŞI ÎNGRIJORĂRI SPECIFICE	Teama de şomaj (1 da, 0 nu)	*	–	–	0
	Teamă de inflaţie (1 da, 0 nu)	*	–	–	–
	Mulţumit de activitatea anticorupţie a Guvernului	*	+	+	0
	Satisfăcut de propria sănătate	*	+	+	+
	Satisfacţie comunitară	*	+	+	+
	Satisfacţie faţă de veniturile băneşti	*	+	+	+
DEZVOLTARE REGIONAL-COMUNITARĂ	Indice dezvoltare judeţ	0	0	0	+
	Calitatea vieţii comunitare	0	0	0	0
	Localizare la drum european (1 da, 0 nu)	+	+	+	0
	Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	–	–	*	*
	R^2	0,22	0,35	0,34	0,36

Sursa de date: BOP-FSD, 1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă sensul relaţiei dintre variabila dependentă de pe coloană şi predictorul de pe linie, rezultat din aplicarea unui model de regresie bazat pe metoda celor mai mici pătrate. Cu +/– sunt notate relaţiile statistic semnificative pentru p = 0,05 de sens pozitiv sau negativ. Cu 0 sunt marcate relaţiile statistic nesemnificative în modelul corespunzător de regresie. Valorile coeficienţilor beta sunt prezentate în tabelul din anexa R5.
Cu * sunt marcate variabilele neincluse în analiză pentru modelul de referinţă. Exemplu privind modul de citire: condiţiile de viaţă trecute, actuale şi viitoare tind să fie percepute ca fiind cu atât mai proaste, cu cât persoana este mai în vârstă, indiferent de mediul rezidenţial.

BCU IAŞI / CENTRUL UNIVERSITAR LIBRARY

Captivi în spaţiul de status

Vârsta este de departe cel mai important predictor al satisfacţiei de durată. Vârstnicii sunt mai nemulţumiţi decât tinerii cu viaţa pe care o duc (Tabelul R5). De ce? Pentru că au mai puţine resurse materiale şi sociale, pentru că sunt mai săraci sub aspectul bunurilor, veniturilor şi relaţiilor utile de care dispun şi pentru că starea lor de sănătate se află într-un declin condiţionat biologic. Există însă şi un circuit pozitiv de influenţă de la vârstă la satisfacţie prin intermediul aşteptărilor. Nivelul de aşteptare pe care vârstnicii îl au de la viaţă tinde să fie mai redus decât în cazul tinerilor. Or, tendenţial, nivelurilor reduse de aşteptare le corespund valori ridicate de satisfacţie. Revelator este cazul satisfacţiei comunitare, una dintre puţinele forme particulare de satisfacţie care se leagă pozitiv cu vârsta[27].

Satisfacţia de durată şi, în general, fenomenele de definire a situaţiei par să fie „închise" în spaţiul de status ca nucleu al spaţiului social. Spaţiul de status este cvadridimensional, fiind structurat în funcţie de caracteristicile individuale, familiale, comunitare şi regionale. La nivel individual, vârsta şi educaţia sunt cele mai importante caracteristici de status. În plan familial, contează mai ales averea sau starea materială şi capitalul de relaţii. Sub aspectul caracteristicilor comunitare au importanţă, în primul rând, tipul rural sau urban şi, în al doilea rând, nivelul de dezvoltare a localităţii[28]. În fine, componenta regională este dată de nivelul de dezvoltare a regiunii.

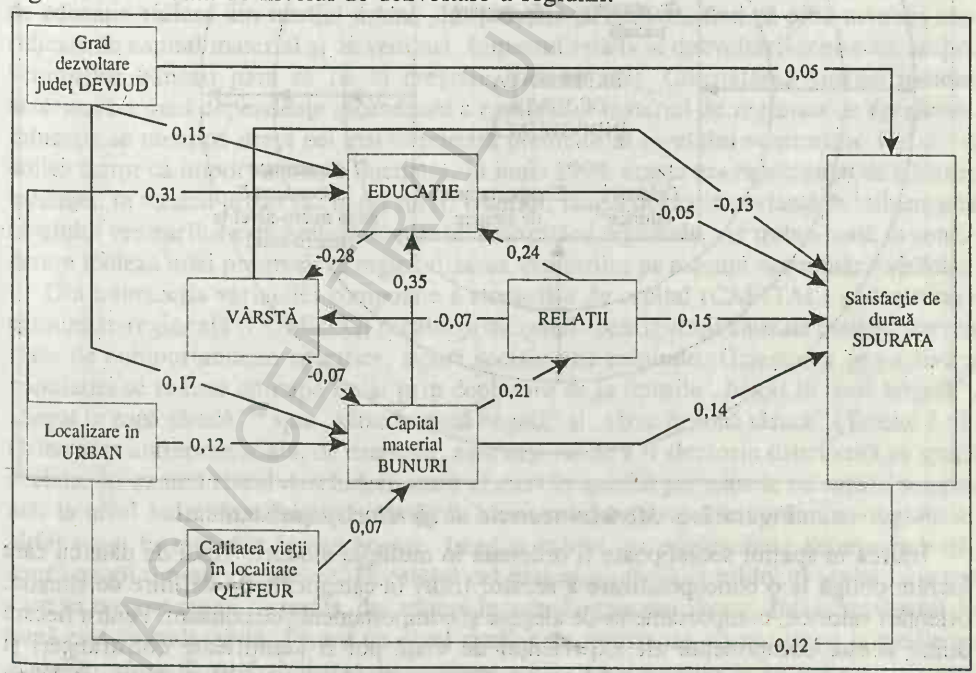

Figura 2.5. *Satisfacţia de durată în contextul cauzal al spaţiului de status*

Model *path* cu variabile manifeste. Configuraţia modelului nu diferă semnificativ de cea a datelor: $p = 0{,}31$ pentru $\chi^2 = 6{,}07$ şi 5 grade de libertate. Pe arcele de graf sunt notaţi coeficienţi *path* semnificativ diferiţi de 0 pentru $p = 0{,}05$. Sursa de date: BOP-FSD, 1998.

Satisfacţia de durată este „închisă" în spaţiul de status în sensul unei puternice dependenţe de aproape toate componentele sale (Figura 2.5.). Relaţiile se stabilesc pe componenta resurse şi pe componenta nivel de aşteptări. Resursele materiale sporite de la nivel familial, comunitar şi regional favorizează o percepţie pozitivă a calităţii vieţii.

Relaţiile empirice dintre variabilele de status regional, comunitar şi individual-familial şi cele asociate cu definirea situaţiei (Figura 2.6.) se ordonează conform unui model de sfere ierarhice. Fiecare dintre sfere reprezintă sisteme de organizare a capitalurilor materiale, umane, sociale şi simbolice[29], cu componente instituţionalizate şi neinstituţionalizate. Sfera de maximă generalitate este cea societală, naţională şi globală. Acesteia i se subordonează, prin includere succesivă, sferele regionale, comunitare şi individual-familiale (Figura 2.6.).

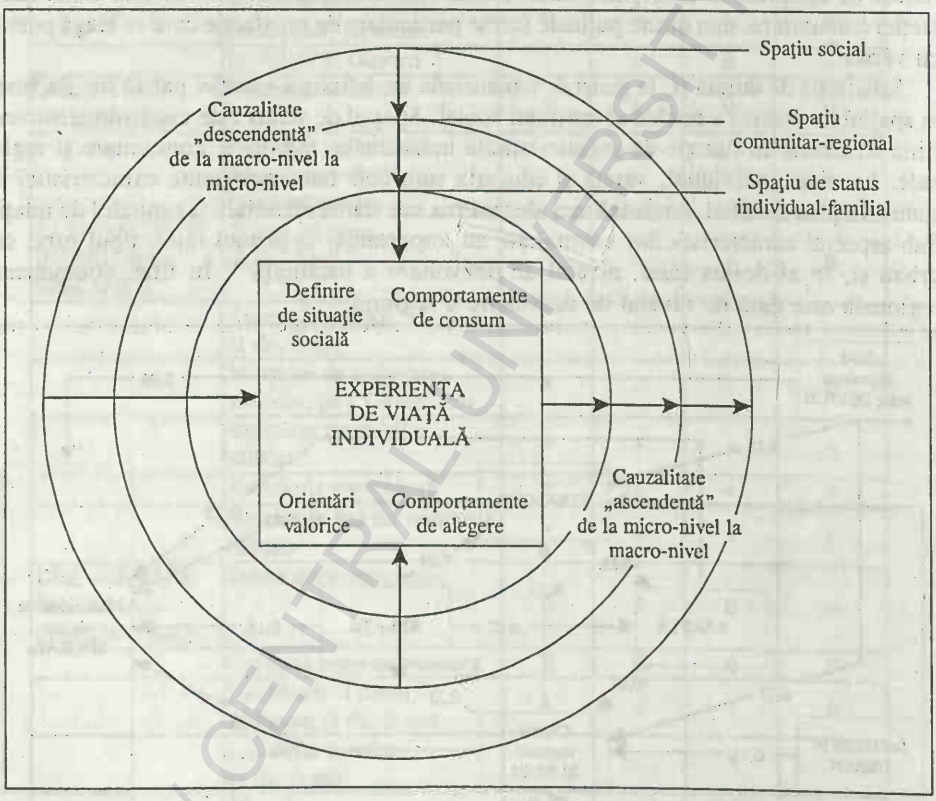

Figura 2.6. *Modelul teoretic al sferelor spaţiului social*

Trăirea în spaţiul social poate fi ordonată în multiple moduri. Tipul de date cu care lucrăm obligă la o conceptualizare a acestor trăiri în categoriile de definire de situaţie, orientări valorice, comportamente de alegere şi comportamente de consum. Pentru fiecare dintre aceste componente ale experienţei de viaţă pot fi identificate constrângeri şi oportunităţi de status. Cu ajutorul lor poate fi înţeleasă „lumea vieţii" (Schutz, 1970), ca flux de experienţe personale în universul dat de spaţiul de status.

Viaţa oamenilor se desfăşoară în esenţă între limitele date de capitalul individual-familial şi cel comunitar-regional. Spaţiile sociale date de intersectarea caracteristicilor

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

regional-comunitare cu cele care definesc capitalurile uman, material şi social sunt relativ stabile în timp. O comparaţie între situaţiile din 1998 şi 1999 sugerează ipoteza unei mobilităţi a capitalului material-familial în sensul unei mai mari asocieri cu variabile comunitar-regionale. De unde o astfel de ipoteză? Ea este sugerată de setul de analize factoriale din tabelele anexei 4. În 1998, capitalul material al gospodăriei apare în acelaşi factor sau aceeaşi grupare de variabile cu educaţia, capitalul relaţional şi vârsta. La nivelul situaţiei din 1998, relaţiile şi educaţia defineau stocul de capitaluri individual-familiale. În mai 1999, configuraţia este diferită. Capitalul material se leagă mai mult de capitalul comunitar-regional. Sunt mai bogaţi oamenii care trăiesc în comunităţi şi regiuni mai bogate. Vârsta se impune în definirea capitalului individual-familial: tinerii dispun de mai multă educaţie şi de reţele de relaţii utile mai extinse. Este încă prematur să fie trasă o concluzie asupra modului în care se modifică relaţiile dintre capitalul familial şi cel comunitar. Se poate pune întrebarea dacă nu este cumva vorba de o consecinţă a procesului de sărăcire generală. În astfel de condiţii, este posibil să se producă o mai mare „legare" a capitalurilor de status cu mediul comunitar-regional şi cu caracteristicile biologice. Sărăcia îl face pe om mai dependent de mediul în care trăieşte şi de condiţia sa biologică. Ar putea fi vorba şi de o creştere a importanţei capitalului uman, de o autonomizare a sa în raport cu cel material? Este posibil să acţioneze şi un astfel de proces.

O rafinare a tipului de analiză (vezi modelele de regresie din tabelele R8 şi R9) indică faptul că „rădăcinile" capitalului material rămân relativ stabile. Persoanele cu un nivel de educaţie ridicat din mediul urban, din judeţele dezvoltate, tind să aibă niveluri mai ridicate de capital material şi de venituri. Impactul relativ al dezvoltării regionale asupra veniturilor băneşti pare să fie în creştere (tabelul R9). Constatarea susţine ipoteza anterioară a unei dependenţe ascendente a capitalului material de regiunea de rezidenţă. Educaţia se menţine drept cel mai important predictor al nivelului veniturilor. Cel de-al doilea factor ca importanţă este fluctuant. În iunie 1998, acesta era reprezentat de situarea locuinţei, în mediul urban sau în cel rural. Ulterior, rangul doi ca importanţă în influenţarea nivelului veniturilor este preluat de nivelul dezvoltării regionale. Ar trebui luată în considerare ipoteza unei progresii în regionalizarea veniturilor pe măsura accentuării sărăciei.

Din intersecţia variabilei compozite a stocurilor de capital (CAPITAL) şi dezvoltare comunitar-regională (COMREG) rezultă principalele configuraţii cauzale care generează clase de comportamente specifice, tipuri sociale sau culturale. Orientarea pro-activă a populaţiei se reduce aproape liniar prin deplasare de la tipurile „bogat în zonă bogată", „bogat în zonă săracă"[30] spre „sărac în zonă bogată" şi „sărac în zonă săracă" (Tabelul 2.6). Orientarea antreprenorială, de exemplu, este departe de a fi aleatoriu distribuită pe spaţii sociale. Îşi asumă riscul deschiderii unor afaceri în special persoanele cu capital maxim atât la nivel individual-familial, cât şi cu acces maxim la resurse comunitar-regionale, altfel spus, bogaţii din zonele bogate. Imediat sub ei, ca propensiune antreprenorială, sunt bogaţii din zonele sărace. Decalajul cel mai mare apare la mijlocul scalei între cei care au resurse medii de status, dar trăiesc în zone bogate sau sărace. Influenţa tipului de zonă este considerabilă. Pentru un nivel similar de resurse de status, situat la medie pe scala de referinţă, probabilitatea de adoptare a unor comportamente antreprenoriale este mult mai mică în zonele sărace decât în cele bogate. În acelaşi punct, prin compararea aceloraşi tipuri de spaţii sociale se înregistrează cele mai mari decalaje şi în privinţa modernităţii individuale, măsurată în acest caz prin aversiunea faţă de risc. Persoanele cu

resurse de status de nivel mediu şi care locuiesc în zone bogate sunt mult mai deschise la nou, au o mai mare disponibilitate de acceptare a riscului decât cele care, cu resurse similare, locuiesc în zone sărace (Tabelul 2.6.).

Tabelul 2.6. *Orientări pro-active pe tipuri de spaţiu social*

	Spaţiul de status						
Capital individual-familial →	redus		mediu		de nivel ridicat		Total
Resurse comunitar-regionale →	reduse	de nivel ridicat	reduse	de nivel ridicat	reduse	de nivel ridicat	
	săraci în zone sărace	săraci în zone bogate			bogaţi în zone sărace	bogaţi în zone bogate	
Indicatori ai orientării pro-active							
Aversiune faţă de risc RISCAVER98	40,00	17,72	30,11	-10,86	-20,25	-54,82	-0,02
Orientare favorabilă statului maximal MAXIMAL98	29,66	22,54	26,49	12,31	13,22	-0,50	17,13
Potenţial de implicare publică INFLUENT98	0,24	0,26	0,31	0,32	0,44	0,41	0,33
Orientare antreprenorială ORANT98	0,15	0,33	0,48	0,83	1,01	1,15	0,66
Folosirea „cadourilor" ca mod de rezolvare a problemelor personale în spaţiul public CADOURI98	26,06	33,33	30,15	38,08	30,65	42,56	33,55

Sursa: BOP-FSD, 1998. Cele două dimensiuni utilizate pentru definirea spaţiului social (capital individual-familial şi resurse comunitar-regionale) au fost generate ca scoruri printr-o analiză factorială prezentată în anexă, tabelul F1.

Folosirea „cadourilor" pentru rezolvarea unor probleme personale în relaţiile cu instituţiile publice este tot o probă de activism social în condiţii de proastă funcţionare a respectivelor instituţii. Acest activism deviant este şi el, ca şi orientările de modernitate individuală sau de tip antreprenorial, puternic dependent de spaţiul de status. Ceea ce contează mai mult în acest caz sunt resursele de tip comunitar-regional. În zonele relativ bogate, indiferent de resursele de status, comportamentul de a da mită este mai frecvent decât în cele sărace (vezi tabelul R7 din anexa 2). Populaţia din regiunile intracarpatice – Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş – este mult mai refractară la a da mită decât populaţia din zonele extracarpatice (Moldova, Muntenia, Dobrogea, Oltenia şi Bucureşti). Orăşenii care dau mită sunt, de obicei, din localităţile sărace ale unor judeţe bogate din Vechiul Regat.

În schimb, pentru săteni, combinaţia favorabilă mitei este cea de localitate bogată din judeţe bogate localizate în arcul extracarpatic. La oraş, a da mită reprezintă un comportament de om cu resurse materiale, iar la sat pare să fie mai mult un comportament de tip „modern", al persoanelor care acceptă riscul în mai mare măsură.

Prezenţa spaţiului de status în calitate de configuraţie cauzală pentru „lumea vieţii" este evidentă nu numai prin raportarea la fenomenele de satisfacţie-insatisfacţie sau de alegere comportamentală. Consumul individual familial se află, de asemenea, pe deplin sub influenţa diferitelor forme de capital şi a resurselor comunitar-regionale. Voi considera, pentru exemplificare, cazul consumului la nivel de gospodărie în mediul rural. Gospodăria rurală rămâne o unitate de analiză de maximă relevanţă. Aşa cum există un comportament de consum al individului, există şi unul al gospodăriei, între cele două tipuri de unităţi existând o permanentă interacţiune.

Consumul alimentar şi nealimentar al gospodăriei rurale este covârşitor determinat de stocurile de capital de care aceasta dispune. Capitalul material şi cel uman disponibil dictează în bună măsură nivelul cheltuielilor de consum, monetare şi nemonetare (tabelul anexă numărul R4). În gospodăriile cu stoc educaţional ridicat şi cu resurse importante de producţie agricolă nivelul cheltuielilor de consum este ridicat. În aceeaşi serie a resurselor umane, un rol semnificativ revine şi structurii de ocupare a membrilor gospodăriei. Prezenţa a cel puţin unui salariat şi, în mai mică măsură, a cel puţin unui pensionar contribuie nemijlocit la creşterea potenţialului de consum. În schimb, prezenţa agricultorilor şi, implicit, a agriculturii ca sursă de venit, în condiţiile ţinerii sub control a celorlalţi factori, contribuie la reducerea consumului. Ocuparea în agricultură continuă să fie însoţită de sărăcie. Configuraţia optimă a gospodăriei rurale pentru bunăstare este cea în care nu există agricultori, ci cel puţin un salariat şi un pensionar[31].

Sărăcia rurală, măsurată prin nivelul consumului, este maximă în gospodăriile formate numai din agricultori cu un nivel redus de educaţie, conduse de femei văduve sau divorţate, orientate în special spre cultura cerealelor şi având în proprietate suprafeţe reduse de pământ.

Consumul rural este puternic dependent de oraş, de localizarea satului în raport cu oraşul. Situaţia consumului este mai bună în comunele apropiate de oraşe mari.

Consumul la nivel de gospodărie are o semnificativă variaţie în funcţie de dezvoltarea comunei şi a judeţului de rezidenţă. O gospodărie localizată într-o comună cu o bună infrastructură socială, aflată într-un judeţ dezvoltat, are în mod clar o mai mare probabilitate de bunăstare decât o gospodărie din comunele sărace, din judeţele sărace. Infrastructura socială comunitară nu reprezintă un factor de influenţă directă a consumului familial. Dar un număr redus de medici şi de cadre didactice într-o localitate rurală, împreună cu un nivel ridicat al mortalităţii infantile la nivelul acesteia, indică o situaţie de sărăcie comunitară, o probabilitate sporită ca întreg sistemul de servicii comunitare să funcţioneze prost.

Ideologii liberaliste şi comunitare

În spaţiul de status rezultat din intersectarea capitalurilor individuale şi a celor comunitar-regionale îşi află locul nu numai definirile de situaţie şi comportamentele, ci şi valorile şi ideologiile. Care sunt principalele ideologii ale tranziţiei trăite? Care este dependenţa lor de spaţiul de status?

În general, ideologiile sunt sisteme de credinţe sau de substitute ale unor credinţe (prejudecăţi, idei preconcepute etc.) folosite explicit pentru orientarea acţiunii umane la nivel individual sau social[32]. La nivel societal, principalele ideologii care se confruntă pe termen lung, începând din secolul al XVIII-lea, sunt liberalismul, conservatorismul şi socialismul (Wallerstein, 1995). Există însă şi ideologii care fundamentează strategiile de viaţă ale indivizilor, modul de raportare la familie, comunitate, stat etc. Credinţele pe care oamenii le au despre migraţie, spre exemplu – este bună sau rea, trebuie să fie adoptată numai de tineri, este o strategie de viaţă indicată etc. –, constituie un exemplu de ideologie cu impact direct asupra modului de luare a deciziilor, independent de resursele sau informaţiile de care aceştia dispun (Sandu, De Jong, 1998).

Ideologiile perioadei de tranziţie postcomunistă sunt extrem de diverse. Ca în toate perioadele de schimbări istorice rapide, ele dispun de un teren deosebit de fertil. O posibilă modalitate de grupare a lor ar fi cea care distinge între ideologiile schimbării şi ideologiile de tip comunitar. În seria ideologiilor schimbării includem liberalismul, viziunile de tip nostalgic-comunist, social-democraţia, creştin-democraţia, modernitatea. Fiecare dintre acestea oferă răspunsuri mai mult sau mai puţin diferite în legătură cu rolul statului în viaţa socială, valorizarea proprietăţii, deschiderea la nou, acceptarea riscului etc. Ideologiile comunitare oferă modele de raportare la familie, comunitate locală, regiune, naţiune, grupuri etnice, grupuri religioase, Biserică etc.

Datele disponibile susţin validitatea unei astfel de ipoteze de grupare a ideologiilor tranziţiei (vezi Tabelul F4 în anexă). Definitorie pentru ideologiile schimbării intrate în controversa socială este doctrina liberală. Susţinătorii acestei doctrine sunt identificaţi în plan empiric, cu ajutorul datelor de sondaj, prin faptul că au opinii pozitive despre restituirea proprietăţilor, despre statul minimal în câmp politic şi despre integrarea ţării în structurile euro-atlantice (UE şi NATO). Acest gen de liberalism centrat pe proprietatea privată şi pe adoptarea unui model de dezvoltare consonant cu cel occidental este, în acelaşi timp, consonant cu susţinerea Convenţiei Democrate. În plus, faptul de a fi liberal şi partizan al CDR se asociază puternic cu un anumit gen de modernitate individuală, cu tendinţa de acceptare a ideologiei riscului ca strategie de viaţă. La polul opus se află persoanele care resping ideologia liberală, riscul şi CDR.

Cea de-a doua dimensiune de structurare a ideologiilor tranziţiei este cea comunitară. Datele de sondaj analizate indică faptul că persoanele care manifestă un grad ridicat de religiozitate sunt în acelaşi timp orientate spre a acorda în mai mare măsură încredere altor persoane, diferitelor grupuri etnice şi instituţiilor de ordine ale statului de tipul Poliţiei şi al Justiţiei. Tot lor le este specific şi un grad ridicat de identificare cu naţiunea sau societatea căreia îi aparţin (sunt foarte „mândri de calitatea de cetăţean al României").

Modul de grupare a variabilelor ideologice menţionate sugerează faptul că în societatea românească actuală principalele teme de controversă socială sunt asociate cu schimbarea şi comunitatea. Atitudinile şi ideologiile susţinute în cele două domenii sunt relativ independente. Prin dihotomizarea şi intersectarea celor două dimensiuni ideologice se obţine o tipologie relevantă a orientărilor ideologice actuale din societatea românească la nivel de mentalitate difuză, socială (Tabelul 2.7.).

Tabelul 2.7. *Tipuri ideale de orientări ideologice în perioada de tranziţie postcomunistă*

Ideologii ale schimbării	Ideologii comunitare	
	Individualism-secular	Orientare comunitar-religioasă
Liberalism	LIBERAL-INDIVIDUALIST	LIBERAL-COMUNITAR
Pragmatism (adoptare a ideologiilor în funcţie de context, sau slabă structurare ideologică)	PRAGMATIC--INDIVIDUALIST	PRAGMATIC--COMUNITAR
Conservatorism (respingere a modelelor liberale)	CONSERVATOR--INDIVIDUALIST	CONSERVATOR--COMUNITAR

Tipurile extreme de maximă consistenţă sunt liberalul individualist şi conservatorul orientat comunitar. Liberalul individualist valorizează în grad înalt proprietatea privată şi consideră că statul nu trebuie să intervină în activitatea partidelor politice şi în controlarea mass-media. Modelul occidental de dezvoltare este cel care li se pare a fi potrivit pentru România sau, oricum, sunt de acord cu integrarea în structurile euro-atlantice. Sunt persoane cu grad ridicat de modernitate, dar cu o slabă orientare comunitară. Pentru ele Biserica, naţiunea şi comunitatea sunt mai puţin importante. Individualismul pare să fie orientarea lor de bază în domeniul interacţiunii sociale: nu cred în Dumnezeu, nu au încredere în ceilalţi ca persoane sau ca grupuri şi nu sunt mândri de calitatea lor de cetăţeni români. Conservatorul comunitar are toate caracteristicile opuse liberalului individualist: este în favoarea statului maximal, manifestă neîncredere în raport cu statele occidentale şi apreciază că restituirea proprietăţii private trebuie să fie făcută la modul foarte condiţionat, eventual minimal. În schimb, opţiunile de credinţă sunt foarte puternice: se manifestă ca persoană religioasă, cu un nivel ridicat de încredere în celălalt şi în instituţii. Liberalul individualist este omul în favoarea statului minimal şi a individului. Conservatorul comunitar este omul statului şi al comunităţii. Strategia sa de viaţă se bazează pe forţe care se află în afară – divinitatea, statul şi comunitatea. Liberalul individualist îşi construieşte strategia de viaţă prin sine însuşi, relativ independent, bazându-se pe valori laice şi anti-comunitare.

Există însă şi tipuri intermediare. Liberalul comunitar este o combinaţie *sui-generis* de modernitate şi tradiţionalism. Raportarea sa la stat şi proprietate este liberală, dar ideologia interacţiunii umane este de tip comunitar. În acelaşi registru al tipurilor intermediare este de menţionat şi conservatorul individualist. Pentru acesta din urmă lumea este dominată de proprietatea privată, de statul minimal şi de comunitate. În ideea de comunitate este inclusă atât lumea umană, cât şi cea divină.

Tipul pragmatic este cel al „omului mediu", cu atitudine liberalistă de profil mediu. Nu este nici conservator, nici liberal. Fie le îmbină, fie le ignoră pe amândouă. Unii dintre „pragmatici" sunt individualişti, alţii comunitari.

Înainte de a vedea cum lucrează această tipologie pe datele disponibile, ar mai fi de menţionat faptul că noţiunile de liberal şi conservator, cu referire la sistemele de credinţe de masă, au sensuri diferite în funcţie de context. Implicit, raportarea se face la tipul de situaţie în societatea de referinţă. În contextul anilor '90, în fostele ţări comuniste, liberalismul tinde să fie perceput în primul rând ca negare a comunismului şi, în mod particular,

ca negare a intervenţionismului statal maximal în viaţa socială. În contextul unei societăţi cu lungă tradiţie capitalistă democratică şi economie de piaţă, liberalul este perceput ca o persoană cu un sistem de credinţe care „susţine intervenţia economică a Guvernului şi expansiunea libertăţilor individuale; orientarea de tip libertarist (libertarian) susţine extinderea libertăţilor individuale, dar se opune intervenţiei economice; populistul este de acord cu intervenţia economică, dar se opune lărgirii drepturilor individuale" (Lilie, Maddox, 1981). Tipologia de credinţe de masă pe care o propunem pentru înţelegerea ideologiilor tranziţiei poate fi uşor localizată în raport cu cea formulată de Lilie şi Maddox şi cu cea clasică de la începutul secolului al XIX-lea:

Tipologia bazată pe ideologia liberalistă a începutului secolului al XIX-lea	Tipologia sistemelor de credinţe de masă în societatea americană actuală (Lilie & Maddox, 1982)	Tipologia ideologiilor în perioada de tranziţie
	liberal (pentru intervenţionism guvernamental în sfera economică şi sporirea libertăţilor individule)	– conservator-individualist
liberal (stat minimal, libertăţi individuale sporite)	– libertarian	– liberal-individualist
	cu orientare de centru conservator (restricţii asupra libertăţii individuale şi intervenţie minimă a Guvernului pe piaţă)	– pragmatic – liberal-comunitar
conservator	– populist (susţine intervenţia Guvernului şi limitarea libertăţilor individuale)	– conservator-comunitar

Cele şase tipuri ideale de liberali sau conservatori au o puternică identitate în spaţiul social. Lor li se asociază valori şi forme specifice de capital de status şi de resurse comunitar-regionale. Tipurile sociale de conţinut ideologic au o extrem de mare consistenţă socială. Este surprinzător cât de mare este gradul de structurare a profilului social pentru fiecare dintre cele şase tipuri ideologice (Tabelul 2.8.).

Cele şase tipuri social-ideologice au aproape o ordonare ierarhică din punctul de vedere al capitalurilor disponibile şi resurselor comunitar-regionale pe care în principiu le pot accesa. Liberalii individualişti sunt cei mai înstăriţi, cu cel mai mare capital relaţional şi uman. Locuiesc în oraşe dezvoltate din judeţe dezvoltate care, în 1996, au fost covârşitor în favoarea CDR şi a lui Emil Constantinescu. Acestea sunt localităţi în care mediul comunitar a fost şi este foarte favorabil schimbării. Sub aspectul vârstei, este cea mai tânără grupare.

Tabelul 2.8. *Profilul de status al tipurilor sociale în funcţie de ideologia asumată*

Indicatorii profilului de status*	Conservator--comunitar	Conservator--individualist	Pragmatic--comunitar	Pragmatic--individualist	Liberal--comunitar	Liberal--individualist	Total
Vârstă	53,40	44,67	47,75	43,50	46,82	41,95	46,39
Număr mediu de ani de şcoală absolvită EDUCANI	8,21	8,86	9,16	10,37	11,08	11,29	9,84
BUNURI moderne în gospodărie	0,94	1,06	1,26	1,36	1,59	1,60	1,30
Capital relaţional RELAŢII99	1,13	1,11	1,13	1,53	1,50	1,86	1,38
Nivelul mediu al veniturilor pe persoană în ultima lună (mii lei) VENPERS	702,60	724,52	721,25	897,96	1143,34	1193,01	897,66
Pondere persoane din grupă care au fost şefi înainte de 1989	31	30	37	44	44	53	40
Pondere persoane care sunt şefi în prezent %	19	19	23	32	31	37	27
Pondere persoane în urban %	42	54	46	60	58	66	55
Pondere bărbaţi %	45	44	46	49	50	58	49
Consum mass-media MEDIA	-35,93	-32,65	-7,96	19,21	28,14	27,35	0,00
Nivel mediu de dezvoltare a localităţii de reşedinţă QLIFE/UR	46,47	61,32	52,90	72,37	62,52	84,91	63,44
Nivelul de dezvoltare a judeţului de reşedinţă DEVJUD95	0,26	2,71	3,00	3,90	6,02	6,07	3,65
Pondere persoane din localităţi apropiate de drumuri europene EURO	30	44	39	57	56	61	48
Pondere voturi pentru Emil Constantinescu în localitate în 1996 EMIL96	47,78	51,85	50,35	54,36	55,68	60,76	53,44

* Toate valorile din tabel pentru care nu se specifică tipul de statistică folosit reprezintă medii. Analiza este relevantă numai pentru profilul social al tipurilor ideologice. Ponderea acestor tipuri în populaţia adultă a ţării nu poate fi identificată prin metodologia care stă la baza tabelului: gradul de orientare liberală sau comunitară este dat de poziţia individului pe o scală de tip scor factorial la nivelul căreia există numai valori standardizate (serie cu media 0 şi abaterea standard 1).

Conservatorul comunitar se opune liberalului individualist nu numai valoric, atitudinal, ci şi sub aspectul resurselor, al capitalurilor pe care le controlează. Marca sa este sărăcia de capitaluri: nivel redus de educaţie, capital relaţional şi capital material. Localităţile şi judeţele în care locuieşte acest gen de conservator sunt printre cele mai sărace. Dacă tipul de liberal individualist se asociază preponderent bărbaţilor care locuiesc la oraş, conservatorul comunitar este de regăsit în special printre femeile din mediul rural. Se identifică astfel, cu această analiză, dimensiunea culturală a opoziţie dintre tipurile sociale polare de „bogat în zonă bogată" *versus* „sărac în zonă săracă". Aşa cum era de aşteptat, se identifică uşor o cultură conservator-comunitară pentru săraci şi una liberal-individualistă pentru bogaţi. Evident, este vorba despre „săraci" şi „bogaţi" la modul relativ, în contextul dat al României anilor '90.

De ce unii liberali sunt de orientare individualistă, iar alţii de orientare comunitară? O dată formulată această interogaţie la adresa datelor de sondaj, prin aplicarea unui algoritm corespunzător de prelucrare se poate obţine un răspuns: liberalilor individualişti, faţă de cei comunitari, le este specific faptul de a fi bărbaţi mai tineri din localităţi unde există o puternică valorizare a modernităţii, a liberalismului. Surprinzător, ponderea cea mai mare de foşti lideri în perioada comunistă se află în categoria liberalilor individualişti (Tabelul 2.8.)[33]. Constatarea trimite spre ipoteza considerării experienţei manageriale în timpul comunismului ca factor de orientare liberală. Este subliniat faptul că experienţa de conducere din perioada comunistă se referă în principal la aspectele profesionale („aţi avut cel puţin trei subordonaţi"), şi nu la cele politice. Profilul mental al liderilor profesionali faţă de cei politici pare să fi fost considerabil diferit în perioada comunistă. Desigur, optim ar fi fost să existe o informaţie culeasă prin chestionar şi în legătură cu funcţiile politice ale persoanei intervievate. Chiar în absenţa acestui tip de date, rămâne semnificativă constatarea că liderii profesionali ai comunismului fac parte în prezent în proporţie covârşitoare din categoria liberalilor individualişti. Faptul de a fi fost lider în perioada respectivă a contribuit semnificativ la stilul de liberalism pe care l-au adoptat – individualist, şi nu comunitar.

În privinţa stilurilor de conservatorism, individualist sau comunitar, determinarea este mult mai simplă. În acest caz, ceea ce contează este numai vârsta: a fi mai tânăr conduce spre individualism, iar vârsta ridicată favorizează orientarea comunitară.

Spre centrul scalei ideologice, în zona pragmaticilor care nu sunt nici liberali, nici conservatori, diferenţierea între individualişti şi comunitari se face în special în legătură cu nivelul bunăstării materiale. Persoanele mai înstărite au tendinţa de a adopta în mai mare măsură stilul individualist de pragmatism decât pe cel comunitar.

În general, ideologiile liberal-moderniste sunt alimentate de un nivel ridicat de educaţie sau, şi mai general, de stocuri consistente de capital uman (Tabelul 2.9.). Constatarea corespunde rezultatelor obţinute în sondajele efectuate în diferite ţări. Ideologiile modern-liberale sunt favorizate nu numai de caracteristici individuale – niveluri ridicate de educaţie, venituri şi informare mediatică –, ci şi de mediul comunitar de viaţă. În localităţile în care, la nivelul anului 1996, s-au înregistrat mai multe voturi pentru candidatul formaţiunii politice de centru-dreapta, CDR, respectiv pentru Emil Constantinescu, se constată o mai mare propensiune a indivizilor pentru ideologiile modernităţii şi liberalismului. *Pattern*-ul de vot la nivel local pare să fie un bun indicator al orientării liberal-conservatoare a populaţiei.

Tabelul 2.9. *Predictori ai principalelor tipuri de orientări ideologice*

Predictori	Variabile dependente	
	Ideologie favorabilă schimbării SCHIMBARE	Ideologie favorabilă comunităţii COMUNITATE
Vârstă	(–0,01)	0,24
Număr mediu de ani de şcoală absolvită EDUCANI	0,17	(0,04)
BUNURI moderne în gospodărie	(0,04)	(0,04)
Capital relaţional RELAŢII99	(0,01)	(0,00)

Predictori	Variabile dependente	
	Ideologie favorabilă schimbării SCHIMBARE	Ideologie favorabilă comunităţii COMUNITATE
Nivelul mediu al veniturilor pe persoană în ultima lună (mii mei) VENPERS	0,09	(0,02)
Pondere persoane din grupă care au fost şefi înainte de 1989	(0,04)	-0,07
Pondere persoane care sunt şefi în prezent %	(-0,01)	(-0,02)
Pondere persoane în urban %	(-0,02)	(-0,06)
Pondere bărbaţi %	0,04	-0,05
Consum mass-media MEDIA	0,14	0,07
Nivel mediu de dezvoltare a localităţii de reşedinţă QLIFE/UR	-0,09	(-0,02)
Nivelul de dezvoltare a judeţului de reşedinţă DEVJUD95	(0,001)	(0,03)
Localităţi apropiate de drumuri europene EURO (1 da, 0 nu)	(0,05)	-0,07
Pondere voturi pentru Emil Constantinescu în localitate în 1996 EMIL96	0.14	-0,11
R^2	0,16	0,09

Sursa de date: BOP-FSD, 1999. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru $p = 0,05$. Pentru definirea variabilelor, vezi tabelele A1 şi A3.

Datele din *World Value Survey* indică faptul că tendinţa majoritară la nivelul a 41 de societăţi este atitudinea de tip conservator („societatea noastră trebuie să fie hotărât apărată de toate forţele subversive"), să fie adoptată cu atât mai intens, cu cât nivelul de educaţie este mai redus. Astfel, pe eşantionul cumulat pentru 41 de ţări se înregistrează un procent de 12% din totalul celor cu studii superioare care susţin opinia respectivă. Procentele corespunzătoare pentru cei cu educaţie medie şi redusă sunt de 17% şi 23% (Inglehart, Basanez and Moreno, 1998, V249). Tabelele de contingenţă raportate pentru aceeaşi variabilă dependentă a conservatorismului indică accentuarea fenomenului o dată cu creşterea gradului de sărăcie (respectiv, reducerea veniturilor). În fine, conservatorismul se reduce pentru persoanele şi societăţile în care valorile post-materialiste au o mai mare extensiune în comparaţie cu cele materialiste. Femeile sunt mai conservatoare decât bărbaţii. Deşi modul în care se măsoară conservatorismul/liberalismul în *World Value Survey* şi în prezenta lucrare este diferit, constatările sunt similare: liberalismul tinde să fie mai puternic în cazul bărbaţilor educaţi şi cu un nivel ridicat al veniturilor.

Corelaţia Bravais-Pearson între indicele de dezvoltare a localităţii şi orientarea favorabilă schimbării SCHIMBARE este de sens pozitiv ($r = 0,08$, semnificativă pentru $p < 0,01$). În momentul în care se controlează variabilele de status – educaţie, consum mediatic etc. –, sensul relaţiei dintre ideologia schimbării şi dezvoltarea localităţii se modifică – apare o modernitate mai ridicată pentru persoanele cu capital uman ridicat din localităţile relativ sărace.

În astfel de cazuri pare să fie vorba de un efect de răspuns la condiţiile de mediu advers, dat în special de persoanele cu nivel ridicat al stocului de capital. Deşi poate părea surprinzător, rezultatul acestei analize este susţinut şi de alte date. Inspectarea unor sondaje mai vechi, din 1991 şi 1993, a permis formularea ipotezei că modernitatea cea mai ridicată se înregistrează la persoane cu bogate resurse de capital şi care sunt localizate în zone sărace (Sandu, 1996a: 117).

În general, în condiţiile României din anii '90, ideologiile comunitare sunt susţinute în principal de izolare şi tradiţionalism.

Faptul devine mai evident dacă ne raportăm la nucleul ideologiilor comunitare, respectiv, starea de religiozitate. Persoanele care cred cel mai mult în Dumnezeu sunt femeile în vârstă, cu un nivel redus de educaţie, cu o experienţă de migraţie redusă, locuind în judeţe sărace. Este o stare de religiozitate care apare preponderent ca un reflex al sărăciei regionale şi al nivelului redus de capital uman. Desigur, religiozitatea nu se reduce la acest gen de condiţionare prin sărăcia de resurse. Acesta este însă deocamdată tipul dominant în România.

De notat, de asemenea, că experienţa de conducere în perioada comunistă apare ca factor favorizant al orientărilor de tip laic. Persoanele care au deţinut posturi de conducere profesională în anii comunismului sunt mai puţin religioase. Este, foarte probabil, vorba despre un efect el expunerii mai intense la efectele propagandei comuniste.

Concluzii

Materia primară din care se împleteşte experienţa de viaţă a oamenilor, „lumea vieţii", este dată de evaluări, credinţe, consum şi alegeri. Sau, în termeni mai precişi, este vorba despre definiri de situaţii, orientări valorice, comportamente de consum şi comportamente de alegere. Combinaţiile diverse care dau conţinutul experienţei de viaţă la nivel individual sau familial sunt în funcţie de istoria personală şi de jocul constrângeri-oportunităţi de la nivelul sferelor superioare de tip comunitar-regional sau societal. Atât ceea ce simt oamenii – mulţumire, nemulţumire, optimism, pesimism etc. –, cât şi ceea ce ei consideră dezirabil sau reprobabil, valorile care le structurează viaţa, sunt în bună măsură „închise în spaţiul de status". Prin formula captivităţii sau închiderii trăirilor umane în perimetrul descris de caracteristici obiective semnalăm o situaţie de puternică dependenţă a ceea ce oamenii simt, cred şi ştiu, în funcţie de capitalul de care dispun şi de resursele mediului în care locuiesc. „Lumea vieţii" în perioadele de tranziţie, în special pentru societăţile sărace, tinde să fie una de constrângeri. Constrângerilor politice din perioada comunistă le iau locul tot mai mult cele de status. Capitalurile pe care oamenii le deţin şi resursele comunitar-regionale la care au acces sunt fundamentale pentru modul în care îşi trăiesc şi îşi organizează viaţa.

„Lumea vieţii" din perioada de tranziţie postcomunistă din România anilor '90 poate fi citită cu relativă uşurinţă pe trei axe sau cu ajutorul a trei perspective – cea a spaţiilor sociale, cea a definirilor de situaţii şi cea a ideologiilor asumate. Aproape nimic din ceea ce se întâmplă în sfera trăirilor individual-familie nu poate scăpa reducţionismului la aceste planuri.

Din perspectiva spaţiilor sociale, contează opoziţia dintre bogaţii în zone bogate şi săracii în zone sărace. Propensiunea spre activism social, spre manifestare dinamică, se

reduce prin deplasarea de la cei care au stocuri consistente de capitaluri şi locuiesc în spaţii comunitar-regionale bogate, spre cei care sunt săraci în regiuni sărace. Primii acceptă riscurile mai uşor decât ultimii, au o orientare antreprenorială mai bine cristalizată, aşteaptă mai puţin de la stat şi mai mult de la ei înşişi. Spaţiul social de status este puternic structurat în funcţie de relaţia dintre stocurile de capital individual-familiale şi cele comunitare. Cele două tipuri de stocuri sunt semnificativ dependente: cu cât este mai bogată regiunea sau comunitatea de rezidenţă, cu atât este mai mare stocul de capital de status individual (tabelul F3 în anexă).

Pentru perspectiva definirii situaţiilor, aspectul esenţial este cel al satisfacţiei de durată, cea constituită ca efect al interacţiunii între evaluarea prezentului, a prezentului în raport cu trecutul şi a viitorului. Într-un fel, era de aşteptat ca satisfacţia de durată, dată de modul de raportare la trecut, prezent şi viitor, să fie „captivă" în spaţiul de status. Capitalul de relaţii şi bunurile materiale disponibile sau accesibile par să fie factorii cei mai importanţi pentru nivelul satisfacţiei de durată. Cei care dispun de relaţii şi bunuri materiale sunt în mod durabil mulţumiţi. În spatele lor atârnă însă foarte greu influenţa mediului comunitar-regional şi a complexului de variabile asociat cu vârsta şi educaţia.

Satisfacţia de durată decurge nu numai din combinaţii de capitaluri şi resurse. Asupra acestui sentiment difuz se exercită şi influenţa semnificativă, independentă, a unor îngrijorări sau satisfacţii specifice. Teama de inflaţie şi şomaj reduce considerabil nivelul general de satisfacţie faţă de viaţă. Similar, nemulţumirea faţă de activitatea Guvernului, faţă de propria sănătate şi faţă de veniturile băneşti din gospodărie sunt factori specifici semnificativi. Toate aceste forme particulare de mulţumire-nemulţumire au o dinamică specifică, relativ independentă de cea a satisfacţiei generale şi a resurselor.

Dependenţa de cale la nivel grupal şi dependenţa de proiect, de aşteptările legate de evoluţiile viitoare ale mediului de viaţă acţionează în sensul unei puternice diferenţieri sociale. Ceea ce se impune observaţiei în această perioadă în România este nu atât existenţa unor clase, cât mai ales a unor grupări sociale al căror profil poate fi foarte bine „citit" prin tipurile sociale. Structura socială a ţării poate fi descrisă ca interacţiune între grupările de status sau de capital, cele ideologice şi cele de definire a situaţiei. Altfel spus, interacţiune dintre a fi bogat/sărac, liberal/conservator şi mulţumit/nemulţumit este cea care dă conţinutul structurii sociale a societăţii româneşti actuale. Toate aceste tipuri de grupuri elementare, constituite în funcţie de un set redus de criterii, se proiectează la nivelul grupurilor cumulative (Sorokin, 1998: 27-30) de mare complexitate, identificate prin stiluri de viaţă. În seria acestora din urmă sunt de menţionat grupările de elite antreprenoriale, politice, culturale, clasa de mijloc, grupurile marginale etc.

Este oportună includerea grupurilor de definire a situaţiei şi a celor ideologice în tabloul general al structurii sociale? Tema poate fi dezbătută. Decizia de a le include într-un tablou fenomenologic al structurii sociale decurge din pregnanţa cu care astfel de grupări s-au impus în analizele empirice exploratorii desfăşurate în cadrul capitolului. Ceea ce oamenii cred şi simt este influenţat nu numai de ceea ce ei deţin, de capitalul pe care îl au, dar, în acelaşi timp, influenţează diferitele forme de capital. Aceasta este, de fapt, premisa de bază a perspectivei fenomenologice asupra structurii sociale. Şi cum tranziţia spre capitalism se face nu numai cu resurse, dar şi cu definiţii sociale şi credinţe, este important ca termenii esenţiali ai procesului să fie prinşi în aceeaşi conceptualizare care în cazul de faţă este cea de „structură socială în perspectivă fenomenologică".

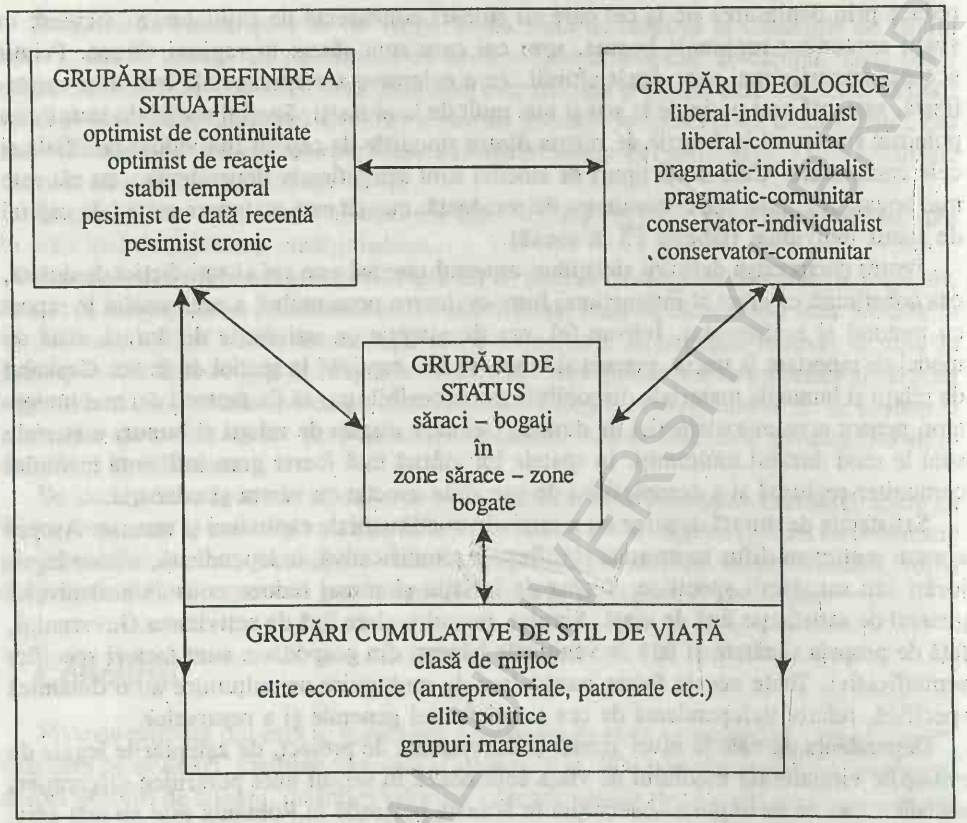

Figura 2.7. *O perspectivă fenomenologică asupra structurii sociale*

Nucleul de înţelegere a perspectivei fenomenologice asupra structurii sociale este ideea că valorile, satisfacţiile şi comportamentele se află în esenţă sub influenţa directă sau indirectă a raportului dintre capitalul de status şi capitalul comunitar, dintre ceea ce deţin oamenii ca bunuri, credinţe, informaţii şi relaţii şi ceea ce ei pot avea în calitate de membri ai unor comunităţi locale sau ai unor regiuni. Exemplul tipic pentru importanţa raportului dintre capitalul personal şi cel comunitar-regional îl constituie modernitatea individuală. Datele analizate argumentează ideea că ideologiile şi comportamentele de modernitate sunt mai frecvente pentru bogaţii din zonele sărace, pentru persoanele care dispun de capital individual-familial dar locuiesc în zone sărace. În absenţa unei abordări care să pună accentul pe raportul individ-comunitate, o astfel de regularitate nu ar putea fi evidenţiată.

Ideologiile constituie ele însele un factor de structurare socială. Includerea grupărilor ideologice în configuraţia de ansamblu a structurii sociale a societăţilor în tranziţie, a celei din România anilor '90 în mod special, se bazează pe premisa că, în ultimă instanţă, diferitele ordonări sociale rezultă din credinţe şi resurse. Ceea ce au şi ceea ce cred oamenii dictează în bună măsură strategiile lor de viaţă, implicarea civică, orientarea economică şi, în ultimă instanţă, ordonarea lor pe grupuri sociale cumulative.

Suprapunerea între grupările ideologice şi cele de capital este extrem de puternică. Trecerea de la liberalismul individualist prin seria liberalism comunitar, pragmatism individualist, pragmatism comunitar, conservatorism individualist, spre conservatorismul comunitar se face cu reducerea aproape liniară a capitalurilor de tip uman, material şi social. În mod similar, nivelul de dezvoltare regională este tot mai redus, pe măsură ce se parcurge acelaşi sens de deplasare de la liberalismul individualist spre cel comunitar. Este surprinzător să vezi cât de mult depind oamenii în credinţele lor, inclusiv cele religioase, de ceea ce stăpânesc şi de locul unde trăiesc. Religiozitatea, spre exemplu, este puternic dependentă de caracteristicile de status care nu sunt rezultat al eforturilor proprii, nu sunt câştigate, ci atribuite sau moştenite. Persoanele cu grad maxim de religiozitate sunt femeile vârstnice care trăiesc în satele din regiunile sărace, lipsite de experienţă de migraţie pe parcursul duratei vieţii lor. Numai educaţia şcolară şi experienţa de conducere în perioada comunistă, corelate negativ cu religiozitatea sunt caracteristici de status dobândite prin efort propriu. Această dependenţă înaltă de caracteristicile de status moştenite pare să fie o trăsătură specifică a societăţilor sărace în procesul de tranziţie. Fenomenele de migraţie, de revenire oraş-sat sunt simptomatice pentru accentuarea dependenţei modurilor de viaţă de contextele tradiţionale, pentru o re-tradiţionalizare (Barbara Adam, 1996: 140) a societăţilor aflate în criză sau cu eşecuri înregistrate în procesul de modernizare.

Tensiunea dintre ideologiile schimbării, cu variantele lor liberaliste şi conservatoare, şi cele comunitare, exprimate prin individualism şi orientare comunitară, este de durată. Ea a marcat şi va marca în continuare spaţiul dezbaterii publice a tranziţiei.

Pentru fiecare dintre cele trei componente majore ale structurii sociale în perioada de tranziţie se pot înregistra tendinţe specifice. „Valurile" liberalismului trăit, ale orientării comunitare, ale satisfacţiei de durată şi cele ale variaţiei de capital de status au dinamici corelate, dependente de ritmurile reformei. La început, imediat după 1989, a fost vorba despre un reformism de negaţie asociat cu o foarte generoasă încredere „de dar" acordată de către populaţie noilor guvernanţi. Reformismul de negaţie definea noua societate emergentă ca negare a caracteristicilor patologice ale comunismului, ca societate care nu mai este condusă în stil totalitar şi centralist. Era mai mult o negare ca stare de fapt şi la modul punctual, decât ca ideologie. Economia de piaţă era acceptată la modul superficial, fără o privatizare de amploare (Tabelul 2.1.). Alegerile din 1992 au fost dominate de un reformism anticipativ. Începe discutarea mijloacelor. Totul se desfăşoară însă ca şi în socializarea anticipativă. Reforma este încă mai mult discutată decât trăită. Perioada dintre 1992 şi 1997 rămâne una de ezitare, între reformismul anticipativ şi cel de reacţie. În anii 1998 şi 1999 se poate constata o instalare clară a reformismului de reacţie, cel exprimat ca răspuns la modul în care se face sau nu se face reforma. Ultimele mineriade din ianuarie 1999 sunt expresii clare ale reformismului de reacţie. Populaţia începe să reacţioneze violent la o politică de restructurare desfăşurată fără acompaniamentul necesar al politicii regionale de compensare a suferinţelor pe care le induce pierderea locurilor de muncă, în lipsa unor alternative viabile la locurile de muncă. Evaluarea evenimentului se face, la nivelul conştiinţei comune, strict în funcţie de tipul de ideologie care modelează conştiinţa persoanei respective (Tabelul 2.10.).

Tabelul 2.10. *Evaluarea mineriadei din ianuarie 1999 în funcţie de tipul de ideologie*

	Nota medie acordată actorilor asociaţi cu evenimentele de la Costeşti-Vâlcea în ianuarie 1999, pentru			
Tip de ideologie asumată de către persoana intervievată	Minerii care au participat la marş	Populaţia locală solidară cu minerii	Miron Cosma, lider al minerilor	Primul-ministru Radu Vasile
conservator-comunitar	5,53	5,29	4,63	5,44
conservator-individualist	5,28	5,19	4,54	4,86
pragmatic-comunitar	4,79	4,74	3,89	6,31
pragmatic-individualist	4,64	4,57	4,01	5,76
liberal-comunitar	3,43	3,47	2,93	7,36
liberal-individualist	3,43	3,57	2,85	6,56
Total	4,49	4,44	3,78	6,09

Sursa de date primare: BOP-FSD, mai 1999. Fiecare subiect a putut evalua fiecare dintre actorii evenimentului pe o scală de la 1 (comportare foarte proastă) la 10 (comportare foarte bună). Pentru definirea tipului de ideologie, vezi Tabelul 2.7.

Tipologia construită prin intersectarea celor două ideologii se dovedeşte extrem de relevantă pentru interpretarea unei mişcări sociale de tipul mineriadei din ianuarie 1999. De la conservatori spre liberali şi de la comunitari la individualişti scade continuu nota acordată minerilor sau localnicilor implicaţi în evenimentele de protest. Variaţia de tip monoton a evaluărilor nu se mai înregistrează în legătură cu „pacificatorul" Radu Vasile. În acest caz, pentru acelaşi nivel de liberalism sau conservatorism, notele maxime sunt acordate de către persoanele cu orientare comunitară. Faptul poate fi pus în relaţie cu valorizarea crescută pe care ideologiile comunitare o acordă acţiunilor cu caracter socio-integrativ.

În fine, în legătură cu evoluţia indicatorilor de optimism-pesimism şi de mulţumire-nemulţumire după 1991, sunt aduse argumente de respingere a tezei care explică nemulţumirea crescândă a populaţiei prin factori strict culturali, precum „criticismul românului sau al alegătorului". Analiza seriilor de date pentru aproape 10 ani indică faptul că variaţia curbelor sociale de optimism se explică mai ales prin ciclurile electorale şi prin cele economice. Imediat după alegeri (1992) sau chiar cu puţin înaintea unei victorii electorale previzibile (1996), se înregistrează „erupţii sociale" de optimism. Este un gen de optimism asociat cu „încrederea de dar" atribuită noilor lideri. Între ciclurile electorale joacă însă un rol foarte puternic procesele de sărăcire.

Pentru interpretarea evoluţiilor legate de optimism, lucrarea avansează conceptul de „optimism captiv".

Este vorba despre un fenomen social care se manifestă după perioadele de erupţie a aşteptărilor, a speranţelor. Anii 1997-1999, după alegerile din 1996, sunt ani de optimism captiv. Pesimismul social devine dominant în legătură cu accentuarea sărăciei şi întârzierea unei reforme salvatoare, promise de către noua putere.

Pornită ca cercetare exploratorie, analiza spaţiului social de status duce în final şi la identificarea unui sistem de indicatori pentru analiza fenomenologică a structurii sociale în condiţii de tranziţie postcomunistă. Cele trei tipuri de grupări sociale – de status, ideologice şi de definire a situaţiei sociale – rezultă din intersectarea unei multitudini de criterii

prezentate arborescent în Figura 2.8. Descrierea structurii sociale este fenomenologică, în sensul că include în mod obligatoriu indicatori subiectivi alături de cei obişnuiţi, obiectivi. Noua structură socială a României, în curs de formare, se deplasează pe linii de structurare date de resurse şi de modernitate. Ideologiile modernizării se asociază pozitiv cu fenomene ale satisfacţiei de durată. Persoanele cu o puternică orintare modernistă şi liberală sunt, în acelaşi timp, optimiste, percep o desfăşurare în sens pozitiv a cursului propriei vieţi.

Ideologiile comunitare marcate prin religiozitate, naţionalism şi încredere generalizată, par să aibă o dinamică mai apropiată de cea a resurselor decât de trendul ideologiilor de modernizare. Persoanele orientate comunitar sunt caracterizate prin resurse reduse la nivel individual familial şi comunitar. Încrederea şi religiozitatea par să fie mai degrabă o reacţie la mediile de sărăcie decât o opţiune valorică în sensul propriu al cuvântului.

Factorul „ideologii ale modernizării" are o structură foarte apropiată de cea a „complexului cultural al reformei" (COREF). COREF a fost definit (Sandu, 1996a) ca structură atitudinală „tare", formată prin asocierea modernităţii individuale, a reformismului şi a definirii difuze pozitive a mediului de interacţiune. Reformismul şi modernitatea ca ideologii de schimbare activă erau prezentate ca nucleu al COREF, folosind date de sondaj din 1991, 1993 şi 1995. La reluarea problemei, cu un set de date din 1999 şi o metodologie complet diferită, se ajunge la identificarea unui factor care are practic aceeaşi structură cu ceea ce am denumit COREF. Este vorba de factorul MODERNITATE din Figura 2.8. Modernitatea individuală şi reformismul apar clar în acelaşi factor la nivelul II de agregare. La nivelul I de agregare, modernitatea individuală, reformismul dat de ideologiile liberale şi definirea pozitivă a situaţiei prin optimism, se asociază într-un factor unic, denumit MODERNITATE. Singura diferenţă faţă de definirea empirică a COREF în lucrarea din 1996 rezidă în locul pe care îl ocupă încrederea. În definirea COREF, încrederea interpersonală era asociată cu optimismul în definirea difuză a situaţiei.

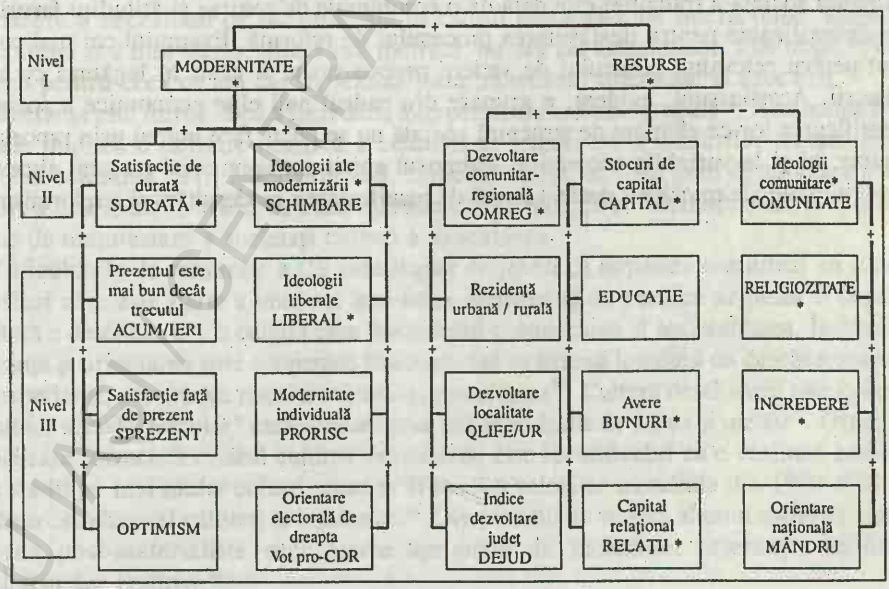

Figura 2.8. *Sistemul de indicatori folosit pentru descrierea fenomenologică a structurii sociale*

Indicii de la nivelul II se grupează factorial în conformitate cu structura arborescenţelor care duc spre nivelul I. Cei cinci indici de la nivelul II au fost incluşi într-un model factorial VARIMAX-PROMAX şi au generat factorii de la nivelul I. Cele două mari dimensiuni ale structurii sociale, cea subiectivă, MODERNITATE, şi cea obiectivă, RESURSE, sunt corelate pozitiv (corelaţie 0,14 între factorii generaţi). Fiecare dintre variabilele latente de la nivelul II este determinată ca scor factorial în funcţie de indicii de la nivelul III. Toate variabilele marcate prin asterisc sunt fie indici de tip scor factorial, sau sumativ, sau de numărare. Descrierea lor se face în tabelele A1 şi A3. Cu + şi – sunt notate sensurile corelaţiilor dintre factori sau dintre factori şi variabile.

În noua structură utilizată pentru analiza structurii sociale şi a spaţiului de status, încrederea apare nu în asociere cu optimismul, ci cu ideologiile comunitare, în asociere cu religiozitatea şi sentimentul naţional. Neconcordanţa are mai multe surse. Încrederea în modelul cu date din 1999 este o măsură complexă care include nu numai încrederea interpersonală, ci şi pe cea intergrupală şi instituţională. În plus, în noul model construit prin agregare de analize factoriale multiple apar şi alte noi variabile care nu erau luate în considerare în *Sociologia Tranziţiei*, lucrarea din 1996. În speţă apare religiozitatea, o variabilă cu mult mai mare putere de atracţie asupra încrederii decât optimismul. O dovadă suplimentară de consistenţă între COREF, în definiţia din 1996, şi MODERNITATE, în accepţiunea din 1999, este faptul că variabila „rebelă" referitoare la încredere apărea în toate modelele din 1996 în poziţie marginală în cadrul complexului cultural al reformei (Sandu, 1996: 263, 266).

Regăsirea COREF în ansamblul de variabile definitorii pentru structura socială face şi mai evident faptul că grupurile sociale ale tranziţiei, relevante pentru gradul de diferenţiere socială şi pentru modul în care se organizează spontan viaţa socială, includ drept componentă esenţială de structurare atitudinea faţă de reformă şi modernitatea individuală. Structura socială a tranziţiei este dată de o combinaţie de resurse şi atitudini favorizante sau defavorizante pentru desfăşurarea procesului de reformă. Exemplul cel mai concludent pentru relevanţa punctului de vedere propus poate fi găsit în legătură cu antreprenorii. Aceştia sunt, evident, o grupare din cadrul noii elite economice a societăţii. Identificarea lor ca element de structură socială nu se poate face numai prin raportare la resurse, ci şi la variabile subiective. Faimosul spirit antreprenorial nu este altceva, în condiţiile date ale tranziţiei, decât o formă de manifestare a modernităţii şi a reformismului.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 3

SOCIABILITATEA PRODUCTIVĂ[34]

Capitalului social ca formă de interacţiune

Capitalul social (CS), indiferent de stilul şcolii sau al autorului (vezi, de exemplu, Putnam 1993, Coleman, 1990) care îl abordează, este considerat ca un stoc de valori relevante pentru sociabilitate. Funcţia lor este de a favoriza definirea pozitivă a modelelor de interacţiune şi de a reduce costurile tranzacţiilor în procesele de interacţiune. Într-un mod foarte sintetic, se poate spune despre CS că este o *sociabilitate productivă*, care are consecinţe asupra creşterii altor stocuri de capital de natură materială, umană sau chiar socială. În funcţie de spaţiul de interacţiune unde consecinţele sociabilităţii productive sunt manifeste, se poate vorbi despre capitalul social personal, familial, comunitar, organizaţional şi societal.

Încrederea, asocierea şi toleranţa formează nucleul de valori al CS. Reciprocitatea implicită este dimensiunea latentă fundamentală a tuturor acestor valori. Ţesătura socială este construită şi întreţinută prin interese înalt specifice, dar şi de aşteptări difuze de satisfacere a necesităţii de reciprocitate în cadrul proceselor de interacţiune. Ideea că, mai curând sau mai târziu, direct sau indirect, eu sau cei asemănători mie obţin ceva în schimb pentru ceea ce am dat reprezintă baza încrederii, toleranţei şi asocierii.

Toleranţa este forma slabă a încrederii interpersonale sau intergrupale[35]. Amândouă fenomenele implică o definire pozitivă a celuilalt şi o reducere a costurilor tranzacţiei. O persoană tolerantă va fi, foarte probabil, caracterizată de un înalt grad de adoptare a unei culturi a deschiderii, având ca bază încrederea. Încrederea şi toleranţa sunt, amândouă, forme de manifestare a aceleiaşi culturi a deschiderii.

Dificultăţile de măsurare a CS sunt legate de faptul că noţiunea semnifică un sub-set de valori care este parte a unui set mai mare aparţinând de ceea ce ar putea fi denumit „cultură a deschiderii", o cultură care favorizează comunicarea şi sociabilitatea. Încrederea, toleranţa şi orientarea spre cooperare funcţionează în strânsă legătură cu deschiderea către noi experienţe, acceptarea riscului calculat şi moralitatea[36]. Cultura deschiderii este specifică „spaţiilor sociale deschise" caracterizate prin resursele înalte de status şi mediu[37]. Grupul de valori care formează miezul culturii deschiderii este identificabil ca o realitate empirică prin studii pe mai multe culturi, cum ar fi studiul valorilor mondiale din 1990-1991 sub eticheta „sindromul cultural al bunăstării". Din punctul de vedere al unui astfel de studiu, valorile post-materialiste sunt foarte apropiate de încredere, toleranţă, echilibrul sentimentelor pozitive[38].

Un al doilea motiv pentru dificultăţile de măsurare a CS este acela că noţiunea se referă la o funcţie, şi nu la o entitate. Este vorba despre funcţia unor forme de sociabilitate

de a contribui la reducerea costurilor tranzacţiilor şi a complexităţii sociale. La fel ca banii, puterea şi dragostea, încrederea şi valorile asociate ei formează un mediu de comunicare[39]. Regulile de reciprocitate ale acestui mediu favorizează reciprocitatea schimburilor, „noi" faţă de „eu", „mâine" faţă de „astăzi".

Capitalul social este un concept umbrelă. El este ca o clădire locuită de câteva familii de concepte. Camerele clădirii (adică dimensiunile conceptului) uneori comunică, alteori nu. După cum se vede din exterior, clădirea este aceeaşi la sate şi oraşe. Când te uiţi mai de aproape, din interior, mai este oare valabilă imaginea de similitudine? Este capitalul social structurat în acelaşi mod la sate şi la oraşe? Cine sunt, în termeni de analogie, locatarii clădirii capitalului social? Strict vorbind, ei nu sunt persoane. Sunt un fel de fiinţe stranii construite din relaţii. Locuitorii clădirii capitalului social sunt relaţii – între persoane, între instituţii sau între persoane şi instituţii. Datele studiului ar putea vorbi numai despre unele camere din clădire, adică cele ocupate de relaţiile persoană-persoană, persoană-instituţie sau persoană-grup. Ele nu pot vorbi despre relaţiile instituţie-instituţie. Chiar şi relaţiile dintre persoane sau de tipul persoană-instituţie nu sunt complet vizibile prin intermediul datelor de sondaj. Obţinem prin sondaj simpla evaluare a oamenilor despre aceste relaţii, nu o imagine obiectivă a lor.

Încrederea ca formă de schimb social

Încrederea în ceilalţi ca grupuri sau ca persoane şi încrederea în instituţii, componentă esenţială a capitalului social, constituie unul dintre fundamentele culturale ale societăţii. Ea funcţionează ca mediu de schimb în situaţiile în care normele de tip formal nu sunt adecvate. Opusul procedural al încrederii este negocierea. În situaţiile de tranzacţie economică, schimbul se produce prin compararea cererii şi a ofertei, a costurilor şi beneficiilor, prin raportare la preţuri, la norme cu grad mare de specificare, cu spaţiul discreţionar redus, la contracte. Mediul de schimb este unul cu termenii specificaţi prin definiţii formale sau informale, iar schimbul efectiv se produce ca urmare a estimării raportului cantitativ dintre costuri şi beneficii.

Costuri şi beneficii există şi în cazul relaţiilor de schimb fundamentate pe încredere. Ele nu sunt însă direct comparabile, nu pot fi estimate cu o unitate de măsură comună de tipul banilor. În plus, gradul de mediere dintre investiţie şi recompensă este mult mai mare. Schimbul de încredere se produce într-un mediu difuz, fără norme contractuale, fără termene de predare-primire. Particularităţile încrederii pot fi observate cel mai bine dacă se procedează la o integrare a ei în seria fenomenelor de schimb social, alături de dar (Mauss, 1993), datul de pomană sau pentru pomenirea morţilor. Ultimul tip de comportament este, la prima vedere, tipic pentru transferurile unilaterale, din seria „ceva pentru nimic". În fapt, este un schimb simbolic în care donatorul, cel care face pomana sau un dar de pomenire primeşte în schimbul conformării la normele cutumiare fie prestigiu, fie satisfacţie pentru simplul fapt al conformării. Funcţia darului de pomenire este sau poate fi dublă – de consolidare/câştigare de status şi de menţinere a mediului simbolic comunitar. Dacă funcţia darului este strict comunitară, de întărire a tradiţiei, atunci tipul de schimb iniţiat este unul prin care donatorul primeşte o recompensă nu în calitate de persoană, ci de membru al comunităţii. Beneficiul actului său individual poate fi identificat la nivel supraindividual, de grup de apartenenţă.

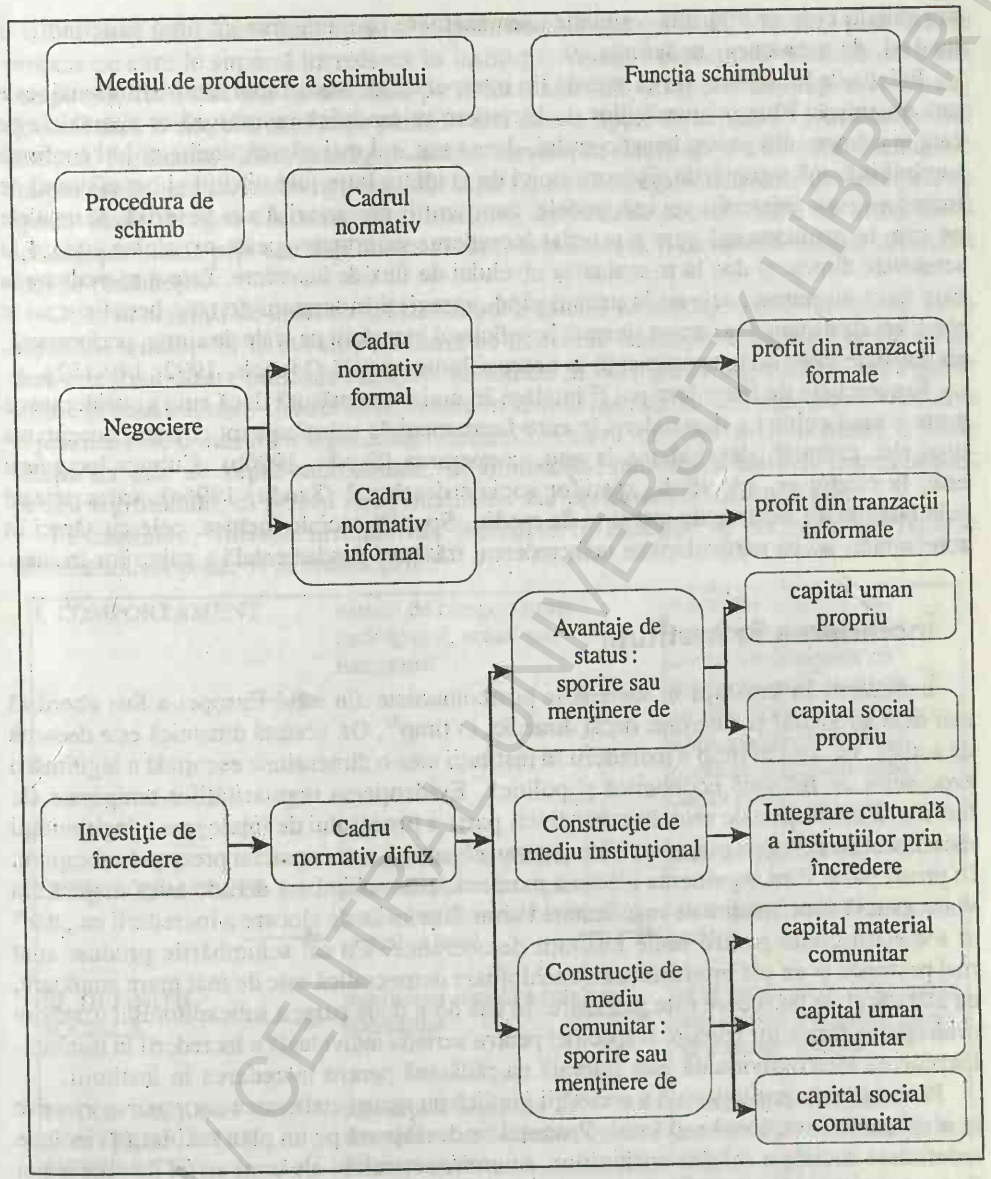

Figura 3.1. *Încrederea ca formă de schimb social*[40]

Încrederea în instituţii este comparabilă cu darul de pomenire. Destinatarul „darului de încredere", instituţia, are o existenţă impersonală. Din partea sa nu se aşteaptă un contra-dar specific. Beneficiul poate fi unul de tip comunitar sau social. În special pentru noile instituţii, încrederea apare ca dar fondator, ca investiţie utilă pentru asigurarea mediului simbolic de funcţionare a instituţiei. În cazul noilor democraţii din Europa de Est, mecanismul darului fondator de tip instituţional a funcţionat din plin pentru noile guverne sau partide politice. Beneficiarul investiţiei mele de încredere nu sunt eu, ci eu

BUCUREŞTI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

sau ceilalţi care se află într-o situaţie asemănătoare cu mine, într-un timp nedefinit şi la moduri, de asemenea, nedefinite.

Relaţia de încredere, fie că este de tip interpersonal, intergrupal sau instituţional, este una dinamică. Fluxul investiţiilor de încredere se modifică pe măsură ce semnalele pe care le primesc din partea beneficiarului, direct sau, cel mai adesea, indirect, îmi confirmă sau îmi infirmă aşteptările. Factorii tipici de mediere între investitorul şi beneficiarul de încredere sunt prietenii, vecinii, rudele, cunoscuţii, presa scrisă sau nescrisă. Semnalele pe care le primeşte cel care a acordat încrederea prin toate aceste canale se adaugă la semnalele directe şi duc la re-evaluarea nivelului de flux de încredere. Este o re-evaluare în care intră nu numai, sau nu în primul rând, aprecieri în termeni de cost-beneficiu, ci şi aprecieri ale distanţei la care se situează beneficiarul încrederii pe scale de cinste, performanţă, similaritate culturală, apartenenţă la aceeaşi lume socială (Munch, 1992 : 149-152).

Fenomenele de încredere pot fi înţelese în mai mare măsură dacă sunt considerate ca parte a unei culturi a deschiderii în care fundamentele valorice sunt cinstea, acceptarea unui risc calculat, deschiderea la nou, cooperarea (Sandu, 1996b). Cultura încrederii este, la rândul ei, specifică „spaţiilor sociale deschise" (Sandu, 1996a), caracterizate prin bogăţie de resurse de status şi de mediu. Spaţiile sociale închise, cele cu săraci în zone sărace, au ca particularitate neîncrederea, trăsătură fundamentală a culturilor închise.

Încrederea în instituţii[41]

Încrederea în instituţii în societăţile postcomuniste din estul Europei a fost abordată mai mult structural şi sincronic decât dinamic, în timp[42]. Or, această dinamică este deosebit de activă. Variaţia în timp a încrederii în instituţii este o dimensiune esenţială a legitimării proceselor de reformă economică şi politică. Evidenţierea regularităţilor temporale ale încrederii instituţionale este, în consecinţă, parte a procesului de înţelegere a legitimităţii mecanismelor reformei postcomuniste. Acestui obiectiv îi este consacrat prezentul subcapitol. În prima parte vom argumenta ideea că momentele de schimbare democratică majoră din viaţa socială sunt însoţite de manifestarea unor fenomene de alocare a încrederii ca „dar" al societăţii civile pentru noile instituţii democratice. Cu cât schimbările produse sunt mai profunde şi cu cât promisiunea de schimbare democratică este de mai mare amploare, cu atât darul de încredere este mai mare. În cea de-a doua parte a subcapitolului urmărim evidenţierea factorilor comuni şi specifici pentru variaţia individuală a încrederii în instituţii. Încrederea interindividuală este relevată ca rădăcină pentru încrederea în instituţii.

Reconstrucţia instituţională a societăţii implică nu numai elaborarea unor acte normative la nivel central, regional sau local. Procesul se desfăşoară pe un plan mai larg şi include redefinirea socială a rolului instituţiilor. Anumite articulaţii ale unui astfel de proces pot fi urmărite din perspectiva încrederii instituţionale.

Sondajele de opinie şi mass-media au contribuit substanţial la conturarea a trei tipuri de imagini contrastante pentru cazul României anilor '90 :

- instituţiile în declin de încredere cu Guvernul, ca model exemplar de evoluţie negativă,
- instituţiile de stabilitate înalt-pozitivă, cu Armata şi Biserica drept modele exemplar-pozitive,
- instituţiile aflate în proces de însănătoşire sub aspectul credibilităţii, cu Poliţia şi Serviciul Român de Informaţii (SRI) ca posibile exemple relevante.

Declinul, stabilitatea înalt pozitivă şi însănătoşirea (recuperarea) sunt deci principalele procese pe care le suportă încrederea în instituţii. Varianta evoluţiilor oscilante este una compozită, rezultată din combinările pe termen scurt ale celor trei tendinţe menţionate. Poate fi dată o singură explicaţie pentru toate aceste tipuri de evoluţii? Dacă răspunsul este „da", urmează, firesc, interogaţia asupra surselor de diferenţiere a sensului tendinţelor. Răspunsurile sunt serios complicate, dat fiind faptul că înregistrările date de sondajele de opinie sunt, în mod frecvent, contradictorii, cercetările sociale care să urmărească aceleaşi probleme prin aceleaşi întrebări sunt, deocamdată, o raritate în spaţiul cercetării sociale româneşti.

Chiar în condiţii de insuficientă stabilitate a datelor de sondaj, trebuie pusă problema explicării tendinţelor în evoluţia nivelului de încredere instituţională. Acest tip de încredere este unul dintre punctele esenţiale de intrare în înţelegerea legitimităţii instituţiilor statale în noul context. Gradul de încredere în stat, în instituţiile sale legislative, executive şi juridice este o măsură a legitimităţii statului[43]. Pentru instituţii de tipul Bisericii, unde relaţia nu este de supra-subordonare, de dominaţie, încrederea nu mai este relevantă pentru legitimitate, ci pentru funcţionalitatea sau performanţa instituţională.

În ansamblu, variaţia nivelului de încredere în instituţii în perioada de tranziţie postcomunistă poate fi explicată prin:

I. COMPORTAMENT →	variaţii de comportament instituţional, actual sau intenţional →	schimbări în modul de organizare a instituţiilor decizii instituţionale cu impact asupra populaţiei amplitudinea schimbărilor instituţionale promise sau realizate prin mecanisme democratice
II. PERSONALITATE →	variaţia imaginii publice a personalităţilor exemplare pentru instituţia dată la nivel central şi local →	mod de mediatizare decizii personale cu impact public
III. DEFINIŢIE SOCIALĂ →	redefinirea socială a rolului instituţiilor →	ce ar trebui să facă instituţiile reevaluarea modului în care au acţionat în trecut
IV. CONTAGIUNE/ CONVERSIE ÎNTRE SPECIILE DE ÎNCREDERE →	interdependenţa între fenomenele de încredere de diferite tipuri →	fenomene de iradiere a încrederii de la o instituţie la alta fenomene de inerţie a încrederii în aceeaşi instituţie influenţa încrederii interpersonale asupra celei instituţionale

Încrederea în guvernele post-decembriste a evoluat prin „cădere liberă" până la alegerile din septembrie 1992 (Tabelul 3.1.). Nivelul foarte ridicat al încrederii înregistrat în prima parte a anului 1990 nu are o explicaţie specifică acestei instituţii. Este vorba de un gen de încredere compensatorie: neîncrederea în fosta clasă politică a comunismului atinsese

valori extrem de ridicate înainte de decembrie 1989. Lipsa de legitimitate a nomenclaturii era foarte clară. Colapsul ceauşismului şi aducerea altor personaje în prim-planul vieţii politice au fost însoţite de lansarea unui fenomen de încredere compensatorie generalizată – instituţională şi neinstituţională. Logica simţului comun pare să fi fost de tipul „cei pe care i-am înlăturat au fost atât de răi, i-am urât atât de mult, încât nu se poate ca cei care au venit/pe care i-am adus să nu fie mai buni. În ei putem deci investi încredere". Această încredere se conjuga în foarte bună măsură cu optimismul societal şi individual, cu ideea că reforma democratică şi economică se va desfăşura rapid, fără costuri sociale deosebite. Era în acelaşi timp un gen de încredere fondatoare: noul Guvern era „dăruit" social cu un capital de încredere. La sfârşitul anului 1991, foarte rapid deci, nivelul mediu al încrederii în Guvern se reduce aproape la jumătate faţă de 1990. Comparaţia cu ceea ce a fost, cu cât de rău a fost regimul Ceauşescu, se face din ce în ce mai puţin. Începe să conteze ceea ce înfăptuiesc efectiv guvernanţii la nivel central şi local, modul în care iau decizii şi sunt mediatizaţi. De la încrederea „dăruită" compensatoriu, prin raportare la neîncrederea în fosta nomenclatură, se trecea la stadiul în care încrederea trebuia câştigată prin propriul comportament de guvernare. Între timp, rolul Guvernului fusese redefinit social. Foarte probabil ca definiţia socială dominantă a rolului de guvernare include ca dimensiuni esenţiale asigurarea libertăţii individuale, a ordinii, a protecţiei şi justiţiei sociale. Neîncrederea în Guvern şi, în general, în „putere" este cu atât mai mare, cu cât problemele locale sunt percepute ca fiind mai serioase, cu cât este mai mare nemulţumirea în legătură cu infrastructura şi corupţia locală (Tabelul 3.2.).

Încrederea în Guvern şi în Parlament urmează o evoluţie foarte asemănătoare: după nivelurile foarte ridicate din 1990 urmează un declin liniar până în 1992, înainte de alegeri. După alegerile din acest an, se constată un reviriment redus al fenomenului. Din păcate, nu dispunem de date de sondaj post-electoral pentru 1992. Oricum, între 1992 şi următoarele alegeri din 1996, încrederea în putere, în Guvern şi în Parlament se menţine la niveluri relativ constante. După alegerile din noiembrie 1996, marcate de victoria în alegeri a Convenţiei Democratice din România (formaţiune politică având o puternică orientare de dreapta), încrederea în Guvern şi în Parlament atinge niveluri foarte ridicate, comparabile cu cele din 1990. Drumul pare să fi fost similar şi pentru încrederea în Justiţie. În decursul anului 1997 însă, încrederea în instituţiile statului îşi reia tendinţa descendentă. Guvernul, spre exemplu, cade de la nivelul de încredere de 62%, în decembrie 1996, la numai 36%, în decembrie 1997, pentru a ajunge la un dezastruos 23%, în mai 1999.

Cele trei schimbări politice care marchează drumul încrederii în instituţii în anii '90 în România sunt Revoluţia din decembrie 1989, alegerile din septembrie 1992 şi alegerile din noiembrie 1996. Schimbarea din decembrie 1989 a fost receptată în planul conştiinţei publice ca fiind fundamentală, ca o imensă deschidere de speranţe. Alegerile din 1992 nu au adus la putere o nouă forţă politică. În schimb, alegerile din 1996 marchează un moment de ruptură. O forţă politică de dreapta şi un nou preşedinte se instalează la putere în baza scrutinului electoral. Încrederea fondatoare cu care noua putere era „dăruită" a fost cu atât mai mare, cu cât schimbarea democratică a avut o mai mare amploare. În perioadele cuprinse între momentele de schimbare revoluţionară sau electorală, încrederea nu se mai acordă fondator, ci evaluativ, în baza unui mecanism de comparaţie între aşteptare şi ofertă. Aşteptarea iniţială a investitorului de încredere – societatea civilă constituită în alegător – este comparată cu oferta sau răspunsul celui investit cu încredere – Parlament, Guvern etc. Dacă oferta este sub nivelul aşteptării, stocul de încredere se reduce.

Dezacordul dintre promisiunea electorală şi fapta de guvernare este sancţionat prin retragerea capitalului de încredere. Sporirea, menţinerea sau retragerea stocului de încredere se produce în corelaţie cu orizontul de aşteptare – în cât timp se scontează pe un răspuns faptic la investiţia de încredere. Orizontul de aşteptare dominant pentru producerea efectelor pozitive ale reformei era de aproximativ un an, în martie 1997[44]. Cum la sfârşitul anului 1997 reforma promisă de Guvernul premierului Victor Ciorbea era departe de a fi fost înfăptuită, retragerea încrederii civice în instituţiile puterii era o consecinţă firească.

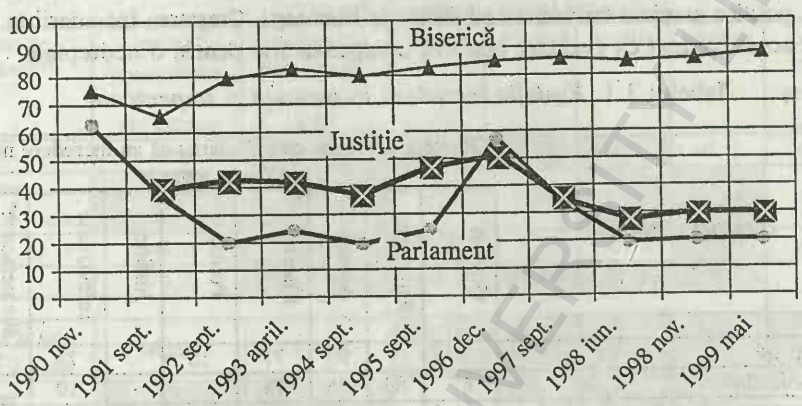

Figura 3.2. *Încrederea în Biserică, Justiţie şi Parlament. 1990-1999*

Instituţiile tradiţionale, ne-reprezentative, de tipul Bisericii şi al Armatei, îşi menţin un nivel foarte ridicat de încredere. În cazul lor acţionează, evident, alte mecanisme decât cele ale darului fondator sau ale corectării prin comparaţie între nivelul de aşteptare civică şi oferta instituţională. Experienţa istorică, rolul pe care astfel de instituţii l-au jucat în viaţa societăţii respective par să fie factorul hotărâtor în structurarea încrederii. O a doua explicaţie pentru încrederea foarte mare asociată instituţiilor tradiţionale ar putea fi nevoia socială de stabilitate, de identificare a unor cadre de referinţă de durată, în condiţiile în care instituţiile reprezentative se dovedesc încă fragile, cu fluctuaţii mari de performanţă. În contextul societăţii româneşti, Justiţia tinde să fie percepută mai mult ca instituţie intermediară între cele tradiţionale, de mare stabilitate, şi cele reprezentative, relativ fragile.

Primul-ministru, ca personalitate-simbol pentru Guvern, are o influenţă foarte mare asupra încrederii acordate acestei instituţii : 90% dintre persoanele care nu au încredere în primul-ministru manifestă neîncredere şi în raport cu Guvernul ; 61% dintre persoanele care au încredere în primul-ministru declară că au încredere şi în Guvern[45]. Diferenţa considerabilă între cele două procente sugerează o cauzalitate diferită pentru gradul de neîncredere şi, respectiv, încredere.

Neîncrederea în Guvern pare să fie legată de evaluarea primului-ministru în mai mare măsură decât încrederea în respectiva instituţie. Altfel spus, o imagine negativă a primului-ministru se răsfrânge negativ şi asupra imaginii sociale a Guvernului ; în schimb, o reprezentare socială pozitivă a conducătorului de Guvern duce în mai mică măsură la structurarea unei imagini pozitive asupra Guvernului în ansamblu.

Declinul încrederii în Guvern nu poate fi explicat în întregime prin comportamentele sau performanţele acestei instituţii, prin reprezentarea socială asociată cu primul-ministru sau miniştrii cabinetului pe care îl conduce sau prin reprezentările sociale referitoare la

rolul respectivei instituţii. În plus, pare să acţioneze şi un „efect de trend" : o dată instalată tendinţa de reducere a încrederii, aceasta se autoreproduce ca tendinţă atâta timp cât în comportamentul Guvernului nu intervin schimbări sau evenimente majore. Un exemplu de modificare de scurtă durată a tendinţei de reducere a încrederii în Guvern este furnizat de mineriada din octombrie 1991. Sondajele realizate înainte şi după acest eveniment au permis înregistrarea unei creşteri a încrederii în Guvern[46]. Schimbarea ar putea fi interpretată ca dezaprobare socială a modului forţat în care a fost înlocuit Petre Roman ca urmare a jocurilor politice asociate cu venirea minerilor la Bucureşti. Creşterea încrederii în Guvern apare în acest context ca evaluare pozitivă compensatorie pentru o nedreptate.

Tabelul 3.1. *Evoluţia încrederii în instituţii şi în persoane*

Perioada sondajului	Procent persoane care declarau că au încredere mare sau foarte mare în							
	Guvern	Parlament	Armată	Biserică	Poliţie	Justiţie	Televiziune	alte persoane*
1990 aprilie	79		90	77	36		73	57
1990 noiembrie	67	63	85	75			59	
1991 septembrie	42	37	82	66	33	40	45	39
1992 septembrie (sondaj pre-electoral)	33	20	81	79		43		20
1993 aprilie	32	24	87	83	51	42	45	34
1994 septembrie	26	19	79	80		37		16
1995 septembrie	31	24	85	83	53	47	55	25
1996 decembrie (sondaj post-electoral)	62	57	86	85	56	51		36
1997 martie	46	39	80	85	48	44		
1997 septembrie	42	34	84	86	46	36		33
1997 decembrie	36	27	78	76	42	35		
1998 iunie	27	19	69	85	41	28		
1998 noiembrie	28	20	74	86	45	30		
1999 mai	23	20	75	88	49	30		36

Surse de date: sondaje ale Research Office of USIA pentru 1990-1994, realizate de CURS până în 1991 şi ulterior de SOCIOBIT; 1995, sondaj al Catedrei de Sociologie a Universităţii Bucureşti pe „Comportamente de alegere ale populaţiei" (COMALP); 1996, sondaj al Catedrei de Sociologie a Universităţii Bucureşti pe „Mecanisme electorale"; 1997, barometre de opinie publică ale FSD. Toate eşantioanele folosite în aceste sondaje au operat cu aceeaşi schemă de eşantionare propusă de autorul prezentului volum: eşantion probabilist, bistadial, cu stratificare în primul stadiu în funcţie de 18 arii culturale şi 5/7 tipuri de localităţi. Pentru descrierea eşantioanelor, vezi Anexa 1. Întrebarea prin care s-a măsurat încrederea interindividuală a fost „Credeţi că se poate avea încredere în cei mai mulţi dintre oameni?". Răspunsurile au fost date pe o scală de patru trepte pentru toţi anii, exceptând 1992, 1993, 1994, 1999, când s-a folosit o scala dihotomică.

Efectele variaţiei încrederii în Guvern şi, în general, în instituţii, se regăsesc la nivelul proceselor şi evenimentelor majore ale tranziţiei postcomuniste – privatizare, democratizare, opţiune electorală etc. Încrederea în Guvern, de exemplu, are o foarte ridicată rată de conversie în voturi[47].

Tabelul 3.2. *Factorii care favorizează (+) sau defavorizează (–) încrederea interindividuală şi în instituţii, 1995*

	Variabile dependente: nivelul încrederii în						
Factori de influenţă[45]	„putere" (prim-ministru, Guvern, preşedinte)	instituţii ale ordinii publice (poliţie şi SRI)	Armată	Biserică	Justiţie	primărie	ceilalţi (inter-personal)
educaţie	–0,09	–0,04	–0,05	–0,06	–0,7	–0,12	+0,09
este bărbat (1 – da, 0 – nu)	–0,05	+0,02	+0,06	–0,07	–0,05	–0,06	+0,07
avere	–0,10	–0,06	–0,03	–0,12	–0,08	–0,07	+0,08
vârstă	+0,20	+0,01	+0,18	+0,01	–0,06	+0,03	+0,13
locuieşte la sat (1 – da, 0 – nu)	+0,09	+0,07	+0,07	–0,03	–0,03	+0,04	+0,05
gravitatea problemelor sociale judeţene (sărăcie)	+0,01	+0,02	+0,11	+0,01	0,04	+0,04	–0,09
încredere interpersonală	+0,15	+0,17	+0,12	0,02	+0,16	+0,16	*
satisfacţii materiale	+0,16	+0,10	+0,01	+0,08	+0,15	+0,12	+0,08
consideră grave problemele infrastructurii locale	–0,10	–0,11	–0,08	–0,01	–0,10	–0,05	–0,02
consideră grave infracţionalitatea şi corupţia locală	–0,09	–0,12	–0,05	–0,08	–0,08	–0,20	–0,08
credinţa în Dumnezeu	+0,02	+0,03	+0,14	+0,43	+0,07	+0,01	–0,01
modernitate individuală	–0,09	–0,05	+0,00	–0,04	–0,06	–0,04	+0,03
R^2	0,22	0,11	0,13	0,30	0,11	0,12	0,07
*	factor neinclus în modelul explicativ pentru tipul de încredere de pe coloană						
	Coeficienţi *path* nesemnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,05						

Exemplu privind modul de citire: vârsta este cel mai important factor explicativ al încrederii în puterea politică. Creşterea vârstei cu o abatere standard este însoţită de creşterea nivelului mediu de încredere în putere cu 0,20 abateri standard pe scala încrederii, toate celelalte condiţii fiind egale (ţinând sub control influenţa celorlalţi factori).

Sub aspect cauzal, încrederea instituţională prezintă o imagine mozaicată, puternic diferenţiată (Tabelul 3.2.):

- Încrederea interpersonală este un factor determinant important pentru toate tipurile de încredere instituţională, cu excepţia celei referitoare la Biserică. În special încrederea în Justiţie, în Poliţie, primărie şi în SRI sunt favorizate de valorile ridicate ale încrederii interindividuale. Trei dintre cele patru instituţii menţionate au în principal o sferă de acţiune la nivel local. Rezultă că, în mod particular pentru încrederea investită în autorităţile locale, contează capitalul social de încrederea interindividuală. În comunităţile cu încredere interindividuală puternică sunt, de asemenea, ridicate valorile încrederii în instituţiile locale.
- Încrederea în Armată şi în putere depinde în principal de vârstă: cu cât o persoană este mai în vârstă, cu atât tinde să aibă o mai mare încredere în respectivele instituţii;
- Încrederea în Biserică are o configuraţie cauzală puternic diferenţiată în raport cu cea asociată încrederii în Armată, în pofida faptului că analiza factorială grupează aceste două tipuri de încredere în acelaşi factor. În ambele cazuri, este vorba de o orientare de tip tradiţionalist. Încrederea în Biserică presupune însă un tradiţionalism de credinţă (credinţa în Dumnezeu), pe când încrederea în Armată are mai mult un temei de tradiţionalism ecologic şi de vârstă: persoanele care au încredere în Armată sunt preponderent bărbaţi în vârstă, care locuiesc în zonele sărace ale ţării. Determinarea religioasă acţionează şi în cazul încrederii în Armată, dar în mai mică măsură decât pentru Biserică.
- Dacă dintre predictorii încrederii în Biserică se elimină cel referitor la credinţa în Dumnezeu, configuraţia cauzală pentru acest tip de încredere nu se modifică substanţial. La predictorii semnificativi menţionaţi în Tabelul 3.2. se adaugă nivelul de educaţie – persoanele cu un nivel ridicat de instrucţie şcolară au mai puţină încredere în Biserică. De notat faptul că încrederea interindividuală nu apare ca predictor semnificativ al încrederii în Biserică nici în această variantă de construire a modelului de analiză.
- Deşi încrederea în Armată şi în Biserică are niveluri foarte ridicate, fenomenele respective sunt departe de a fi uniforme ca grad de intensitate în raport cu apartenenţa la statusul social.
- Încrederea în Armată, Biserică şi Justiţie are un puternic temei tradiţional prin determinarea pe care o suportă din partea religiozităţii: persoanele care cred în Dumnezeu tind, în acelaşi timp, să manifeste niveluri ridicate ale încrederii în Justiţie, Armată şi Biserică.
- Încrederea instituţională are o puternică determinare venită dinspre zona satisfacţiilor şi a insatisfacţiilor în legătură cu modul de organizare socială, cu eficienţa instituţiilor sociale. Altfel spus, ea este puternic influenţată de natura definiţiilor date de populaţie pentru situaţiile sociale locale (infrastructură, corupţie etc.). Satisfacţiile materiale favorizează structurarea pozitivă a încrederii instituţionale. Surprinzător, persoanele înstărite tind să aibă o atitudine critică faţă de instituţii, dar cele mulţumite de situaţia lor materială (cu un nivel de aspiraţii materiale mai redus, probabil) sunt mai încrezătoare. În schimb, săracii sunt mai neîncrezători în ceilalţi decât bogaţii. Un capital material redus favorizează încrederea instituţională, dar o defavorizează pe cea interindividuală.
- Modernitatea individuală este însoţită de atitudinea critică faţă de instituţii, în special faţă de instituţiile puterii politice. Influenţele ei asupra încrederii interindividuale nu se manifestă în mod semnificativ sub aspect statistic.

Încrederea în instituţii este o atitudine bine cristalizată (Figurile 3.3., 3.4.)

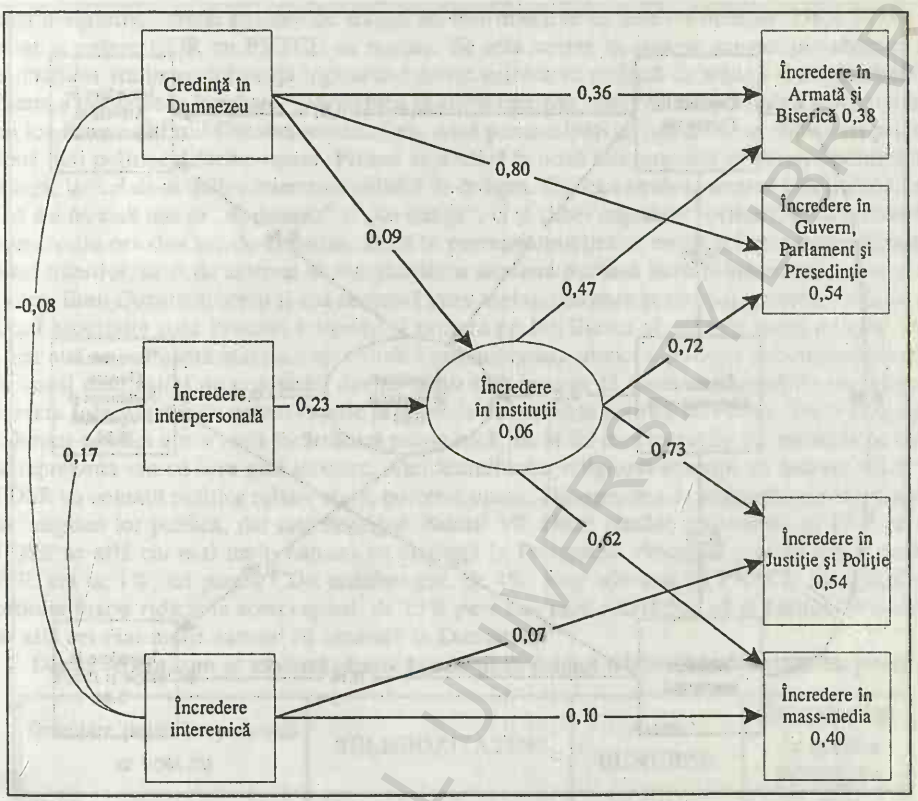

Figura 3.3. *Structura fenomenelor de încredere, 1995*

Toate cifrele de pe arcele de graf orientate indică valori ale coeficienţilor de regresie parţială standardizată. Toţi aceşti coeficienţi sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,05. Elipsa figurează variabila latentă a modelului, iar formele rectangulare, variabile observabile. Modelul este adecvat datelor: p = 0,42; discrepanţa minimă împărţită la numărul gradelor de libertate este aşa cum trebuie să fie, respectiv foarte apropiată de 1 CMIN/DF = 1,02. Coeficienţii de determinaţie multiplă pentru variabilele endogene sunt notaţi lângă numele variabilelor respective. Calcule efectuate cu AMOS. Sursa de date, sondaj COMALP, 1995. Variabilele sunt definite în anexa A2.

Rădăcinile de mare profunzime ale încrederii instituţionale sunt încrederea interpersonală şi credinţa religioasă. Cu cât acestea au valori mai ridicate, cu atât este mai mare probabilitatea ca încrederea în instituţii să fie mai puternică. Este adevărat că ele explică relativ puţin variaţia încrederii instituţionale. Impactul lor este însă semnificativ. Rezultă că performanţele instituţionale ca atare pot fi importante pentru fenomenele de încredere în instituţii, dar nu suficiente. Atitudinea faţă de instituţii are şi un fundament cultural, dat de cultura încrederii, în general, şi de religiozitate. Respectul faţă de instituţii merge într-o semnificativă măsură împreună cu încrederea în ceilalţi şi cu starea de religiozitate (credinţă în viaţa de după moarte, rai, Judecata de Apoi). Deşi religiozitatea susţine în special încrederea în Biserică şi Armată, efectul ei nu se limitează numai la aceste forme de încredere.

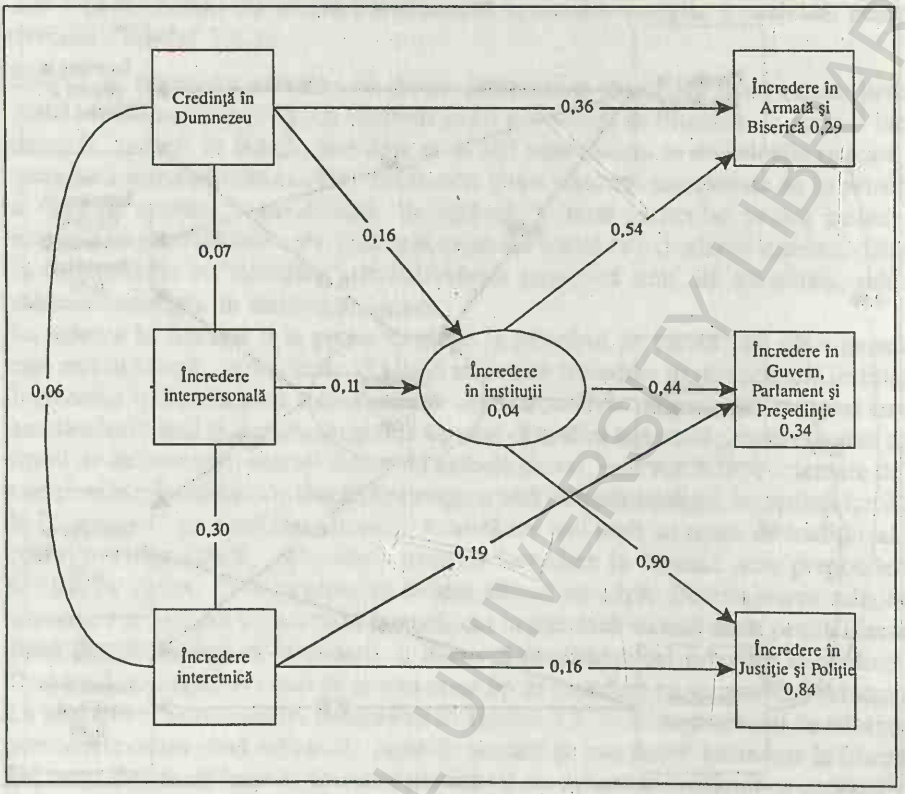

Figura 3.4. *Structura fenomenelor de încredere, 1999*

Toate cifrele de pe arcele de graf orientate indică valori ale coeficienţilor de regresie parţială standardizată. Toţi aceşti coeficienţi sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,05. Elipsa figurează variabila latentă a modelului, iar formele rectangulare, variabile observabile. Modelul este adecvat datelor: p = 0,08; GFI = 0,999. Coeficienţii de determinaţie multiplă pentru variabile endogene sunt notaţi lângă numele variabilelor respective. Calcule efectuate cu AMOS. Sursa de date, BOP-FSD, mai 1999. Variabilele sunt definite în anexa A3.

Caseta 3.1. *Religiozitate şi orientare politică*

O comparaţie între configuraţia de relaţii la diferenţă de timp de patru ani (1999, faţă de 1995) indică drept plauzibilă ipoteza existenţei unui proces de modernizare în sfera structurilor mentalului colectiv. În 1995 (Figura 3.3.) se înregistra încă o puternică relaţie de contaminare a încrederii în puterea politică din partea religiozităţii. Persoanele care aveau un nivel ridicat de religiozitate manifestau, în acelaşi timp, şi o puternică încredere în Guvern, Parlament şi Preşedinţie. Patru ani mai târziu, încrederea în puterea politică ieşea de sub influenţa sau de sub contaminarea religiozităţii (Figura 3.4.).

De ce aceste diferenţe? Se poate presupune, după cum menţionam mai sus, că între timp procesele de modernizare au contribuit la o mai mare autonomizare a sferelor mentale, la o specificare a lor. Religiozitatea rămâne să acţioneze mai mult asupra încrederii în Biserică şi Armată, iar încrederea în instituţiile puterii se leagă tot mai mult de performanţele efective ale acestor instituţii. În plus, puterea din 1999 nu mai este aceeaşi cu cea din 1995. Cel puţin în

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ai lui Ion Iliescu (medie indice BUNURI99 egală cu 1,08). Pe ansamblu, asocierea puternică dintre religiozitate şi orientările politice de stânga se menţine chiar şi atunci când se controlează efectul stării materiale (prin procedee de corelaţie parţială). Constatarea indică faptul că există şi o determinare culturală a acestei asocieri. Un anume tradiţionalism este comun atât orientării religioase, cât şi acţiunii partidelor politice de stânga în condiţii de tranziţie postcomunistă.

Toleranţa etnică are un statut aparte. Ea este asociată pozitiv cu încrederea interpersonală şi cu unele forme particulare ale încrederii instituţionale. Nu are însă o contribuţie semnificativă la influenţarea nivelului încrederii instituţionale ca atare.

Sub aspectul conţinutului, încrederea instituţională se structurează clar pe patru dimensiuni (Figura 3.3.) : încredea în „putere", cu Guvernul, Parlamentul şi Preşedinţia ca principali termeni de referinţă, încrederea în instituţiile de ordine (Justiţie şi Poliţie), încrederea în mass-media şi încrederea în instituţii ale tradiţiei naţionale – Armata şi Biserica. Toate aceste patru tipuri de încredere sunt pozitiv legate între ele, dovadă a existenţei efective a unui fenomen de încredere instituţională.

Spaţiul regional al încrederii[50]

În calitate de fundament al interacţiunii umane, încrederea are, de cele mai multe ori, o puternică identitate teritorială. Este un gen de cultură a deschiderii care se integrează, mai mult sau mai puţin, în culturi regionale (Putnam, 1993) sau comunitare.

Cum variază fenomenele de încredere în România pe regiuni istorice şi arii culturale mai restrânse, în cadrul respectivelor regiuni? Ce rol joacă fenomenele de dezvoltare regională şi comunitară în condiţionarea încrederii? Este încrederea mai mult un fenomen de status sau de condiţionare comunitar-regională?

Profilul de încredere al unei arii culturale (Tabelul 3.3.), ca grupare de judeţe relativ omogene sub aspect cultural în cadrul unei regiuni istorice, a fost estimat prin valori ale încrederii INTERPERSONALe, INTERGRUPALe (cu referire la 5 grupuri etnice – maghiari, germani, evrei, ţigani, români) şi INSTITUŢIONALe (cu referire la instituţii ale puterii politice, mass-media, ordinii publice, Biserică şi Armată) (Tabelul A2).

În România există 8 regiuni istorice – Moldova, Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Bucureşti, Transilvania, Banatul, Crişana-Maramureş. Primele 5 formează gruparea provinciilor extracarpatice, iar ultimele trei, gruparea provinciilor intracarpatice. Regiunile istorice nu au un statut administrativ. Ele au însă profiluri culturale specifice legate de influenţele istorice pe care le-au suportat, nivelul de dezvoltare, compoziţia etnică şi religioasă. Nici economic şi nici cultural aceste regiuni nu sunt omogene. Datorită acestui fapt, relevanţa lor ca unităţi de analiză culturală trebuie să fie atent considerată. Anumite fenomene şi procese social-culturale continuă să aibă o identitate de regiune istorică, altele, nu. Revine specialiştilor rolul de a proceda la necesarele identificări de acest gen. Pornind de la o astfel de cerinţă am argumentat utilitatea definirii unor arii culturale (vezi capitolul 5), ca grupări de judeţe în cadrul regiunilor istorice, mai omogene decât acestea. Este vorba de arii culturale probabile, construite prin analiză *cluster*, pornind de la indicatori de morfologie socială.

Datele din Tabelul 3.3. prezintă profilul de încredere al celor 18 arii culturale. Încrederea interpersonală are valorile cele mai reduse în două dintre ariile culturale ale Moldovei şi în Oltenia. La polul opus, cu un nivel maxim al indicelui respectiv se situează judeţele Cluj şi Mureş şi oraşul Bucureşti. Neîncrederea este prezentă în special în zonele sărace.

Tabelul 3.3. *Valori medii ale indicilor de încredere pe arii culturale, 1995*

Regiune istorică	Arie culturală	Valoarea medie a indicilor de încredere			Nivelul mediu de dezvoltare a ariei
		interpersonală	intergrupală	instituţională	
MOLDOVA	Suceava, Neamţ, Bacău, Vrancea	1,0	-3,7*	2,0*	-7,8
	Galaţi, Iaşi	-3,2*	-0,9	-0,6	2,0
	Botoşani, Vaslui	-3,5*	2,5	0,7	-18,0
MUNTENIA	Argeş, Dâmboviţa Prahova	-0,2	0,2	-1,5	2,7
	Brăila, Buzău	0,2	-3,3*	0,6	-3,3
	Ialomiţa, Călăraşi, Giurgiu, Teleorman	1,8	-1,2	4,3*	-14,0
OLTENIA	Olt, Dolj, Mehedinţi	-3,4*	-2,2*	0,4	-4,8
	Vâlcea, Gorj	-2,9*	-2,4	-0,3	-0,9
DOBROGEA	Constanţa, Tulcea	1,3	0,7	0,5	8,4
TRANSILVANIA	Alba, Hunedoara	1,4	-1,1	2,8*	5,8
	Braşov, Sibiu	1,6	-0,3	-2,8*	17,0
	Cluj, Mureş	2,9*	3,4*	-1,0	14,7
	Covasna, Harghita	1,3	3,3	-6,3*	6,0
	Bistriţa-Năsăud, Sălaj	-2,8	-3,2	1,4	-3,8
CRIŞANA--MARAMUREŞ	Maramureş, Satu Mare	-1,5	2,2	1,7	2,9
	Arad, Bihor	-1,2	2,5*	3,0*	7,2
BANAT	Timiş, Caraş-Severin	0,6	1,7	-0,4	14,8
BUCUREŞTI	Bucureşti	2,0	3,1*	-3,5*	**

* Situaţie pentru care există o corelaţie semnificativ diferită de 0 (la p = 0,05) între indicele de încredere de pe coloană şi aria culturală de pe linie (codificare cu 1 pentru apartenenţa persoanei la arie şi cu 0 pentru locuirea în altă arie). Semnul corelaţiei este identic cu cel al mediei. Exemplu privind modul de citire a datelor: încrederea intergrupală pentru aria formată din judeţele Suceava, Neamţ, Bacău, Vrancea este sub media naţională. Între încrederea intergrupală redusă şi locuirea în aceste judeţe este o legătură puternică, semnificativ diferită de 0.

** Valoare superioară celorlalte arii, necalculată ca atare datorită restricţiilor tehnice de a nu include în analiză oraşul-capitală, cu valori aberante sub aspect statistic. Indicii de arie sunt calculaţi ca medii judeţene ale indicelui DEVJUD95, ponderat cu populaţia judeţului.

Sursa de date: Sondaj COMALP realizat de Catedra de Sociologie a Universităţii Bucureşti, septembrie 1995.

În general, cu cât un judeţ este mai dezvoltat, cu atât nivelul de încredere interpersonală este mai ridicat ($r_{\text{DEVJUD INTERPERSONAL}} = 0,10$, $p = 0,01$). Similar, încrederea intergrupală creşte o dată cu creşterea nivelului de dezvoltare a judeţului ($r_{\text{DEVJUD INTERGRUPAL}} = 0,14$, $p = 0,01$). În schimb, încrederea instituţională tinde să fie mai redusă în judeţele dezvoltate ($r_{\text{DEVJUD INSTITUŢIONAL}} = -0,14$, $p = 0,01$). Populaţia acestor zone este mai

critică faţă de instituţii. Relaţia este însă una de tip tendenţial. Situaţiile pe arii culturale relevă o serie întreagă de abateri de la această normă. Cele două judeţe vestice, Arad şi Bihor, au un nivel relativ ridicat de dezvoltare social-economică. Populaţia lor este caracterizată însă prin valori ridicate ale încrederii instituţionale. În Moldova, judeţele sărace Botoşani şi Vaslui ar fi de aşteptat, conform regularităţii generale, să aibă un indice foarte ridicat de încredere instituţională. În fapt, ele se situează foarte aproape de media naţională sub acest aspect.

Se remarcă o foarte puternică eterogenitate a culturii încrederii în interiorul regiunilor istorice. Fiecare dintre ariile culturale ale Moldovei are un model specific de cultură a încrederii. Aceeaşi eterogenitate apare şi pentru ariile Munteniei şi pentru cele ale Transilvaniei. Numai Oltenia şi Crişana-Maramureş par să fie regiuni istorice cu modele relativ omogene de încredere. În special în cazul Olteniei se impune modelul neîncrederii generalizate la nivel interpersonal şi intergrupal.

Dependenţa fenomenelor de încredere de nivelul de dezvoltare a judeţului şi de regiunea istorică se reduce considerabil sau dispare atunci când în analiză sunt introduse variabile de status (Tabelul 3.4.). Încrederea interpersonală şi cea intergrupală au valori mai ridicate pentru bărbaţii în vârstă cu bune resurse de educaţie şi avere. Săracii sunt mai neîncrezători, orientaţi în mai mică măsură spre un stil de viaţă deschis, bazat pe încredere. În general, cu cât capitalul material şi uman al persoanei este mai bogat, cu atât este mai mare probabilitatea ca aceasta să se angajeze în mai mare măsură în interacţiunii bazate pe încredere.

Tabelul 3.4. *Predicţia teritorială a încrederii*

Predictor	Tipul de încredere ca variabilă dependentă		
	Încredere interpersonală	Încredere intergrupală	Încredere instituţională
Avere	0,11*	0,14*	-0,05
Educaţie	0,10*	0,21*	-0,09*
Vârstă	0,13*	0,04	0,14*
Bărbat (1 da, 0 nu)	0,08*	0,07*	0,01
Religie ortodoxă (1 da, 0 nu)	0,08*	-0,06*	0,10*
Locuieşte la oraş (1 da, 0 nu)	0,01	0,07*	-0,13*
Locuieşte în Oltenia (1 da, 0 nu)	-0,11*	-0,07*	-0,01
Locuieşte în Moldova (1 da, 0 nu)	-0,07	-0,05	0,01
Locuieşte în Banat sau Crişana-Maramureş	-0,04	0,04	0,10*
Locuieşte în Transilvania	0,03	-0,01	0,02
Indice dezvoltare judeţ DEVJUD	-0,03	-0,01	-0,08*
R^2	0,07*	0,14*	0,12*

* Coeficienţi semnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,01. Pe ultimul rând al tabelului sunt notaţi coeficienţii de determinaţie multiplă. Toate celelalte valori din tabel sunt coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Semnul lor pozitiv sau negativ indică sensul relaţiei dintre predictor şi variabila dependentă, de directă sau de inversă proporţionalitate a covariaţiei lor.

Sursa de date: Sondaj COMALP realizat de Catedra de Sociologie a Universităţii Bucureşti, septembrie 1995.

Apartenenţa religioasă este puternic asociată cu cea etnică (Trebici, 1998)[51]. Populaţia românească este majoritar ortodoxă. Minorităţile etnice sunt preponderent catolice, protestante sau neoprotestante. Datorită acestei situaţii, asocierea cu variabila statistică desemnată prin „confesiune creştin-ortodoxă" măsoară atât confesiunea, cât şi apartenenţa etnică. Pentru populaţia român-ortodoxă este specific un nivel ridicat al încrederii interpersonale şi instituţionale, dar un nivel relativ redus al încrederii intergrupale. Persoanele de confesiuni protestant-catolice sau neoprotestante, de etnie diferită de cea română, tind să fie preponderent neîncrezătoare în interacţiunile cotidiene, interpersonale şi instituţionale. Aşa se explică nivelul extrem de ridicat al neîncrederii instituţionale pentru populaţia din judeţele cu populaţie preponderent maghiară, Covasna şi Harghita (Tabelul 3.3.). În schimb, ele declară valori ridicate pentru măsurile componente ale indicelui de încredere intergrupală. Acest tip de încredere este maxim în ariile culturale cu compoziţie multietnică (Cluj-Mureş şi Arad-Bihor). Zonele cu populaţie omogenă de tip minoritar-maghiar nu sunt caracterizate prin toleranţă interetnică ridicată.

Locuirea la oraş favorizează toleranţa intergrupală şi criticismul instituţional.

Specificitatea fenomenelor de încredere pe regiuni istorice, atunci când se controlează influenţa celorlalte variabile relevante, este extrem de redusă (Tabelul 3.4.). Numai Oltenia şi zona vestică, formată din Banat şi Crişana-Maramureş, par să aibă o cultură specifică a încrederii. Pentru Oltenia, este predominantă neîncrederea interpersonală şi intergrupală. Şi aceasta, independent de nivelul sărăciei familiale sau zonale. Pentru provinciile vestice, nota specifică o constituie nivelul ridicat al încrederii instituţionale. Transilvania apare clar ca o regiune istorică extrem de eterogenă sub aspectul culturii de încredere.

Vârsta este predictorul cel mai important pentru încrederea interpersonală şi pentru cea instituţională. Încrederea intergrupală este, prin contrast, independentă de vârstă, dar puternic dependentă de resursele educaţionale.

Fenomenele de încredere instituţională par să fie cel mai puternic dependente de dezvoltarea regională şi locală. În spaţiile cu indici ridicaţi de dezvoltare social-economică, nivelul de aşteptare pentru performanţele instituţiilor este mai ridicat. Corespunzător, criticismul instituţiilor tinde să fie mai puternic. Într-adevăr, în judeţele dezvoltate, încrederea instituţională este mai redusă. Din aceleaşi motive, în comunele mai dezvoltate indicele încrederii instituţionale are valori mai reduse ($r_{DEVCOM\ INSTITUŢIONAL} = -0,09$, $p = 0,01$).

Încrederea intergrupală, cea interetnică, în mod special, tinde să fie mai mare în oraşele ($r_{DEVURB\ INTERGRUPAL} = 0,16$, $p = 0,01$) şi comunele ($r_{DEVCOM\ INTERGRUPAL} = 0,06$, $p = 0,01$) mai dezvoltate. În oraşele şi comunele cu valori ridicate ale indicilor de dezvoltare, modernitatea individuală este mai ridicată. Corespunzător, este de aşteptat ca toleranţa interetnică să fie mai mare. Nu poate fi ignorat însă nici un posibil efect de dezirabilitate socială, tendinţa oamenilor bine informaţi asupra clişeelor mediatice de a răspunde la întrebări pe tema toleranţei interetnice cu clişee asimilate prin consumul mediatic.

Tabelul 3.5. *Încredere şi stil de viaţă: relaţii pozitive (+), negative (-) şi de independenţă (0)*

(„În următorii ani, care credeţi că va fi cheia reuşitei în viaţă, la noi?")	Încredere interpersonală	Încredere intergrupală	Încredere instituţională
VALORI ALE STRATEGIEI DE VIAŢĂ			
Muncă *versus* (*vs.*) relaţii	+	0	+
Şcoala pe care o ai *vs.* relaţii	+	+	+

(„În următorii ani, care credeţi că va fi cheia reuşitei în viaţă, la noi?")	Încredere interpersonală	Încredere intergrupală	Încredere instituţională
Cooperare *vs.* efort individual	+	0	0
Cinste *vs.* violenţe	+	0	+
Muncă în sector privat *vs.* stat	0	+	-
Mobilitate rezidenţială *vs.* stabilitate	0	0	-
Adoptarea noului *vs.* rutină	0	+	-
Efort propriu *vs.* moştenire	0	+	0
CAPITAL RELAŢIONAL			
Stoc de RELAŢII sociale utile	+	+	+
Discută frecvent cu vecinii	+	0	+
Discută frecvent cu prietenii	+	+	-
Vizitează frecvent rudele	+	0	+
CONSUM CULTURAL			
Consum MASS-MEDIA	+	+	-
Preferă emisiuni de muzică uşoară	+	+	+
Preferă emisiuni de ştiri	+	+	+
Preferă emisiuni TV sport	+	+	0
Preferă emisiuni politice	+	+	+
RELIGIOZITATE			
Se consideră un om credincios	-	0	+
Merge frecvent la biserică	0	0	+

Semnele de + sau – indică valori ale coeficienţilor de corelaţie semnificativ diferite de 0 pentru p = 0,05. Cu 0 au fost notate relaţiile de independenţă statistică. Exemplu privind modul de citire: persoanele care au un nivel ridicat al indicelui de încredere interpersonală valorizează mai mult munca decât relaţiile ca strategie de reuşită în viaţă.

Încrederea este dependentă de resursele de status şi condiţiile de mediu nu în sine, izolat, ci în calitate de componentă a unei culturi a deschiderii (Tabelul 3.5.). Persoanele care declară că au încredere în ceilalţi, ca persoane sau ca grupuri, sunt, în acelaşi timp, caracterizate prin strategii de viaţă bazate pe cinste, acceptare a riscului, muncă şi efort educaţional, cooperare. Capitalul lor social relaţional este mai bogat decât al celor care sunt caracterizate de neîncredere. Ele sunt integrate în mai mare măsură în relaţii de prietenie, rudenie, vecinătate sau cu persoane cunoscute cu care pot dezvolta diferite tipuri de schimburi. Au un înalt consum mediatic şi preferă emisiunile TV de muzică uşoară, sport, ştiri şi politică.

Profilul cultural şi social al celor care au încredere în instituţii este o combinaţie între cultura deschiderii şi conservatorism. Susţin valorile de cinste, muncă şi educaţie. Spre deosebire de cei care manifestă un nivel sporit de încredere interpersonală, persoanele care au încredere în special în instituţii au un consum mediatic redus, preferă să lucreze în sectorul de stat, preferă mai mult rutina decât noutatea şi sunt religioase.

Disocierea dintre religiozitate şi încredere interpersonală este un fapt care merită analize suplimentare. De ce oamenii care cred în Dumnezeu tind să aibă mai puţină încredere în oameni? O ipoteză posibilă o constituie configuraţiile culturale diferite în care funcţionează cele două trăsături culturale: încrederea este o particularitate de cultură deschisă, iar religiozitatea ţine mai mult de complexul culturii închise, preponderent tradiţionale.

Încrederea este, în principal, un fenomen de status social. Investiţii de încredere în celălalt sau în alte grupuri decât grupul propriu, fac îndeosebi bărbaţii vârstnici, cu niveluri ridicate de instrucţie şi avere. Mediile regionale şi comunitare cu valori ridicate ale indicilor de dezvoltare şi modernizare sunt favorabile în special pentru încrederea intergrupală şi pentru scepticismul asupra performanţei instituţiilor.

Structura empirică a capitalului social

Cel puţin trei „ocupanţi-concept" locuiesc în casa capitalului social: încredere în instituţii, încredere difuzată şi relaţii sau legături de interes (RELAŢII98) (Figura 3.5.). Încrederea difuză este cea mai importantă componentă a capitalului social. Acest tip de încredere se manifestă mai ales prin încredere interpersonală, toleranţă etnică şi interacţiuni interpersonale pentru vizite, discuţii şi petreceri. Toleranţa etnică pare să fie cel mai important indicator al încrederii difuze. Dacă ai încredere în minorităţile naţionale eşti înclinat să ai încredere în alte persoane în general şi să interacţionezi mai des cu ele prin vizite, convorbiri sau petreceri.

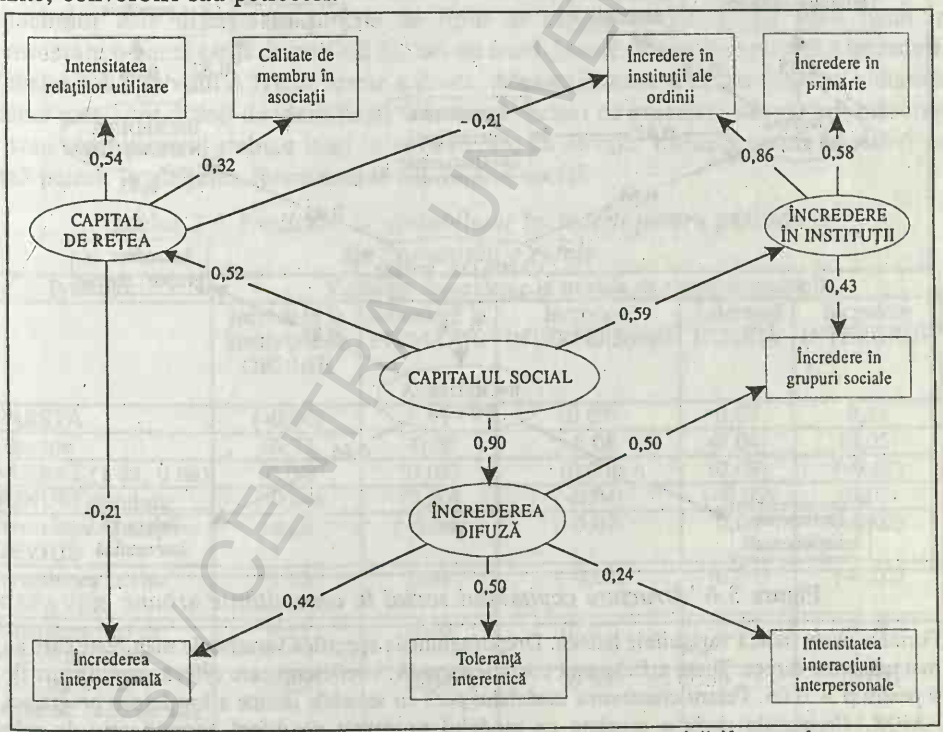

Figura 3.5. *Structura capitalului social în comunităţile rurale*

Formele ovale indică variabilele latente. Dreptunghiurile specifică variabilele manifeste care au fost măsurate direct. Toate cifrele sunt coeficienţi *path*, coeficienţi care diferă semnificativ de 0 pentru $p = 0,05$. Pentru construirea modelului *path* cu variabile latente a fost folosit programul AMOS. Corelaţiile deduse asociate cu modelul prezentat nu diferă semnificativ de cele empirice: $\chi^2 = 20,61$, $p = 0,11$. Diagrama *path* indică o analiză factorială de gradul doi[52]. Termenii eroare pentru fiecare variabilă endogenă nu sunt prezentaţi în diagramă.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Încrederea în instituţii este măsurată cu datele disponibile prin încrederea în Armată, Poliţie, judecătorii şi Serviciul Român de Informaţii (etichetate ca instituţii ale ordinii), încrederea în primărie şi în unele categorii de actori instituţionali (jurnalişti, intelectuali şi manageri). Utilitatea relaţiilor este considerată a fi mai mare dacă persoana este membră în diferite asociaţii şi are o arie de cuprindere mai mare de relaţii pentru rezolvarea unor probleme legate de sănătate, Justiţie, Poliţie, administraţie, bănci şi găsirea unei slujbe.

Capitalul social rural pare să fie fracturat în relaţiile cu încrederea interpersonală şi cu încrederea în alte instituţii. Încrederea interpersonală este asociată pozitiv cu încrederea difuză, dar negativ cu intensitatea relaţiilor de utilitate RELAŢII98. Persoanele cu indice ridicat de relaţii utilitare în comunităţile rurale au tendinţa să fie lipsite de încredere. Similar, ele au încredere puţină în majoritatea instituţiilor de stat de la nivel central. Persoanele din această categorie interacţionează mai mult decât alte categorii ale populaţiei cu instituţiile de stat. În contextul unei funcţionări defectuoase a acestui cadru oficial al organizării societăţii, lipsa lor de încredere în instituţii este mai degrabă o reacţie normală.

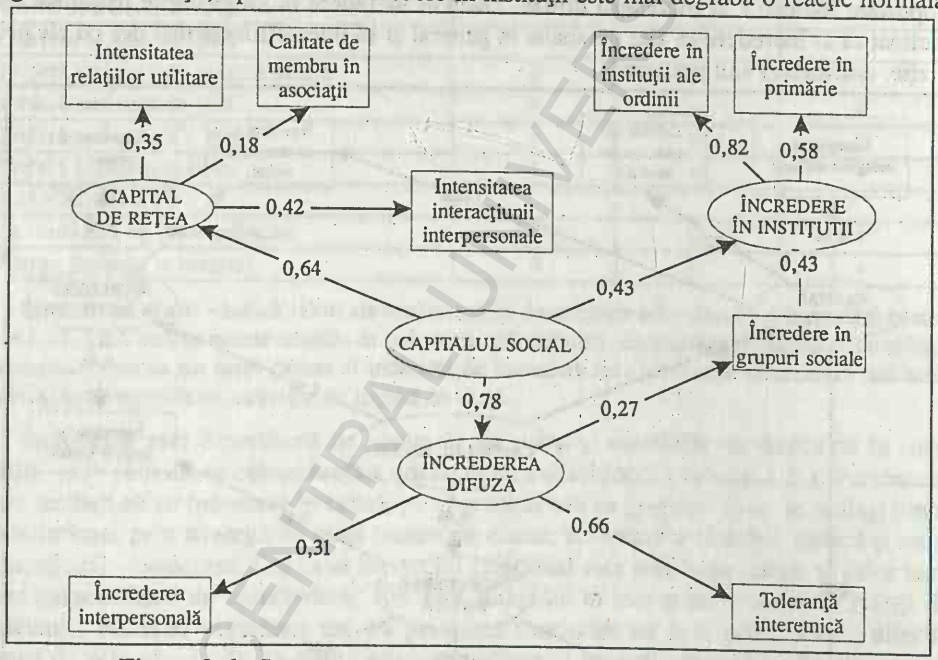

Figura 3.6. *Structura capitalului social în comunităţile urbane*

Formele ovale indică variabilele latente. Dreptunghiurile specifică variabilele manifeste care au fost măsurate direct. Toate cifrele sunt coeficienţi *path*, coeficienţi care diferă semnificativ de 0 pentru $p = 0,05$. Pentru construirea modelului *path* cu variabile latente a fost folosit programul AMOS. Corelaţiile deduse asociate cu modelul prezentat nu diferă semnificativ de cele empirice: $\chi^2 = 18,20$, $p = 0,15$. Trei covariaţii care nu sunt marcate grafic în figură au fost permise în model, şi anume acelea dintre variabilele eroare asociate cu: relaţiile de RELAŢII98 a interesului-încrederea intergrup, apartenenţa la o asociaţie-încrederea interpersonală, încrederea în instituţiile de ordine-relaţii de RELAŢII98.

Modelele de interacţiune în comunităţile rurale sunt diferite de cele de la oraşe. Drept consecinţă, este de aşteptat să avem o structură diferită a capitalului social în cele două

tipuri de comunităţi. Observaţiile de sondaj sprijină o astfel de viziune. O diferenţă majoră se referă la locul sau semnificaţia interacţiunii interpersonale. La sate, intensitatea acestei interacţiuni este semnificativă pentru încrederea difuză. La oraşe, aceeaşi variabilă este semnificativă pentru sfera relaţiilor (vezi Figurile 3.5., 3.6.). Spus mai simplu, vizitele, discuţiile şi petrecerile au o semnificaţie diferită în cele două comunităţi. La sate, ele sunt o dovadă a încrederii difuze şi a orientării spre cooperare. La oraşe, aceleaşi tipuri de comportamente sunt relevante pentru modul în care sunt satisfăcute aceste interese. Interacţiunea urbană este mult mai concentrată pe interese decât cea rurală.

Capitalul social urban este mai puţin fracturat decât în cazul satelor. Pentru locuitorii oraşelor, încrederea interpersonală nu se mai relaţionează negativ cu capitalul social relaţional. Similar, încrederea în instituţii nu se asociază negativ cu intensitatea relaţiilor ca în cazul populaţiei de la sate.

„Rădăcinile" capitalului social

Capitalul social are rădăcini în status, valoare, rezidenţă şi regiune. Configuraţia rădăcinilor este diferită în funcţie de tipul de capital social. Chiar dacă luăm în considerare o gamă largă de posibili factori de condiţionare, variaţia explicată a încrederii (Tabelul 3.6., Tabelul A2) este foarte scăzută. Aceasta înseamnă că are rădăcini culturale adânci care sunt dificil de identificat. Cei câţiva factori de prezicere care pot fi măsuraţi şi sunt semnificativi trebuie luaţi în considerare cu atenţie, întrucât pot fi folositori ca bază pentru înţelegerea fenomenului capitalului social.

Tabelul 3.6. *Predictori ai variabilelor încrederii pentru persoanele din comunităţile rurale*

Predictori	Variabile dependente în modele de regresie multiplă				
	Încredere în instituţiile de ORDINE	Încredere în PRIMĂRIE	Încredere INTERPERSonală	Toleranţă ETNICĂ	Încredere INTERGRUP
VÂRSTĂ	(-0,00)	0,11	0,07	0,07	0,13
Educaţie	-0,13	-0,08	-0,08	(0,04)	(0,05)
BĂRBAT (1 da, 0 nu)	(0,04)	(0,03)	(0,00)	(0,03)	(-0,02)
BUNURI durabile	(-0,04)	(0,00)	(-0,04)	(-0,05)	(0,03)
Dezvoltarea judeţului DEVJUD	-0,09	(-0,06)	(-0,02)	0,06	(-0,02)
Aversiunea la risc RISCAVER	0,10	0,08	(-0,02)	(0,01)	(-0,02)
Satisfacţia faţă de venitul propriu	0,11	0,10	(0,05)	0,07	0,11
Localizarea în regiunile centrale sau vestice ale ţării CENTWEST	0,09	0,08	0,07	0,23	(0,05)
R^2	0,05	0,04	0,02	0,08	0,03
Media	0,95	0,59	-54,25	-28,09	-4,39
Abaterea standard	45,45	66,01	53,34	36,12	41,64

Sursa datelor primare : Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului rural N = 1103. Toţi coeficienţii *path* care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p = 0,05.

Educaţia tinde să se prezinte ca un predictor legat invers proporţional, în cazul comunităţilor rurale, cu indicatorii de încredere pentru interacţiunea interpersonală şi în instituţii. Persoanele cu pregătire superioară din sate au un evantai mai mare de relaţii de interes, dar sunt mai lipsite de încredere. Încrederea în instituţii este deosebit de scăzută în cazul oamenilor de la ţară cu nivel de educaţie mai ridicat. Toleranţa etnică nu pare să fie mai mare la locuitorii satelor cu o pregătire şcolară mai bună. Această relaţie este pozitivă şi semnificativă în cazul persoanelor educate din mediul urban: ele sunt mai tolerante la alte grupuri etnice.

Bunăstarea subiectivă a locuitorilor de la sate este mai relevantă pentru atitudinile de încredere decât bunăstarea obiectivă. Un status material autodefinit ca fiind mai bun este favorabil pentru o mai mare încredere în instituţii, pentru toleranţa etnică şi pentru încrederea în diferitele grupuri care includ actorii unor instituţii (jurnalişti, intelectuali, manageri).

Toleranţa etnică, unul dintre indicatorii cheie ai capitalului social difuz în comunităţile rurale şi urbane, este explicată în principal prin factori regionali, prin cultura şi dezvoltarea regională. Localizarea persoanelor în zonele centrale şi vestice ale ţării (Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş) este un factor care favorizează toleranţa etnică (Tabelul R11).

Localizarea regională contează pentru toleranţă mai ales în zonele rurale. Populaţia rurală din judeţele mai dezvoltate şi din comunele mai eterogene din punct de vedere etnic şi religios este mai tolerantă cu alte grupuri etnice. Lipsa de toleranţă sau nivelurile ei scăzute este specifică zonelor slab dezvoltate sau cu o populaţie omogenă, din estul şi sudul ţării.

Între variabilele de status, bunăstarea subiectivă este unul dintre factorii cei mai relevanţi pentru încrederea etnică. O stare materială bună, conform propriei definiri, este favorabilă pentru toleranţa etnică în comunităţile rurale şi urbane. Posesiunile obiective nu contează semnificativ. Educaţia nu este legată liniar de încrederea etnică. Persoanele cu pregătire universitară de la oraşe şi de la sate sunt mai tolerante. La sate, persoanele cu educaţie slabă sunt de asemenea mai tolerante. Persoanele cu educaţie medie de la sate sunt printre cele mai intolerante (Tabelul 3.7.).

Tabelul 3.7. *Toleranţa etnică după rezidenţă şi educaţie*

Nivel de educaţie încheiată	Eşantion rural	Eşantion urban	Total
Analfabet	-23	-24	-23
Elementară	-25	-23	-25
Gimnaziu	-33	-24	-30
Profesională	-29	-26	-27
Liceu	-28	-23	-24
Post-liceală	-16	-15	-15
Universitate	-24	-12	-14
	-28	-21	-24

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Valorile din tabel sunt medii ale indicelui toleranţei ETNICE, cu o variaţie posibilă între -100 (intoleranţă maximă) şi 100 (toleranţă maximă).

Aversiunea la risc este corelată negativ cu toleranţa etnică numai pentru populaţia urbană. Cu cât este mai mare înclinaţia de a accepta riscul, cu atât mai mare este toleranţa etnică. O aversiune mică faţă de risc este o caracteristică de bază pentru modernitatea individuală[53]. Întrucât acest predictor este prezent semnificativ numai în cazul populaţiei

urbane, se poate formula ipoteza că toleranţa etnică este mai intens legată de cultura modernităţii la oraşe decât la sate. Toleranţa rurală şi, în general, capitalul social difuz sunt mai dependente de status-ul personal decât de cultura personală care este independentă de status.

Densitatea relaţiilor sociale în care persoana este implicată are o componentă utilitară directă (indicele de RELAŢII98) dat de numărul de legături folositoare posibile pentru rezolvarea problemelor practice şi de faţeta de RELAŢII98 potenţial asociată cu frecvenţa interacţiunilor INTERPERSONALE. Relaţiile sunt mai dense în cazul oamenilor cu pregătire superioară şi cu posesiuni materiale mai bogate, localizate în zonele centrale şi vestice al ţării şi care au avut experienţă de conducători înainte de 1989 (Tabelul 3.8.). Cultural vorbind, aceste persoane îşi asumă riscuri, sunt deschise la experienţe noi şi practică o mare expunere la mass-media. Acesta este profilul persoanelor cu relaţii multe, indiferent dacă locuiesc la sat sau la oraş.

Tabelul 3.8. *Predictori ai variabilelor care măsoară caracteristici ale reţelelor sociale*

Predictori	Variabila dependentă – densitatea relaţiilor de interes RELAŢII98		Variabila dependentă – intensitatea interacţiunilor INTERPERSonale	
	rural	urban	rural	urban
VÂRSTA98	(0,04)	–0,12	(0,04)	–0,12
BĂRBAT98 (1 da; 0 nu)	–0,06	(–0,02)	(–0,04)	(–0,01)
BUNURI98 durabile	0,15	0,16	0,08	(–0,01)
Aversiunea la risc RISCAVER98	–0,06	–0,08	(0,03)	(–0,01)
Localizare în zonele centrale sau vestice ale ţării CENTWEST	0,08	0,08	0,06	(0,01)
Educaţie	0,19	0,19	–0,08	(–0,04)
ŞEF în timpul comunismului (1 da, 0 nu)	0,09	0,05	(–0,01)	(–0,03)
SĂNĂTATEA subiectivă	0,07	(0,03)	(0,05)	(0,06)
Consumul de MEDIA98	0,14	0,06	0,11	0,10
Orientat către RUDE98	(–0,05)	(–0,04)	0,13	0,09
R^2	0,21	0,18	0,05	0,04

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului rural N = 1103. Toţi coeficienţii *path* care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p = 0,05.

La oraşe, oamenii cu relaţii de sferă extinsă sunt mai tineri. La sate, în mod surprinzător, este vorba despre femei. Observaţia este valabilă numai pentru condiţiile ipotetice al controlului celorlalte variabile de status, mai ales educaţia. Până la nivelul liceului, implicarea bărbaţilor şi femeilor în reţele de RELAŢII98 este aproximativ aceeaşi. La acest nivel de educaţie, femeile sunt mai mult implicate în relaţiile de utilitate decât bărbaţii. Pe o scală de la 0 la 6, indicele mediu de RELAŢII98 este 3,5 pentru femeile de la ţară, faţă de 2,6 pentru bărbaţii de la ţară. Al doilea aspect al implicării în reţele – intensitatea interacţiunilor INTERPERSonale – are un profil cauzal diferit. La ţară, persoanele care sunt cele mai active în vizite, discuţii şi petreceri sunt oameni destul de bogaţi, dar cu educaţie puţină, localizaţi în regiunile centrale şi vestice ale ţării. Reţeaua lor este formată în primul rând din rude. Pentru orăşeni, intensitatea interacţiunilor interpersonale este condiţionată în primul rând de tăria legăturilor cu rudele.

Concluzii

1. Privită din perspectiva încrederii, societatea românească a anilor '90 este puternic divizată. Câmpul încrederii instituţionale este marcat prin arii de consens negativ, arii de consens pozitiv şi arii de intensă controversă socială. Biserica şi Armata sunt instituţiile tipice pentru zona de consens pozitiv, de înaltă încredere. Parlamentul şi Guvernul reprezintă, cu excepţia momentelor de „dar electoral", zona de consens negativ, de minim nivel de încredere. Justiţia, SRI şi Poliţia se plasează în aria de maximă controversă socială, cu valori foarte apropiate ale ponderilor de încredere şi de neîncredere.
2. Încrederea în instituţiile reprezentative ale statului a evoluat, în România postcomunistă a anilor '90, prin jocul a două mecanisme de bază – mecanismul darului fondator şi cel al ajustării investiţiilor în funcţie de decalajul dintre aşteptare şi ofertă. Noile instituţii ale democraţiei – Parlamentul şi Guvernul în mod special, primesc din partea societăţii civile o cantitate de încredere cu atât mai mare, cu cât schimbările pe care le aduc pe cale democratică sau le promit în mod credibil sunt de mai mare profunzime. Creşterea spectaculoasă a încrederii în instituţiile de reprezentativitate în anii 1990 şi 1996-1997 este asociată tocmai cu astfel de fenomene de încredere fondatoare. Declinul încrederii în putere este explicabil prin ajustarea capitalului civic investit în instituţiile reprezentative ale statului, în condiţiile unor prestaţii ale actorilor instituţionali sub nivelul aşteptărilor.
3. Instituţiile tradiţionale – Biserica şi Armata – stau în special sub semnul orientărilor valorice de tip religios. În plus, pentru încrederea în Armată, contează şi vârsta – cu cât acesta este mai ridicată, cu atât încrederea în Armată este mai puternică.
4. Religiozitatea şi încrederea intepersonală constituie două dintre cele mai importante „rădăcini culturale" ale încrederii în instituţii. Indiferent de performanţele pe care le au instituţiile statului, mediile de cultură a încrederii interpersonale şi de religiozitate vor manifesta preferinţe sporite pentru susţinerea instituţiilor.
5. Încrederea interpersonală funcţionează în cadrul unei culturi a deschiderii, marcată prin valorizare a muncii, a cooperării, a efortului educaţional şi a moralităţii. Departe de a fi o trăsătură superficială, încrederea este puternic corelată cu valori ale strategiilor de viaţă, cu organizarea vieţii pe temelii de sociabilitate şi capital social. În schimb, încrederea în instituţii apare ca o combinaţie de cultură deschisă şi conservatorism.
6. Capitalul material redus favorizează încrederea în instituţiile puterii şi în cele tradiţionale, dar reduce încrederea interindividuală. În general, încrederea interindividuală este cu atât mai bogată, cu cât capitalul material şi uman are valori mai ridicate. Sărăcia, de orice tip, material sau informaţional, este defavorabilă încrederii interpersonale.
7. Accesibilitatea la relaţiile sociale folositoare este condiţionată semnificativ de experienţa de conducere în perioada comunistă şi de avere. Posesiunea de resurse materiale şi de experienţă de conducere înainte de 1989 sunt factori-cheie pentru gradul de diversitate a relaţiilor sociale folositoare. Obsèrvaţia este în concordanţă cu teoriile care spun că în perioada de tranziţie postcomunistă a avut loc un tip de conversie a conducătorilor din timpul comunismului în oameni de afaceri[54].

8. Faptul de a avea acces la persoanele din instituţiile-cheie care sunt relevante pentru afacere şi pentru viaţa de zi cu zi este un factor care favorizează încrederea în instituţii. Datele studiului arată clar că persoanele care au cea mai mare încredere în instituţiile de stat sunt cele mai puţin educate, cu mai multe relaţii personale în acele instituţii şi care sunt în general înclinate să aibă încredere în alte persoane.
9. Capitalul social rural este clar structurat în patru dimensiuni: a) încredere difuză şi cooperare, b) încredere în instituţii, c) capital relaţional şi d) integrarea instituţiilor oficiale prin funcţionarea lor. Datele studiului pot revela numai conţinutul primelor trei dimensiuni. Având în vedere aceste limitări, prima concluzie este cea care susţine ipoteza unui capital social operaţional, care efectiv „lucrează", nu numai cea a unui concept umbrelă, multidimensional: încrederea difuză, încrederea în instituţii şi capitalul de reţea sunt manifestări ale unei dimensiuni unice, latente, care poate fi etichetată drept capital social (Figura 3.2.).
10. Capitalul social rural este mai „fracturat" decât capitalul social urban. Încrederea interpersonală în comunităţile rurale este relaţionată negativ cu intensitatea şi gradul de extindere a reţelei de relaţii sociale.
11. Diferenţa majoră între capitalul social rural şi urban se referă la locul sau semnificaţia interacţiunii interpersonale. La sate, intensitatea acestei interacţiuni este semnificativă pentru încrederea difuză. La oraşe, aceeaşi variabilă este semnificativă pentru evantaiul de relaţii personale utile (Figurile 3.2. şi 3.3.). Pe scurt, vizitele, discuţiile şi petrecerile au o semnificaţie diferită în cele două comunităţi. La sate, ele sunt o dovadă a încrederii difuze şi a cooperării. La oraşe, aceleaşi tipuri de comportament sunt relevante pentru modul în care se realizează interesul. Interacţiunea urbană este mai concentrată asupra intereselor decât cea rurală.
12. Toleranţa etnică este unul dintre cele mai puternice semne ale intensităţii capitalului social într-o comunitate rurală sau urbană dată. Integrarea toleranţei etnice în analiza capitalului social este foarte utilă pentru evidenţierea complexităţii fenomenului de sociabilitate productivă. Localizarea regională contează pentru toleranţă mai ales în zonele rurale. Populaţia rurală din judeţele mai dezvoltate şi din comunele care sunt mai eterogene din punct de vedere etnic şi religios este mai tolerantă sub aspect etnic. Lipsa de toleranţă sau nivelurile scăzute ale acesteia sunt specifice zonelor slab dezvoltate, locuite de o populaţie omogenă, localizate în sudul şi estul ţării.
13. Aversiunea la risc este relaţionată negativ cu toleranţa etnică numai la populaţia urbană. Cu cât este mai mare înclinarea de a accepta riscul, cu atât este mai mare toleranţa etnică. Aversiunea scăzută la risc este caracteristica de bază a modernităţii individuale. Întrucât predictorul este prezent în mod semnificativ numai la populaţia urbană, se poate formula ipoteza că toleranţa etnică este legată mai îndeaproape de cultura modernităţii la oraşe decât la sate. Toleranţa rurală şi, în general, capitalul social difuz sunt mai dependente de status-ul personal decât de cultura personală independentă de status, specifică diferitelor regiuni culturale.
14. Cultura regională a încrederii în România este de identificat în special la nivelul ariilor culturale, ca subdiviziuni ale regiunilor istorice. Neîncrederea în celălalt este specifică judeţelor din Oltenia şi din estul Moldovei. În schimb, încrederea în instituţii are valori0 ridicate în special pentru judeţele dezvoltate din sudul provinciei

Crişana-Maramureş, dar şi pentru judeţele sărace din aria culturală Teleorman – Giurgiu – Ialomiţa – Călăraşi. Condiţia de minoritar sub aspect etnic şi religios este favorabilă dezvoltării unei culturi a neîncrederii instituţionale.

15. Încrederea are o dimensiune regională în special sub aspectele ei instituţionale şi intergrupale. În general însă, regiunile contează pentru fenomenele de încredere nu atât prin cultura lor specifică. Rolul esenţial revine compoziţiei sociale şi nivelului de dezvoltare a regiunilor. Prin intermediul structurilor sociale regionale se produc efecte de aparentă cultură regională a încrederii. În momentul în care se controlează variabilele de structură socială, foarte puţine regiuni ale României mai păstrează un specific de cultură regională a încrederii.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 4

ELITA ANTREPRENORIALĂ

Antreprenoriatul ca inovaţie socială

În capitolul 2 am schiţat un tablou al structurii sociale a ţării din perspectiva spaţiului social, respectiv a relaţiilor esenţiale care structurează interacţiunea umană la nivel societal. A fost argumentată concluzia că principalele dimensiuni ale structurii sociale a României în perioada de tranziţie sunt nivelul resurselor disponibile şi ideologiile modernizării. Noua structură socială a ţării, cu clasă de mijloc, capitalişti, grupuri marginale/defavorizate se constituie deci nu numai funcţie de resurse, ci şi de credinţe, valori, modele culturale. Am menţionat deja cazul antreprenorilor ca fiind unul de maximă semnificaţie pentru abordarea fenomenologică a structurii sociale prin luarea în considerare a unor dimensiuni subiective şi obiective. Clasa de mijloc este încă departe de a fi constituită, într-o societate în care reformele merg lent, cu frecvente porniri şi opriri, pornind de la condiţiile nefavorabile în 1990 şi confruntate ulterior cu provocările unui mediu regional agitat, cu o clasă politică în formare. Indiferent de tipul de grup care poate fi luat ca referent pentru analizele de structură socială în această etapă de schimbare a societăţii româneşti, esenţială ni se pare a fi relevarea mecanismelor de formare. Ponderile care le revin în tabloul social general sunt mai puţin importante şi, oricum, încă dificil de estimat în condiţii de numere „rare", de sistem informatic naţional relativ slab performant pentru aspectele sociale. Cazul antreprenorilor este unul de maximă importanţă pentru înţelegerea mecanismele de formare a noii structuri sociale de tip capitalist. Asupra lor vom orienta analizele din acest capitol[55].

A fi antreprenor într-o economie de piaţă în formare este o inovaţie socială. Înseamnă să înveţi un rol nou care este departe de ceea ce comunismul a propus sau, mai exact spus, a impus, ca model de socializare. Să înveţi un rol nou într-un mediu nefavorabil – aceasta este marea provocare a antreprenorilor rurali din România. Ei constituie o elită prin creativitate, resurse şi performanţe productive[56].

Mediul începutului din anii '90 este descurajant: sărăcia, scăderea cererii de pe pieţele urbane din cauza declinului economic general, o agricultură ineficientă, în trecere de la cooperativele de producţie constituite prin forţă la o agricultură privată lipsită de resursele de bază pentru a deveni modernă.

Cât de frecvent este comportamentul antreprenorial? Care sunt mecanismele de adoptare şi difuziune? Care sunt cei care au adoptat primii noutatea, care este profilul lor economic, social şi cultural? Care sunt constrângerile structurale ale procesului de difuziune? Care sunt factorii care influenţează viteza şi selectivitatea difuziunii? Lista de întrebări relevante pentru acest subiect ar putea continua.

Pentru acest capitol este suficient să ne concentrăm asupra rolului jucat de capitalul social (CS) în influenţarea orientării antreprenoriale. Va fi, în consecinţă, un capitol de conexiune între informaţiile din capitolele 2 şi 3, dintre spaţiul social şi capitalul social. Pentru a răspunde la întrebarea „ce rol are capitalul social în procesul antreprenorial din România anilor '90?", trebuie să avem o imagine largă a principalilor factori care favorizează comportamentele antreprenoriale. Este ceea ce încercăm în prima parte a acestui capitol. În cea de-a doua parte, vom focaliza analiza asupra unui tip particular de antreprenor – antreprenorul din agricultură. Este vorba despre un caz tipic de răspuns creativ la un mediu în mod particular advers pentru afaceri.

Antreprenoriatul ca răspuns la provocările mediului

Antreprenoriatul poate fi considerat nu numai ca o inovaţie socială, ci şi ca un set de răspunsuri la provocările mediului sau de mediu. Cele mai structurate provocări sunt acelea ale nesiguranţei, sărăciei, corupţiei şi disparităţilor regionale (Tabelul 4.1.).

Într-un mediu social şi economic foarte nesigur, a fi prudent în relaţiile cu ceilalţi este o strategie de viaţă. În situaţiile tranziţiei societale se schimbă nu numai scena publică cu evenimentele şi reglementările ei, ci şi comportamentul oamenilor. Mulţi sărăcesc, iar unii se îmbogăţesc. Adoptarea unei noi strategii de viaţă pentru supravieţuire sau pentru succes este o parte a procesului general de construire a unei noi societăţi. Comportamentele nu sunt atât de previzibile. Regulile de comportament sunt excepţionale. Te bazezi clar pe cei care îţi sunt foarte apropiaţi (rude şi prieteni în societate) şi nu prea mult pe străini. Datorită schimbărilor din modelele comportamentale, multe cunoştinţe anterioare se mută mai aproape de situaţia unui străin la care eşti foarte atent atunci când interacţionezi cu el. Frecvenţa ridicată a eşuării încercărilor de afaceri este un factor-cheie care întăreşte nesiguranţa şi răspunsul ei – neîncrederea, prevederea.

Diferite forme de capital – uman, material, relaţii de utilitate şi cele legate de încredere – vor juca un rol în iniţierea şi dezvoltarea unei afaceri, în confruntarea cu riscurile şi incertitudinea. Dar a fi antreprenor nu este o simplă combinaţie a diferitelor forme de capital. Catalizatorul lor principal va fi, probabil, de natură culturală. Asumarea riscului sau aversiunea faţă de risc şi adoptarea ideologiilor de piaţă vor juca, probabil, rolul variabilelor cheie în apariţia comportamentului antreprenorial (Figura 4.1.).

Provocarea incertitudinii mediului, toleranţa la risc şi neîncrederea ar putea merge împreună. Neîncrederea este o reacţie la o definire negativă a mediului. La nivel personal, neîncrederea este o definiţie negativă a situaţiei sociale. La nivel comunitar, prin agregare, funcţia sa este de a mări costurile tranzacţiei şi, implicit, de a reduce capitalul social comunitar.

Tabelul 4.1. *Antreprenoriatul din perspectiva provocărilor şi răspunsurilor*

Provocări ale mediului pentru afaceri	Răspunsuri ipotetice în comportamentul antreprenorilor
NESIGURANŢĂ. Inflaţie, evenimente publice mici dar cu consecinţe mari, dificultăţi de a face faţă reformelor structurale în condiţiile sărăciei. Informare slabă asupra cererii, oportunităţilor, legislaţiei. Viaţa scurtă a multor firme şi eşuarea frecventă a activităţilor de afaceri.	Valorizarea prudenţei. Prudenţă în relaţiile cu necunoscuţii. Creşterea lipsei de încredere interpersonală şi a neasumării riscului în timpul practicii antreprenoriale.

Provocări ale mediului pentru afaceri	Răspunsuri ipotetice în comportamentul antreprenorilor
MEDIU LEGISLATIV NESTRUCTURAT PENTRU AFACERI. CORUPŢIE	Creşterea lipsei de încredere instituţională în timpul practicii antreprenoriale.
CERERE MICĂ ŞI RESURSE SLABE. Cerere urbană mică pentru produse agricole. Sărăcie mare la sate. Creşterea şomajului.	Comportament antreprenorial difuz. Antreprenoriat formal şi informal.
VARIAŢIE REGIONALĂ MARE A OPORTUNITĂŢILOR DE AFACERI	Regiunea ca factor relevant pentru antreprenoriat. Regiunile structurate în funcţie de criterii de dezvoltare sunt mai importante pentru afaceri decât regiunile culturale.

Neîncrederea este mai mult o formă de strategie de supravieţuire opusă încrederii, care este o strategie de creştere sau dezvoltare. Mediul poate să transforme un simţământ iniţial de neîncredere într-o spirală a unei definiri negative în creştere, sau să reducă intensitatea acesteia o dată ce semnele pozitive se acumulează în timpul practicării interacţiunii.

Toleranţa la risc este un mod practic de a recunoaşte că mediul este nou şi în schimbare. Este o modalitate de a trece de la o modernitate latentă care exista la anumite segmente sociale în timpul comunismului la o modernitate activă a capitalismului.

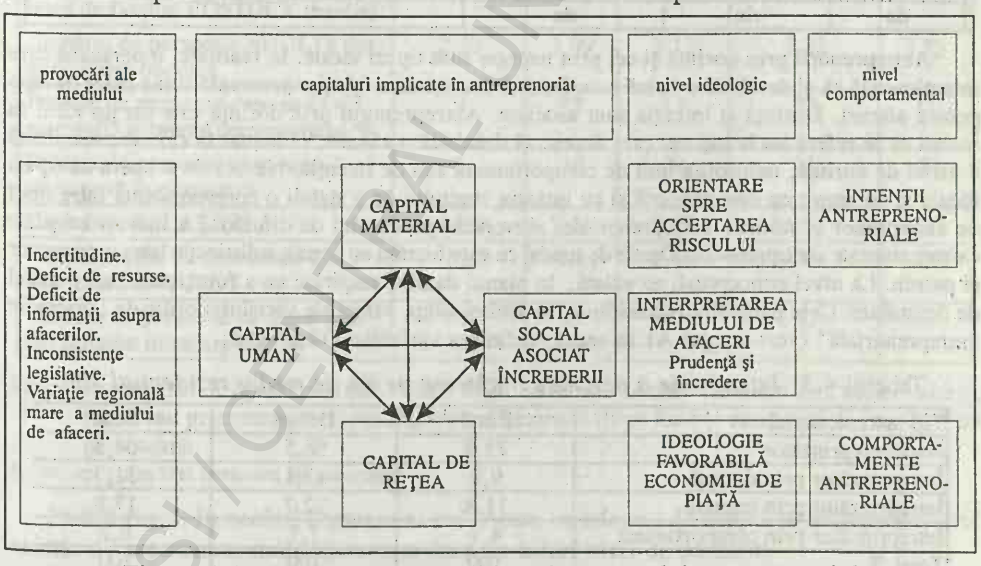

Figura 4.1. *Componentele analitice ale procesului antreprenorial*

Antreprenori prin dorinţă, intenţie şi comportament

Proporţia de antreprenori efectivi din totalul populaţiei active a satelor era în 1998 foarte scăzută, de circa 4%. Pentru oraşe, procentul corespunzător avea o valoare dublă. Orientarea antreprenorială a populaţiei nu este limitată la această sferă. Ea include, de asemenea, segmentul de populaţie care exprimă o intenţie de a deschide o afacere sau o

întreprindere sau care ar dori cel puţin să aibă una. Antreprenorii „prin intenţie" şi „prin dorinţă"(Tabelul 4.2.) reprezintă aproximativ 20% din populaţia rurală adultă şi peste o treime din populaţia urbană adultă.

Cele trei categorii de antreprenori au un profil de status foarte diferit. În general, antreprenorii sunt mai tineri decât non-întreprinzătorii. Cei mai noi dintre întreprinzători sunt aceia aflaţi în stadiul de intenţie. Cei mai vechi antreprenori sunt cei care au deja o firmă. Antreprenorii prin comportament sunt mai bogaţi decât cei care se află în stadiul de intenţie[57]. Ei sunt recrutaţi, în mare parte, dintre foştii lideri din vremurile comuniste şi din segmentul managerilor actuali.

Tabelulul 4.2. *Definirea operaţională a tipurilor antreprenoriale*

Comportament antreprenorial			Tip de antreprenori*
are o afacere particulară	intenţionează să îşi deschidă o afacere	şi-ar deschide o afacere având o mare sumă de bani	
nu	nu	nu	0. non întreprinzător
nu	nu	da	1. întreprinzător „prin dorinţă"
nu	da	nu	2. întreprinzător „prin intenţie"
nu	da	da	
da	nu	nu	3. întreprinzător „prin comportament"
da	nu	da	
da	da	nu	
da	da	da	

*Antreprenorii prin dorinţă şi cei prin intenţie sunt tipuri ideale. În realitate, o persoană care intenţionează să-şi deschidă o firmă manifestă şi dorinţa de a folosi o eventuală sumă mare de bani pentru afaceri. Dorinţa şi intenţia sunt asociate. Antreprenorul prin dorinţă este un tip ideal în sensul că se referă nu la toţi cei care doresc să deschidă o afacere, ci numai la cei care manifestă o astfel de dorinţă, neînsoţită însă de comportament sau de intenţie. Nevoia de a opera cu tipuri ideale şi nu empirice este asociată şi cu intenţia studiului de a stabili o corespondenţă între tipul de antreprenor şi valurile antreprenoriale, secvenţele procesului de difuziune a inovaţiei sociale care se numeşte antreprenoriat. Datele de sondaj cu care lucrăm nu permit o distincţie între antreprenor şi patron. La nivel conceptual, ea există; în planul datelor empirice nu a funcţionat însă o astfel de delimitare. Cele patru tipuri constituie, în acelaşi timp, valori ale variabilei ordinale „orientare antreprenorială" (vezi tabelul A1 în anexă, definirea variabilei ORANT98).

Tabelul 4.3. *Intenţia de a deschide o afacere pe tip de mediu rezidenţial (%)*

Tip antreprenorial	Rural	Urban	Total
Non-întreprinzător	73,9	56,5	64,3
Întreprinzător prin dorinţă	9,9	13,1	11,7
Întreprinzător prin intenţie	11,8	22,7	17,8
Întreprinzător prin comportament	4,4	7,7	6,2
Total %	100	100	100
N	1103	1355	2458

Sursa: BOP-FSD, 1998.

Întregul set de date din tabelele 4.4. şi 4.5. sugerează imaginea unui proces în care cei care au adoptat mai devreme antreprenoriatul au fost, în mare parte, foşti şi actuali manageri. Acest lucru este în concordanţă cu percepţia generală (Rona-Tas, 1998), că la rădăcina procesului se află conversiunea relaţiilor sociale utile făcute în timpul comunismului în capital material pentru întreprinderile private ale capitalismului incipient din prezent.

Tabelul 4.4. *Profilul status-ului antreprenorilor rurali*

	Non-antre-prenori	Tipuri de antreprenori			Total
		prin dorinţă	prin intenţie	prin comportament	
Vârstă medie	51,93	39,56	36,27	42,53	48,45
Procent de bărbaţi %	44	56	62	61	48
Număr mediu de ani de şcoală EDUCANI98	7,81	10,64	10,49	10,78	8,54
Nota medie pentru indicele BUNURIlor durabile	0,58	1,27	1,19	1,37	0,75
Procentul celor care au autoturism propriu %	17	43	38	63	24
Nivelul mediu al veniturilor băneşti pe persoană (lei) VENPERS98	266.410	397.614	448.019	418.457	307.118
Suprafaţa medie a terenului în proprietate (ha)	2,17	2,22	2,23	2,88	2,22
Indicele dezvoltării şeptelului ANIMALE (medie)	2,33	4,48	2,90	2,89	2,62
Indicele nivelului de educaţie la nivel de familie EDSTOCK (medie)	5,58	7,35	6,14	6,66	5,87
Numărul de persoane ADULTe din gospodărie (medie)	2,70	3,09	3,12	3,22	2,81
Procent de persoane care au FOST manageri* în timpul comunismului %	9	17	15	27	11
Procent de persoane care sunt manageri* în prezent %	2	10	08	31	5
Capital de RELAŢII98	1,03	2,11	2,17	2,51	1,33
Nivelul mediu de dezvoltare a judeţului DEVJUD95	–1,28	–0,01	2,45	4,01	–0,48
Pondere de persoane cu domiciliul în regiunile intracarpatice %	29	39	42	55	33

Sursa: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. În fiecare celulă a tabelului sunt notate valorile medii sau procentele corespunzătoare indicatorului de pe linie şi categoriei de populaţie de pe coloană.

* Au cel puţin trei persoane în subordine.

Pentru rural, în acelaşi segment al celor care au adoptat de timpuriu antreprenoriatul există, de asemenea, multe persoane care au loturi mari de pământ.

Teoretic, suprafaţa mai mare de pământ deţinută de întreprinzătorii rurali poate fi considerată, de asemenea, ca o sursă a îmbogăţirii. Antreprenorii au avut posesiuni mai mari de la începutul carierei lor sau şi-au mărit posesiunile în timpul carierei ca antreprenori.

Comportamentul antreprenorial rural se regăseşte în special în gospodării relativ înstărite, cu un număr mare de membri adulţi. Un număr crescut de membri adulţi în componenţa familiilor îmbătrânite arată că primii antreprenori rurali au provenit din familii rurale mai puţin afectate de plecările prin migrare. În termeni de specialitate, „pionierii"

BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY LIBRARY

antreprenoriatului rural s-au selectat cu mai mare intensitate din segmentul de specialişti agricoli şi persoane cu pregătire economică.

Tabelul 4.5. *Profilul de status al antreprenorilor urbani*

	Non-antre-prenori	Tipuri de antreprenori			Total
		prin dorinţă	prin intenţie	prin comportament	
Vârstă medie	48,21	37,12	34,61	39,97	43,04
Procent de bărbaţi %	42,00	48,00	56,00	55,00	47,00
Număr mediu de ani de şcoală EDUCANI98	10,83	12,27	11,71	12,60	11,35
Nota medie pentru indicele BUNURIlor durabile	1,28	1,61	1,55	2,12	1,45
Procentul celor care au autoturism propriu %	30,00	47,00	44,00	74,00	39,00
Nivelul mediu al veniturilor băneşti pe persoană (lei) VENPERS98	509187,84	525591,30	584117,73	1025715,51	566209,49
Suprafaţa medie a terenului în proprietate (ha)	0,53	0,41	0,41	0,69	0,50
Indicele dezvoltării şeptelului ANIMALE (medie)	1,20	0,83	0,73	1,05	1,04
Indicele nivelului de educaţie la nivel de familie EDSTOCK (medie)	7,56	9,33	7,59	7,57	7,80
Numărul de persoane adulte din gospodărie (medie)	2,61	2,83	2,81	2,68	2,69
Procent de persoane care au FOST manageri* în timpul comunismului %	16,00	17,00	12,00	30,00	16,00
Procent de persoane care sunt manageri* în prezent %	7,00	13,00	10,00	36,00	11,00
Capital de RELAŢII98	1,52	2,17	2,28	2,91	1,88
Nivelul mediu de dezvoltare a judeţului DEVJUD95	6,50	4,82	7,54	5,43	6,43
Pondere de persoane cu domiciliul în regiunile intracarpatice %	32	39	39	43	35

Sursa: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. În fiecare celulă a tabelului sunt notate valorile medii sau procentele corespunzătoare indicatorului de pe linie şi categoriei de populaţie de pe coloană.

* Au cel puţin trei persoane în subordine.

Foştii ingineri agronomi, tehnicienii şi economiştii cooperativelor sau întreprinderilor agricole au fost printre primii care s-au angajat în noul val de antreprenoriat rural (Tabelul 4.6.). Al doilea şi al treilea val al recrutării lor au fost mai eterogene. Cu cât valul de antreprenoriat este mai recent, cu atât mai eterogene sunt sursele sale sociale.

Sub aspect teritorial, antreprenoriatul rural tinde să fie localizat mai ales în judeţele cu grad ridicat de dezvoltare. Pentru mediul urban, nivelul maxim de dezvoltare a judeţelor de rezidenţă se înregistrează nu pentru antreprenorii prin comportament, ci pentru cei prin intenţie.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Profilul status-ului celor trei tipuri de antreprenori este sugestiv pentru profilul procesului de difuziune a antreprenoriatului. Antreprenorii prin comportament semnifică primul val. Antreprenorii prin intenţie şi dorinţă pot fi consideraţi ca semne posibile pentru al doilea şi, respectiv, al treilea val al acestui proces. Al doilea şi al treilea val nu vor mai fi cele ale foştilor sau actualilor conducători. Non-managerii vor fi din ce în ce mai prezenţi pe scena dezvoltării economiei private. Al treilea val va fi, foarte probabil, dominat de oameni care se bazează, în mediul rural, în mare măsură, pe creşterea animalelor ca sursă principală pentru antreprenoriat. Ei sunt aceia care au acumulat bunuri şi alte resurse pentru a putea intra în afaceri. Atât pentru rural, cât şi pentru urban valul trei antreprenorial ar putea fi caracterizat printr-un activism economic sporit al persoanelor cu capital uman de nivel mai ridicat.

Tabelului 4.6. *Antreprenori rurali după specialitatea ultimei forme de învăţământ absolvit*

Specialitatea ultimei forme de educaţie	Non-antreprenori	Antreprenori			Total	
		prin dorinţă	prin intenţie	prin comportament	%	Număr
Nici una	$88,6^{+}$	$4,5^{-}$	$4,9^{-}$	$2,1^{-}$	100	533
Tehnic	$58,5^{-}$	$16,3^{+}$	$19,8^{+}$	5,4	100	258
Agricol	69,7	6,6	14,5	$9,2^{+}$	100	76
Economic	$48,9^{-}$	$21,3^{+}$	17,0	$12,8^{+}$	100	47
Alta	$61,4^{+}$	$14,8^{+}$	$18,0^{+}$	5,8	100	189
Total	73,9	9,9	11,8	4,4	100	1103

Sursa: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998.

Pentru fiecare celulă a tabelului au fost calculate reziduuri standardizate ajustate, ca diferenţa standardizată dintre frecvenţele aşteptate şi cele teoretice. Semnele +/– arată o celulă cu asociere semnificativă pozitivă/negativă între valorile coloanei şi ale rândului pentru $p = 0,05$. Exemplu privind modul de interpretare a celulelor: 12,8% dintre persoanele care au absolvit şcoli economice de nivel mediu sau înalt sunt antreprenori prin comportament. Asociaţia dintre a fi antreprenor şi absolvirea unei şcoli economice este semnificativă pentru $p = 0,05$.

Predicţia este bazată pe faptul că nivelul de educaţie cel mai ridicat se înregistrează la antreprenorii prin dorinţă. În acelaşi timp, nu poate fi omisă ipoteza unui efect ideologic venind dinspre educaţie: persoanele cu un nivel ridicat de instrucţie dar cu slabe abilităţi antreprenoriale şi un nivel relativ redus al veniturilor ar putea afirma orientarea lor antreprenorială la modul discursiv, ca efect de dezirabilitate socială, dar fără o efectivă aderenţă valorică la proiect.

Antreprenorii prin dorinţă reprezintă segmentul de populaţie cu o orientare antreprenorială de grad maxim de feminizare. Fenomenul este evident în special în mediul urban (52% dintre antreprenorii prin dorinţă din acest mediu rezidenţial sunt femei). Tot la nivel de mediu urban se constată o dimensiune maximă a numărului de persoane adulte pe gospodărie. În consecinţă, ar putea fi afirmată ipoteza unei posibile ascendenţe a antreprenoriatului feminin, susţinut de un nivel sporit de educaţie, pentru valul trei al antreprenoriatului urban.

Segmentarea populaţiei în funcţie de gradul şi tipul de orientare antreprenorială este pe deplin justificată nu numai prin specificitatea de profil social, ci şi prin cea de profil cultural, asociată acestor segmente (Tabelul 4.6.).

Tipul ideal al antreprenorului prin comportament este caracterizat prin definirea pozitivă a situaţiei, o mare capacitate de acceptare a riscului şi o valorizare înaltă a muncii. Persoanele care se apropie de acest tip cred, în concordanţă cu ceea ce se ştie despre spiritul antreprenorial în bună tradiţie weberiană, că în viaţă se poate reuşi prin forţe proprii, prin muncă[58] şi prin acceptarea riscului, precum şi prin capacitatea de a răspunde la provocările mediului. Diferenţele de nuanţă apar însă între antreprenorul rural şi cel urban. La sate, autorealizarea prin muncă este mai puternic susţinută decât la oraşe. În schimb, antreprenorii urbani mizează mai mult pe acceptarea riscului în afaceri.

Diferenţa ar putea fi pusă în relaţie cu nivelul de religiozitate mai mare în sate decât la oraşe (Tabelul 4.7.).Contrastul cel mai puternic, poate, între antreprenorii din urban şi cei din rural apare în legătură cu mentalitatea despre stat. Statul maximal, intervenţionist, este puternic respins de către omul de afaceri de la oraşe. Pentru antreprenorul de la sate, statul apare aproape ca o salvare, mai ales sub aspectul intervenţiei în plan economic. În consecinţă, este de aşteptat ca tipurile de antreprenori care se dezvoltă în cele două medii să fie puternic diferenţiate.

Tabelul 4.7. *Profilul cultural al populaţiei în funcţie de orientarea antreprenorială şi mediul rezidenţial*

	Rural				Urban			
	Non-antreprenori	Antreprenori prin dorinţă	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin comportament	Non-antreprenori	Antreprenori prin dorinţă	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin comportament
Indicatori 1998								
Satisfacţie de durată SDURATĂ	-3,0	8,0	28,0	29,0	-15, 0	11,0	12,0	26,0
Satisfacţie comunitară SCOMUNITARĂ	-5,2	-29,13	-20,5	-8,7	-15,29	-13,9	-18,8	-12,9
Aversiunea faţă de risc RISCAVER	38,0	-5,0	-15,0	-15,0	-4,0	-23,0	-41,0	-74,0
Consum MEDIA	-54,0	12,0	14,0	27,0	19,0	42,0	45,0	33,0
Orientare spre MUNCĂ%	11,0	10,0	9,0	20,0	6,0	5,0	7,0	14,0
Pro-stat MAXIMAL	28,3	14,1	18,9	22,5	13,9	14,4	4,4	-5,1
Indicatori mai 1999								
Satisfacţie de durată SDURATĂ	1,0	14,0	8,0	7,0	-13,0	18,0	8,0	30,0
Consum MEDIA	-49,5	8,1	11,8	39,2	17,0	47,6	35,0	49,4
Orientare spre MUNCĂ%	15	10	11	12	8	10	6	13
Ataşament faţă de PROFESIE	0,48	0,33	0,52	0,62	0,53	0,48	0,45	0,66
RELIGIOZITATE	2,1	1,8	2,0	1,5	1,8	1,6	1,6	1,8
Pro-stat maximal în plan politic MAXPOL	-6,6	-16,5	-7,8	-30,3	-33,8	-55,8	-39,8	-49,7
Pro-stat maximal în plan economic MAXECON	64,5	60,5	64,8	44,7	62,3	51,4	49,1	41,4

	Rural				Urban			
	Non-antreprenori	Antreprenori prin dorinţă	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin comportament	Non-antreprenori	Antreprenori prin dorinţă	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin comportament
Orientare spre TRECUTUL comunist	19,2	-5,3	12,8	-2,1	-4,3	-43,5	-16,8	-31,5
Orientare pro-occidentală PROVEST	1,4	1,8	2,0	2,2	1,6	2,0	1,9	2,1

Sursa de date: BOP-FSD, 1998, mai 1999. În fiecare celulă a tabelului sunt notate valorile medii sau procentele corespunzătoare indicatorului de pe linie şi categoriei de populaţie de pe coloană.

La prima vedere, este surprinzător faptul că antreprenorii comportamentali sau prin intenţie au un nivel de satisfacţie de durată mai mare decât non-antreprenorii. Constatarea pare să intre în contradicţie cu cercetările comparative la nivel societal care indică faptul că există un număr mai mare de antreprenori în societăţile cu grad mare de nemulţumire faţă de viaţă şi societate (Wildeman, Hofstede *et al.*, 1998). Este de notat, în primul rând, că în datele pe care le folosim pentru analiză raportarea se face la individ, iar în cercetarea lui Wildeman, Hofstede *et al.*, referentul este societatea naţională. Chiar dacă analiza se menţine numai la nivel individual precum în cazul datelor noastre, profilul de satisfacţie al antreprenorilor este unul relativ contradictoriu. Pe de o parte, ei sunt mulţumiţi cu viaţa pe care o duc dar, după cum se va constata în alt subcapitol, criticismul lor social este de nivel ridicat. Încrederea lor în instituţiile statului este mai redusă decât în cazul non-antreprenorilor (Tabelul 4.10.). În fapt, pentru tipuri diferite de antreprenori relaţia cu satisfacţia este diferită. Este foarte probabil că nivelul de mulţumire pentru antreprenorii prin comportament este mai mare decât pentru celelalte categorii de antreprenori, dat fiind faptul că, ştim deja din analiza de status, bunăstarea lor materială este mai mare. La antreprenorii prin intenţie sau prin dorinţă se manifestă în mod special nemulţumirea comunitară. Ei percep, foarte probabil, comunităţile locale în care trăiesc drept un obstacol în drumul lor de autorealizare.

De unde vin antreprenorii?

Orientarea antreprenorială este mai mare pentru persoanele tinere care au multe relaţii şi capital material. Educaţia în sine nu este un factor favorizant al antreprenoriatului. Ceea ce contează este „educaţia personală relativă la stocul de educaţie din familie"[59]. Educaţia personală poate fi mai mare, egală sau mai mică decât nota generală pentru gradul de educaţie a familiei. Un fel de inconsistenţă educaţională la nivelul familiei, similară cu „inconsistenţa de status" (Lensky, 1954), este favorabilă orientării antreprenoriale în cazul tinerelor persoane de sex masculin cu un status educaţional mai ridicat decât cel al restului membrilor familiei. Din acest punct de vedere, se poate considera că a fi mai bine educat decât restul membrilor familiei reprezintă o situaţie provocatoare

care favorizează orientarea antreprenorială. Antreprenorii tind să fie cele mai educate persoane din familiile cu un grad relativ scăzut de educaţie. Relaţiile sociale utile sunt, de asemenea, o variabilă-cheie care favorizează orientarea antreprenorială. Rolul lor pare să fie mai mare în comunităţile de la sate decât în cele urbane (Tabelul 4.8.).

Tabelul 4.8. *Predictori ai orientării antreprenoriale*

Predictori	Eşantion rural		Eşantion urban	
	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi
Termen constant	(0,22)	*	0,78	*
VÂRSTĂ	–0,01	–0,15	–0,01	–0,24
BĂRBAT (1 da, 0 nu)	0,18	0,11	0,19	0,09
Educaţie	(0,01)	(0,01)	(–0,01)	(–0,01)
Educaţia personală ridicată în raport cu cea specifică familiei de apartenenţă EDRELATIV	0,17	0,08	0,20	0,08
BUNURI durabile	0,15	0,15	0,14	0,13
RELAŢII Densitatea relaţiilor folositoare	0,08	0,15	0,05	0,10
Localizare în regiunile centrale sau vestice ale ţării	(0,04)	(0,02)	(0,07)	(0,03)
Ar PROTESTa în locuri publice dacă ar fi necesar	0,04	0,06	(0,02)	(0,02)
Aversiunea la risc RISCAVER	–0,10	–0,10	–0,10	–0,09
PROPRIV În favoarea privatizării	0,09	0,11	0,08	0,08
R^2	0,23		0,18	
Număr de cazuri	1083	1083	1347	1347

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului rural N = 1103. Toţi coeficienţii *path* care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p = 0,05.

Localizarea geografică nu pare să fie un factor relevant pentru antreprenoriat o dată ce controlăm vârsta, educaţia, legăturile sociale şi aversiunea la risc. Aceasta este o diferenţă semnificativă în compararea factorilor explicativi pentru capitalul social şi pentru antreprenoriat. Capitalul social este puternic înrădăcinat în localizarea geografică. Antreprenoriatul nu depinde atât de cultura regională independentă de variabilele de status.

Aşa cum era de aşteptat, antreprenorii rurali şi urbani îşi asumă riscuri, sunt deschişi spre noi experienţe şi sprijină ideologia privatizării. Antreprenorii rurali, mai mult decât cei urbani, au un ridicat potenţial pentru acţiunea civică, declarându-se ei înşişi gata de a protesta în spaţii publice dacă este necesar. Constatarea este aceeaşi cu „ipoteza incertitudinii" (Firebaugh, Sandu, 1998) formulată în legătură cu reformismul. Pentru societăţile în tranziţie, incertitudinea este o provocare majoră. În condiţii de incertitudine sporită, se argumentează prin ipoteza menţionată, oamenii tind să adopte noile modele de comportament reformist nu numai sau nu în primul rând în funcţie de câştigurile materiale aşteptate, ci şi datorită capacităţii lor culturale de a se confrunta cu riscul. Folosind date ale unui sondaj la nivel naţional efectuat în România, în 1993, se argumentează ideea că reformismul economic are ca principale variabile intermediare ideologia individualistă,

optimismul economic şi toleranţa faţă de risc. Optimismul economic, deşi de nivel semnificativ, influenţează reformismul mai puţin decât toleranţa la risc (Firebaugh, Sandu, 1998 : 533-535). Datele din acest volum referitoare la orientarea antreprenorială indică rolul semnificativ al toleranţei la risc. În special antreprenorii prin intenţie sunt afectaţi de acest factor de natură culturală (Tabelele 4.9., 4.10.). Ipoteza incertitudinii şi a rolului esenţial al toleranţei la risc este adecvată mai mult pentru explicarea intenţiilor decât a comportamentelor reformiste.

Factorii menţionaţi mai sus favorizează antreprenoriatul în configuraţii diferite pentru tipuri diferite de antreprenoriat (Tabelul 4.9.). Pentru raportarea la un segment de populaţie cât mai omogen, vom considera în continuare numai cazul antreprenoriatului rural. Antreprenorii rurali prin comportament au mai ales o bogată educaţie relativă, relaţii multe şi capital material. Ideologic, ei sunt orientaţi prò-privatizare.

Antreprenorii prin intenţie, aceia care sunt hotărâţi să-şi deschidă o afacere, au cel mai specificat profil cauzal. Sunt persoane tinere, cu bogate resurse materiale şi sociale, cu o aversiune scăzută faţă de risc şi cu o mare abilitate de a fi activi în locurile publice. Antreprenorii prin dorinţă au profilul cel mai difuz. Ei sunt persoane tinere cu o bună condiţie materială, care sprijină ideologia privatizării.

Tabelul 4.9. *Factori care favorizează (+) sau descurajează (–) comportamentele antreprenoriale în mediul rural*

	Antreprenori prin comportament	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin dorinţă
VÂRSTA	0	–	–
BĂRBAT (1 da, 0 nu)	0	+	0
Educaţie	0	0	0
Educaţia personală referitoare la familie EDRELATIV	+	0	0
BUNURI durabile	+	+	+
RELAŢII Densitatea relaţiilor folositoare	+	+	
Localizare în regiunile centrale sau vestice ale ţării	0	0	0
Ar PROTESTA în locuri publice dacă ar fi necesar	0	+	0
Aversiunea la risc RISCAVER	0	–	0
PROPRIV În favoarea privatizării	+		+

Sursa datelor primare: BOP-FSD, 1989. Fiecare coloană a tabelului rezumă rezultatele unui model de regresie logistică în care tipul de antreprenor este variabilă dependentă fictivă. Coeficienţii nesemnificativi pentru p = 0,05 sunt marcaţi cu 0. Creşterea şanselor pentru situaţia de fi antreprenor de tipul marcat de variabila din coloană este simbolizat cu +. Scăderea şanselor pentru evenimentul asociat cu variabila dependentă şi cu predictorul rândului este marcată prin –. Exemplu privind modul de citire a tabelului: şansele de a fi un antreprenor prin comportament sunt mărite prin creşterea valorii factorului RELAŢII, controlând toţi ceilalţi trei predictori.

Antreprenorii prin dorinţă din rural diferă de celelalte două tipuri de antreprenori prin faptul că nu au relaţii sociale care să-i ajute în afaceri. Cultural vorbind, cel mai pronunţat profil din punct de vedere cultural este acela al antreprenorilor prin intenţie. Numai în cazul lor aversiunea la risc este deosebit de mică.

Antreprenoriatul şi încrederea în mediul rural

Antreprenorii prin comportament din comunităţile rurale se află printre persoanele care au nivelurile cele mai reduse de încredere interpersonală. Ele cred cu mult mai puţin decât alte categorii ale populaţiei în corectitudinea altora şi în instituţiile de ordine (Poliţie, Justiţie, Armată, SRI). Toleranţa lor etnică şi încrederea în grupurile cu status diferit (jurnalişti, manageri, intelectuali) sunt printre cele mai ridicate.

Este ca şi cum antreprenorii ar spune: „grupurile care sunt diferite de noi sunt în regulă. Nu ne place foarte mult să interacţionăm cu instituţiile de stat şi cu indivizii care sunt diferiţi". Cum putem explica această diferenţă între încrederea interpersonală şi instituţională şi încrederea între grupurile etnice sau non-etnice? Este foarte posibil ca acest lucru să se datoreze modelelor de interacţiune legate de munca lor. Instituţiile de ordine care reprezintă statul au o imagine negativă în mintea antreprenorilor.

Tabelul 4.10. *Indicii de încredere după tipul de antreprenor şi de rezidenţă*

	Indicele de încredere în				
	Alte persoane INTERPERS	Grupuri de status INTERGRUP	Grupuri etnice ETNIC	Instituţii de ordine normativă ORDINE	Instituţii dependente politic POLITIC
Subeşantion rural	–54	–4	–28	1	–23
Non-antreprenori	–50	–5	–29	3	–22
Antreprenori prin dorinţă	–61	2	–24	–3	–23
Antreprenori prin intenţie	–66	–7	–31	–4	–28
Antreprenori prin comportament	–73	0	–17	–13	–26
Subeşantion urban	–61	–5	–21	–13	–30
Non-antreprenori	–59	–7	–23	–11	–31
Antreprenori prin dorinţă	–63	1	–15	–9	–16
Antreprenori prin intenţie	–67	–6	–21	–17	–36
Antreprenori prin comportament	–61	7	–17	–23	–37
	–58	–5	–24	–7	–27

Sursă: BOP-FSD, 1998.

Antreprenorii interacţionează cu instituţiile statului mai mult decât alţi oameni, în scopul de a porni o afacere şi pentru a o continua. O birocraţie care consumă timp mult şi care este adeseori coruptă provoacă de multe ori insatisfacţii şi lipsă de încredere. Este foarte semnificativ faptul că aproape două treimi dintre antreprenorii rurali au afaceri de familie care au încetat. În cazul antreprenorilor prin dorinţă şi intenţie, proporţia este sub 21%. Motivul pentru închiderea unei afaceri poate fi legat de piaţă în sine, de contextul instituţional al afacerii, de costurile tranzacţiei asociate circulaţiei *input*-urilor şi *output*-urilor, de calitatea umană a partenerilor etc.

Practica antreprenoriatului în condiţiile unei economii instabile şi a unei societăţi marcate de fenomene de anomie (funcţionare defectuoasă a normelor sociale pentru ordonarea interacţiunilor sociale) implică un nivel redus de încredere interpersonală (Figura 4.2.).

A fi antreprenor într-un stadiu mai avansat – de la dorinţă la intenţie, la practică timpurie şi mai târziu la practică regulată în cadrul unei firme proprii – este în

concordanţă cu nivelurile mai scăzute de încredere interpersonală. Frecvenţa ridicată a opririi şi reluării afacerilor este o dovadă de cât de advers este mediul pentru afaceri.

Capitalul social este o condiţie şi un efect al antreprenoriatului. Este un factor de condiţionare prin reţele de RELAŢII şi este efect prin fenomenul de încredere. Mai ales încrederea interpersonală pare să fie afectată negativ de practicarea antreprenoriatului într-un mediu dezorganizat. Relaţia negativă dintre antreprenoriat şi încrederea interpersonală se manifestă numai în comunităţile rurale. În comunităţile urbane relaţia este nesemnificativă din punct de vedere statistic. Diferenţa dintre cele două tipuri de comunităţi, din acest punct de vedere, indică existenţa mai multor condiţii adverse pentru antreprenori în comunităţile rurale, în comparaţie cu comunităţile urbane.

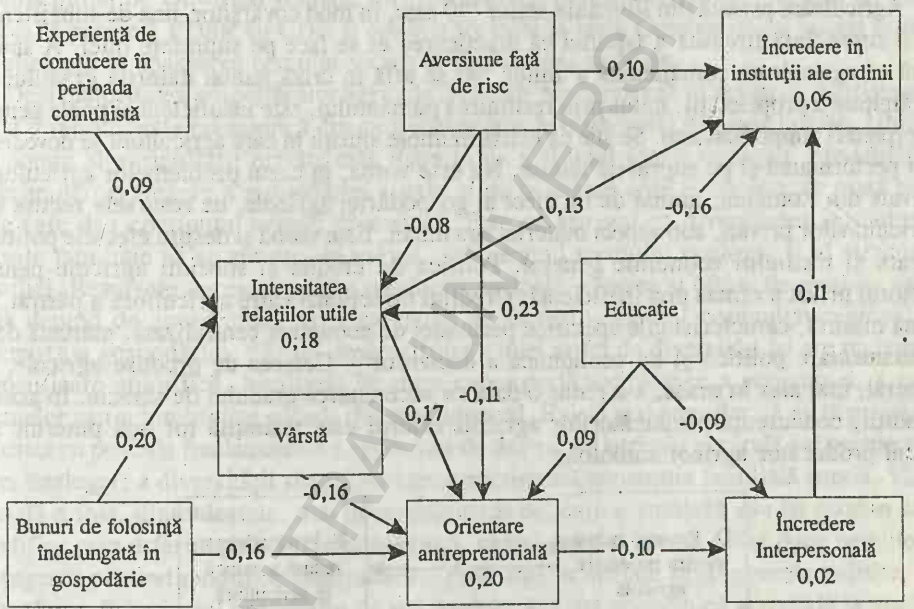

Figura 4.2. *Un model* path *al antreprenoriatului şi al capitalului social în comunităţile rurale*

Toate cifrele din grafic sunt coeficienţi *path* care sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru $p = 0,05$. Programul AMOS a fost folosit pentru construirea modelului *path*. Corelaţiile teoretice asociate cu modelul prezentat nu diferă semnificativ de cele empirice: $\chi^2 = 13,85$, $p = 0,24$.

Capitalul uman este un factor-cheie pentru capitalul social al antreprenorilor. Studiile superioare sunt acompaniate de o mai mare înclinare spre antreprenoriat şi de un criticism mai activ al instituţiilor şi al concetăţenilor (Figura 4.2.). O analiză mai detaliată, controlând mai mulţi predictori, arată că nu atât educaţia în sine contează pentru antreprenoriatul rural, cât educaţia relativă. Probabilitatea de a adopta inovaţia numită antreprenoriat este cu atât mai mare, cu cât o persoană este mai educată în contextul familiei sale. Aversiunea la risc este al doilea factor-cheie al capitalului uman, relevant pentru antreprenoriat şi

pentru capitalul social. Modul în care acest factor cultural este legat de capitalul social este diferenţiat în funcţie de tipul de interacţiune. Abilitatea mare de asumare a riscurilor este favorabilă dezvoltării unei largi reţele de relaţii folositoare şi antreprenoriatului. Aceeaşi abilitate este însoţită de un nivel scăzut de încredere în instituţii.

Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziţie?

De la cazul general al antreprenorilor din urban sau din rural vom trece în continuare la cazul particular al antreprenorului din rural, din domeniul agriculturii. Prin această particularizare a termenului de referinţă se pot obţine informaţii detaliate asupra mecanismelor care facilitează sau blochează activitatea antreprenorială.

Agricultura privată din România anilor '90 este, în mod covârşitor, una de subzistenţă, ca o consecinţă firească a faptului că practicarea ei se face pe suprafeţe mici. A spune însă că agricultura românească a anilor '90 se află în criză numai datorită gradului de fărâmiţare a proprietăţii, indus prin restituirea pământului, este insuficient şi poate genera interpretări simplificatoare. Se ştie că există multiple situaţii în care agricultura se dovedeşte a fi performantă şi pe suprafeţe reduse. Nu este vorba, în cazul problemelor agriculturii private din România, numai de un efect al gospodăriei agricole, de resursele reduse ale agricultorilor privaţi, sub aspect material sau uman. Este vorba şi despre efectele politicii agrare şi mediului economic general. Politica de credite şi subsidii agricole pentru sectorul privat a rămas una ineficientă. Creditul direcţionat către agricultură a păstrat, în bună măsură, caracteristicile specifice perioadei de economie centralizată, marcată de o fundamentare politică şi nu economică a deciziilor[60]. Cererea de produse agricole, în general, mai ales în oraşe, s-a redus o dată cu accentuarea gradului de sărăcie. În aceste condiţii, concurenţa producătorilor agricoli externi este resimţită tot mai puternic de micul producător agricol autohton.

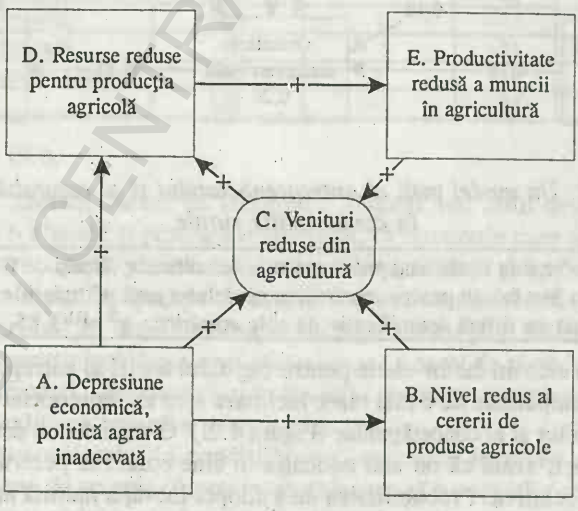

Figura 4.3. *Cercul vicios al relaţiei resurse-producţie-venituri în agricultura privată (bucla C, D, E, condiţionată de valorile blocurilor A şi B)*

Într-un tablou sintetic al problemelor agriculturii româneşti practicate în sectorul privat se poate distinge între cauze imediate, efecte şi condiţii. Marea problemă-efect rămâne cea a productivităţii agricole reduse. În seria cauzelor imediate, responsabile pentru această situaţie, trebuie menţionate, în primul rând, slaba mecanizare, accesul redus la mijloacele moderne de practicare a agriculturii şi necorelarea resurselor[61].

Productivitatea redusă a muncii în agricultură duce, nemijlocit, la obţinerea unor venituri reduse. La rândul lor, acestea sunt principala cauză a nivelului redus pe care îl au resursele disponibile pentru producţia agricolă. Consistenţa şi stabilitate cercului vicios al relaţiei resurse-productivitate-venituri este dată de mediul economic general al tranziţiei, de politica agrară inadecvată (Figura 4.3.). Diferitele guverne post-decembriste nu au făcut decât să consolideze respectivul cerc vicios. Nici faimosul pariu cu agricultura, promis iniţial de Guvernul Roman, nici schimbarea politică din 1996, marcată de înlocuirea la putere a PDSR cu CDR şi coaliţia formată în jurul Convenţiei nu au dat semne de eficienţă în spargerea cercului vicios al ineficienţei agricole.

Deşi majoritatea gospodăriilor agricole familiale funcţionează în regim de subzistenţă, după o raţionalitate economică din care mecanismele economiei de piaţă lipsesc, tabloul economic al agriculturii private este departe de a fi unul foarte omogen. Modalităţile diferite de organizare a gospodăriei rurale şi de orientare spre economia de piaţă sunt cele care dau conţinutul acestei diversităţi. Este de aşteptat ca diversitatea agriculturii private familiale să se situeze, în esenţă, sub semnul mediului ecologic şi al structurii familiei. Resursele necesare pentru producţia agricolă, cererea şi oferta de produse agricole depind de aceste două mari categorii de factori – mediul comunitar-regional şi compoziţia gospodăriei. Efortul de descifrare a unei astfel de diversităţi îşi are nu numai o justificare ştiinţifică, localizată în sfera cunoaşterii sociologice a economiei, a problemelor sau schimbărilor sociale din mediul rural. Există şi o nemijlocită miză practică, asociată cu posibila fundamentare a politicilor de dezvoltare agricolă şi rurală din perspectiva unei înţelegeri a diversităţii situaţiilor care structurează economia familială rurală. Viaţa socială a fost, dintotdeauna, mai inventivă decât cei care o studiază sau îşi propun să o modifice prin diferite politici. În consecinţă, examinarea ei atentă poate duce nemijlocit la sugestii privind modul de soluţionare a problemelor sociale prin proiecte politice, de dezvoltare. Principalul producător de noi modele de viaţă economică şi socială în mediul rural este antreprenorul agricol. El este cel care îşi asumă riscurile trecerii de la agricultura de subzistenţă la cea performantă, bazată pe risc şi profit. El este cel care transformă gospodăria agricolă ţărănească în fermă, în întreprindere gestionată pe logica de tip capitalist. Poate părea inutil, sau pretenţios, sau hazardat drumul de căutare a antreprenorului în agricultura românească actuală, dominata de crize, probleme, blocaje. Şi, totuşi, nu este aşa. Identificarea antreprenorilor agricoli într-un mediu atât de problematic sub aspect economic şi social este dificilă, dar nu imposibilă şi, oricum, nu inutilă.

Prezenţa spiritului antreprenorial la nivelul masei de agricultori este o măsură a pătrunderii economiei de piaţă în acest spaţiu de producţie. Nu poate fi vorba de o reală economie de piaţă în agricultură fără agricultori care să urmărească şi să obţină profit, să investească, să fie în căutare de materii prime de maximă performanţă pentru activitatea lor. Altfel spus, prezenţa fermierilor ca antreprenori agricoli este esenţială. Cel puţin la fel de importantă ca şi prezenţa unor pieţe specializate precum cea a pământului, a serviciilor pentru agricultură sau a forţei de muncă.

Care este spaţiul pe care spiritul antreprenorial îl ocupă în agricultura de început de tranziţie spre economia de piaţă? Strict marginal? Asociat cu anumite condiţii economice sau sociale sau distribuit la întâmplare? Care este raportul între intenţiile şi comportamentele antreprenoriale?

Ipoteza de bază de la care porneşte acest subcapitol este aceea că antreprenorii de unităţi agricole familiale sunt produsul unor medii specifice de natură familială, comunitară şi regională. Numărul lor este aproape imposibil de precizat. Mediile în care ei apar sau cele care le sunt adverse pot fi însă specificate prin aproximări succesive. Grila folosită pentru identificare este construită din întrebări referitoare la sursele de venituri, investiţiile, cheltuielile pentru producţie, opiniile şi intenţiile economice specifice familiilor rurale (Figura 4.4.). Probabilitatea de a adopta comportamente antreprenoriale în domeniul agriculturii familiale este cu atât mai mare, cu cât la nivelul familiei de referinţă vânzările şi investiţiile agricole sunt mai frecvente, producţia se bazează în mai mare măsură pe tehnologii şi *input*-uri moderne, suprafaţa luată în arendă este mai mare, iar pentru viitor există în mai mare măsură intenţiile de extindere a investiţiilor agricole. Semnele comportamentului antreprenorial sunt legate deci de prezenţa luării în arendă, a vânzărilor, investiţiilor, folosirii tehnologiilor moderne şi a intenţiilor de a investi. Ele sunt tot atâtea căi de a intra în lumea antreprenorială. Din agregarea lor rezultă ceea ce am putea numi „spaţiul comportamentelor antreprenoriale". Este un spaţiu cu geometrie variabilă în funcţie de mediul comunitar-regional, de resursele gospodăriei şi de intensitatea spiritului antreprenorial la nivelul membrilor gospodăriei.

Antreprenorii sunt persoane fizice cu resurse, motivaţii şi orientări valorice specifice. Resursele şi cultura lor sunt puternic dependente de resursele şi cultura familiei sau gospodăriei din care fac parte. În cazul dezvoltării agricole de tip familial-antreprenorial, în condiţiile actuale ale României, gospodăria familială este principalul mediu de cultură şi resurse antreprenoriale. Tentativele locale care au pornit de la absolutizarea valabilităţii modelelor de abordare a antreprenorilor rurali (de inspiraţie latino-americană sau occidentală) numai sau în principal în funcţie de individ au fost marcate de grave probleme de validitate a informaţiei culese. Cine ia deciziile de alocare a resurselor pentru agricultură, cine decide asupra modului de cultivare a pământului, cum sunt valorificate produsele agricole? Capul gospodăriei, o anumită persoană din gospodărie definită ca antreprenor sau gospodăria prin membrii ei adulţi? Întrebări de acest gen se pun cu acuitate în cercetările desfăşurate asupra mediului rural. Un răspuns care să mizeze în principal pe actorul individual în gestionarea problemelor agricole ale gospodăriei este riscant.

Istoria şi cultura continuă să îşi spună cuvântul. Gospodăria continuă să fie matricea generativă a organizării agriculturii familiale. Mediul pe care ea îl asigură este mai mult sau mai puţin favorabil orientării antreprenoriale. Rămâne cercetării empirice rolul de a stabili, de la caz la caz, raportul între individ şi gospodărie în luarea deciziilor economice.

Antreprenorul nu este o realitate, ci un tip ideal. El se regăseşte în realitate în grade diferite şi în configuraţii comportamentale sau atitudinale diferite. Desigur, obţinerea de profit prin modul de organizare a întreprinderii este nota lor caracteristică, dominantă. În stadii diferite de viaţă şi în contexte diferite, ei sunt diferiţi prin accentul pe care îl pun pe o anume componentă a orientării antreprenoriale. Antreprenorul „total" este cel care maximizează, pentru obţinerea de profit pe termen lung, investiţiile, vânzările şi achiziţiile de mijloace de producţie. Realizarea de investiţii şi achiziţionarea de materii prime intermediare sunt în acest caz nu numai comportamente, ci şi intenţii.

Antreprenorul total este interesat nu numai de venitul imediat, ci şi de cel îndepărtat, pe termen lung. Totalitatea orientării sale antreprenoriale rezidă şi în faptul că este atât comportamentală, cât şi intenţională, se manifestă atât în domeniul producţiei, cât şi în cel al comercializării producţiei.

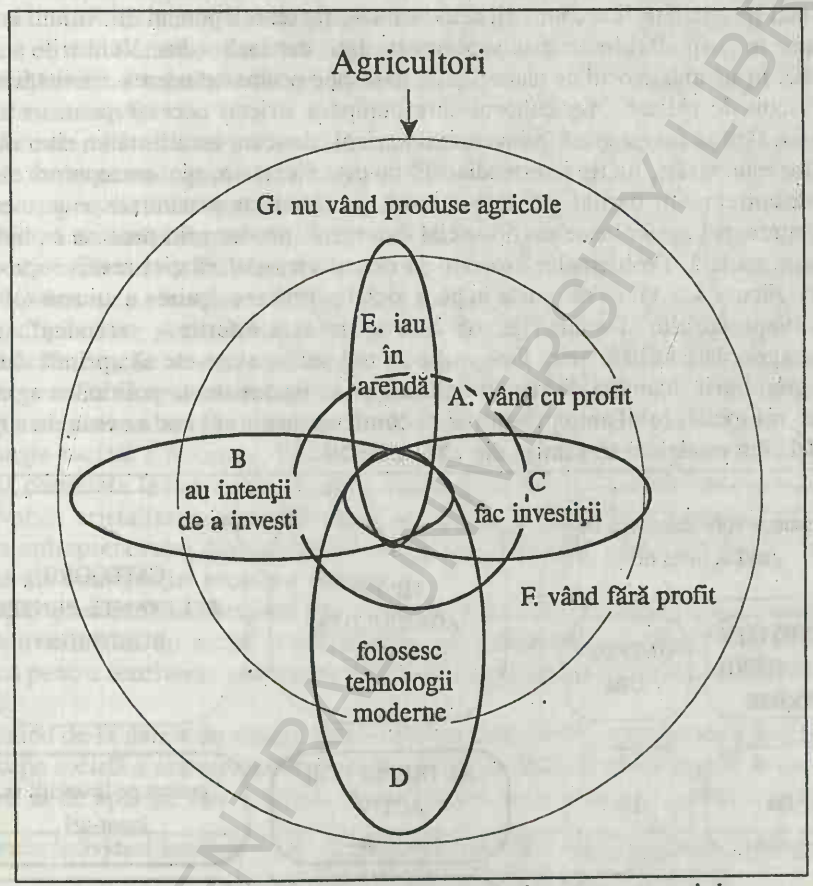

Figura 4.4. *Spaţiul comportamentelor antreprenoriale (reuniunea spaţiilor A, B, C, D, E)*

Antreprenorul potenţial este cel care intenţionează să dezvolte o întreprindere, să investească. În prezent, ritmul intrărilor şi cel al ieşirilor economice din întreprinderea sa este redus, comparativ cu cel corespunzător antreprenorului propriu-zis sau total.

Comerciantul este un gen de antreprenor „parţial", centrat pe vânzare. Deşi superior mediei, ritmul intrărilor este relativ redus în acest caz. Ieşirile, vânzările au un ritm mai intens decât intrările. Este cazul antreprenorului speculativ. Agricultorii de început de tranziţie din România sunt în principal ţărani sau agricultorii de autoconsum. Ei produc pentru autoconsum, cu ritmuri minime ale *input*-urilor (îngrăşăminte, insecticide, erbicide, servicii specializate etc.) pentru producţia agricolă. Comportamentul antreprenorial le este străin, nu cumpără, nu vând, nu investesc şi nu îşi fac planuri de investiţii agricole. Ponderea lor în totalul gospodăriilor agricole este greu de estimat.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Segmentul cel mai dinamic este cel al agricultorilor antreprenori, cei care investesc, cumpără *input*-uri, vând produse agricole în ritm susţinut şi construiesc sistematic planuri de extindere a gospodăriei proprii. Între agricultorii antreprenori şi cei de subzistenţă se află o serie de tipuri intermediare.

Cei mai apropiaţi de antreprenorii activi sunt antreprenorii potenţiali. Ritmul intrărilor economice în gospodăriile lor este superior mediei, dar încă redus. Vânzările sunt uşor sub medie. În schimb, stocul de planuri şi de motivaţie pentru extinderea activităţii agricole este deosebit de ridicat. Agricultorul care cumpără strictul necesar pentru realizarea producţiei, fără să investească în inventarul agricol, dar care manifestă un ritm ridicat al vânzărilor este, iarăşi, un tip intermediar. El nu este nici ţăran, nici antreprenor. Sau este un gen de antreprenor parţial, pe termen scurt, fără proiecte structurate pe termen lung.

Antreprenorul agricol este un tip social emergent, produs prin procese complexe de construcţie socială. Problemelor asociate cu cercul vicios al relaţiei resurse- producţie--venituri (Figura 4.5.) li se răspunde în plan social şi prin construirea unui nou rol social, cel al antreprenorului. Denumirile sub care apare sunt diferite – „arendaş", „şef de societate agricolă familială" etc. Este vorba de toţi cei care reuşesc să „prindă cheag" în lumea agriculturii, bântuită de riscuri naturale şi de inconsistenţa politicilor agrare. Ca orice nou rol social, rolul antreprenorului se construieşte din ceea ce a existat în contextul social dat, din modelele transmise din alte societăţi.

Orientare spre economia de piaţă la nivel de		TIP DE AGRICULTOR	CATEGORII RELEVANTE PENTRU SUBTIPURI
INVESTIŢII ŞI MATERII PRIME	*OUTPUT*-URI		
Da	Da	ANTREPRENOR ACTIV sau „total"	centrat pe investiţii *vs.*/ *input*-uri
Da, în principal investiţii	Nu	ANTREPRENOR POTENŢIAL orientat spre investiţii	cu resurse pentru investiţii din activităţi agricole sau neagricole
Nu investiţii Da *input*-uri	Da	AGRICULTOR COMERCIANT	cu sau fără proiecte de realizare de investiţii
Nu	Nu	AGRICULTOR TRADIŢIONAL orientat spre subzistenţă	orientare de subzistenţă limitată la comportament sau integrală, atitudinal şi comportamental

Figura 4.5. *Tipuri de agricultori în funcţie de orientarea spre economia de piaţă*

BCU WWW.CENTRAL.INFO.RO LIBRARY

Rolul antreprenorului agricol se defineşte, în contextul tranziţiei spre economia de piaţă, prin identificarea unor practici de îmbogăţire cu mijloacele producţiei agricole şi prin evaluarea socială a acestor practici. Definirea culturală a rolului vine după identificarea modalităţilor practice de a-l exercita, după ce creativitatea socială s-a exersat în realizarea unor noi combinaţii de obiective şi mijloace care pot fi satisfăcute prin jocuri specifice de rol. Numele, etichetările şi evaluările de rol sunt posterioare acestei secvenţe. În stadiul actual al tranziţiei din agricultura românească, rolul antreprenorului se află în faza pre-normativă.

Reformele, fie că sunt politice, economice sau religioase, sunt schimbări societale realizate în baza unui proiect elaborat de elite şi adoptat de mase ca rezultat al unor procese de persuasiune, contagiune socială sau constrângere. Reformele postcomuniste sunt ghidate de astfel de proiecte menite să ducă la construirea economiei de piaţă şi a democraţiei. Ele nu pot fi reduse însă la o simplă schemă de tip provocare-răspuns, la un proiect elaborat de elite şi un răspuns dat de mase. Procesul de reformă implică interacţiuni multiple între proiecte cu autori diferiţi. Masele şi elitele îşi modelează reciproc proiectele în funcţie de noile ideologii, probleme şi oportunităţi. Ceea ce se numeşte tranziţie nu este altceva decât procesul de definire socială a proiectelor de schimbare şi de implementare a lor. Proiectul de reformă se împlineşte printr-un amplu proces de construcţie socială a reformei. Din acest proces spontan fac parte proiectele individuale de viaţă conectate la proiectele societale, controversele sociale, definirea noilor teme de controversă, cristalizarea unor noi tipuri sociale cu strategii de viaţă specifice. Reconstrucţia antreprenorului din agricultură ca tip social specific este unul dintre multiplele procese ale construcţiei sociale a reformei.

Scopul prezentului subcapitol este acela de a descifra procesele sociale care duc la constituirea noului tip social şi a diversităţii de soluţii pe care creativitatea socială le încearcă pentru rezolvarea problemelor ei în domeniul agricol, cu ajutorul unor noi roluri sociale.

Pornind de la datele de sondaj, voi identifica semnele de manifestare a procesului de construcţie socială a antreprenorului agricol, particularităţile spaţiilor sociale în care probabilitatea sa de apariţie este maximă. Axele majore de structurare a acestor spaţii sunt:

Resursele individual-familiale	• Capital uman specific: cunoştinţe tehnice în domeniul agricol sau al mecanicii pentru agricultură • Capital material pentru lansarea afacerilor • Capital uman general dat de stocul de educaţie personală şi familială • Capital social de tip relaţional
Oportunităţile comunitar-regionale	• Calitatea pământului • Preţul redus al pământului sau al luării în arendă • Forţa de muncă ieftină disponibilă • Nivelul şi dinamica cererii regionale de produse agricole • Accesibilitatea la pieţele urbane dinamice sub aspectul cererii de produse agricole
Permisivitatea culturală a mediului la comportamentele antreprenoriale	• Gradul de structurare a unei culturi a deschiderii, caracterizată prin acceptarea riscului, încredere interpersonală, încredere în oamenii de afaceri, cooperare etc.

Veniturile ca semn al orientării antreprenoriale

Pensiile din sectorul de stat sunt principala sursă de venituri băneşti pentru gospodăriile din rural care au cel puţin 0,5 ha de teren agricol în proprietate (Tabelul 4.11.). Aproximativ 30% dintre gospodăriile rurale agricole se află în această situaţie. Următoarea sursă principală de venituri o constituie salariile din sectorul de stat (pentru 25% dintre gospodăriile agricole). Pe locul trei, cu o pondere de aproximativ 21% din gospodăriile agricole, se află veniturile băneşti provenite din vânzarea produselor agricole[62]. Familiile[63] cele mai înstărite sunt cele care obţin venituri din salarii. La celălalt pol, cel al sărăciei maxime, se află familiile care trăiesc în principal din pensiile CAP şi din vânzarea produselor agricole. Nu toate familiile care declară că obţin bani în principal din vânzarea produselor agricole sunt sărace.

Tabelul 4.11. *Distribuţia gospodăriilor agricole rurale în funcţie de sursa principală de venituri şi nivelul veniturilor băneşti totale (%)*

Sursa principală de venituri în gospodărie	Nivelul veniturilor pe persoană în gospodărie				Total	
	Foarte mici	Mici	Mari	Foarte mari	%	N
	sub cuartila 1	între cuartilele 1 şi 2	între cuartilele 2 şi 3	peste cuartila 3		
salariul din sectorul de stat	9,7	22,6	26,3	41,4	100	186
salariul din sectorul privat	7,7	33,3	20,5	38,5	100	39
pensii de stat	15,5	28,6	32,3	23,6	100	220
vânzări produse agricole	46,4	22,5	15,9	15,2	100	151
pensii CAP	54,3	23,9	19,6	2,2	100	46
altele	39,2	20,3	17,6	23,0	100	74
	25,0	24,9	24,3	25,8	100	716

Sursa de date: BOP-FSD 1998.
Sunt considerate ca gospodării agricole cele care au peste 0,5 ha de teren agricol. Acestea reprezintă 69% din totalul gospodăriilor rurale cuprinse în eşantion

Întreprinzătorii agricoli, cei care constituie tipul social de interes în acest cadru, sunt, foarte probabil, localizaţi la nivelul acestei categorii. Ei obţin câştiguri în principal din agricultură şi nivelul total al câştigurilor din gospodărie este apropiat de medie sau mai mare (peste cuartila 1). Vom încerca în continuare identificarea profilului pentru gospodăriile agricole la nivelul cărora şansa practicilor de tip antreprenorial este mai mare pornind tocmai de la segmentul de gospodării anterior menţionat. În funcţie de premisele deja amintite şi de natura datelor disponibile, am acceptat ipoteza şanselor sporite de comportament antreprenorial agricol pentru gospodăriile care declară că obţin venituri băneşti în principal din agricultură şi au un nivel total al veniturilor pe persoană în gospodărie (indiferent de sursă) mai mare decât cel indicat de cuartila 1. Aproximativ 11% dintre gospodăriile agricole rurale se află în această situaţie. Cum „se leagă" faptul de a câştiga bani în principal din agricultură şi a nu fi sărac (în cuartila 1 de venituri)? Evident, răspunsul la întrebare nu va duce automat la identificarea caracteristicilor

antreprenorilor rurali. Pornind de aici, pot fi făcute inferenţe care să ne apropie mai mult de tipul ideal al antreprenorului agricol.

Tabelul 4.12. *Condiţii favorabile (+) sau defavorabile (-) creşterii animalelor în gospodăriile agricole individuale*

Criterii	Număr de animale în gospodărie				Număr convenţional de animale în gospodărie UVM
	porcine	bovine	ovine	păsări	
Vârsta medie a adulţilor	+	+	0	0	0
Vârsta medie a adulţilor în gospodărie la pătrat	-	-	0	0	-
Stoc de educaţie în gospodărie	-	-	0	0	0
Număr de adulţi	+	+	0	0	+
Număr de copii sub 15 ani în gospodărie	+	0	0	+	0
Teren agricol în proprietate ha (transformare logaritmică)	+	+	+	+	+
Pondere teren arabil din total teren agricol în comună	+	-	-	+	0
Creşterea populaţiei din comună 1996-1992	-	0	0	0	0
Indicele capitalului uman din comună UMANCOM	+	0	0	0	0
Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii de locuitori/km² (transformare logaritmică)	+	0	0	0	+
Indice dezvoltare judeţ DEVJUD95	+	0	0	0	+
R^2	0,16	0,11	0,05	0,06	0,14

Sursa de date: BOP-FSD, 1998.
Fiecărei coloane din tabel îi corespunde un model de regresie multiplă ai cărui predictori sunt notaţi în coloana „criterii". Variabilele dependente în model sunt date de logaritmarea numărului de animale în gospodărie. Calculele sunt realizate pe cele 759 de gospodării rurale din eşantion care au peste 0,50 ha teren agricol. Semnul +/- indică un coeficient de regresie parţială pozitiv/negativ, semnificativ diferit de 0 pentru p = 0,05. Cu 0 sunt marcate situaţiile în care coeficientul de regresie parţială este nesemnificativ diferit de 0. Pe ultimul rând al tabelului sunt notaţi coeficienţii de determinaţie multiplă.

Gospodăriile cu şanse sporite de comportament antreprenorial în agricultură sunt, în principal, cele care cresc un număr mare de animale, în zonele de câmpie (Tabelul 4.12.). Suprafeţele de teren pe care le au în proprietate sunt semnificativ mai mari decât cele ale celorlalte gospodării agricole rurale. Creşterea animalelor constituie principalul predictor al comportamentului antreprenorial în agricultura privată de tip familial. În consecinţă, este important se identificăm principalele condiţii favorabile acestui tip de activitate agricolă.

Gospodăriile crescătorilor de animale sunt relativ tinere, cu un număr mare de membri şi cu suprafeţe mari de teren în proprietate. Comunele de crescători de animale sunt preponderent situate în judeţe dezvoltate din punct de vedere social-economic.

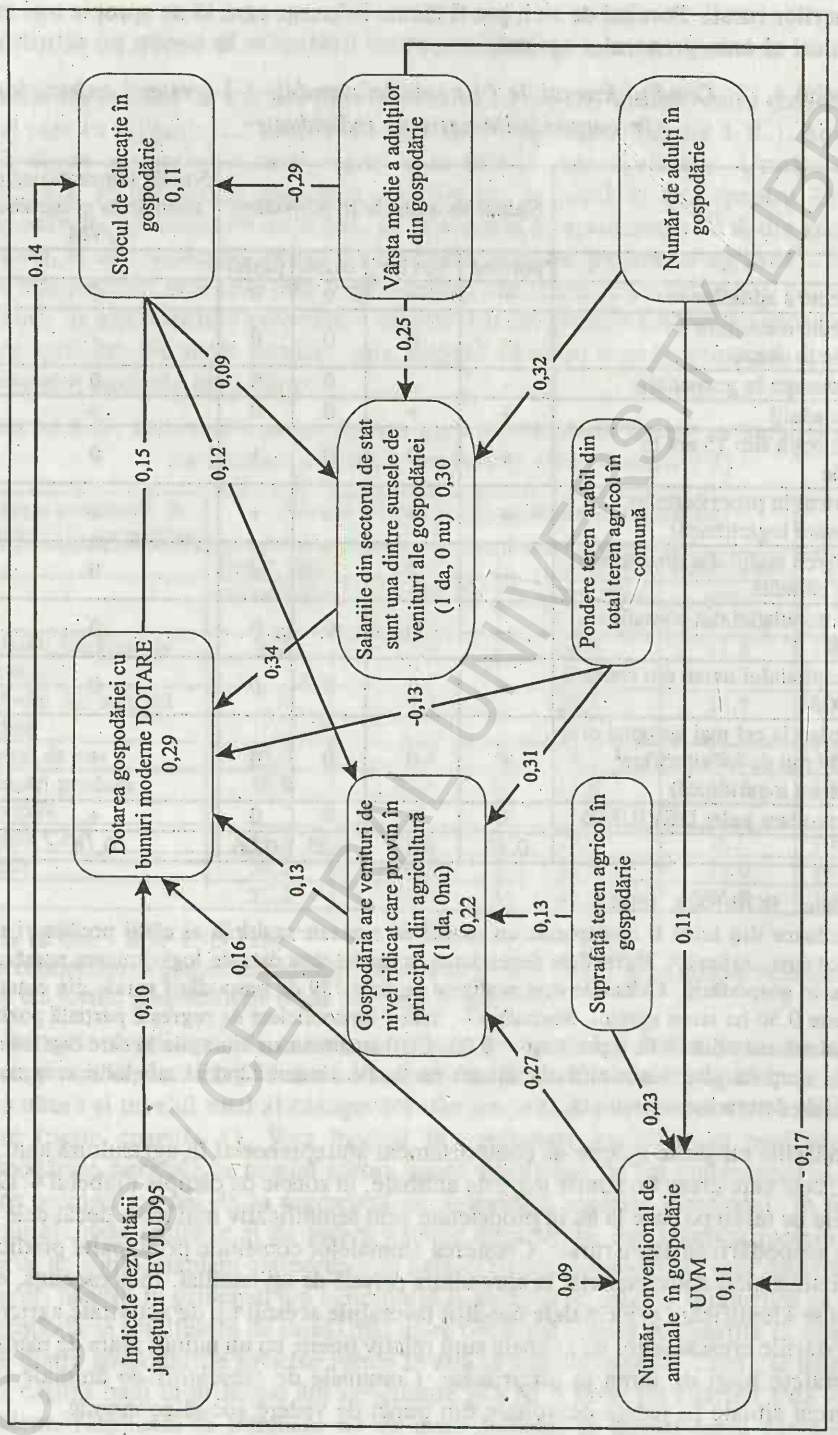

Figura 4.6. *Model* path *pentru identificarea caracteristicilor gospodăriilor agricole care au produsele agricole ca principală sursă de venituri şi nu sunt sărace*

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sursa de date: Barometrul resurselor socio-umane ale reformei 1998.
Pe arcele de graf sunt notaţi coeficienţi *path*, de regresie parţială standardizată. Modelul este adecvat datelor, diferenţa între matricea de corelaţii observate şi cea construită în baza modelului teoretic fiind nesemnificativă, p = 0,54. Pentru estimarea coeficienţilor a fost folosită metoda celor mai mici pătrate ponderate WLS. Calculele sunt realizate în LISREL8. Suprafaţa de teren agricol în proprietate a fost logaritmată pentru a reduce gradul de oblicitate a distribuţiei statistice. Similar s-a procedat pentru populaţia comunei. DEVJUD95 este o măsură sintetică a gradului de dezvoltare a judeţului, construită ca scor factorial din alţi 6 indici referitori la capitalul uman din judeţ, infrastructura de distribuire a apei potabile, gradul de utilizare a forţei de muncă, capitalul material la nivel de gospodărie, calitatea serviciilor sanitare şi gradul de îmbătrânire a populaţiei (vezi tabelul A3 în anexă). Determinaţiile multiple corespunzătoare fiecărei variabile exogene sunt notate în interiorul blocului care marchează variabila. Deşi toate determinaţiile multiple sunt semnificativ diferite de 0 pentru p = 0,01, nivelul lor este redus. În schimb, modelul în ansamblu este caracterizat printr-un grad ridicat de adecvare la date. Or, tocmai această configuraţie cu nivel ridicat de consistenţă sociologică şi statistică este urmărită prin analiză. Valoarea relativă a testului chi-pătrat împărţit la numărul de grade de libertate este egală cu 0,93. În practică, se consideră că un model este adecvat datelor dacă valoarea relativă a lui chi-pătrat la numărul de grade de libertate este mai mică de 2^{64}. Modelul permite intercorelări între toate variabilele exogene. Acestea nu au mai fost figurate în graf pentru a simplifica imaginea.
Calculele sunt realizate pe 759 de cazuri reprezentând totalul de gospodării rurale din eşantion care lucrează în gospodăriile proprii pe cel puţin 0,50 ha. Acestea reprezintă 64% din totalul gospodăriilor rurale, conform datelor de eşantion.
Dacă din totalul gospodăriilor care au ca principală sursă de venituri produsele agricole se elimină cele mai sărace, situate în prima cuartilă a veniturilor, rezultă segmentul în care probabil se află antreprenorii agricoli actuali sau potenţiali. Gospodăriile respective se identifică în principal prin practicarea intensivă a creşterii animalelor, un număr mare de persoane adulte, relativ tinere în comparaţie cu celelalte categorii de gospodării.

Configuraţia condiţiilor favorabile pentru creşterea animalelor diferă pentru bovine, porcine, ovine sau păsări.

Tabelul 4.13. *Explicarea vânzărilor de produse agricole prin resurse ale gospodăriei şi localizare* (*coeficienţi* path)

Variabile independente	Variabilă dependentă	
	Valoarea produselor agricole vândute cu excluderea din analiză a gospodăriilor care nu vând astfel de produse*	Valoarea produselor agricole vândute*
Număr de animale convenţionale în gospodărie UVM	0,31	0,32
Suprafaţă agricolă în proprietate ha	0,22	0,16
Localizare în agroregiunile sudice ale ţării (Câmpia Română Centrală, Dunărea de Jos, Oltenia de Sud)	-0,17	-0,12
Dotarea gospodăriei cu ECHIPAMENTE moderne pentru producţia agricolă*	0,13	0,05
Susţine opinia că, în zonă, pot fi procurate cu uşurinţă materiile prime necesare agriculturii, *input*-uri (1 da, 0 nu)	0,10	0,06
Procent de teren arabil din totalul terenului agricol al comunei (indice al localizării comunei la câmpie sau la munte)	0,08	0,17

Variabile independente	Variabilă dependentă	
	Valoarea produselor agricole vândute cu excluderea din analiză a gospodăriilor care nu vând astfel de produse*	Valoarea produselor agricole vândute*
Indice de accesibilitate urbană ACCES**	0,07	0,09
Stoc de educaţie	(0,05)	0,06
Foloseşte îngrăşăminte, erbicide (1 da, 0 nu)	(0,04)	0,10
Vârsta medie a persoanelor de peste 14 ani din gospodărie	(-0,01)	(-0,02)
R^2	0,30	0,27
Număr de cazuri	872	1611

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, decembrie 1996.

* Pentru a reduce oblicitatea variabilei dependente a fost operată o transformare logaritmică a acesteia. Pentru cazul în care vânzările au fost 0, a fost adăugată valoarea 1. Coeficienţii din paranteze sunt nesemnificativ diferiţi de 0 la nivelul p = 0,05. Primul model, fără gospodăriile care nu vând produse agricole, este cel mai fidel, dat fiind faptul că în acest caz variabila dependentă este mai apropiată ca distribuţie de cea normală. Oblicitatea distribuţiei (=-0,076) nu diferă semnificativ de 0 pentru p = 0,05, eroarea standard a indicelui de oblicitate fiind egală cu 0,08. Indicele de aplatizare diferă semnificativ de 0 pentru p = 0,05 (indice de aplatizare = 0,597, eroare standard = 0,163).

** Vezi anexa 1.

Gospodăriile agricole cu şanse sporite de adoptare a unui comportament antreprenorial în agricultură sunt situate în principal la câmpie, în comune cu o bună infrastructură de dezvoltare (Figura 4.6.). Nivelul de dezvoltare a judeţului în care este situată comuna are un rol contradictoriu în raport cu comportamentul antreprenorial din agricultură. În judeţele dezvoltate sub aspect social-economic, este mai intensă creşterea animalelor în sectorul privat al gospodăriilor familiale. În acest fel, indirect, dezvoltarea judeţului favorizează comportamentele de vânzare a produselor agricole de origine animală. În judeţele dezvoltate, există tendinţa ca agricultura să nu constituie principala sursă de venituri băneşti a gospodăriilor rurale. La nivelul lor va fi regăsită, în consecinţă, o pondere mai redusă de gospodării rural-agricole pentru care vânzarea produselor agricole reprezintă principala sursă de venituri.

Mărimea suprafeţei de teren agricol în proprietate este relevantă în principal pentru activităţile de creştere a animalelor. Cu cât suprafaţa de teren agricol în proprietate este mai mare, cu atât numărul de animale crescute tinde să fie mai mare. Cultura cerealieră în gospodăriile familiale se dovedeşte a fi principala resursă pentru subzistenţă.

O analiză mai detaliată a variaţiei volumului vânzărilor de produse agricole aduce informaţii suplimentare în legătură cu tipurile de situaţii sociale favorabile comportamentului antreprenorial.

Tendinţa este ca vânzările respective să fie mai intense din gospodăriile care (Tabelul 4.13.):

- cresc animale,
- sunt situate în comune de câmpie apropiate oraşelor,
- dispun de echipamente proprii pentru munca mecanizată în agricultură,
- au acces sporit la procurarea de mijloace chimice moderne pentru îngrijirea plantelor.

Dat fiind faptul că toate aceste relaţii sunt puternice, semnificative, se poate susţine ipoteza că există deja un segment important de agricultori care practică agricultura familială la modul antreprenorial. Ei sunt caracterizaţi simultan prin faptul că produc cu ajutorul unor mijloace mecanizate proprii, folosind îngrăşăminte şi erbicide şi vând la piaţă o bună parte din produsele obţinute. Sub aspect geografic, cele mai mari vânzări de produse agricole nu provin din agroregiunile sudice de câmpie, ci din alte zone ale ţării.

Profitul şi investiţiile ca semne ale orientării antreprenoriale

Semnele de mare relevanţă ale comportamentului antreprenorial sunt obţinerea profitului şi efectuarea de investiţii. Datele din sondajul agricol 1996 pentru măsurarea cheltuielilor de producţie şi a profitului obţinut din vânzarea produselor agricole sunt relativ slabe, afectate de multiple erori de măsurare. Examinarea lor atentă permite, totuşi, relevarea unor regularităţi şi tipologii semnificative pentru domeniul de interes în acest studiu. Tipologia de bază care se obţine distinge între agricultorii de subzistenţă integrală, agricultorii de subzistenţă parţială, antreprenorii orientaţi spre profit pe termen scurt şi antreprenorii orientaţi spre investiţii sau profit pe termen lung. Toate aceste patru categorii trebuie considerate ca mulţimi *fuzzy*, cu graniţe relativ indistincte.

Profitul bănesc din gospodăriile agricole individuale a variat în 1996 între aproximativ 10 milioane de lei câştig şi –10 milioane pierderi nete[65]. Aproximativ 9% dintre gospodării nu au vândut produse agricole şi nu au cheltuit bani pentru producţia agricolă. Ele reprezintă grupul de subzistenţă integrală. Majoritatea gospodăriilor agricole rurale (52%) practică un gen de agricultură de subzistenţă parţială. În cazul lor, diferenţa dintre veniturile agricole şi cheltuielile pentru munca în agricultură este relativ redusă (+/– 600 mii lei). Ponderea gospodăriilor care realizează un profit relativ ridicat (mai mult de 600 mii lei) era, în 1996, de 21%. Cel de-al patrulea tip este format din gospodăriile care sunt foarte active în domeniul investiţiilor agricole dar au închis anul cu pierderi nete (18% din totalul gospodăriilor agricole).

Gospodăriile de subzistenţă parţială vând foarte puţin din produsele lor agricole şi cheltuiesc puţin pentru îngrăşăminte şi lucrări mecanizate. Nivelul investiţiilor lor este, de asemenea, redus (Tabelul 4.14.).

Tipurile antreprenoriale de agricultori sunt mult mai active decât cele de subzistenţă, sub aspectul vânzărilor, cumpărărilor şi al investiţiilor. Unele dintre gospodăriile antreprenoriale sunt centrate pe profit şi altele pe investiţii. Investiţiile sunt de 3,6 ori mai intense în primul faţă de cel de-al doilea tip de gospodărie. Comportamentul de piaţă este specific agricultorilor orientaţi spre profit. Valoarea medie a vânzărilor de produse agricole este mai mare de 7,3 ori în gospodăriile orientate spre profit decât în gospodăriile orientate spre investiţii.

Intenţia de a investi pentru a cumpăra animale, pământ sau echipamente agricole este maximă la agricultorii orientaţi spre investiţii şi minimă la cei din categoria subzistenţă integrală. Cele două măsuri ale comportamentului de investiţie – cheltuieli efective pentru investiţii şi intenţia de a investi – sunt înalt consistente (corelaţia lor este $r = 0,14$, semnificativ diferită de 0 pentru $p = 0,01$). Pare să fie vorba nu numai despre un stadiu de dezvoltare economică a gospodăriilor, dar şi de un anume stil antreprenorial: cei care au investit continuă să se gândească la proiecte de investiţii, iar cei orientaţi spre profitul

imediat îşi menţin intenţia de a investi la un nivel foarte redus. Intenţia de a cumpăra un tractor în următorii 5 ani este de 27% pentru tipul orientat spre investiţii şi de 23% pentru tipul de agricultor centrat pe profitul imediat, de 14% pentru agricultorii de subzistenţă parţială şi de 2% pentru cei de subzistenţă integrală.

Folosirea *input*-urilor moderne – îngrăşăminte, insecticide, erbicide şi seminţe selecţionate – este mult mai frecventă pentru agricultorii orientaţi antreprenorial decât pentru cei de subzistenţă. Agricultorii orientaţi spre profit folosesc *input*-urile moderne mai mult decât cei orientaţi spre investiţii. Comportamentul de luare în arendă sau pentru a lucra pământul „în parte" este mai frecvent la nivelul agricultorilor de tip antreprenorial (25%-27%) decât pentru cei de subzistenţă (2% pentru tipul de subzistenţă integrală şi 7% pentru cei din categoria subzistenţă parţială).

Tipurile antreprenoriale de gospodării au o clară localizare pe agroregiuni. Transilvania şi Câmpia de Vest au cea mai mare concentrare de agricultori de tip antreprenorial (aproximativ 50% dintre gospodării). Investitorii sunt localizaţi în principal în agroregiunea Câmpiei de Vest, iar cei care tind să maximizeze profiturile pe termen scurt sunt localizaţi cu precădere în Transilvania. Agricultura de subzistenţă este localizată în principal în Moldova de Podiş, Subcarpaţii de Sud şi Oltenia de Sud (mai mult de 2/3 din gospodăriile agricole individuale).

Tabelul 4.14. *Comportamentele economice ale gospodăriilor agricole în funcţie de tipul antreprenorial sau de subzistenţă*

Indici ai comportamentului economic	Tipul de gospodărie agricolă				
	subzistenţă integrală	subzistenţă parţială	orientat spre investiţii	orientat spre profit	Total
Valoarea medie a investiţiilor agricole pentru cumpărare de pământ, echipamente agricole şi plantare de pomi (mii lei)	41	255	2352	644	700
Valoarea medie a vânzărilor de produse agricole (mii lei)	0	268	468	3415	945
Valoarea medie a cheltuielilor agricole pentru *input*-uri (mii lei)	0	355	2242	789	759
Procentul celor care au cumpărat *input*-uri chimice din total categorie de agricultori	14	37	52	62	43
Procentul celor care au cumpărat seminţe	17	40	64	57	46
Procentul celor care au folosit servicii veterinare	31	70	76	78	70
Procentul celor care au folosit servicii de muncă mecanizată	27	75	78	78	72
Orientare intenţională spre investiţii (media indicelui INTENŢIE)	-43	2	53	31	13
Procentul celor care au folosit muncă salariată	17	30	34	43	32

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, decembrie 1996.

Localizarea faţă de oraş nu este relevantă în mod deosebit pentru diferenţierea agricultorilor pe polaritatea subzistenţă – antreprenoriat. Dar ceea ce contează din punctul de vedere al localizării este accesul la pieţele de desfacere a *input*-urile moderne, la îngrăşăminte şi servicii veterinare în mod special. Agricultorii orientaţi spre profit tind să aibă un acces sporit la *input*-urile chimice: 51% dintre agricultorii din această categorie, comparativ cu 37% pe total eşantion, consideră că ajung relativ uşor la procurarea de *input*-uri chimice; 75% din totalul agricultorilor orientaţi spre profitul imediat definesc accesul lor la serviciile veterinare ca fiind fără dificultăţi, comparativ cu 67% cât este procentul corespunzător pe total eşantion.

Agricultorii care sunt mai aproape de tipul antreprenorial dispun de resurse mai bogate. După cum era de aşteptat, ei sunt mai tineri. Gospodăriile lor dispun de un stoc de educaţie mai mare decât cel al agricultorilor de subzistenţă. O gospodărie agricolă de subzistenţă tipică are numai 2,37 ha de pământ, comparativ cu mai mult de 3,5 ha. Contrastul este, de asemenea, puternic în termeni de dotare cu echipamente mecanice pentru producţia agricolă (tractor, plug pentru tractor, combine, autocamioane): 15% dintre antreprenori au astfel de echipamente, comparativ cu numai 2-5% dintre agricultorii de subzistenţă.

Pentru agricultorii orientaţi spre investiţii principala sursă o constituie veniturile băneşti neagricole. Gospodăriile de antreprenori au nu numai venituri neagricole mai mari, dar şi o mai bună dotare a gospodăriei cu bunuri moderne de folosinţă îndelungată (autoturism, televizor color, telefon, frigider etc.). Constatarea susţine ipoteza mai generală a comportamentului antreprenorial în agricultură ca parte constitutivă a modernităţii gospodăriei.

Agricultorii de subzistenţă cresc un număr redus de animale. Zootehnia este, în mod clar, o sursă esenţială pentru agricultura antreprenorială, în mod special pentru stilul de antreprenori orientaţi spre profitul imediat. Întreprinzătorii care vizează profitul imediat sunt deţinătorii unui număr de animale mai mare decât cel din gospodăriile orientate spre profit pe termen lung. Ei nu sunt definiţi prin calitatea umană a agricultorilor, precum în cazul întreprinzătorilor orientaţi spre profit. Aceştia din urmă sunt mai tineri, cu mai multă educaţie şi provin din familii cu mai mulţi membri. Dimensiunea gospodăriei sub aspectul suprafeţei de teren agricol nu este un factor semnificativ pentru favorizarea investiţiilor antreprenoriale. Folosirea *input*-urilor moderne este specifică pentru ambele tipuri de antreprenori din agricultură.

Tabelul 4.15. *Resurse ale gospodăriilor agricole în funcţie de tipul antreprenorial sau de subzistenţă*

Indicatori ai resurselor	Tipul de gospodărie agricolă				
	subzistenţă integrală	subzistenţă parţială	orientat spre investiţii	orientat spre profit	Total
Vârsta medie a persoanelor de peste 14 ani	63,0	56,3	51,1	53,5	55,3
Indicele stocului de EDUCAŢIE	6,4	7,4	8,1	7,9	7,6
Valoare medie a veniturilor neagricole	2348	2771	3716	2911	2936
Indicele modernităţii gospodăriei MODERNITATE (medii)	1,9	2,3	3,2	3,1	2,6
Procent de gospodării din categorie care au echipamente mecanice	2	5	16	15	9

Indicatori ai resurselor	Tipul de gospodărie agricolă				
	subzistenţă integrală	subzistenţă parţială	orientat spre investiţii	orientat spre profit	Total
Număr convenţional de animale UVM (medii)	-64	-23	26	55	0
Hectare de pământ în proprietate (medii)	2,37	2,58	3,53	3,72	2,98

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, decembrie 1996.

Datele acestui subcapitol susţin deci ipoteza că majoritatea gospodăriilor agricole din România practică o agricultură de subzistenţă. Aproximativ 60% dintre gospodăriile care nu sunt implicate în asociaţii agricole trăiesc în regim de agricultură de subzistenţă, cu o slabă orientare spre economia de piaţă, investiţii reduse în agricultură şi profituri agricole foarte reduse.

Tabelul 4.16. *Predictori ai comportamentului antreprenorial în agricultură (modele de regresie logistică)*

Predictori	Indicatori ai comportamentului antreprenorial (variabilele dependente sunt codificate cu 1 pentru prezenţa atributului şi cu 0 pentru absenţa sa)					
	Intenţie de a investi în agricultură	A investit în echipamente agricole, cumpărare de pământ, cumpărare de echipamente	A vândut produse agricole	A cumpărat îngrăşăminte, insecticide, erbicide, semnţe	Are caracteristici de antreprenor orientat spre profit sau investiţii	Are caracteristici de agricultor de subzistenţă*
Vârsta medie a membrilor adulţi ai gospodăriei	-	-	-			
Stoc de EDUCAŢIE				+		
Venit neagricol		+				
Indicele modernităţii gospodăriei MODERNITATE				+		-
Număr convenţional de animale UVM	+	+	+	+	+	-
Mărimea suprafeţei agricole în proprietate	+		+		+	-
Pondere teren arabil în comună din total teren agricol				+		
Accesibilitate urbană ACCES			+		+	-
Localizare în agroregiunile Transilvania sau Câmpia de Vest (1 da, 0 nu)	+			+		

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Predictori	Indicatori ai comportamentului antreprenorial (variabilele dependente sunt codificate cu 1 pentru prezenţa atributului şi cu 0 pentru absenţa sa)					
	Intenţie de a investi în agricultură	A investit în echipamente agricole, cumpărare de pământ, cumpărare de echipamente	A vândut produse agricole	A cumpărat îngrăşăminte, insecticide, erbicide, semniţe	Are caracteristici de antreprenor orientat spre profit sau investiţii	Are caracteristici de agricultor de subzistenţă*
Localizare în agroregiunile de Sud-Est (1 da, 0 nu)			–	–	–	
Localizare în agroregiunea Subcarpaţilor de Sud (1 da, 0 nu)			–	–		
Cox-Snell R^2	0,15	0,10	0,19	0,17	0,11	0,18

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, decembrie 1996.

Semnul pozitiv din tabel indică faptul că o creştere a variabilei independente cu o unitate, ţinând sub control valorile celorlalte variabile independente, este însoţită, în medie, de creşterea şansei pentru realizarea evenimentului succes de pe variabila dependentă cu o cantitate dată de exp (B). Relaţia dintre predictor şi variabila dependentă este, în acest caz, de sens pozitiv. Semnul negativ indică relaţiile de sens negativ între predictor şi variabila dependentă. Celulele goale corespund relaţiilor nesemnificative sub aspect statistic. Exemplu privind modul de citire: creşterea cu o unitate pe scala indicelui număr de animale convenţionale UVM, ţinând sub control ceilalţi predictori, este însoţită, în medie, de creşterea şansei de a investi în agricultură.

Drumul arendei

Aproximativ 8% dintre gospodăriile rurale care au peste 0,10 ha de teren agricol pe care îl lucrează în sistem individual au pământ luat în arendă, cu sau fără contract înregistrat oficial. Cine sunt cei care iau pământ în arendă? Caracteristicile lor pot spune ceva în legătură cu motivaţia şi resursele pe care le angajează în noul lor rol economic? Răspunsul la întrebare este esenţial pentru a înţelege una dintre căile importante ale formării antreprenorilor în agricultură. Datele disponibile furnizate de barometrul resurselor socio-umane indică faptul că arendaşii vin, în principal, din gospodării cu suprafeţe mici de teren agricol în proprietate dar cu importante resurse de capital social relaţional (Figura 4.7.).

Sunt persoane care dispun de relaţii pentru rezolvarea diferitelor probleme în mai mare măsură decât cei care nu iau pământ în arendă. La rândul lor, relaţiile sunt asociate cu educaţia, vârsta, poziţia ocupată înainte de 1989 în structurile de conducere şi cu nivelul de dezvoltare a comunităţilor locale. Familiile cu capital social de tip relaţional sunt mai tinere, cu un stoc de educaţie peste media rurală şi au în componenţă cel puţin un membru care înainte de 1989 a ocupat o poziţie de conducere.

Poziţia de conducere anterioară se converteşte în capitalul social actual, de imediată relevanţă pentru comportamentele economice. Calitatea de conducător anterior lui 1989 are un dublu impact la nivelul lumii rurale. Pe de o parte, a contribuit la acumularea unui

capital social considerabil, şi pe această cale a favorizat adoptarea unor comportamente economice active în agricultura antreprenorială. Pe de altă parte, aceeaşi calitate este asociată cu deţinerea unor suprafeţe agricole sporite. Cei care au fost şefi în lumea rurală a anilor '70-'80 au, tendenţial, suprafeţe agricole mai mari în proprietate. Pe acest circuit de la poziţia de conducere în perioada comunistă, prin intermediul unei situaţii funciare mai bune, efectul asupra adoptării comportamentului antreprenorial este diferit. Gospodăriile în care a existat cel puţin o persoană cu poziţie de lider în perioada comunistă dar care deţin suprafeţe agricole mai mari decât media pe rural, tind să nu adopte rolul de arendaş. Lor le este suficient pământul pe care îl deţin. Presiunea socială pentru a deveni arendaş este rezultatul unei conjuncţii între a fi tânăr, a avea pământ puţin în proprietate şi a dispune de un capital de relaţii considerabil. Pentru persoanele cu un nivel de educaţie relativ ridicat în context rural, cu proprietăţi funciare relativ extinse, arenda nu a constituit strategia de viaţă preferenţială. În acelaşi timp, este de notat faptul că prezenţa poziţiilor de conducere în perioada comunistă în lumea rurală a fost semnificativ mai frecventă în mediul familiilor cu nivel de educaţie relativ ridicat.

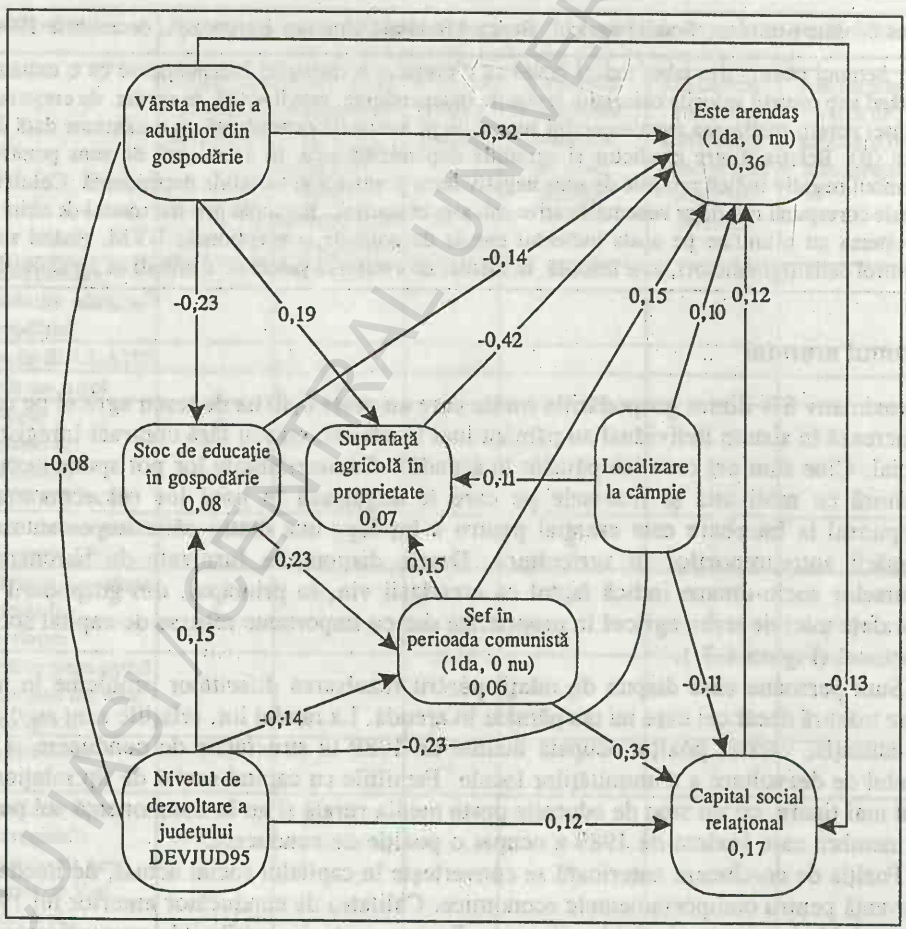

Figura 4.7. *Contextul cauzal al rolului de arendaş (model* path)

Sursa de date: BOP-FSD, 1998.

Analiza este realizată pe totalul celor 804 gospodării rurale care lucrează în sistem individual cel puţin 0,10 ha de teren agricol. Dintre acestea, 8% iau pământ în arendă la modul formal, cu contract, sau informal. Sondajul agricol din 1996 a indicat un procent de 7% gospodării rurale care iau pământ în arendă (Sandu, 1997). Modelul *path* este realizat cu AMOS. Diferenţa între matricea de corelaţii observate şi cea implicită, rezultată din modelul teoretic, este nesemnificativă pentru $X^2 = 12.69,7$ grade de libertate şi $p = 0,08$. Pe arcele de graf cu orientare unică sunt notaţi coeficienţii de regresie parţială standardizaţi. Arcul de graf neorientat indică relaţia de covarianţă. În interiorul blocului de marcare a variabilelor endogene sunt notaţi coeficienţii de determinaţie multiplă corespunzători. Coeficienţii neincluşi între paranteze () sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru $p = 0,01$.

Nivelul de dezvoltare a comunei este măsurat conform algoritmului descris pentru DEVCOM3 în caseta 1. Stocul de educaţie în gospodărie este estimat prin acelaşi procedeu descris pentru EDUCAŢIE în caseta 2. Capitalul social relaţional este un indice de opinie personală dominantă IOPD (Sandu, 1996a) construit din 6 indicatori primari referitori la prezenţa relaţiilor proprii pentru rezolvarea unor probleme de sănătate, loc de muncă sau în raporturile cu poliţia, primăria, banca, tribunalul etc.

Concluzii

1. Difuzarea socială a antreprenoriatului în comunităţile rurale este foarte favorizată de capitalul relaţional, de relaţiile de utilitate pe care persoana le poate activa. Sătenii care au multe relaţii folositoare cu persoane din instituţii (în administraţie, bănci, sistemul sanitar, poliţie etc.) au mai multe şanse să devină antreprenori.
2. Să devii antreprenor este o problemă de status şi cultură. Probabilitatea de a ajunge în această nouă poziţie socio-economică este mai mare pentru persoanele care o duc destul de bine, care au un nivel ridicat de educaţie în familie. Nu atât nivelul de educaţie în sine contează pentru înclinarea spre antreprenoriat, cât educaţia relativă. Inconsistenţa status-ului educaţional al unei familii este favorabilă antreprenoriatului în situaţiile în care un membru al familiei, adult, tânăr şi de sex masculin, este mai educat decât ceilalţi adulţi ai aceleiaşi familii şi dacă acesta este orientat către risc.
3. Accesibilitatea la relaţiile sociale folositoare este condiţionată semnificativ de experienţa de conducere în perioada comunistă şi de avere. Posesiunea de resurse materiale şi de experienţă de conducere înainte de 1989 sunt factori-cheie pentru gradul de diversitate a relaţiilor sociale folositoare. Observaţia este în concordanţă cu teoriile care spun că în perioada de tranziţie postcomunistă a avut loc un tip de conversie a conducătorilor din timpul comunismului în oameni de afaceri[66].
4. *Din punct de vedere practic, pe baza observaţiilor acestei analize, se poate formula ideea că abilitatea de asumare a riscului este mai importantă decât încrederea interpersonală pentru difuziunea antrepreneoriatului, în condiţiile date ale zonelor rurale din România.*
5. Antreprenoriatul, ca orice altă inovaţie socială, a început să se difuzeze în valuri care au o selectivitate diferenţiată. Se pot recunoaşte caracteristicile primului, celui de-al doilea şi celui de-al treilea val la nivelul antreprenorilor prin comportament faţă de cei prin intenţie şi faţă de cei prin dorinţă. Antreprenorii prin comportament, sau primul val de antreprenori, sunt bogaţi mai ales la capitolul educaţie relativă, capital

material şi de reţea. Ideologic, ei sunt orientaţi în favoarea privatizării. Antreprenorii prin intenţie, aceia care sunt hotărâţi să-şi deschidă o afacere au cel mai structurat profil cauzal. Ei sunt tineri, cu multe relaţii sociale şi mult capital material, cu o aversiune scăzută faţă de risc şi cu o mare abilitate de a fi activi în spaţii publice. Antreprenorii prin dorinţă, aceia care nu intenţionează să-şi deschidă o afacere, dar care şi-ar deschide una dacă ar avea o sumă mare de bani, au cel mai difuz profil. Ei sunt tineri cu o situaţie materială bună, sprijinind ideea privatizării. Sunt diferiţi de celelalte două tipuri de antreprenori prin faptul că nu au relaţii sociale serioase care să-i ajute să-şi dezvolte o afacere. Cultural vorbind, cel mai cristalizat profil din punct de vedere cultural este acela al antreprenorilor prin intenţie. Numai în cazul lor aversiunea la risc este deosebit de scăzută.

6. Agricultura antreprenorială este realizată în două forme majore – pentru a maximiza profitul pe termen scurt sau prin concentrare pe investiţii pe termen lung. Primul tip este asociat cu creşterea animalelor, iar cel de-al doilea, cu sectorul vegetal. Folosirea *input*-urilor moderne este comună pentru ambele tipuri de agricultori. Comportamentul lor antreprenorial este susţinut prin condiţii de mediu care favorizează accesul cu costuri reduse la procurarea de îngrăşăminte chimice, seminţe selecţionate, erbicide etc.
7. Cu cât este mai mare dimensiunea proprietăţii agricole, cu atât este mai ridicată probabilitatea de a adopta comportamente antreprenoriale de tip comercial, independent de vârsta membrilor adulţi ai gospodăriei. Dimpotrivă, antreprenorii orientaţi spre investiţii tind să fie mai tineri, membri ai unor familii numeroase, independent de mărimea proprietăţii funciare pe care o deţin. Pornind de la aceste constatări s-ar putea susţine ipoteza că antreprenorii orientaţi spre profit sunt antreprenori de resurse materiale, iar cei orientaţi spre investiţii operează în principal în funcţie de capitalul uman de care dispun (Tabelul 4.16.).
8. Investiţiile şi orientarea spre vânzarea produselor agricole tind să fie favorizate în gospodăriile tinere care se ocupă cu creşterea animalelor şi care deţin suprafeţe mai mari de teren agricol. Investiţiile în mod particular sunt favorizate de accesul sporit la veniturile neagricole. Localizarea în apropierea oraşelor este un factor favorizant al adoptării comportamentelor comerciale de vindere a produselor agricole.
9. Folosirea materiilor prime moderne pentru producţia agricolă este o parte a complexului atitudinal al modernităţii măsurate prin stocul de educaţie şi calitatea dotărilor din gospodărie. Gospodăriile agricole moderne, cu un nivel ridicat al capitalului uman şi cu modele de consum de tip modern, tind să dezvolte modele de agricultură bazate pe folosirea seminţelor selecţionate şi a îngrăşămintelor.
10. Agricultura de subzistenţă este modelul dominant pentru gospodăriile cu suprafaţă redusă de teren agricol, cu un număr redus de animale, localizate departe de oraşe şi cu o slabă dotare cu bunuri moderne de consum în gospodărie.
11. Modelele antreprenoriale şi de subzistenţă din agricultură au o înaltă specificitate pe agroregiuni. Investitorii sunt localizaţi în principal în agroregiunea Câmpiei de Vest, iar cei care maximizează profiturile pe termen scurt, prin vânzare de produse agricole, sunt de identificat în special în Transilvania. Agricultura de subzistenţă este modelul specific pentru agroregiunile Moldova de Podiş (judeţele Botoşani, Iaşi şi Vaslui), Subcarpaţii de Sud şi Oltenia de Sud.

12. Agroregiunile sunt delimitări teritoriale de mare relevanţă nu numai pentru modul de utilizare a terenurilor agricole la nivel regional, ci şi pentru tipurile de comportamente antreprenoriale în agricultură. Sub aspect sociologic, semnificaţia lor este mult mai largă decât cea reductibilă la comportamentele agricole. Configuraţia lor sugerează ipoteza că regiunile istorice nu sunt numai realităţi culturale, ci şi grupări de macro-regiuni cu identitate agricolă. Raportul dintre regiunile istorice şi agroregiuni susţine o altă ipoteză mai veche a eterogenităţii regiunilor istorice, ipoteză formulată prin delimitarea ariilor culturale ale României (Sandu, 1996a). Unele dintre agroregiuni au o configuraţie foarte apropiată de cea a ariilor culturale. Este cazul agroregiunilor Câmpia Română Centrală, Oltenia de Sud şi Moldova de Podiş. Un avantaj de necontestat al agroregiunilor este dat de faptul că permit conexiunea dintre informaţia agricolă sintetizată la nivel de judeţ şi cea socială şi economică prezentată la acelaşi nivel.
13. Cele patru categorii de gospodării agricole de subzistenţă integrală, de subzistenţă parţială, antreprenoriale de orientare comercială şi antreprenoriale de orientare spre investiţii reprezintă tipuri empirice, constatate prin analiza datelor de sondaj. Ele concordă în bună măsură cu aşteptările teoretice (Figura 4.5.). Primele două tipuri de subzistenţă corespund tipului teoretic al agricultorului tradiţional. Acesta este departe de piaţă atât atitudinal, cât şi comportamental. Tipul orientat spre profit imediat este, în fapt, particularizarea antreprenorului de tip comerciant. Agricultorul care dă prioritate investiţiilor dar care încă înregistrează serioase pierderi este mai apropiat de tipul teoretic al antreprenorului potenţial. Ceea ce am numit în schema teoretică a fi „antreprenor activ" sau „total" este greu de regăsit în datele de care dispunem şi, foarte probabil, în realitatea socială a satului românesc actual.
14. Deşi au încă o pondere redusă în lumea rurală, arendaşii ca antreprenori agricoli au un profil bine conturat. Ei provin din familiile relativ tinere, cu puţin teren agricol în proprietate dar cu un foarte ridicat nivel al capitalului social relaţional. Propensiunea socială pentru a lua pământ în arendă sau în parte este asociată deci cu acest tip de situaţie socială caracterizat printr-un gen de inconsistenţă de status – o relativă sărăcie la nivelul proprietăţii funciare în contrast cu un mare potenţial de muncă dat de tinereţe şi de un capital social relaţional deosebit de ridicat. La rândul lor, relaţiile în calitate de resursă convertibilă în capital economic sunt mai bogate pentru familiile relativ tinere în care există cel puţin o persoană care a ocupat o funcţie de conducere înainte de 1989, rezidente în comune relativ dezvoltate. În fapt, există un triunghi cauzal „tare" între educaţie, rolul de conducere în perioada comunistă şi capitalul relaţional. Persoanele cu un nivel ridicat de educaţie din rural au avut o mai mare şansă de a ocupa funcţii de conducere în instituţii şi întreprinderi înainte de 1989 şi dispun în prezent de un capital social de nivel relativ ridicat. Constatarea indică existenţa unui capital de asociere, de tip socio-uman, cu precizarea că aspectul social se referă în principal la relaţii sociale utile, convertibile în alte forme de capital. Acest nucleu tare de capital socio-uman comandă o bună parte din comportamentele economice.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 5

SPAŢII REGIONALE ŞI COMUNITARE[67]

În câmpul de forţe care structurează spaţiul social al tranziţiei există nu numai persoane cu status-ul lor specific. Probleme, viteze şi stiluri specifice de realizare a economiei de piaţă şi democraţiei se înregistrează şi la nivelul comunităţilor locale şi al regiunilor. Caracteristicile comunităţilor şi regiunilor intervin, după cum am constatat în capitolele anterioare, în explicarea diferitelor atitudini, valori şi comportamente. Pentru a căpăta credibilitate, respectivele explicaţii pot beneficia şi de reflecţia asupra modului de măsurare a variabilelor comunitar-regionale. Ce se ascunde în spatele afirmaţiei „comunitatea x este mai dezvoltată decât comunitatea y"? Este posibil ca un simplu număr, generat printr-un algoritm care a primit un nume bizar, QLIFE/UR (Tabelul A2), să explice nivelul de dezvoltare al unei localităţi, fie ea comună sau oraş? Sunt analizele în termeni de regiuni utile sau „periculoase"? Care sunt regiunile „adevărate"? Dar cele utile? Utile pentru cine şi la ce? Cât de legată este migraţia internă de diferenţierile comunitar-regionale? Toate acestea sunt întrebări care descriu spaţiul tematic al prezentului capitol.

Voi deschide această nouă serie tematică pornind de la regiuni. În ordine analitică sunt prioritare comunităţile. Funcţional şi sintetic însă, regiunile au prioritate. Viaţa localităţilor rurale, în mod special, se desfăşoară în funcţie de profilul de dezvoltare al regiunii din care fac parte.

Scopul capitolului este, în esenţă, unul descriptiv. Se doreşte a fi un început pentru identificarea diferenţierilor de nivel şi profil de dezvoltare a regiunilor şi comunităţilor locale. În prima parte, vom analiza conceptul de capital uman regional, la nivel de judeţ. Capitalul uman regional stă la baza unor multiple diferenţieri de factură regională sau comunitară. Aceasta este principala linie de forţă în câmpul diferenţierii vieţii sociale la nivel comunitar-regional. În continuare, vor fi descrise şi comentate ariile culturale ca regiuni de maximă omogenitate şi relevanţă socială. Este reluată cu argumente noi o idee mai veche.

Tematica asociată regiunilor este una deosebit de activă în spaţiul public românesc. Întrebările care se dezbat sunt multiple: ce rol mai au regiunile sau provinciile istorice, cum au fost înfiinţate cele opt regiuni de dezvoltare, de la Bruxelles, de la Bucureşti sau dintr-o expertiză conştientă de ţară cu „ţările" şi problemele ei, ce rol au ele în politica de dezvoltare regională, care este raportul între autonomia locală şi dezvoltarea regională, ce relaţie este între menţinerea şi construirea identităţilor etnice şi regionalizare, ar trebui reînfiinţate vechile judeţe, raportările statistice trebuie să se facă pe regiuni sau pe subregiuni de dezvoltare, ce legitimitate au noile decupaje teritoriale venite din spaţiul academic,

precum cele de arie culturală sau agroregiune etc. ? Este normal ca dezbaterea pe astfel de teme să fie deosebit de vie. Anii de comunism au însemnat îngheţarea totală a acestor discuţii[68]. Depăşirea confuziilor şi acordarea speranţelor legate de fenomenele şi procesele regionale cu lumea posibilului şi eficientului nu se pot realiza decât prin dezbateri. Rândurile care urmează se doresc a fi o contribuţie ştiinţifică la dezbaterea menţionată.

Analizele la nivel de comunitate locală vor fi prezentate în cea de-a doua parte a capitolului pentru a da consistenţă decupajelor regionale. În final, va fi introdus un subcapitol asupra migraţiei interne, fenomen social total cu puternică identitate comunitară şi regională. Analiza migraţiei interne reprezintă, în fapt, o modalitate de a diagnostica problemele dezvoltării din perspectivă comunitar-regională.

Capitalul uman în dezvoltarea regională[69]

Pentru măsurarea gradului de dezvoltare regională sunt folosiţi, de obicei, indici sintetici, cu arie largă de semnificaţie, economică şi socială. Acesta este cazul produsului intern brut pe locuitor sau pe persoană ocupată sau al şomajului. Cât de mult produce o societate şi în ce măsură îşi foloseşte forţa de muncă disponibilă constituie elemente centrale pentru înţelegerea performanţelor naţionale sau regionale, în plan economic şi social. În sistemul de clasificări specific Uniunii Europene, regiunile înapoiate sau defavorizate, aşa-zisele „regiuni-obiectiv 1", sunt identificate prin valoarea PIB pe locuitor mai mică de 25% din media UE. Pentru explicarea performanţelor economice ale regiunii sunt folosite variabile precum gradul de urbanizare, dotarea cu infrastructură, gradul de centralitate, structura industrială, nivelul capitalului uman etc. (European Commission, 1995 : 47).

Indiferent de modalităţile de definire, capitalul uman, cel care constituie principalul centru de interes în acest cadru, este măsurat în principal prin educaţia şcolară. Cu cât investiţiile pentru educaţie sunt mai mari, cu atât capitalul uman este de nivel mai ridicat. Analizele teoretice recunosc însă faptul că dezvoltarea capitalului uman se face nu numai prin educaţie şcolară, ci şi prin pregătire profesională la locul de muncă şi prin investiţii în starea de sănătate (Becker, 1997). Există însă o presiune a datelor disponibile asupra eforturilor analitice : oferta superioară de măsurători ale capitalului uman prin educaţie se reflectă nemijlocit în orientarea preponderentă a analizelor care operaţionalizează capitalul uman mai ales prin investiţiile şcolare.

Indiferent de modul în care este măsurat, capitalul uman este o variabilă centrală nu numai pentru analizele sectoriale asupra veniturilor, fertilităţii sau mobilităţii sociale. Un rol explicativ şi pragmatic deosebit revine acestei variabile şi în cadrul analizelor regionale. Pentru o societate precum cea românească a anilor '90, aflată în faza de lansare a unei politici regionale, înţelegerea disparităţilor de capital uman poate fi extrem de utilă în direcţionarea politicii regionale. Stocurile regionale de cunoştinţe şi abilităţi vor funcţiona ca principală resursă a dezvoltării regionale. O semnalare corectă a disparităţilor educaţionale, a cauzelor şi consecinţelor lor poate fi relevantă pentru construcţiile de politică regională. Indiferent de unde pleacă şi prin ce mijloace vor acţiona, politicile regionale, pentru a realiza obiectivul lor major de reducere a disparităţilor de dezvoltare, vor trebui să ia în considerare configuraţiile teritoriale de capital uman, avantajele şi dezavantajele care decurg din profilul educaţional pentru diferitele unităţi regionale.

În România, regiunile de dezvoltare ca unităţi ale politicii regionale au fost definite în funcţie de criteriile de funcţionalitate şi de potenţialul de cooperare între grupări de judeţe. Asupra subunităţilor care pot fi relevante pentru acţiunile de dezvoltare au existat tentative de definire a unor subregiuni de dezvoltare. Subregiunile pot fi grupări de judeţe sau localităţi din cadrul aceleiaşi regiuni, omogene prin caracteristici sau probleme de dezvoltare. *Carta Verde* prin care sunt specificate principiile politicii de dezvoltare regională menţionează 14 subregiuni, câte două pentru 7 din cele 8 regiuni de dezvoltare (Guvernul României şi Comisia Europeană, 1997). O analiză ulterioară, făcută tot în cadrul programului PHARE, care a stat la baza proiectului de dezvoltare regională în România (Hansen *et al.*, 1997), fundamentează împărţirea ţării pe subregiuni de dezvoltare adoptând uşoare modificări faţă de propunerea din *Carta Verde*.

Variaţiile indicilor de dezvoltare regională la nivel de judeţ au constituit temeiul pentru delimitarea acestor subregiuni. Un astfel de indice, construit prin agregarea a 12 indicatori, este puternic dependent de efectele de compensare şi de algoritmul de agregare. Funcţionalitatea sa pentru a fundamenta acţiuni de dezvoltare regională specifice este relativ redusă tocmai datorită gradului mare de agregare care îl caracterizează. Programele regionale specifice, cu ţinte precise, au nevoie de delimitarea unor subregiuni în raport cu indicii care au o mai mare precizie, un grad mai redus de agregare, o mai mare transparenţă sub aspectul semnificaţiei. Grupările de unităţi teritoriale – judeţe sau localităţi – omogene sub aspectul capitalului uman pot constitui astfel de subregiuni. O dată delimitate, acestea pot oferi o bază de orientare pentru diferite programe social-economice. Săracia sau bogăţia de capital uman are o mare inerţie în profilul teritorial. Din acest motiv, identificarea modului de regionalizare a capitalului uman poate funcţiona pentru identificarea unor subregiuni de dezvoltare de mare relevanţă şi stabilitate în timp. Prin prezentul material începem o explorare orientată în sensul satisfacerii unor astfel de cerinţe.

Măsurarea capitalului uman regional

Stocul regional de cunoştinţe şi abilităţi, cu consecinţe directe sau indirecte asupra veniturilor şi productivităţii, poate fi măsurat direct, în funcţie de datele disponibile, prin valori ale educaţiei şi stării de sănătate. Măsurarea stocului de cunoştinţe profesionale la nivel regional rămâne un deziderat. Toate cele trei componente ale capitalului uman – cea educaţională, profesională şi sanitară – funcţionează în strânsă interdependenţă cu mediul regional de comunicare[70]. Cu cât acest mediu este mai deschis spre exteriorul regiunii, cu atât şansele de sporire a stocurilor de capital uman sunt mai mari. Pentru a caracteriza mediul regional de comunicare poate fi relevantă înzestrarea populaţiei cu televizoare şi telefoane şi intensitatea fenomenului de comunicare prin sistemul poştal. Pornind de la aceste premise, indicele de dezvoltare a capitalului uman regional (UMANREG) este construit (Tabelul 5.1.) prin agregarea unor indicatori referitori la stocul de învăţământ, starea de sănătate a populaţiei şi intensitatea fenomenelor de comunicare indirectă (mass-media şi PTTR).

Stocul de învăţământ este măsurat prin ponderea pe care o au absolvenţii de liceu, facultate sau învăţământ postliceal în totalul populaţiei din judeţul de referinţă.

Mortalitatea infantilă este o măsură negativă a capitalului sanitar. Cu cât valorile indicatorului respectiv sunt mai mari pentru un teritoriu dat, cu atât este mai mare

probabilitatea ca stocurile de cunoştinţe medicale şi de potenţial psiho-fizic de acţiune să fie mai reduse. Sănătatea în sine semnifică un potenţial ridicat de acţiune psiho-fizică, de convertire a capitalului educaţional şi profesional în acţiuni performante. În analiză sunt considerate valorile mortalităţii infantile pe o perioadă de trei ani (1989-1991, 1993-1995). Fluxurile cumulate ale fenomenului respectiv pot fi o măsură mai fiabilă a stocurilor de capital sanitar decât cele anuale.

Tabelul 5.1. *Indicatori ai capitalului uman regional UMANREG**

Forma de capital uman	Indicator folosit pentru măsurare	Perioada de referinţă	
		Indice 1991	Indice 1995
capital educaţional	ponderea absolvenţilor de liceu sau facultate sau şcoală postliceală în totalul populaţiei de peste 12 ani EDUCAT	1992, date recensământ	1992, date recensământ
capital sanitar	rata mortalităţii infantile INFANT	1989-1991	1993-1995
mediu de comunicare	scor factorial cu indicatorii abonamente TV, abonamente la posturi telefonice, scrisori expediate din judeţ. (Toţi indicatorii sunt relativizaţi prin raportare la 1000 locuitori.) COMUNIC	1991	1995

* Indicele dezvoltării capitalului regional UMANREG este construit ca scor factorial din indicatorii EDUCAT, INFANT şi COMUNIC. Respectivul scor este înmulţit cu 100. Pentru fiecare dintre cei doi ani de referinţă, 1991 şi 1995, se construiesc indici specifici. Măsurarea capitalului educaţional nu a putut fi făcută decât cu date de recensământ. În consecinţă, variaţia indicelui 1995 faţă de indicele 1991 semnifică modificările în capitalul uman datorate mortalităţii infantile şi mediului de comunicare, stocul educaţional fiind considerat constant. Bucureştiul a fost exclus din analiză datorită valorilor extreme pe care le are pentru unii dintre indicatori.

Stocul de capital uman dintr-un judeţ este cu atât mai mare, cu cât nivelul mediu de educaţie şi de comunicare mediată prin canale de infrastructură au valori mai ridicate şi cu cât sunt mai reduse valorile mortalităţii infantile. Cele trei variabile folosite pentru măsurarea capitalului uman regional sunt puternic intercorelate empiric, ca urmare a relaţiilor cauzale dintre ele şi a faptului că se referă la aceeaşi dimensiune neobservabilă direct (capitalul uman)[71].

Distribuirea regională a capitalului uman

Distribuirea educaţiei în teritoriu este esenţială pentru configuraţia regională a întregului capital uman. Harta educaţiei şi cea a capitalului uman (Figurile 5.1., 5.2.) se suprapun în bună măsură.

Stocul de educaţie este minim în exact aceleaşi arii în care capitalul uman în ansamblu are valorile cele mai reduse : în est, în Vaslui şi Botoşani, iar în sud, la nivelul subregiunii Teleorman, Giurgiu, Ialomiţa şi Călăraşi. Moldova subcarpatică este, de asemenea, caracterizată prin stoc redus de educaţie, sub media pe ţară. Această sărăcie de resurse educaţionale continuă la nord, în Transilvania, cu judeţele Bistriţa-Năsăud şi Sălaj, iar la sud, cu judeţul Buzău.

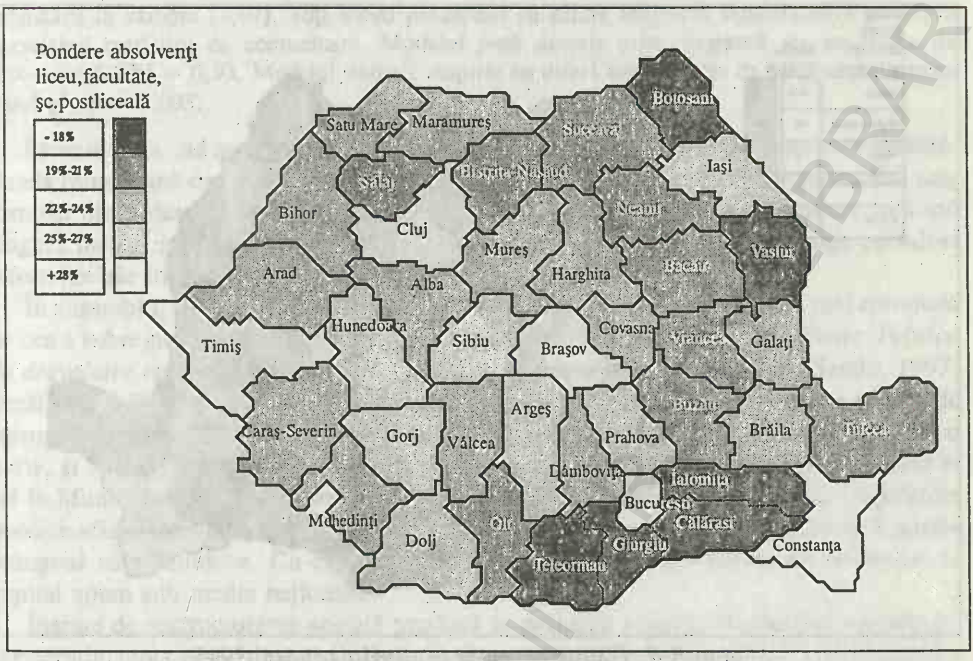

Figura 5.1. *Capitalul de educaţie la nivel de judeţ, 1992*

Judeţele sărace sub aspect educaţional sunt localizate preponderent în zone de câmpie şi au un grad redus de urbanizare. Capitalul de educaţie EDUCAT influenţează capitalul de sănătate (măsurat prin inversul valorilor variabilei mortalitate infantilă INFANT) şi mediul de comunicare COMUNIC prin intermediul capitalului material (estimat prin numărul de autoturisme proprietate personală la 100 de locuitori în anul 1994). În diagrama din Figura 5.3. sunt notaţi coeficienţii *path* corespunzători relaţiilor dintre diferitele forme de capital regional şi predictorii lor. Gradul de urbanizare a judeţului (populaţie urbană la 1000 de locuitori în 1995) influenţează capitalul material la nivel de gospodărie prin intermediul capitalului de educaţie.

Capitalul de sănătate este cu atât mai mare, cu cât nivelul capitalului material familial este mai ridicat şi cu cât ponderea teritoriului judeţean situat la câmpie (măsurată prin procentul de suprafaţă arabilă din totalul suprafeţei agricole) este mai mare. Evident, nu teritoriul în sine este un determinat al stării de sănătate, ci compoziţia populaţiei şi tipul de cultură asociate cu localizarea la câmpie.

Capitalul uman este maxim în judeţele Timiş, Arad, Braşov, Cluj şi Sibiu (Figura 5.2.).Din cele cinci judeţe menţionate, numai Timiş, Cluj şi Braşov au, în acelaşi timp, un capital educaţional maxim. Valorile extreme de capital uman maxim şi minim sunt distribuite axial, pe teritorii care se află, în bună măsură, în contiguitate. Axa majoră de dezvoltare a capitalului uman este plasată median, pe linia judeţelor Timiş, Hunedoara, Sibiu şi Braşov. Această axă are o consistentă prelungire în Muntenia, prin judeţele Argeş, Prahova şi Bucureşti (Figura 5.2.).

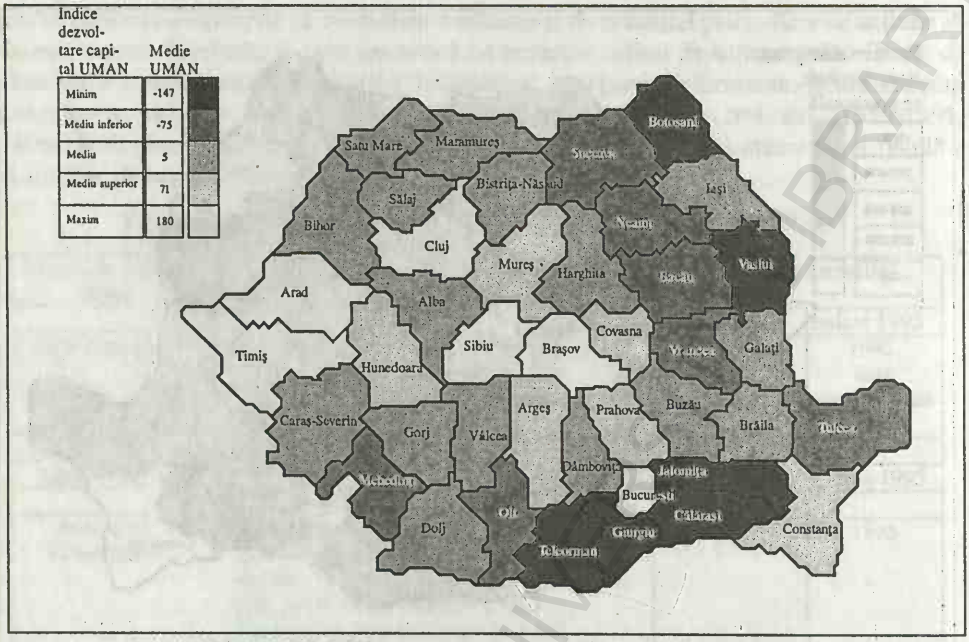

Figura 5.2. *Capitalul uman la nivel de judeţ, 1995*

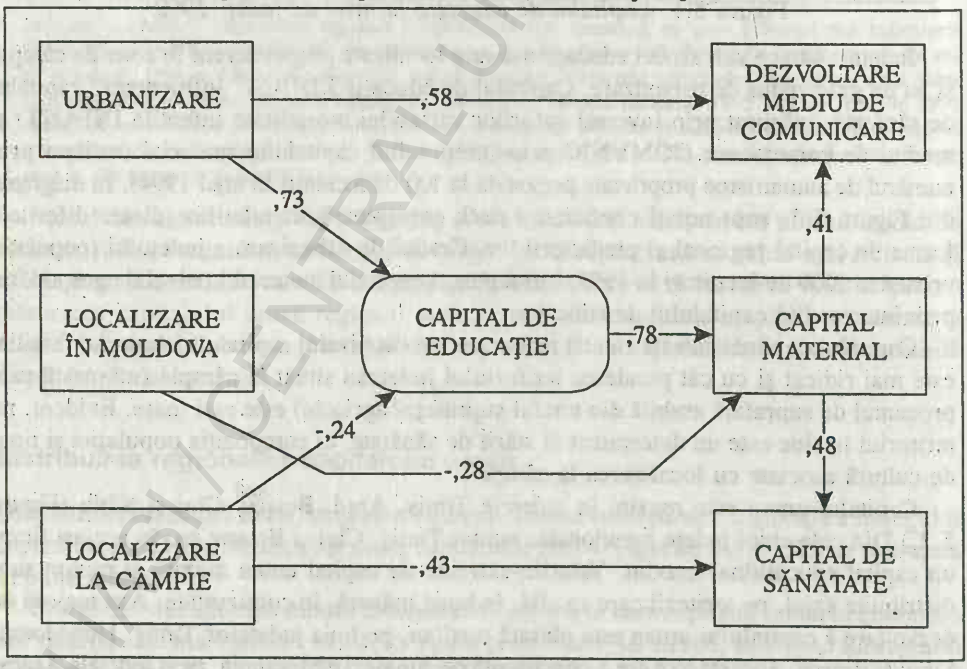

Figura 5.3. *Capital uman şi capital material la nivel regional (model* path*)*

Modelul cauzal construit indică faptul că variabila capital sanitar este afectată de efectele indirecte semnificative ale educaţiei (,29), urbanizării (,21), localizării în Moldova (-,14) şi

localizării la câmpie (–,07). Toţi aceşti predictori au efecte indirecte semnificative şi asupra dezvoltării mediului de comunicare. Modelul *path* descris prin diagramă are un indice de concordanţă GFI = 0,93. Modelul statistic empiric nu diferă semnificativ de cel teoretic (pentru testul χ^2, p = 0,093).

La nord şi la sud sunt situate două alte benzi de teritorii cu capital uman peste medie. Banda transilvană este formată din Alba, Mureş, Harghita şi Covasna. Banda sudică este formată din judeţele Caraş-Severin, Gorj, Vâlcea şi Dâmboviţa. Clujul apare ca fiind singura insulă de capital uman puternic dezvoltat. În jurul său se află judeţe cu valori inferioare ale indicelui folosit pentru măsurarea capitalului uman.

În ansamblu, configuraţia teritorială a distribuirii capitalului uman este mai apropiată de cea a subregiunilor de dezvoltare, aşa cum au fost ele definite în *Carta Verde. Politica de dezvoltare regională în România* (1997) şi de conturul agroregiunilor (Sandu, 1997) decât de configuraţia regiunilor istorice. Transilvania apare clar ca o regiune extrem de eterogenă sub aspectul capitalului uman. Decalajul între Sibiu, Braşov şi Cluj, pe de o parte, şi Sălaj, Bistriţa-Năsăud, pe de altă parte, este extrem de mare. Lucrurile stau la fel în Muntenia, cu un nord dezvoltat şi un sud subdezvoltat, şi în Oltenia, cu judeţele nordice aflate într-o situaţie mai bună decât cele sudice. Singura regiune istorică relativ omogenă este Moldova. Cu excepţia Galaţiului, toate celelalte judeţe au un indice de capital uman sub media naţională.

Înainte de restructurarea socială produsă în perioada comunistă prin industrializare, cooperativizarea agriculturii şi prin urbanizare, regiunile istorice erau încă o matrice semnificativă pentru disparităţile regionale de capital uman[72]. Ulterior, ca urmare a desfăşurării proceselor menţionate şi a extinderii sferei de cuprindere a învăţământului de masă, graniţele de regiune istorică devin tot mai puţin semnificative pentru regionalizarea capitalului uman. Nuclee puternic structurate precum Braşov-Sibiu îşi menţin însă nivelul ridicat de concentrare a capitalului uman pe perioade mari de timp.

În Tabelul 5.2. sunt prezentate valorile capitalului uman pe judeţe şi macroregiuni de dezvoltare. Regiunea Vest este cea mai omogenă, iar regiunea Sud cea mai eterogenă[73]. Ariile problemă din perspectiva capitalului uman nu se reduc numai la Botoşani-Vaslui în est şi Călăraşi-Ialomiţa-Giurgiu-Teleorman în sud. Acestea sunt cele mai pregnante, cu deficitul maxim. O situaţie proastă înregistrează însă şi judeţele Neamţ, Suceava, Vrancea, Olt şi Mehedinţi.

În ansamblu, capitalul uman regional este relativ consistent: componentele sale educaţionale, profesionale şi sanitare tind să înregistreze valori apropiate la nivelul aceluiaşi judeţ. Problema consistenţei capitalului uman se pune în special în legătură cu relaţia dintre componentele sale educaţională şi sanitară. Braşov, Sibiu şi Cluj sunt judeţe în care atât stocul educaţional, cât şi starea de sănătate înregistrează valori înalt pozitive. Capitalul lor uman este caracterizat deci printr-o consistenţă de nivel ridicat. Consistenţa este mare şi la cealaltă extremă a judeţelor cu un stoc redus de capital uman. Giurgiu, spre exemplu, are capitalul educaţional cel mai mic din ţară şi o valoare extrem de mare a mortalităţii infantile, semn al unui capital sanitar de nivel redus.

Situaţia de inconsistenţă maximă caracterizează judeţele Constanţa, Iaşi şi Hunedoara, cu un capital educaţional mult mai dezvoltat decât capitalul sanitar. Constanţa, spre exemplu, are rangul 39 pe scala stocului de învăţământ şi numai 2 pe cea a stării de sănătate. Întrebarea care se pune este de ce, în aceste cazuri, sănătatea nu urmează educaţia?

Capacitatea unui judeţ de a produce sau de a atrage capitalul educaţional se traduce, între altele, în nivelul capitalului material al gospodăriilor: cu cât stocul de educaţie al unui judeţ este mai mare, cu atât numărul de autoturisme la mia de locuitori este, de asemenea, mai ridicat (Figura 5.4.). Legătura respectivă se menţine semnificativă chiar dacă se controlează sau se înlătură, prin procedee statistice, efectul altor variabile, precum gradul de urbanizare, vârsta medie în judeţ, regiunea istorică etc.

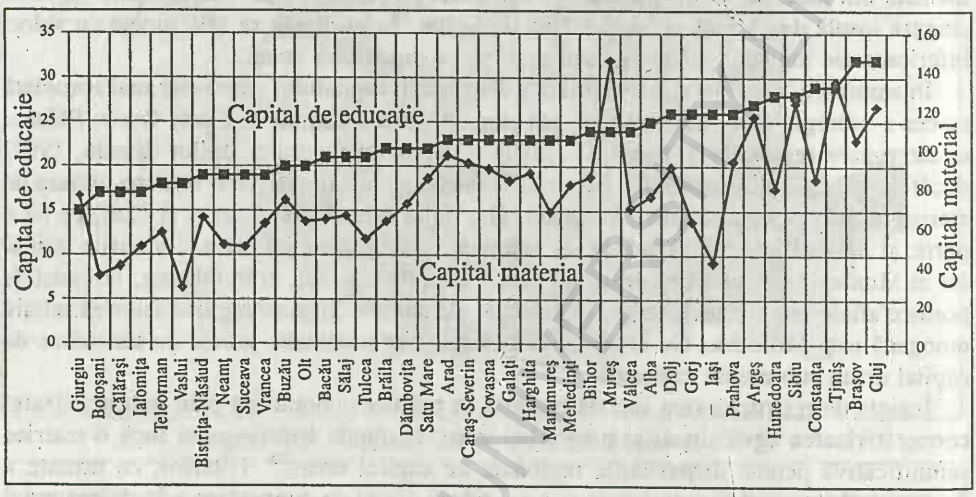

Figura 5.4. *Capitalul de educaţie şi capitalul material pe judeţe*

Capitalul de educaţie este măsurat prin ponderea absolvenţilor de liceu, şcoală postliceală şi facultate din totalul populaţiei de peste 12 ani, la recensământul din 1992. Capitalul material este estimat prin numărul de autoturisme la 1000 de locuitori, în 1994.

Rămân de analizat mecanismele prin care se realizează, în plan social, o astfel de legătură. Este, desigur, vorba de efectele cumulative ale stilului de viaţă, ale modului de realizare a dezvoltării sectorului privat, ale corelaţiei dintre distribuirea resurselor rare în societate şi ale educaţie etc. Deocamdată, faptul în sine merită să fie menţionat ca relevant. Cazurile de abatere de la tendinţa de asociere dintre capitalul educaţional şi cel material sunt, de asemenea, de marcat. Iaşiul este tipic pentru cazul judeţelor care au un capital material mult sub cel aşteptat prin raportare la nivelul stocului judeţean de învăţământ. În schimb, în judeţul Mureş, înzestrarea cu autoturisme a populaţiei este mult peste nivelul aşteptat prin raportarea la acelaşi stoc de educaţie şcolară. Cele două extreme indică faptul că unităţile teritoriale au o capacitate diferită de a converti capitalul educaţional în capital material. Este posibil ca ritmurile şi performanţele diferite ale dezvoltării sectorului privat să fie unul dintre factorii esenţiali de explicare a diferenţelor de capacitate regională de convertire a capitalului educaţional în capital material.

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

Tabelul 5.2. *Capitalul uman pe judeţe*

Judeţele pe regiuni şi subregiuni de dezvoltare		UMANREG 1995*	UMANREG 1991*	Pondere absolvenţi de liceu, şcoli postliceale şi facultate EDUCAT 1992	Indice de dezvoltare a mediului de COMUNICare 1995	Rata mortalităţii INFANTile 1993–1995
NORD- EST	Botoşani	-183	-189	17	-137	32
	Vaslui	-136	-125	18	-118	26
	Iaşi	-16	3	26	14	31
	Suceava	-99	-69	19	-115	24
	Neamţ	-79	-71	19	-43	26
	Bacău	-61	-43	21	-5	27
SUD- EST	Galaţi	-16	-37	23	-43	24
	Brăila	42	15	22	58	20
	Constanţa	100	65	29	225	30
	Tulcea	-59	-46	21	-46	26
	Vrancea	-77	-77	19	-59	24
	Buzău	-17	-21	20	-18	18
SUD	Dâmboviţa	-32	-42	22	-93	20
	Argeş	66	56	27	-23	17
	Prahova	66	77	26	76	24
	Ialomiţa	-134	-164	17	-25	33
	Giurgiu	-163	-186	15	-90	29
	Călăraşi	-146	-132	17	-95	28
	Teleorman	-118	-114	18	-94	26
SUD- VEST	Olt	-90	-84	20	-143	24
	Mehedinţi	-60	-11	23	-77	29
	Dolj	37	40	26	3	25
	Gorj	7	-3	26	-104	23
	Vâlcea	26	26	24	-89	16
VEST	Arad	106	81	23	142	15
	Timiş	157	159	29	183	22
	Caraş-Severin	16	-21	23	-9	20
	Hunedoara	57	80	28	57	27
NORD- VEST	Bihor	27	68	24	68	25
	Cluj	229	211	32	208	15
	Bistriţa-Năsăud	-34	-74	19	-38	21
	Sălaj	-31	-25	21	-12	18
	Satu Mare	-9	17	22	10	23
	Maramureş	-7	-4	23	-51	20
CENTRU	Sibiu	187	219	28	203	16
	Braşov	223	209	32	184	17
	Harghita	37	40	23	0	17
	Alba	45	49	25	-23	17
	Covasna	50	24	23	32	19
	Mureş	90	102	24	87	17

* UMANREG este calculat ca scor factorial din EDUCAT, COMUNIC şi INFANT. COMUNIC este scorul factorial determinat din indicatorii abonamente TV, abonamente posturi telefonice şi corespondenţă expediată prin poştă (valori raportate la 1000 de locuitori). Scorurile factoriale au fost înmulţite cu 100. Cu cât valoarea lor absolută este mai mare, cu atât judeţul de referinţă se abate mai mult de la media naţională. Valorile negative indică abateri sub medie, iar cele pozitive, abateri peste medie.

Investiţii pentru producerea capitalului uman

Capitalul uman al unui judeţ este cu atât mai dezvoltat, cu cât judeţul respectiv a atras mai mulţi imigranţi din afara graniţelor sale şi cu cât dispune de mai mulţi specialişti în domeniile învăţământ şi sănătate (Figura 5.5.).

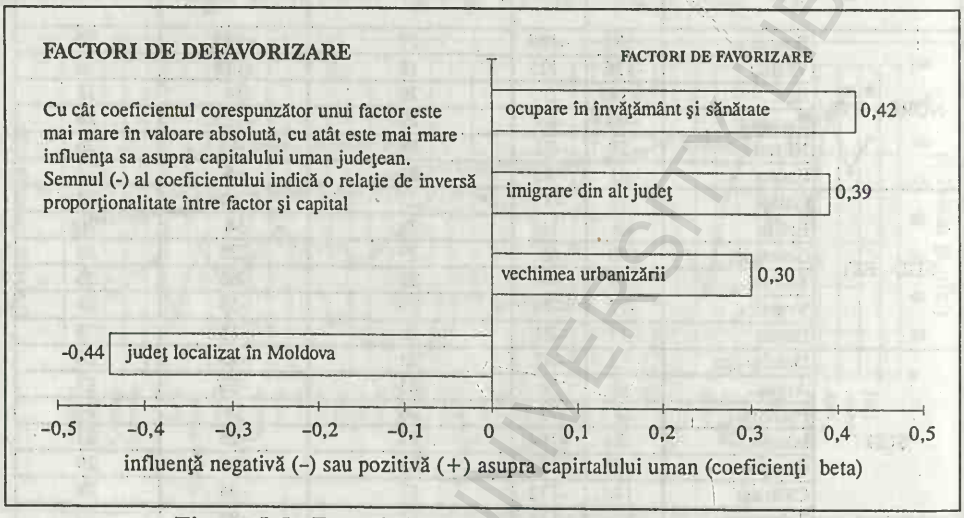

Figura 5.5. *Factori de favorizare/defavorizare a dezvoltării capitalului uman la nivel de judeţ*[74]

Un număr mai mare de persoane ocupate în aceste domenii denotă o investiţie mai mare pentru realizarea de capital educaţional şi sanitar şi, în acelaşi timp, o mai bună infrastructură pentru educaţie şi sănătate. Atracţia sau respingerea migratorie a unui judeţ este semnificativă pentru capacitatea sa de a menţine sau dezvolta capitalul uman. În principiu, este de aşteptat să existe situaţii de capital uman regional de nivel ridicat în baza unor mecanisme de producere internă, intrajudeţeană, sau de atragere din exterior, din alte judeţe, a persoanelor cu valori ridicate de capital educaţional, sanitar şi profesional. Clujul, spre exemplu, reprezintă categoria judeţelor capabile să dezvolte endogen stocuri ridicate de capital uman: infrastructura sa educaţional-sanitară este printre cele mai bune din ţară, în condiţiile în care atracţia sa migratorie este relativ redusă. În aceeaşi serie se înscriu şi judeţele Mureş, Prahova şi Argeş. Dezvoltarea preponderent exogenă a capitalului uman pare să fie specifică judeţelor Braşov, Timiş, Hunedoara şi Constanţa. Acestea sunt caracterizate prin niveluri relativ mai ridicate ale imigrării decât ale infrastructurii sanitar-educaţionale (Figura 5.6.).

Nu numai dezvoltarea infrastructurii pentru sănătate şi educaţie are semnificaţia de investiţie pentru capitalul uman, ci şi atracţia migratorie. Sosirea unui număr sporit de persoane într-un judeţ implică, în principiu, asigurarea suplimentară a unor noi locuri de muncă şi a unor spaţii de locuit. Altfel spus, imigrarea este reductibilă la o serie de investiţii pentru locuri de muncă şi locuinţe. În sistemul centralizat al economiei socialiste, astfel de investiţii aveau caracter de stat. După 1989, pe măsura dezvoltării economiei de piaţă, ele trec tot mai mult în sfera privată. În acest context, judeţele de imigrare intensă apar ca medii favorabile investiţiilor care stimulează dezvoltarea capitalului uman.

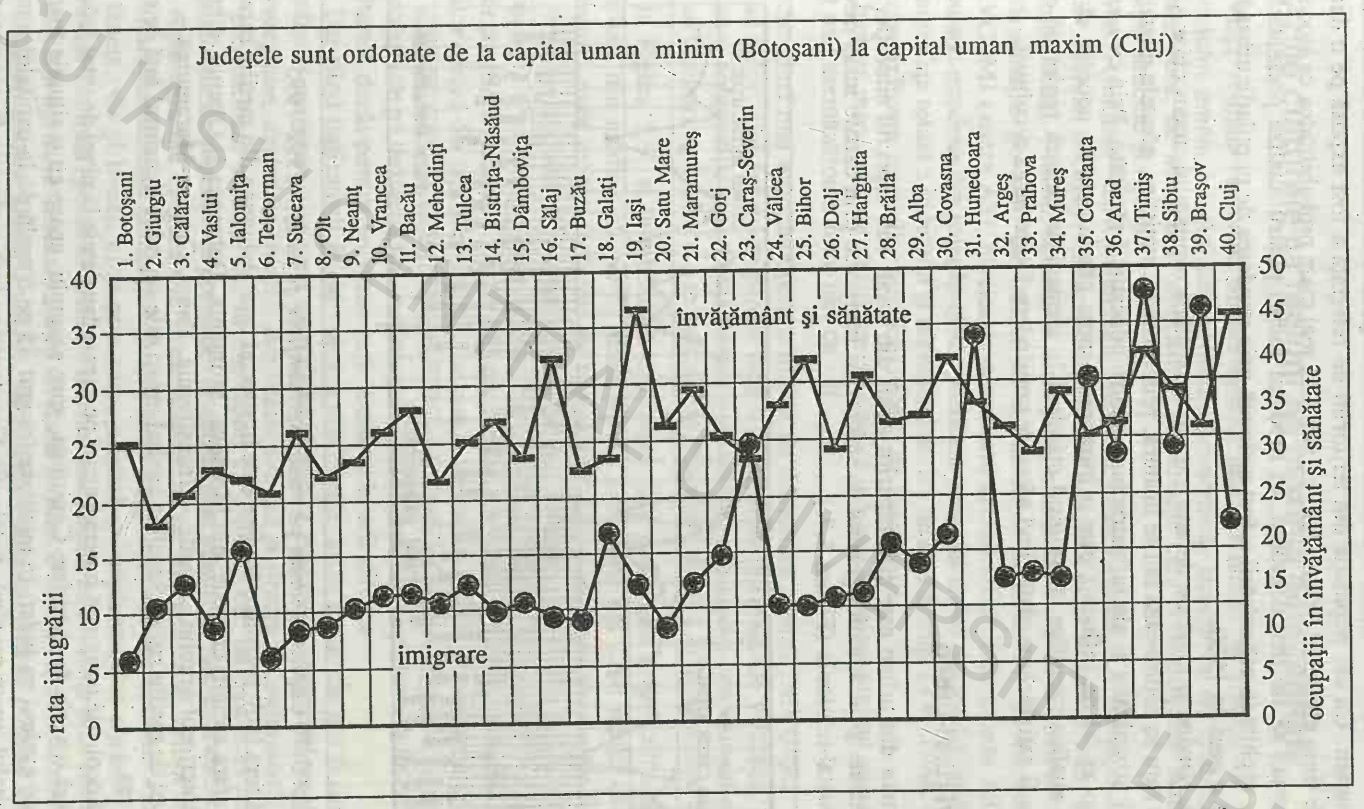

Figura 5.6. *Judeţele în funcţie de rangul capitalului uman, imigrarea pe durata vieţii şi dezvoltarea infrastructurii pentru sănătate şi învăţământ*

BCU IAŞI - INTERNATIONAL REPORT LIBRARY

Independent de atracţia migratorie şi de infrastructura pentru sănătate şi educaţie, vechimea urbanizării unui judeţ acţionează ca factor specific de favorizare a dezvoltării capitalului uman. Cu cât populaţia din teritoriul de referinţă a fost expusă pe o durată mai mare de timp efectelor urbanizării, cu atât este mai mare probabilitatea ca stocul ei de capital uman să fie mai dezvoltat. În modelul folosit pentru analiza prezentată în Figura 5.5., vechimea urbanizării a fost estimată prin ponderea de populaţie urbană pe care judeţul o avea în 1930.

Moldova rămâne o zonă de defavorizare a dezvoltării capitalului uman chiar şi în condiţiile în care se controlează sau se înlătură, prin procedee statistice, efectele migraţiei, ale vechimii urbanizării şi ale infrastructurii pentru educaţie şi sănătate. Prin ce anume se exercită o astfel de influenţă este o întrebare asupra căreia este de necesar să fie concentrate analize specifice. Răspunsul standard în termeni de cultură regională este departe de a fi satisfăcător, dată fiind sfera de cuprindere foarte largă a culturii.

Diferenţieri rural-urban

Capitalul uman din urban este clar superior celui din rural, sub aspectul educaţiei, al stării de sănătate şi al stocului general de informaţii transmise prin canale mass-media sau de tip poştal-telefonic (Figura 5.7.).

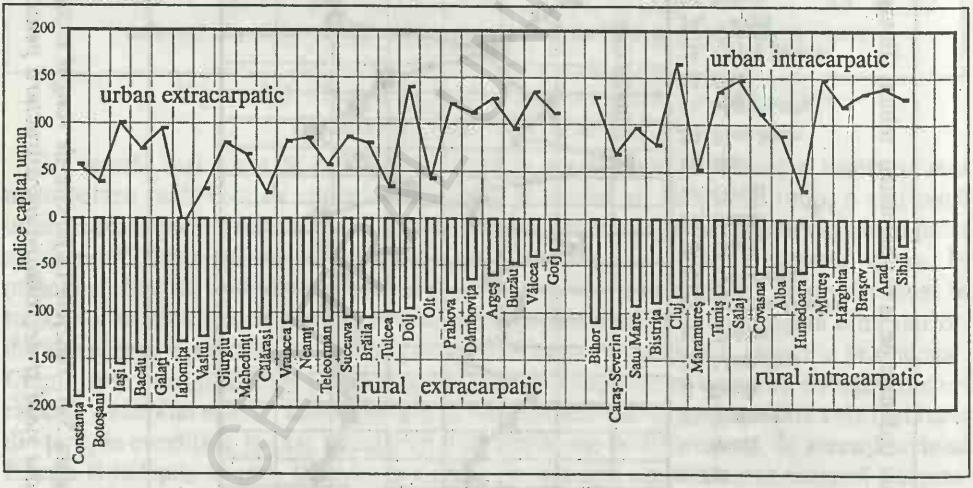

Figura 5.7. *Capitalul uman pe medii rezidenţiale şi judeţe, 1992-1995*

Ceea ce diferă între regiunile istorice este în special capitalul uman din mediul rural : judeţele din afara arcului carpatic, din Moldova, Muntenia, Dobrogea şi Oltenia, diferă de cele din interiorul arcului carpatic – Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş –, în special la nivel de mediu rural. Socul de capital uman este superior în primul faţă de cel de al doilea caz.

Trecând dincolo de imaginea superagregată pe care o dau datele la nivel de total judeţ, se înregistrează o serie de surprize. Constanţa, spre exemplu, apare cu o situaţie foarte bună dacă este evaluat ca judeţ, în totalitate (rangul 35 pe o scală de la capitalul uman minim la capitalul uman maxim). Satele din Constanţa au însă o situaţie foarte proastă

sub aspectul stocului de capital uman, de un nivel apropiat celei de la Botoşani şi mai proastă decât în satele din Tulcea sau în cele din Călăraşi şi Ialomiţa.

Ariile culturale ca regiuni de maximă omogenitate

Viaţa socială regională se desfăşoară însă nu numai în funcţie de distribuirea capitalului uman. Nivelul de dezvoltare economică, structurile de credinţă şi mediul natural sunt, de asemenea, dimensiuni importante care condiţionează familii largi de comportamente şi opinii.

Ariile culturale[75] ale României sunt grupări de judeţe asemănătoare sub aspectul pofilurilor socioculturale, decupaje teritoriale capabile să satisfacă cerinţa unei maxime complexităţi şi omogenităţi. Profilul cultural al unui judeţ este determinat, în cel mai simplu mod de fundamentare pe care am reuşit să îl identific, prin nivelul de dezvoltare rurală DEVCOMJ (anexa A3), nivelul de dezvoltare urbană DEVURBJ (anexa A3), ponderea populaţie ortodoxe din judeţ în 1992, ponderea terenului arabil din totalul terenului agricol în suprafaţa totală a judeţului şi regiunea istorică de apartenenţă (7 variabile dihotomice, corespunzătoare regiunilor istorice diferite de Bucureşti).

Ipoteza principală de clasificare susţine că judeţele aceleiaşi regiuni istorice pot fi cu atât mai asemănătoare între ele, cu cât:

- au valori mai apropiate pentru indicii de dezvoltare urbană DEVURBJ
- au valori mai apropiate pentru indicii de dezvoltare rurală DEVCOMJ,
- au o compoziţie mai asemănătoare a populaţiei sub aspect confesional şi
- au terenuri agricole care se pretează în mai mare măsură la acelaşi mod de folosinţă.

În Figura 5.9. şi în tabelul J1 din anexă sunt prezentate *ariile culturale probabile* rezultate din analiza *cluster*[76]. Acestea sunt probabile, dat fiind faptul că rezultă din agregarea unor măsuri indirecte ale orientărilor culturale. Statutul lor este similar cu cel al relaţiilor sociale, în sensul definit de Max Weber (1971 : 24) (interacţiuni sociale probabile). Profilurile empirice construite în funcţie de cei 11 indicatori sunt măsuri ale unor *profiluri culturale latente* ale grupărilor de judeţe. În plus, caracterul probabil al ariilor derivă din faptul că limitele lor sunt, în realitate, difuze, corespunzător caracterului de mulţime *fuzzy* pe care îl au subunităţile din care se compune o arie culturală. Pentru populaţia de pe teritoriul unei aceleiaşi arii există o mai mare probabilitate de similitudine culturală decât pentru persoane care locuiesc în arii diferite.

Dat fiind indicatorii folosiţi pentru clasificare, *ariile culturale pot fi considerate ca rezultat al suprapunerii a cinci tipuri de hărţi diferite, construite pe criteriile regiune istorică, agroregiune, dezvoltare rurală, dezvoltare urbană şi structură confesională*. Caracterul lor predominant cultural derivă din faptul că 8 dintre cei 11 indicatori constitutivi (7 regiuni istorice şi ponderea populaţiei ortodoxe) sunt măsuri de relevanţă culturală explicită.

Agroregiunile (Figura 5.8.), ca fundament de tip natural al ariilor culturale, au profiluri distincte nu numai prin modul de utilizare a terenurilor agricole – arabil, păşuni şi fâneţe, vii şi livezi, ci şi prin caracteristici ale exploataţiilor agricole. În Câmpia Română Centrală, peste 45% dintre terenurile agricole individuale erau lucrate, în 1996, în asociaţii agricole familiale sau cu un statut juridic. O situaţie asemănătoare se înregistra şi în agroregiunea Dunării de Jos. Suprafeţele date în arendă ocupau cea mai mare pondere tot în zona Dunării de Jos.

Tabelul 5.3 *Forme individuale şi asociative de exploatare a terenurilor agricole pe agroregiuni*

Agroregiune	Ferme individuale	Arendat sau dat în folosinţă	Asociaţii agricole familiale	Asociaţii agricole cu statut juridic	Total %	Mărimea medie a proprietăţii private ha*
Câmpia Dunării de Jos	40	19	20	21	100	3,49
Câmpia Centrală Română	43	11	20	26	100	3,87
Sub-Carpaţii Sudici	66	2	6	26	100	2,38
Sudul Olteniei	68	8	4	20	100	3,60
Podişul Moldovei	71	9	6	14	100	2,77
Păşunile din Transilvania	75	6	1	18	100	3,85
Câmpia de Vest	77	4	4	15	100	3,62
Moldova de Deal	88	6	1	4	100	2,35

Sursa: D.Sandu, 1997, 3-12

* Suprafaţa din gospodăria individuală împreună cu cea din asociaţii

În Moldova, judeţele Botoşani şi Vaslui au cel mai redus nivel de dezvoltare atât pentru rural, cât şi pentru urban (Tabelul J1). Pentru aria culturală Teleorman-Giurgiu-Ialomiţa--Călăraşi este specifică o eterogenitate religioasă mult mai mare decât în celelalte judeţe ale Moldovei. Vrancea se încadrează în aceeaşi arie culturală cu Bacău, Suceava şi Neamţ nu datorită structurii confesionale, ci ca urmare a indicilor de dezvoltare urbană şi rurală şi a modului dominant de utilizare a terenului agricol.

Gruparea cel mai puternic structurată în Muntenia este formată din Teleorman-Giurgiu-Ialomiţa-Călăraşi. Este vorba de judeţe agricole sărace, cu o foarte mare omogenitate confesională. Separarea între gruparea Argeş-Dâmboviţa-Prahova *versus* Brăila-Buzău se face mai mult pe criterii de vecinătate. În special dezvoltarea rurală este mai redusă în ultima faţă de prima grupare.

Cele 5 judeţe din nordul Munteniei – Argeş, Dâmboviţa, Prahova, Buzău şi Brăila – apar în acelaşi *cluster*, în Figura 5.10. Separarea lor în două grupări sau arii culturale diferite este o opţiune de tip calitativ-teoretic, susţinută prin ideea de importanţă a vecinătăţii pentru fenomenele culturale. Judeţele învecinate Buzău şi Brăila sunt zone de contact, între trei provincii istorice. Fiecare dintre ele are puternice note specifice care le plasează, în bună măsură, în categoria de unicate social-culturale. Ele formează un gen de grupare reziduală în cadrul Munteniei, de cazuri „rebele" atât în raport cu Argeş-Dâmboviţa-Prahova, cât şi cu Călăraşi-Ialomiţa-Giurgiu şi Teleorman. Judeţul Buzău este mai aproape ca profil de prima grupare, iar Brăila de cea de-a doua. Prin dezvoltarea urbană, Brăila este însă mai apropiată de gruparea nordică decât de cea sudică. La rândul său, judeţul Buzău este mai apropiat ca profil agricol de *cluster*-ul nordic decât de cel sudic. Prin nivelul dezvoltării rurale se apropie însă mai mult de sărăcia din sud decât de dezvoltarea din nord. Discuţia relevă din plin faptul că analiza statistică de tip *cluster* nu poate rezolva toate problemele de atribuire regională. Regiunile socioculturale sunt regiuni probabile, cu limite relativ difuze. Interese diferite de cercetare duc la alocări diferite. Cele două judeţe din extremitatea nord-estică a Munteniei,

considerate în prezentul context ca arie culturală, apar, în clasificarea pe agroregiuni, ca având o apartenenţă regională diferită.

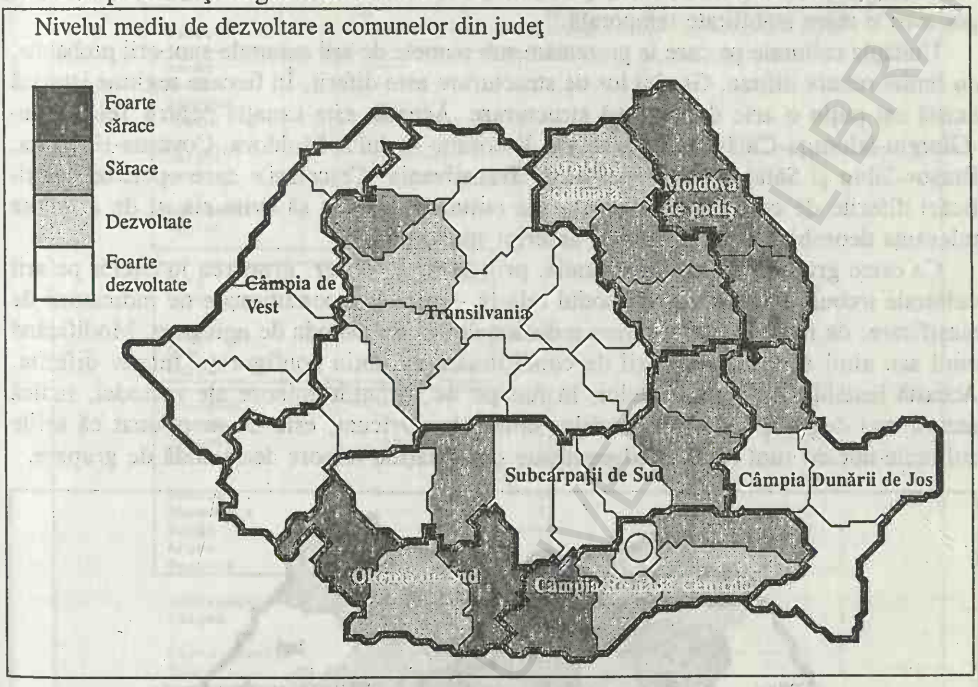

Figura 5.8. *Dezvoltarea rurală a judeţelor pe agroregiuni*

Agroregiunile sunt grupări de judeţe care au un profil asemănător de utilizare a terenului agricol (Sandu, 1997). Profilul agricol al fiecărui judeţ a fost determinat în funcţie de ponderea de teren arabil, păşuni + fâneţe şi alte utilizări. Judeţele cu profil asemănător au fost identificate prin analiza *cluster*. Nivelul mediu de dezvoltare rurală a judeţului este determinat ca medie a indicelui DEVCOM1 pentru comunele din judeţ, ponderate cu populaţia lor în 1997.

După cum rezultă din tabelul anexă J1, separarea dintre nordul şi sudul Olteniei se justifică mai mult din punct de vedere geografic, nordul fiind zonă de altitudine ridicată, iar sudul, zonă preponderent de câmpie. Corespunzător, este de aşteptat ca diferenţierile culturale dintre nord şi sud să derive în acest caz mai mult din condiţionările geografice. O mai puternică influenţă a Ardealului este, de asemenea, de aşteptat pentru localităţile din nordul Olteniei decât pentru cele din sud.

Transilvania se structurează pe arii culturale în funcţie de o axă confesional-etnică şi de o alta referitoare la dezvoltare. Grupările cele mai dezvoltate sunt Braşov-Sibiu şi Cluj-Mureş. *Pattern*-ul lor de dezvoltare este diferit, însă. Dezvoltarea urbană cea mai puternică apare pentru judeţele Cluj-Mureş. Sub aspect rural, situaţia celor două judeţe este apropiată de media naţională. În mod particular, surprinde decalajul mare între dezvoltarea urbană ridicată a judeţului Cluj şi severitatea problemelor rurale cu care acest judeţ se confruntă. În schimb, în cadrul grupării Braşov-Sibiu, indicii de dezvoltare sunt de nivel ridicat atât pentru sate, cât şi pentru oraşe. Dezvoltarea urbană minimă este înregistrată în cazul judeţelor Alba şi Hunedoara.

Dat fiind faptul că sunt identificate în funcţie de un set de indicatori cu mare putere de măsurare şi cu o puternică inerţie în timp, ariile culturale, în configuraţia descrisă, pot avea o mare stabilitate temporală.

Unităţile culturale pe care le prezentăm sub numele de arii culturale sunt arii probabile, cu limite relativ difuze. Gradul lor de structurare este diferit. În fiecare regiune istorică există cel puţin o arie de maximă structurare. Aceasta este situaţia pentru Teleorman--Giurgiu-Ialomiţa-Călăraşi în Muntenia, Botoşani-Vaslui în Moldova, Covasna-Harghita, Braşov-Sibiu şi Sălaj-Bistriţa-Năsăud în Transilvania. Cercetările care operează stratificări diferite de cele propuse prin ariile culturale trebuie să evite riscul de a ignora relevanţa deosebită a ariilor-nucleu anterior menţionate.

Ca orice grupare de tip aglomerativ, prin analiză *cluster*, gruparea judeţelor pe arii culturale trebuie considerată la modul relativ – cu valori condiţionate de indicatorii de clasificare, de metoda de măsurare a distanţelor şi de metoda de agregare. Modificând unul sau altul dintre parametrii de condiţionare se obţin configuraţii relativ diferite. Această instabilitate a rezultatelor, în funcţie de variaţiile minore ale metodei, indică natura mai degrabă euristică a ariilor culturale. Oricum, este de menţionat că ariile culturale-nucleu sunt relativ independente de variaţiile minore de metodă de grupare.

Figura 5.9. *Arii culturale în cadrul regiunilor istorice*

Cele patru variabile cantitative implicate în gruparea judeţelor pe arii culturale – dezvoltare urbană, dezvoltare rurală, pondere de populaţie ortodoxă şi pondere de teren agricol (vezi Tabelul J1) – sunt capabile să asigure o predicţie corectă a alocării judeţelor pe arii, în proporţie de 75% dintre cazuri[77]. Grupele cele mai eterogene, cele pentru care nu se asigură 100% predicţie corectă, sunt: Galaţi-Iaşi, Dolj-Olt-Mehedinţi, Alba-Hunedoara, Cluj-Mureş, Bistriţa-Năsăud-Sălaj, Maramureş--Satu Mare, Arad-Bihor, Timiş-Caraş-Severin. Dacă între predictori ar putea fi inclusă şi regiunea istorică, atunci proporţia de erori ar fi sub 25%.

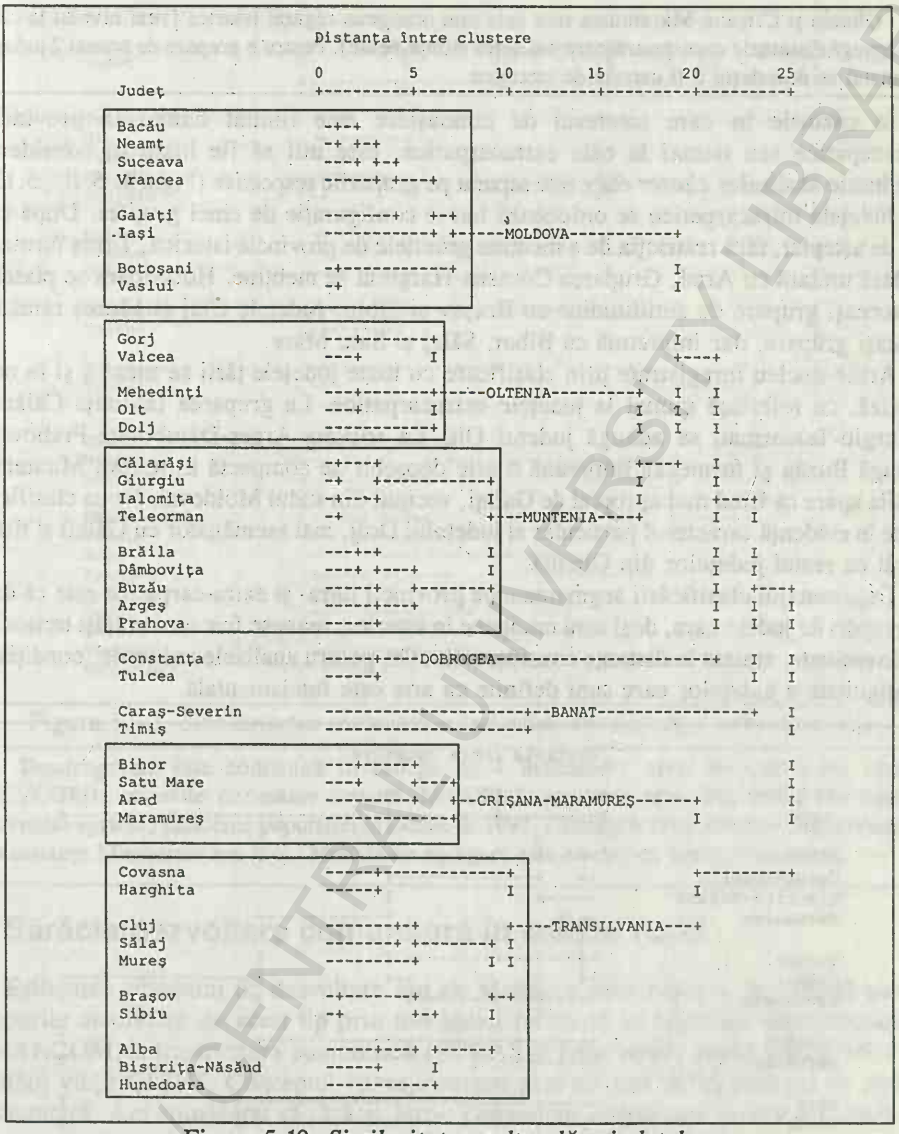

Figura 5.10. *Similaritatea culturală a judeţelor*

Dendrograma este construită în funcţie de 11 indicatori: nivel de dezvoltare rurală (medie ponderată cu populaţia comunelor din judeţ pentru indicele DEVCOMJ), nivel de dezvoltare urbană (medie ponderată cu populaţia oraşelor din judeţ pentru indicele DEVURBJ), ponderea terenului arabil din totalul terenului agricol, ponderea populaţiei ortodoxe în 1992, localizare pe judeţ (1 – da, 0 – nu) în Banat, Transilvania, Crişana-Maramureş, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova. Bucureştiul nu este inclus în analiză.

Distanţele între *clustere* sunt măsurate ca distanţe Manhattan sau bloc (sumă a diferenţelor absolute între valorile de indicatori de clasificare pentru diferite obiecte, după standardizarea prealabilă a indicatorilor cu scorul z). Metoda de agregare este *cluster*, cu legături complete (metoda celui mai depărtat vecin).

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Oltenia şi Crişana-Maramureş sunt cele mai omogene regiuni istorice (vezi nivelul la care se agregă distanţele corespunzătoare judeţelor componente). Pentru o grupare de numai 2 judeţe, Banatul se dovedeşte a fi extrem de eterogen.

În cazurile în care interesul de cunoaştere este limitat numai la provinciile intracapatice sau numai la cele extracarpatice, este util să fie luate în considerare rezultatele analizelor *cluster* elaborate separat pe grupările respective (Figurile 5.11., 5.12.).

Judeţele intracarpatice se ordonează într-o configuraţie de cinci grupări. După cum era de aşteptat, fără restricţia de a menţine graniţele de provincie istorică, Timiş formează o clasă unitară cu Arad. Gruparea Covasna-Harghita se menţine. Hunedoara se plasează în aceeaşi grupare de similitudine cu Braşov şi Sibiu. Judeţele Cluj şi Mureş rămân în aceeaşi grupare, dar împreună cu Bihor, Sălaj şi Satu Mare.

Ariile-nucleu înregistrate prin clasificare cu toate judeţele ţării se menţin şi în noua analiză, cu referinţă numai la judeţele extracarpatice. La gruparea Ialomiţa-Călăraşi--Giurgiu-Teleorman se adaugă judeţul Olt. La tripleta Argeş-Dâmboviţa-Prahova se adaugă Buzău şi formează împreună o arie deosebit de compactă în nordul Munteniei. Brăila apare ca fiind mai apropiat de Galaţi, vecinul din sudul Moldovei. Noua clasificare pune în evidenţă caracterul particular al judeţului Dolj, mai asemănător cu Galaţi şi Brăila decât cu restul judeţelor din Oltenia.

Dezavantajul clasificării segmentate pe provincii intra- şi extra-carpatice este că duce la grupări de judeţe care, deşi sunt omogene în interior, reunesc frecvent unităţi teritoriale ne-învecinate, situate la distanţe considerabile. Or, pentru analizele culturale, condiţia de contiguitate a judeţelor care sunt definite ca arie este fundamentală.

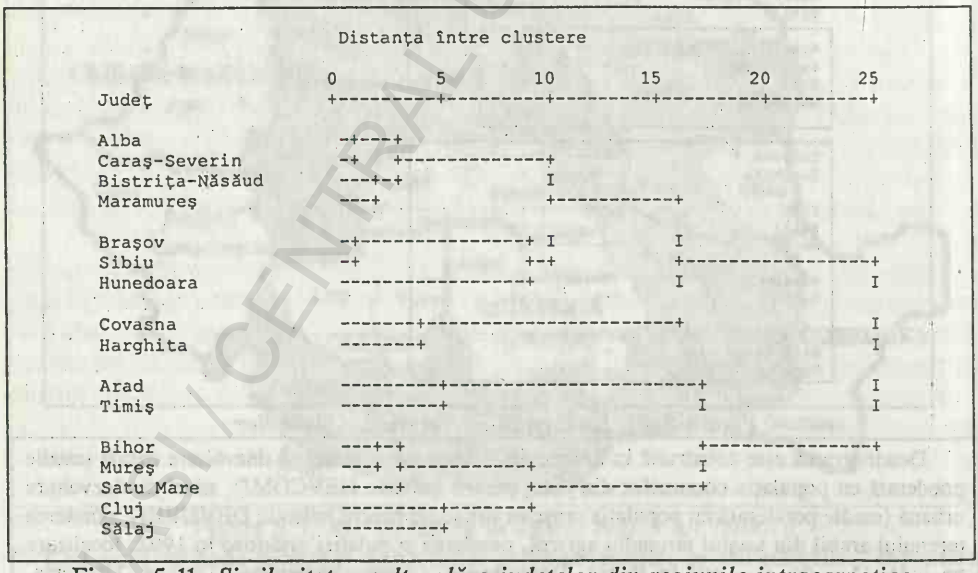

Figura 5.11. *Similaritatea culturală a judeţelor din regiunile intracarpatice*

Dendrograma este construită în funcţie de 4 indicatori: nivel de dezvoltare rurală DEVCOMJ, nivel de dezvoltare urbană DEVURBJ, ponderea terenului arabil din totalul terenului agricol, ponderea populaţiei ortodoxe în 1992. Distanţele între *clustere* sunt măsurate ca distanţe Manhattan sau bloc. Metoda de agregare este *cluster* cu legături complete.

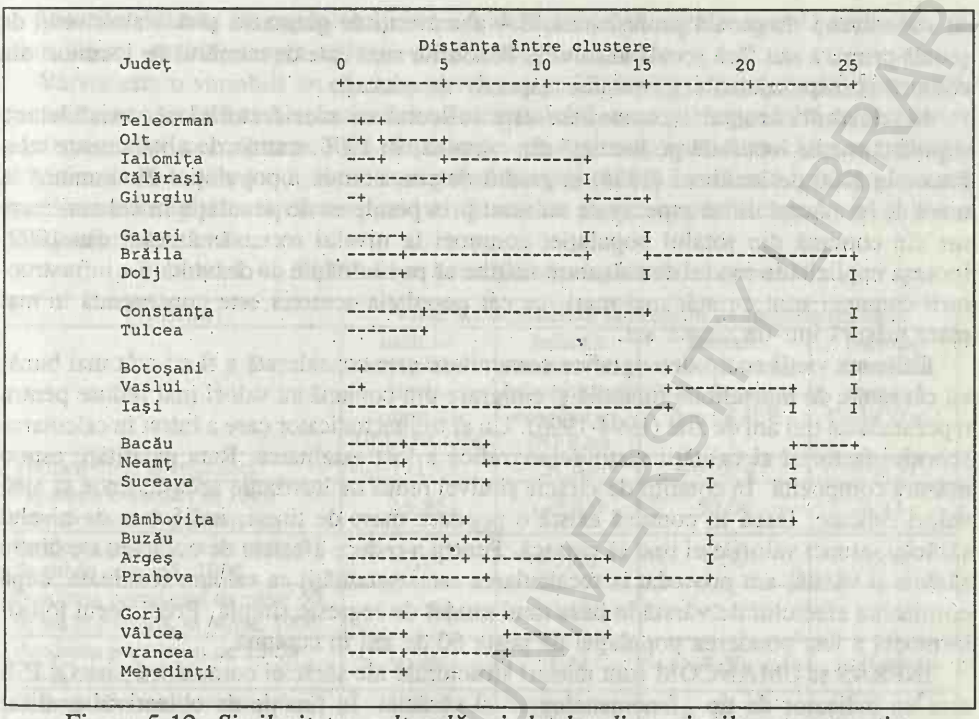

Figura 5.12. *Similaritatea culturală a judeţelor din regiunile extracarpatice*

Dendrograma este construită în funcţie de 4 indicatori: nivel de dezvoltare rurală DEVCOMJ, nivel de dezvoltare urbană DEVURBJ, ponderea terenului arabil din totalul terenului agricol, ponderea populaţiei ortodoxe în 1992. Distanţele între *clustere* sunt măsurate ca distanţe Manhattan sau bloc. Metoda de agregare este *cluster* cu legături complete.

Sărăcie/dezvoltare comunitară în mediul rural

Estimarea nivelului de dezvoltare sau de sărăcie a comunelor a fost făcută pentru scopurile analizelor de acest tip prin trei indici referitori la capitalul uman comunitar UMANCOM, infrastructura comunitară INFRAS şi fenomenele socio-demografice ale calităţii vieţii QLIFE. Conceptul operaţionalizat prin cei trei indici este cel de sărăcie comunitară. Am considerat că sărăcia într-o comunitate locală este cu atât mai mare, cu cât probabilitatea consumului individual şi colectiv este mai redusă.

Capitalul uman este un indicator-cauză pentru nivelul consumului comunitar. Cu cât stocul de cunoştinţe şi abilităţi dintr-o comunitate este mai redus, cu atât este mai redusă probabilitatea consumului de bunuri materiale şi spirituale, private şi publice. Indicele UMANCOM este construit ca scor factorial pentru setul de indicatori referitori la stocul de educaţie al populaţiei din comună (EDSTOCK), număr de salariaţi la întreprinderile din comună la 1000 de locuitori în 1996 şi ponderea populaţiei ocupate în agricultură în 1992, la data ultimului recensământ. Stocul de educaţie este estimat prin apelarea la datele recensământului din 1992. Este o medie ponderată pentru care se folosesc scorurile 16 – absolvenţi de învăţământ superior, 12 – absolvenţi de liceu şi scoală postliceală,

10 – absolvenţi de şcoală profesională, 8 – absolvenţi de gimnaziu şi 4 – absolvenţi de şcoală primară sau fără şcoală absolvită. Ponderile sunt date de numărul de locuitori din comună corespunzători segmentului respectiv de educaţie.

Nivelul infrastructurii comunitare este reflectat ca scor factorial al variabilelor: suprafaţă medie locuibilă pe locuinţă din comună, în 1996, număr de abonamente telefonice la 1000 de locuitori (1996) şi gradul de concentrare a populaţiei din comună la nivel de sat. Acest ultim aspect este măsurat prin ponderea de populaţie în cel mai mare sat din comună din totalul populaţiei comunei la nivelul recensământului din 1992. Ipoteza implicită în modul de măsurare susţine că posibilităţile de dezvoltare a infrastructurii comunei sunt cu atât mai mari, cu cât populaţia acesteia este concentrată în mai mare măsură într-un singur sat.

Calitatea vieţii socio-demografice comunitare este considerată a fi cu atât mai bună, cu cât ratele de mortalitate infantilă şi emigrare din comună au valori mai reduse pentru o perioadă de trei ani de zile (1994-1996). Un al treilea indicator care a intrat în calcularea scorului factorial al calităţii vieţii demografice a fost natalitatea. Rata natalităţii este o măsură compozită. În condiţii de sărăcie şi nivel redus de instrucţie aceasta tinde să aibă valori ridicate. Dacă în comună există o pondere mare de tineri, indiferent de nivelul sărăciei, atunci valorile ei tind să crească. Pentru a reduce efectele de compensare dintre sărăcie şi vârstă, am procedat la recalcularea ratei natalităţii ca valoare reziduală, după eliminarea efectului de vârstă în baza unui model de regresie simplă. Predictorul folosit în model a fost ponderea populaţiei de peste 60 de ani în comună.

INFRAS şi UMANCOM sunt măsuri structurale ale sărăciei comunitare, iar QLIFE este un indicator de tip „fenomenologic" al sărăciei. În funcţie de obiectivul analizei poate fi folosit unul sau altul dintre indicii sărăciei comunitare. Agregarea lor ca scor factorial a primit numele de indice al dezvoltării comunitare DEVCOM3[78].

Calculele indicilor de sărăcie comunitară au fost operate cu ajutorul datelor din „fişa localităţii", furnizată de Comisia Naţională de Statistică, valori pentru anul 1996.

În variantele iniţiale (Sandu 1998b) pe care le-am folosit pentru măsurarea sărăciei comunitare (indicele COMPOV1 = DEVCOM1 * -1) au fost incluse 6 categorii de indicatori referitori la compoziţia populaţiei favorabile dezvoltării, fenomenele socio-demografice ale sărăciei, suprafaţa medie locuibilă, echipamentele moderne din locuinţă, numărul convenţional de animale crescute în localitate şi accesibilitatea urbană (vezi figura J1). Deşi în analizele empirice a funcţionat destul de bine ca predictor, indicele COMPOV1 are câteva deficienţe de ordin teoretic, corectate prin DEVCOM3. Astfel, prin modul de construcţie adoptat, COMPOV1 acceptă ipoteza nefondată a vârstei ca variabilă unidimensională, cu semnificaţie unică pentru dezvoltarea comunitară. În al doilea rând, indicele respectiv operează cu natalitatea, fără a elimina efectul compoziţiei pe vârste. În fine, includerea accesibilităţii urbane în setul de măsuri agregate prin indice contribuie la reducerea puterii sale de măsurare. Faptul se explică prin aceea că accesibilitatea urbană este asociată semnificativ numai cu capitalul uman, nu şi cu infrastructura comunitară sau cu fenomenele socio-demografice ale calităţii vieţii.

Validitatea şi relevanţa celor trei indici componenţi ai indicelui sintetic de dezvoltare comunitară rezultă cu claritate din modelele de regresie multiplă din Tabelul 5.4. Deşi corelaţi pozitiv între ei, cei trei indici ai nivelului de dezvoltare comunitară – QLIFE, UMANCOM şi INFRAS – au profiluri cauzale diferite. Sărăcia fenomenală, trăită efectiv şi măsurată prin comportamente socio-demografice (= QLIFE* – 1), este determinată în special de capitalul uman comunitar.

Valorile ridicate ale capitalului uman şi ale dezvoltării infrastructurii comunitare au efect direct, pozitiv, asupra calităţii vieţii socio-demografice.

Vârsta este o variabilă cu efect compozit: o pondere mare de populaţie vârstnică în comună este asociată cu niveluri reduse ale capitalului uman şi ale gradului de dezvoltare a infrastructurii comunitare. Prin efectele de acumulare de bunuri asociate cu ciclul de viaţă familială sau în condiţiile în care populaţia este tânără dar săracă, precum în cazul romilor, se înregistrează efecte pozitive ale vârstei asupra capitalului material şi uman din comunitate.

Tabelul 5.4. *Predictori ai nivelului de dezvoltare a comunelor*

Predictori	Variabile dependente în modelul de regresie multiplă			
	Indicele capitalului uman comunitar UMANCOM	Indicele dezvoltării infrastructurii comunitare INFRAS	Indicele calităţii vieţii socio-demografice QLIFE	Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3
Termen liber al regresiei	–171,43	51,80	–666, 47	–38,54
Populaţia comunei în 1996 (transformare logaritmică)	15,82	(–2,37)	50,06	3,14
Ponderea populaţiei de peste 59 de ani în comună, 1996	–7,54	–9,40	9,50	–0,47
Ponderea populaţiei de peste 59 de ani în comună, la pătrat, 1996	0,05	0,10	–0,10	(0,01)
Ponderea populaţiei de 15-59 ani în comună, 1996	4,46	1,31	2,59	0,45
Distanţa din satul centru de comună până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori	–0,70	0,23	–0,31	–0,05
Localizare la marginea judeţului (1 da, 0 nu)	–8,63	(2,55)	(1,95)	(–0,32)
Localizare în vecinătatea unui drum european (1 da, 0 nu)	30,35	(5,41)	10,51	2,61
Nivelul dezvoltării judeţului DEVJUD95	1,31	(–0,09)	(–0,09)	0,07
Pondere teren arabil în total teren agricol	–0,61	0,63	–0,45	–0,03
Localizare în Moldova *(1 da, 0 nu)	–36,79	–29,20	–80,79	–7,32
Localizare în Transilvania * (1 da, 0 nu)	16,87	50,75	–27,25	2,18
Localizare în Banat sau Crişana-Maramureş * (1 da, 0 nu)	(3,89)	56,38	15,46	3,59
Localizare în Oltenia* (1 da, 0 nu)	9,83	–28,44	–15,21	–1,42
UMANCOM	–	–	0,35	–
INFRAS	–	–	0,18	–
R^2	0,45	0,21	0,46	0,43

* categoria de referinţă – localizare în Muntenia sau în Dobrogea. În tabel sunt notaţi coeficienţii de regresie parţială nestandardizaţi. Valorile în () sunt nesemnificativ diferite de 0 pentru p = 0,05.

În ansamblu, satele de câmpie sunt mai sărace decât cele de munte şi deal. Infrastructura lor este însă mai bună decât în cazul satelor situate în condiţii de teren accidentat, de munte sau de deal.

Localizarea în raport cu oraşul este, de asemenea, un factor semnificativ pentru dezvoltarea rurală. Cu cât o comună este mai aproape de un oraş de mărime semnificativă, cu atât este mai mare probabilitatea ca nivelul ei de dezvoltare să fie mai ridicat. Cele trei componente ale indicelui de dezvoltare nu se leagă însă în acelaşi mod cu distanţa faţă de oraş. Comunele şi, implicit, satele mai apropiate de oraş tind să aibă valori mai ridicate pentru capitalul uman comunitar şi pentru indicii socio-demografici de calitate a vieţii. Facilităţile sporite de educaţie şi consum asociate cu localizarea în proximitatea urbană constituie explicaţia simplă a acestui gen de relaţie.

Tabelul 5.5. *Corelaţii între indicatorii de infrastructură şi localizare a comunelor*

	Indicatori ai infrastructurii			
	Ponderea populaţiei din comună în cel mai mare sat component CONCENTRARE	Suprafaţă medie locuibilă pe locuinţă, 1996	Abonamente telefonice la 1000 locuitori, 1996 (transformare prin extragere rădăcină pătrată)	Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM
Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM	(-0,01)	(0,02)	(0,02)	1,00
MEDPROF cadre didactice şi sanitare în comună la 1000 locuitori	-0,13	(0,01)	0,15	0,05
săli de clasă la 1000 locuitori	-0,29	-0,09	(0,02)	0,16
localizare în vecinătate drum european (1 da, 0 nu)	-0,04	0,13	0,05	-0,16
localizare în Moldova (1 da, 0 nu)	-0,07	-0,19	-0,12	-0,08
localizare în Muntenia (1 da, 0 nu)	0,05	-0,17	(0,02)	-0,11
Localizare în Dobrogea (1 da, 0 nu)	0,10	0,11	(-0,03)	0,09
Localizare în Oltenia	-0,08	-0,18	-0,10	0,10
Localizare în Transilvania (1 da, 0 nu)	(0,03)	0,15	0,21	-0,07
Localizare în Crişana-Maramureş (1 da, 0 nu)	(0,02)	0,21	0,09	0,17
Localizare în Banat (1 da, 0 nu)	(0,03)	0,27	(-0,01)	0,08

În paranteze sunt notaţi coeficienţii de corelaţie nesemnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,05. Cele 2686 de comune existente în anul de referinţă pentru calcule erau distribuite astfel: 578-Moldova, 601-Muntenia, 387-Oltenia, 95-Dobrogea, 574-Transilvania, 270-Crişana-Maramureş, 143-Banat, 38-Sectorul Agricol Ilfov. Exemplu privind modul de citire a datelor: numărul de abonamente telefonice este asociat pozitiv cu localizarea comunei în Transilvania şi negativ cu localizarea ei în Moldova.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Surprinzător, infrastructura satelor apropiate de oraş pare să fie mai proastă decât cea a satelor depărtate. Este o realitate sau un efect de măsurare slabă a calităţii infrastructurii?

Datele disponibile (Tabelul 5.5.) susţin validitatea ipotezei că infrastructura în comunele mai depărtate de oraş tinde să aibă un număr mai mare de formatori de capital uman, cadre didactice şi cadre sanitare şi de săli de clasă disponibile. În comunele apropiate de oraşe numărul medicilor şi al profesorilor navetişti, cu domiciliul în urban, este mai mare. Serviciile publice din comunele apropiate de oraşe sunt în bună măsură asigurate, la nivelul la care sunt asigurate în România în prezent, prin apelarea la serviciile urbane sau la specialiştii care fac naveta de la oraş la sat. Faptul de a avea o mai bună infrastructură fizică la nivel de comună nu este un indiciu al unei accesibilităţi sporite la serviciile publice. Apropierea de oraşele dezvoltate poate compensa foarte bine efectul unei infrastructuri locale sărace. Aşa se şi explică faptul că se înregistrează o mai bună calitate a vieţii (valori ridicate ale indicelui QLIFE) în comunele apropiate de oraş, chiar dacă se ţine sub control efectul infrastructurii locale.

Tabelul 5.6. *Nivelul de dezvoltare a comunelor în funcţie de aria culturală (valori medii pe arie)*

Regiuni istorice	Arii culturale	Indicele capitalului uman comunitar UMANCOM	Indicele dezvoltării infrastructurii comunitare INFRAS	Indicele calităţii vieţii socio-demografice QLIFE	Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3*
MOLDOVA	bc nt sv vr[a]	-0,8	-11,0	-25,8	-1,6
	gl is	-46,4	-22,9	-92,3	-7,2
	bt vs	-99,3	-88,1	-133,5	-14,0
MUNTENIA	ag db ph[b]	70,6	-22,3	74,2	5,7
	bz br[c]	-32,2	5,9	-0,3	-1,3
	g tl il cl[d]	-52,5	11,8	26,9	-0,7
OLTENIA	dj mh ot[e]	-41,1	4,0	6,4	-1,4
	gj vl[f]	52,6	-85,8	10,2	-0,4
DOBROGEA	dobr	28,4	60,0	-4,6	3,4
TRANSILVANIA	ab hd	67,5	-11,0	63,8	5,6
	bv sb	102,9	111,9	38,6	10,8
	cj ms	43,8	30,3	12,6	3,8
	cv hg	98,9	23,1	65,8	8,4
	bn sj	17,7	51,3	-21,3	1,8
CRIŞANA-MARAMUREŞ	mm sm	14,5	54,8	43,5	4,8
	ad bh	49,4	41,2	38,5	5,6
BANAT	ban	37,4	75,5	64,1	7,6
BUCUREŞTI	buc	138,7	9,2	124,0	12,4

* Medii ponderate cu populaţia comunei.

a. Moldova de Vest
b. Muntenia de Nord
c. Muntenia de Est
d. Muntenia de Sud
e. Oltenia de Sud
f. Oltenia de Nord

Comunele izolate fie prin distanţă faţă de cel mai apropiat oraş, fie prin depărtare faţă de un drum european sunt mai sărace. Izolarea aduce, evident, sărăcie. Efectul cel mai puternic al izolării se resimte la nivelul capitalului uman comunitar. În cazul comunelor izolate se constată un stoc de educaţie mai redus şi o mai mare pondere de populaţie ocupată în agricultură.

Chiar dacă sunt controlate efectele compoziţiei demografice, ale localizării în apropierea oraşelor şi ale nivelului judeţean de dezvoltare, satele din Moldova şi Oltenia rămân semnificativ mai sărace decât cele din Muntenia (Tabelul 5.4.). În condiţii similare, satele din Banat şi Crişana-Maramureş sunt mai bogate decât cele din Muntenia.

Distanţa faţă de oraş contează în special pentru capitalul uman. Cu cât satul este mai apropiat de oraş, cu atât dispune de un stoc mai ridicat de capital uman. Este o consecinţă firească a faptului că, în astfel de condiţii, costurile şcolarizării şi ale îngrijirii sănătăţii sunt mai reduse dată fiind accesibilitatea urbană sporită.

Ariile culturale definite în subcapitolul anterior au profiluri de dezvoltare/sărăcie rurală extrem de pronunţate (Tabelul 5.6.). Sărăcia rurală maximă se înregistrează în aria Botoşani-Vaslui. Cele trei arii culturale ale Moldovei se disting printr-un nivel de sărăcie mai mare decât în orice altă grupare din alte regiuni istorice. În interiorul Moldovei rurale, există o ruptură clară între zona estică de maximă sărăcie şi zona vestică. Oltenia este cea de-a doua regiune istorică a ţării unde sărăcia rurală este la fel de omogenă ca şi în Moldova. Regiunea istorică cea mai eterogenă sub aspectul nivelurilor de dezvoltare este Muntenia, cu un nord dezvoltat şi o zonă sud-estică săracă. Nivelurile cele mai ridicate de dezvoltare rurală apar în Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş şi Ilfov. Transilvania, cea mai mare dintre aceste regiuni, este însă departe de a fi omogenă, aşa cum frecvent şi incorect se consideră. Decalajul între aria Braşov-Sibiu şi aria Sălaj--Bistriţa-Năsăsud este extrem de mare. Practic, are o amplitudine care urmează imediat după cea a decalajului dintre ariile culturale ale Moldovei. Ideea că Transilvania poate fi tratată unitar din punctul de vedere al nivelului de dezvoltare a judeţelor sale este o „călăuză" înşelătoare, care sfătuieşte fie prin prejudecăţi, fie prin necunoaştere, fie prin rea-credinţă.

Abordarea sărăciei rurale pe arii culturale aduce în prim plan şi cazuri de inconsistenţă, imagini în bună măsură diferite de clişeele care au început să se instituie la nivelul imaginii publice în legătură cu regiunile de maximă sărăcie. Aria culturală din sudul Munteniei, formată din judeţele Giurgiu, Teleorman, Ialomiţa şi Călăraşi este cunoscută ca fiind una de maximă sărăcie, în imediata vecinătate situaţională a Moldovei. În fapt, este vorba de o arie de sărăcie inconsistentă. Judeţele din sudul Munteniei sunt foarte sărace sub aspectul capitalului uman. Populaţia lor are un stoc de educaţie extrem de redus şi o stare de sănătate foarte proastă. Altfel, sub aspectul infrastructurii şi al calităţii vieţii socio-demografice, lucrurile stau mult mai bine decât în multe alte arii culturale ale ţării. Din acest ultim punct de vedere, sudul Munteniei are o situaţie mai bună decât, spre exemplu, gruparea Cluj-Mureş din Transilvania. Un alt caz de puternică inconsistenţă a status-ului de dezvoltare regională se înregistrează în nordul Olteniei, în judeţele Gorj şi Vâlcea. Aici nivelul capitalului uman regional este relativ ridicat, comparabil cu cel din Cluj-Mureş sau Arad-Bihor. Infrastructura celor două judeţe cu relief preponderent colinar-montan este extrem de proastă.

Comparaţia dintre cele două arii învecinate, Braşov-Sibiu în sudul Transilvaniei şi Argeş-Dâmboviţa-Prahova în nordul Munteniei, relevă alte cazuri de inconsistenţă a

nivelurilor de dezvoltare şi caracterul înşelător al indicilor unici de dezvoltare. Dacă excludem din analiză Bucureştiul ca regiune cu statut de excepţie, cele două judeţe din sudul Transilvaniei au cea mai bună situaţie din ţară sub aspectul capitalului uman şi al infrastructurii fizice. Regiunea din nordul Munteniei are, ca şi cea din sudul Transilvaniei, un stoc bogat de capital uman. Diferenţele dintre cei doi vecini provin însă din situaţia lor pe celelalte două dimensiuni ale dezvoltării comunitar-regionale. Comunele din nordul Munteniei au o infrastructură foarte proastă dar o bună situaţie sub aspect socio-demografic. În schimb, comunele din Braşov-Sibiu sunt caracterizate printr-o situaţie bună a infrastructurii dar au valori foarte scăzute ale indicelui de calitate a vieţii socio-demografice.

Hărţile sărăciei/dezvoltării comunitare (Figurile 5.13., 5.14.) peste care sunt suprapuse contururile de arie culturală indică faptul că diversitatea nivelului de dezvoltare a ariilor culturale este mai redusă decât diversitatea lor sub ansamblul pofilurilor social-culturale. Cele două arii ale Moldovei de Est – Botoşani + Vaslui şi Iaşi + Galaţi – sunt grupări clare de localităţi sărace. Oraşele Moldovei de Est (Iaşi, Botoşani, Vaslui, Dorohoi, Roman, Huşi etc.) sunt insule cu putere de iradiere redusă într-o mare de sărăcie rurală. Pe măsură ce se coboară spre Dunăre şi Marea Neagră, puterea de iradiere a oraşelor estice ale ţării creşte: Galaţi şi Constanţa sunt oraşe în jurul cărora nivelul de dezvoltare a comunelor este mai ridicat. Sărăcia Moldovei de Est se extinde în zona dintre Siret şi Carpaţi, în special în spaţiul judeţului Bacău. Bacăul este, ca şi Iaşiul, un oraş-insulă care nu a reuşit să iradieze dezvoltare în jurul său.

Harta dezvoltării sociale a localităţilor urbane şi rurale (Figura 5.14.), prima tentativă de acest gen în literatura română de specialitate, relevă faptul că principalele pungi de sărăcie comunitară se află în Moldova de Est, Dobrogea, Oltenia de Sud-Vest şi Bistriţa-Năsăud în Transilvania. Aria culturală a Munteniei de Sud – Teleorman, Giurgiu, Călăraşi şi Ialomiţa – este deosebit de vizibilă sub aspectul sărăciei rurale. Dacă se consideră însă ierarhiile de dezvoltare pe ansamblul localităţilor urbane şi rurale, situaţia nu mai apare la fel. Bucureştiul nu este un oraş-insulă. În conjuncţie cu Ploieştiul şi Piteştiul, induce „radiaţii" de dezvoltare în zone largi din Muntenia.

Ariile culturale ale ţării sunt diferite între ele nu numai prin profilul de dezvoltare, ci şi prin structurile de condiţionare cauzală asociate cu nivelul de dezvoltare specific comunelor lor (Tabelul 5.7.).

Tabelul 5.7. *Predictori ecologici ai dezvoltării comunelor pe arii culturale*

Arie culturală	Nivelul mediu de dezvoltare a comunelor*	R^2	Predictori ecologici ai dezvoltării comunelor						
			Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM	% populaţie de peste 59 ani	% teren arabil din total teren agricol	localizare la marginea judeţului (1 da, 0 nu)	localizare în apropiera unui drum european (1 da, 0 nu)	indice dezvoltare şeptel	număr de locuitori
Botoşani, Vaslui	–14,7	,23	–	0	+	0	0	+	0
Galaţi, Iaşi	–9,3	,41	–	–	+	0	0	+	0
Brăila, Buzău	–3,3	,49	–	–	0	0	0	0	+
Oltenia de Sud	–2,9	,28	0	–	+	0	+	0	0

Arie culturală	Nivelul mediu de dezvoltare a comunelor*	R^2	Predictori ecologici ai dezvoltării comunelor						
			Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM	% populaţie de peste 59 ani	% teren arabil din total teren agricol	localizare la marginea judeţului (1 da, 0 nu)	localizare în apropiera unui drum european (1 da, 0 nu)	indice dezvoltare septel	număr de locuitori
Moldova de Vest	–2,7	,26	0	0	–	–	+	0	+
Muntenia de Sud	–2,0	,41	–	–	–	+	0	+	0
Oltenia de Nord	–1,6	,28	–	–	0	0	0	0	0
Bistriţa-Năsăud, Sălaj	0,6	,17	0	0	0	0	0	–	+
Dobrogea	1,0	,23	0	0	0	0	0	0	+
Cluj, Mureş	1,4	,46	–	–	–	–	+	0	+
Alba, Hunedoara	2,7	,62	–	–	0	–	0	0	+
Muntenia de Nord	4,4	,42	–	–	0	0	0	0	+
Arad, Bihor	4,6	,08	0	0	0	0	0	0	0
Maramureş, Satu Mare	5,0	,08	–	0	0	0	0	0	0
Banat	6,1	,20	0	0	–	0	0	0	+
Covasna, Harghita	8,2	,14	+	0	0	0	0	0	0
Braşov, Sibiu	9,5	,30	–	0	0	0	+	0	0
Total comune		,19	–	–	–	–	+	+	0

* Mediile pe arie nu sunt ponderate, ca în tabelul 5.6., cu populaţia comunei.

Pentru fiecare arie culturală, corespunzătoare unui rând din tabel, au fost construite modele de regresie multiplă cu DEVCOM3, nivelul dezvoltării comunei, ca variabilă dependentă. Predictorii sunt cei menţionaţi pe coloane. Coeficienţii de regresie semnificativ diferiţi de 0 pentru $p<0,05$ sunt marcaţi cu + sau –, în funcţie de sensul pozitiv sau negativ al relaţiei. Cu 0 sunt notaţi coeficienţii nesemnificativi. R^2 – coeficient de determinaţie multiplă. Unităţile de analiză sunt comunele din cadrul fiecărei arii. Marcarea unor coeficienţi de regresie ca semnificativi sau nesemnificativi este relativ convenţională, dat fiind faptul că modelele statistice operează cu populaţii, nu cu eşantioane de comune. Valorile coeficienţilor de regresie parţială au fost omise pentru a uşura lectura calitativă a tabelului.

La nivel naţional, o comună tinde să fie cu atât mai dezvoltată, cu cât are o populaţie mai numeroasă, cu o medie de vârstă mai redusă. Dezvoltarea este favorizată de localizarea în apropierea drumurilor europene, apropierea de centrul judeţului, apropierea faţă de un oraş mare, o zootehnie intensă şi localizarea în zone colinar-montane. Localizarea în apropierea unor drumuri de mare circulaţie şi o populaţie relativ tânără par să fie factorii cei mai importanţi, din seria menţionată, pentru a favoriza dezvoltarea. Am rezumat astfel informaţia cuprinsă în ecuaţia dezvoltării comunelor (Tabelul 5.8.).

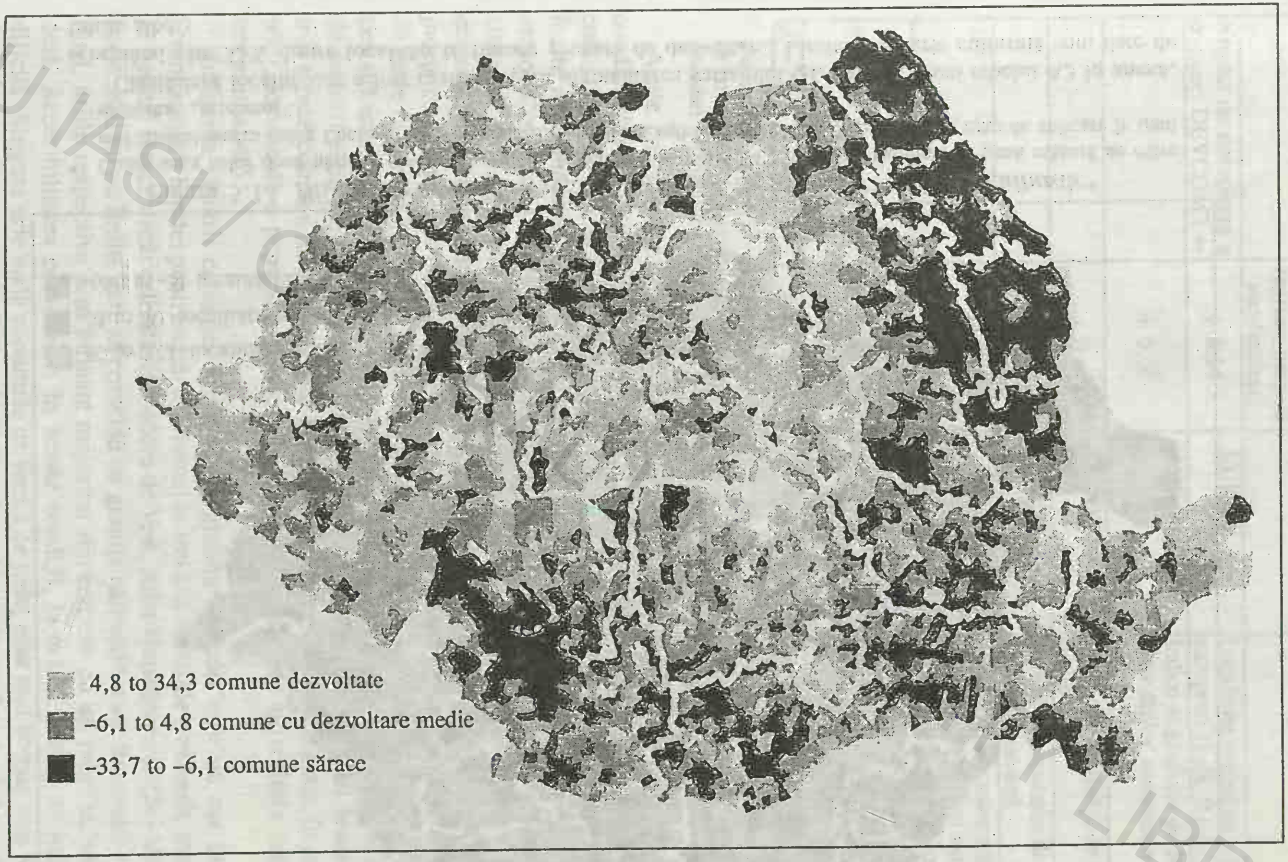

Figura 5.13. *Nivelul de dezvoltare a comunelor pe arii culturale*

(Clasificare comunelor a fost realizată prin segmentarea variabilei DEVCOM3, vezi tabelul A3 în anexă, acceptând câte 33% dintre comune în fiecare grupare de dezvoltare. Sunt marcate cu alb ariile oraşelor şi ariile a şapte comune pentru care au lipsit datele. Limitele de arie culturală sunt date de liniile albe.)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

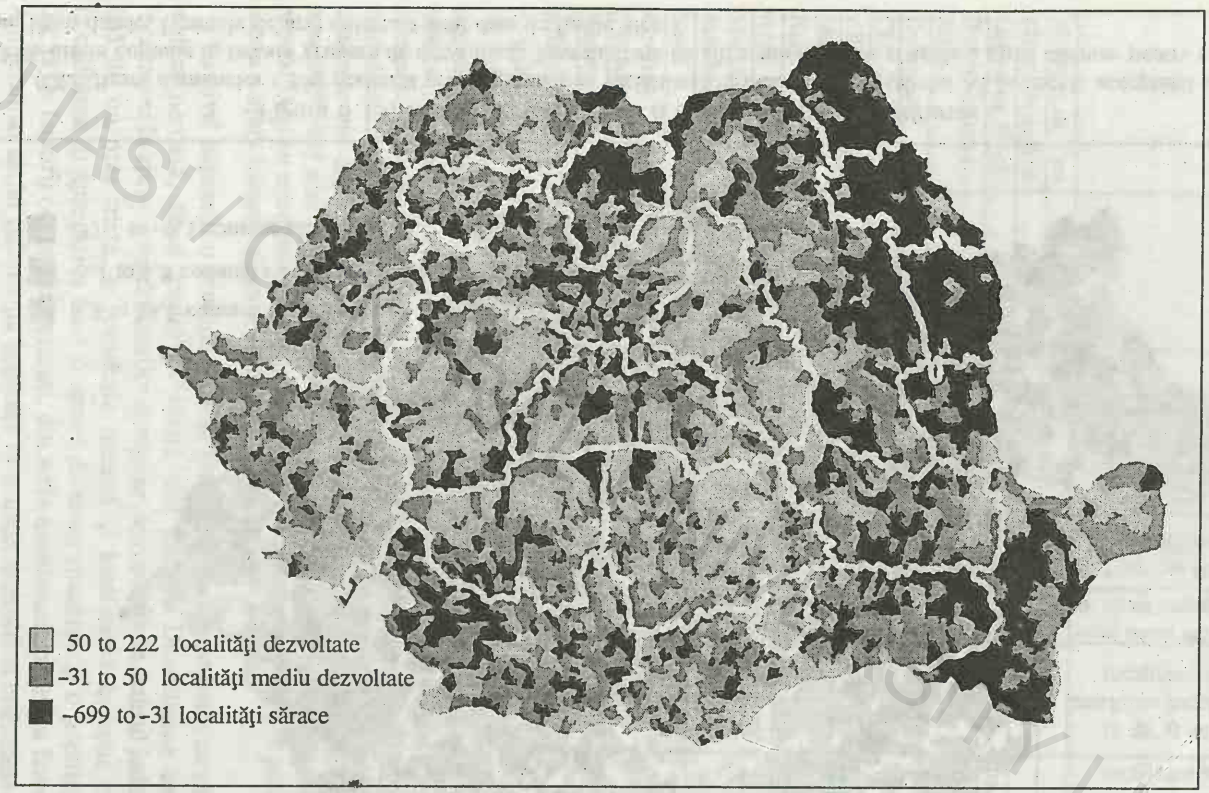

Figura 5.14. *Nivelul de dezvoltare socială a comunelor şi oraşelor pe arii culturale**

* Construcţia celor două hărţi la nivel de localitate (Figurile 5.13. şi 5.14.) ne-a fost facilitată în bună măsură de către mai tânărul nostru coleg Lucian Pop, prin transformarea unui *soft* de grafică foarte costisitor ca timp de aplicare în unul mult mai „prietenos".

(Clasificare localităţilor a fost realizată prin segmentarea variabilei QLIFE/UR, vezi tabelul A3 în anexă, acceptând câte 33% dintre localităţi în fiecare grupare de dezvoltare. Limitele de arie culturală sunt date de liniile albe.)

BCU IASI / C... HISTORY LIBRARY

Tabelul 5.8. *Ecuaţia ecologică a dezvoltării comunelor*

Variabilă dependentă	Coeficient de regresie parţială standardizată	Sigla predictorului	Semnificaţia predictorului
Nivelul de dezvoltare a comunei DEVCOM3 =	+ 0,14	EURO	Localitate vecină cu un drum european (1 da, 0 nu)
	+ 0,06	ANIMALCOM	Indice al gradului de dezvoltare a activităţilor zootehnice din comună
	+ 0,08	LNPOP	Populaţia localităţii de rezidenţă în 1996
	-0,28	VÂRSTCOM	Ponderea populaţiei de peste 59 de ani în comună
	-0,08	KM	Distanţa de la satul centru de comună până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori
	-0,17	ARABIL	Ponderea terenului arabil din total teren agricol al comunei
	-0,04	MARGINE*	Localizarea comunei sau oraşului la limită de judeţ
R^2	0,20		

* Ideea de a construi un predictor al sărăciei comunitare ca măsură a localizării marginale mi-a fost dată de constatarea prin care se stabileşte o legătură între poziţia marginală a comunei în judeţ şi sărăcia comunei (Stănculescu, 1999, cap. 3.2).

Ariile culturale se abat considerabil de la modelul naţional dominant sub aspectul condiţionării ecologice a dezvoltării. La o extremă este cazul ariilor pentru care sărăcia comunitară nu este deloc dependentă de factorii ecologici sau este dependentă dar într-o foarte mică măsură. Acesta este cazul grupării Arad-Bihor şi, în mai mică măsură, al ariilor Covasna-Harghita şi Dobrogea. Pentru Dobrogea este relativ uşor de explicat abaterea de la modelul naţional, dată fiind situaţia de excepţie a situării lor în spaţiul ecologic definit de Marea Neagră şi de Delta Dunării. Similar, Covasna şi Harghita sunt judeţe cu un profil de dezvoltare puternic influenţat de ponderea foarte mare a populaţiei de etnie maghiară (75% în Covasna şi 85% în Harghita, la recensământul din 1992). La cealaltă extremă sunt judeţele al căror profil de dezvoltare are o dependenţă foarte mare de factorii ecologici. Tipică în acest sens este aria culturală din sudul Munteniei. Cele mai sărace comune de aici sunt cele care se află departe de oraşele mari, în centrul judeţelor, locuite de o populaţie vârstnică şi practicând mai mult agricultura vegetală decât cea animalieră.

Influenţa situării comunei în raport cu graniţa de judeţ este un caz interesant de semnificaţie a limitei pentru sărăcie. Numai în trei arii culturale comunele marginale tind să fie mai sărace decât celelalte (Moldova de Vest, Alba-Hunedoara şi Cluj-Mureş). Toate aceste arii nu au limite care să coincidă cu graniţa naţională, sunt interioare. În al doilea rând, ariile respective sunt formate majoritar din comune cu un relief de munte sau de deal. Accesibilitatea comunelor, în aceste condiţii, la oraşul centru de judeţ este mai dificilă. Singura arie unde comunele de limită de judeţ sunt mai bogate este Muntenia de Sud. În cazul respectiv, situarea la limită de judeţ tinde să fie, de cele mai multe ori, echivalentă cu apropierea de Bucureşti sau de Dunăre, doi factori favorizanţi pentru dezvoltarea în anumite condiţii.

Dezvoltarea creşterii animalelor este un factor favorizat pentru dezvoltarea de ansamblu a comunelor. Constatarea este valabilă în mod special pentru zonele de câmpie din Botoşani-Vaslui, Iaşi-Galaţi şi Muntenia de Sud. Există o singură regiune unde dezvoltarea globală a comunei şi dezvoltarea zootehnică sunt corelate negativ. Este cazul judeţelor Sălaj-Bistriţa-Năsăud. Numai aici cele mai sărace comune din regiune deţin, în acelaşi timp, un număr mare de animale.

Numărul mare de imigranţi este asociat cu dezvoltarea puternică a comunei. Regularitatea este vizibilă în special în regiunile deluroase. Pentru ariile de câmpie precum Muntenia de Sud, sau Oltenia de Sud, sau Moldova de Est, mărimea demografică a comunei nu contează ca factor de favorizare a dezvoltării locale.

Migraţia ca experienţă comunitar-regională

Diferenţierile de nivel de viaţă între comunităţi şi regiuni sunt departe de a fi aspecte de fundal, straturi de realitate socială care contează numai în ultimă instanţă şi pe termen lung. Disparităţile de nivel de viaţă sunt trăite direct, ele generează nemijlocit experienţe de satisfacţie-insatisfacţie, planuri de viaţă, decizii de migraţie. O examinare a caracteristicilor migraţiei interne în România, după 1989, este de natură să permită „citirea" impactului pe care diferenţierile comunitare şi regionale, împreună cu schimbările tranziţiei, le au asupra comportamentelor sociale. Subcapitolul de faţă porneşte de la intenţia de înţelegere a tranziţie postcomuniste în România din perspectiva migraţiei interne.

Etape

Pentru aproape 30 de ani, respectiv pentru perioada 1968-1996, dispunem de date relativ detaliate asupra migraţiei interne. Pe această durată schimbarea cel mai uşor de citit este cea de volum – care a fost numărul persoanelor care şi-au schimbat domiciliul sau, mai exact spus, al evenimentelor de migraţie. În funcţie de numărul punctelor de „ruptură" în seria anuală a cifrelor de migraţie totală, se pot distinge patru perioade: 1968-1972, 1973-1982, 1983-1989, după 1989. Intensitatea maximă a fenomenului s-a produs în perioada 1973-1982, cu o medie anuală a evenimentelor de migraţie de 337 mii şi o rată a migraţiei totale cuprinsă între 13‰ şi 18‰. Industrializarea forţată, însoţită de puternice efecte psihosociale, de contagiune socială (Sandu, 1984) au constituit principalii factori de susţinere a deplasărilor de populaţie din perioada respectivă. În toată istoria migraţiei interne româneşti (exceptând perioadele de migraţie forţată) există numai doi ani în care volumul total al schimbărilor de domiciliu între localităţi a fost mai mare de 370 mii persoane pe an, respectiv, anii 1973 şi 1974.

După 1982, întreaga perioadă a anilor '80 este marcată de o puternică reducere a migraţiei interne (Tabelul M1 în anexa 6). Criza generalizată a sistemului comunist se regăseşte din plin în această reducere.

Media anuală a schimbărilor de domiciliu a fost, în anii 1983-1989, de 217 mii de cazuri. Fenomenul înregistra cea mai redusă intensitate din istoria sa de după 1950[79]. Ultimul an de regim comunist a fost şi anul de minimă migraţie internă de după 1950. În primul an de după căderea regimului comunist, în 1990, migraţia internă este de aproape 4 ori mai mare decât în anii anteriori. Era o firească recuperare a anilor de

îngheţ totalitar. Lucrurile s-au petrecut în mod similar cu recuperarea natalităţii în anii de după războaie. Zecile de mii de flotanţi care locuiau în oraşe au profitat de liberalizarea administrativă produsă şi s-au stabilit definitiv în oraşe. Imediat după momentul recuperării, începând cu 1991, fenomenul se instalează la un volum mediu anual de aproximativ 275 mii evenimente de migraţie, mai mult cu aproximativ 50 de mii decât în anii '80. În anii '90, fenomenul pare mai degrabă oscilant ca intensitate, în intervalul de amplitudine relativ redusă, între 11‰ şi 13‰.

Medii rezidenţiale

Schimbările în volumul migraţiei interne s-au produs în mod diferit de la o etapă la alta. Căderea drastică înregistrată de fenomen în 1983-1989 faţă de perioada anterioară a anilor '70 nu a fost însoţită de o modificare a structurilor sale majore. În continuare, dominant a rămas fluxul sat-oraş, cu o pondere de aproximativ 55% din volumul migraţiei totale. De asemenea, fluxurile sat-sat şi oraş-oraş şi-au păstrat ponderi foarte apropiate în ambele etape (Figura 5.15.). După 1990, se înregistrează o spectaculoasă restructurare a fenomenului. Migraţia rural-urban suportă o reducere drastică, la aproximativ o treime din totalul evenimentelor de schimbare a domiciliului.

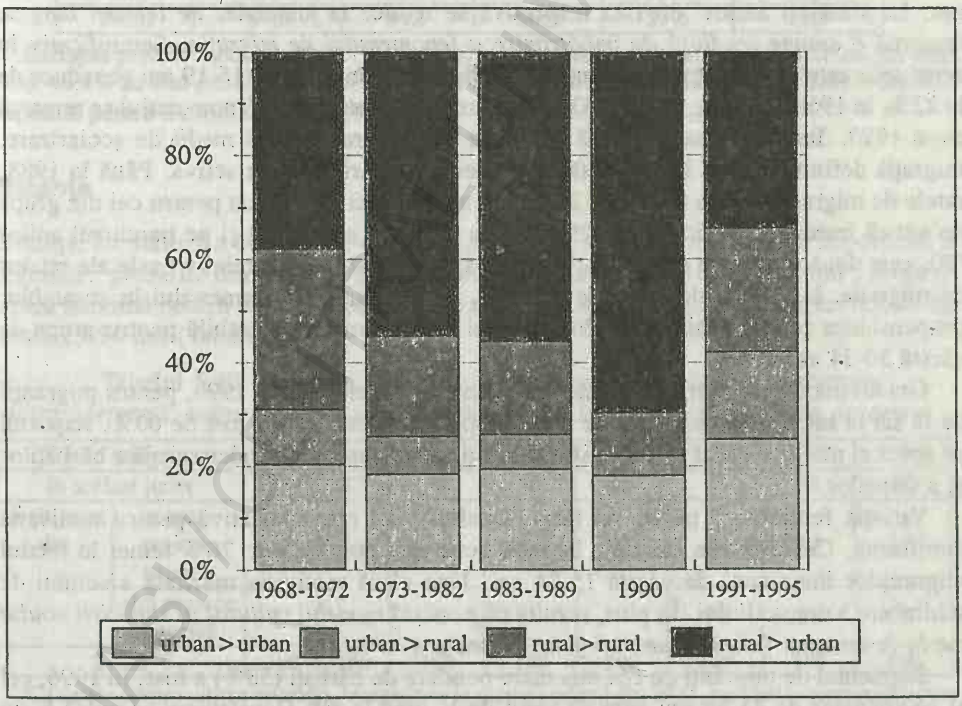

Figura 5.15. *Structura migraţiei totale pe medii rezidenţiale, 1968-1996 (pe etape)*

Creşterea relativă cea mai puternică revine migraţiei de la oraş la sat. Ponderea acesteia se măreşte de aproximativ trei ori comparativ cu perioada anterioară a anilor '80. Creşterea şomajului urban şi restituirea terenurilor agricole prin legea 18/1991 au

fost principalii factori care au favorizat schimbarea de trend de lungă durată. *De fapt, pare să fie vorba de o regularitate mai generală de reactivare a fluxurilor cu destinaţie rurală în perioadele de criză în societăţile moderne.* În anii '80, în condiţii de colaps economic comunist, migraţia rural-rural cunoaşte o creştere considerabilă, atât ca pondere în migraţia totală, cât şi absolut, sub aspectul volumului fenomenului. În schimb, pentru anii '90, cea mai puternică relansare o suportă curentul de migraţie de la oraş la sat.

Ca urmare a reactivării fluxurilor cu destinaţie rurală, în 1996 se ajunge la o situaţie unică în istoria migraţiei româneşti din ultimii 30 de ani: cele patru fluxuri structurate în raport cu mediile rezidenţiale urban şi rural ajung să aibă o pondere relativ egală (Tabelul M1). Câmpul evenimentelor de migraţie, definit în funcţie de mediile rezidenţiale de origine şi de destinaţie, cunoaşte o maximă dispersare.

Vârste şi sexe

Segmentele de populaţie cele mai mobile sub aspect rezidenţial sunt tinerii între 20 şi 30 de ani. Ratele de migraţie pe vârste au valori maxime pentru acest interval (Tabelul M1, în anexa 6). Perioada de maximă intensitate a deplasărilor de populaţie, cea cuprinsă între 1973 şi 1982, a debutat cu rate ale migraţiei de 54‰ pentru grupa de vârstă 20-24 ani. La sfârşitul anilor '80 rata respectivă se reduce la jumătate. *Pe termen lung se remarcă o anume tendinţă de îmbătrânire a fenomenului de migraţie.* Semnificativ în acest sens este faptul că propensiunea spre migraţie a tinerilor de 15-19 ani se reduce de la 22‰ în 1968 la 6,4‰ în 1989. O uşoară creştere a intensităţii fenomenului se remarcă după 1990. Tendinţa poate fi pusă în relaţie cu sporirea duratei medii de şcolarizare, migraţia definitivă fiind înregistrată la momentul intrării în viaţa activă. Până în 1988, ratele de migraţie pentru tinerii de 20-24 ani au fost mai mari decât pentru cei din grupa de vârstă imediat superioară (25-29 ani). La sfârşitul anilor '80 şi pe parcursul anilor '90, cele două segmente de populaţie tânără ajung să aibă valori relativ egale ale ratelor de migraţie. Indiferent de etapa de migraţie, de intensitatea fenomenului în ansamblu, propensiunea pentru schimbarea domiciliului rămâne mult mai stabilă pentru grupa de vârstă 30-34 ani.

Gradul maxim de feminizare este înregistrat, la nivelul anului 1996, pentru migranţii de la sat la sat. Pentru acest tip de migraţie ponderea femeilor a fost de 60%. Raportul pe sexe cel mai echilibrat este specific fluxului urban-rural, cu pondere egală a bărbaţilor şi a femeilor.

Variaţia feminizării pe tip de flux (Tabelul 5.9.) este indicativă pentru motivaţia dominantă. Cel mai bun exemplu în acest sens este ponderea de 76% femei în totalul migranţilor inter-sate, de vârstă 15-24 ani. Este clară motivaţia maritală a actului de schimbare a domiciliului. În plus, rezultă că *persistă modelul cultural al stabilirii noului cuplu în comuna (satul) ginerelui şi nu în cea a miresei.*

Segmentul de migranţi cu cea mai mare pondere de bărbaţi (58%) a fost, în 1996, cel al persoanelor de 45-54 ani care au venit de la oraş la sat. Constatarea ar putea fi un temei pentru ipoteza că *migraţia de revenire la sat a afectat, în principal, bărbaţii aflaţi la mijlocul vieţii active.*

Legătura dintre ciclul de viaţă familială şi migraţie este cel mai uşor de citit în cazul schimbărilor de domiciliu de la sat la oraş. Pe ansamblu, fluxul are un grad de feminizare

de 54%. Subgrupele sale pe vârste sunt puternic diferenţiate însă. În grupa cu propensiune maximă spre căsătorie, cea de 15-24 ani, ponderea femeilor este de 66%. Grupele de vârstă următoare, până la 54 de ani, sunt dominate de bărbaţi. După 55 de ani, la vârsta de pensionare, şi în asociere cu sporirea numărului de văduve ca urmare a supramortalităţii masculine a vârstnicilor, rata de feminizare a migranţilor de la sat la oraş urcă din nou la peste 60%. *Este probabil că un număr mare de femei de la sat, rămase văduve, se mută la oraş, la copii.*

Tabelul 5.9. *Gradul de feminizare a fluxurilor migratorii pe grupe de vârstă şi tip de flux, 1996*

Grupa de vârstă	Total migraţie	Tipul de flux			
		urban-urban	urban-rural	rural-urban	rural-rural
0-14 ani	48,8	48,4	48,6	48,5	49,1
15-24 ani	67,2	62,4	63,2	66,0	75,8
25-35 ani	53,7	54,9	56,0	46,6	62,6
35-44 ani	47,8	49,6	44,8	42,4	54,6
45-54 ani	47,1	49,0	41,7	48,1	54.8
55 ani +	55,4	58,7	44,5	63,5	61,1
Total	**54,8**	**54,9**	**50,5**	**53,6**	**59,9**

Exemplu privind modul de citire: din totalul evenimentelor de migraţie urban-urban din anul 1996, 48,4% au fost realizate de femei şi 51,6% de către bărbaţi. Sursa datelor primare: Comisia Naţională pentru Statistică (CNS), 1997.

Distanţe

Distanţa, ca măsură a costului de deplasare, continuă să fie o constrângere importantă a migraţiei: plecările din urban se fac pe distanţe mai mari decât cele din rural; propensiunea maximă pentru deplasări pe distanţe mari este localizată la nivelul intervalului de vârstă 25-34 ani (Tabelul M2).

Tabelul 5.10. *Structura fluxurilor de emigrare în funcţie de destinaţia intrajudeţeană, intraregională sau interregională, 1972 şi 1990-1996 (în procente)*

Tip de emigrare		1972	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
în acelaşi judeţ		51	47	50	56	56	58	58	59
în alt judeţ din	aceeaşi regiune istorică	19	53	14	44	44	12	14	13
	altă regiune istorică	31		36			30	28	28
Total		**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Cu datele despre ultima migraţie, înregistrate la recensământul din 1992, ponderile corespunzătoare sunt 53% migraţie intrajudeţeană, 15% migraţie intraregională şi 32% migraţie interregională. Ponderea migraţiei intrajudeţene în total migraţie pe durata vieţii la recensămintele din 1966, 1977 şi 1992 a fost de 45,8%, 45,7% şi, respectiv, 48,9%.

Sursa datelor primare: Direcţia Centrală de Statistică, 1974; CNS, 1994; 1996; 1997. Calculele pentru migraţia interregională şi intraregională sunt ale autorului.

După 1990, tendinţa de reducere a distanţelor de migraţie se accentuează considerabil. În 1990, 47% din totalul schimbărilor de domiciliu s-au realizat în cadrul aceluiaşi judeţ. Ulterior, an de an, ponderea respectivă creşte, ajungând în 1996 la 59% din totalul migranţilor. Creşterea respectivă se realizează în special pe seama reducerii migraţiei între regiunile istorice (Tabelul 5.10.).

Regiuni istorice

Cu peste 20 de ani în urmă, la recensământul din 1977, în termeni de migraţie pe durata vieţii, Muntenia, Moldova şi Oltenia erau provinciile istorice care înregistrau o balanţă negativă, un număr mai mare de plecări decât numărul de sosiri (Trebici şi Hristache, 1986). Aceleaşi provincii se caracterizează, la mijlocul anilor '90, tot printr-un sold migratoriu negativ. Emigrarea netă, semnificând o maximă putere de respingere rezidenţială, se înregistra pentru Moldova. La celălalt pol, cu o maximă capacitate de atracţie, era Banatul (Tabelul 5.11.). Bucureşti şi Dobrogea rămân centre de atracţie importante. Pentru aceste regiuni însă, emigrarea şi imigrarea au valori apropiate. Ele sunt regiuni de circuit migratoriu intens, de plecări şi sosiri. Ratele de emigrare cele mai puternice sunt, surprinzător la prima vedere, identificate pentru Bucureşti şi Dobrogea, mai mari decât pentru regiunile tradiţional sărace (Moldova, Oltenia, Muntenia). Ipoteza interpretativă care poate face inteligibile aceste cifre este cea a unei migraţii de revenire de intensitate considerabilă, originată în aceste regiuni şi orientată în afara lor. Oricum, cel puţin pentru Bucureşti, după cum va rezulta şi din paragrafele următoare, există solide argumente de susţinere a afirmaţiei (vezi Tabelul 5.11.).

Fluxuri interjudeţene

Configuraţia fluxurilor de migraţie dintre judeţe în perioada 1995-1996 reproduce, în foarte mare măsură, structura migraţiei interjudeţene din anii '70 şi '80[80]. Bucureştiul continuă să fie, de departe, cel mai important centru de imigrare al ţării. Harta curentelor migratorii pentru 1995-1996 (Figura 5.16.) indică în mod clar faptul că oraşul-capitală este şi principalul centru de atracţie din Muntenia. Pentru toate judeţele acestei regiuni istorice, Bucureştiul se impune drept centrul de convergenţă social-economică. Atracţia Bucureştiului este atât de mare, încât în jurul său gravitează nu numai toate judeţele Munteniei, ci şi două judeţe din sudul Moldovei – Galaţi şi Vrancea – şi un judeţ din Dobrogea (Constanţa).

Oltenia apare ca o regiune cu circuite migratorii relativ închise: fluxurile principale de migranţi parcurg circuitul Olt→Dolj→Gorj→Mehedinţi→Dolj. Numai Vâlcea pare a gravita mai mult spre Sibiu decât spre Oltenia. A fost, de altfel, dintotdeauna, un judeţ de confluenţă culturală, la intersecţia drumurilor de comunicare dintre Ardeal, Oltenia şi Muntenia. Este de remarcat contrastul dintre *pattern*-ul de migraţie al Olteniei şi cel al Munteniei. Prima provincie este caracterizată prin migraţie în circuit relativ închis, între judeţele care o compun. În schimb, Muntenia apare clar ca reţea de migraţie unipolară, cu Bucureşti ca lider de reţea.

Tabelul 5.11. *Intensitatea migraţiei între regiuni istorice, 1995-1996 (‰)*

Regiunea	Rata de emigrare din regiune	Rata de imigrare în regiune	Rata migraţiei nete pe regiune
Moldova	8,3	5,8	-2,5
Muntenia	6,8	6,4	-0,4
Oltenia	6,0	5,7	-0,3
Transilvania	5,9	6,0	0,1
Crişana-Maramureş	5,4	6,0	0,6
Bucureşti	9,5	11,5	1,9
Dobrogea	10,0	12,4	2,4
Banat	8,5	14,0	5,6
Total	**7,2**	**7,2**	**0,0**

Sursa datelor primare: CNS, 1996; 1997.

Timişul continuă să fie un important centru de imigrare. Capacitatea sa de atracţie se exercită nu numai asupra judeţelor învecinate – Caraş-Severin şi Hunedoara. Tot aici vin migranţi de la mare distanţă, din Suceava şi din Maramureş.

Pe ansamblu, Moldova rămâne o regiune de emigrare, cu fluxuri care pleacă de la Iaşi la Constanţa, de la Suceava la Timiş şi din Galaţi şi Bacău la Bucureşti. Iaşi se impune ca principal centru de atracţie numai pentru Vaslui şi Neamţ.

La mijlocul anilor '90, migraţia interjudeţeană românească se desfăşoară după un model aproape clasic: plecările cele mai multe se fac din judeţele slab dezvoltate, care au o pondere mare de populaţie agricolă, către cele dezvoltate. Cu cât distanţa între origine şi destinaţie este mai mare, cu atât fluxul are un volum mai redus[81].

Revenirea în judeţele sărace

Migraţia de revenire din urban în rural pare să fi fost maximă pentru judeţele din Câmpia Română Centrală – Teleorman, Giurgiu, Ialomiţa şi Călăraşi. Toate cele patru fluxuri care pleacă de la Bucureşti spre judeţele respective au avut, fiecare dintre ele, pentru perioada 1995-1996, un volum mare, de peste 1400 evenimente de migraţie. Este vorba despre curente de migraţie care se abat clar de la regula *destinaţia este mai dezvoltată decât originea*. Or, o astfel de abatere nu poate fi explicată decât prin existenţa unui context favorabil migraţiei de revenire din urban în rural. În general, judeţele cele mai sărace ale ţării au primit, majoritar, imigranţi din judeţe mult mai dezvoltate. Judeţul Botoşani, spre exemplu, a înregistrat în 1995 cea mai redusă valoare a *indicelui de dezvoltare* dintre toate judeţele ţării. Totalul imigranţilor din alte judeţe sosiţi la Botoşani în perioada 1995-1996 a fost de 6027. Dintre aceştia, 96,2% au sosit din judeţe mult mai dezvoltate decât Botoşani şi numai 3,8% din judeţe cu un nivel de dezvoltare apropiat. Toate cele 5 judeţe situate la extrema de maximă sărăcie – Botoşani, Vaslui, Teleorman, Giurgiu şi Călăraşi – au primit migranţi majoritar din judeţe dezvoltate. O imigrare realizată preponderent de la judeţele dezvoltate la judeţele sărace nu poate fi explicată decât prin reveniri la locul de domiciliu. Deşi nu cunoaştem ponderea migraţiei de revenire, pare a fi rezonabilă ipoteza existenţei unei relaţii de directă proporţionalitate între acest tip de flux şi cel de deplasare de la judeţele dezvoltate spre cele mai puţin dezvoltate.

O excepţie de la regula „judeţ sărac-imigrare preponderent din judeţe dezvoltate" se manifestă pentru două judeţe din Transilvania – Sălaj şi Bistriţa-Năsăud. Nivelul lor de dezvoltare este mediu-inferior, dar ponderea imigrării din judeţe mai bogate este de peste 60%, ca şi în judeţele foarte sărace. O examinare pe ansamblul judeţelor, folosind datele din anexa 3, permite formularea ipotezei că *migraţia de revenire din urban în rural a fost deosebit de intensă în judeţele sărace din apropierea a trei mari centre urbane – Bucureşti, Cluj şi Iaşi*. Fenomenul poate fi considerat ca făcând parte dintr-un proces mai general de restructurare a relaţiei centru-periferie în condiţiile tranziţiei postcomuniste din România. În ariile de convergenţă[82] ale acestor trei mari oraşe se regăsesc condiţiile de maximă favorabilitate pentru migraţia de revenire : centrele tradiţionale de atracţie urbană intră în criză de ofertă de locuri de muncă şi efectul lor de respingere se exercită în primul rând asupra migranţilor sosiţi în anii anteriori din judeţele apropiate, sărace, cu profil preponderent agricol. Migraţia de revenire din urban în rural, aşa cum poate fi caracterizată, indirect, prin intermediul fluxurilor de la judeţele dezvoltate spre judeţele sărace, are particularităţi regionale. Distanţa parcursă pentru revenire este minimă în cazul judeţelor sărace din sudul ţării, apropiate de Bucureşti, şi maximă pentru judeţele sărace din Moldova[83].

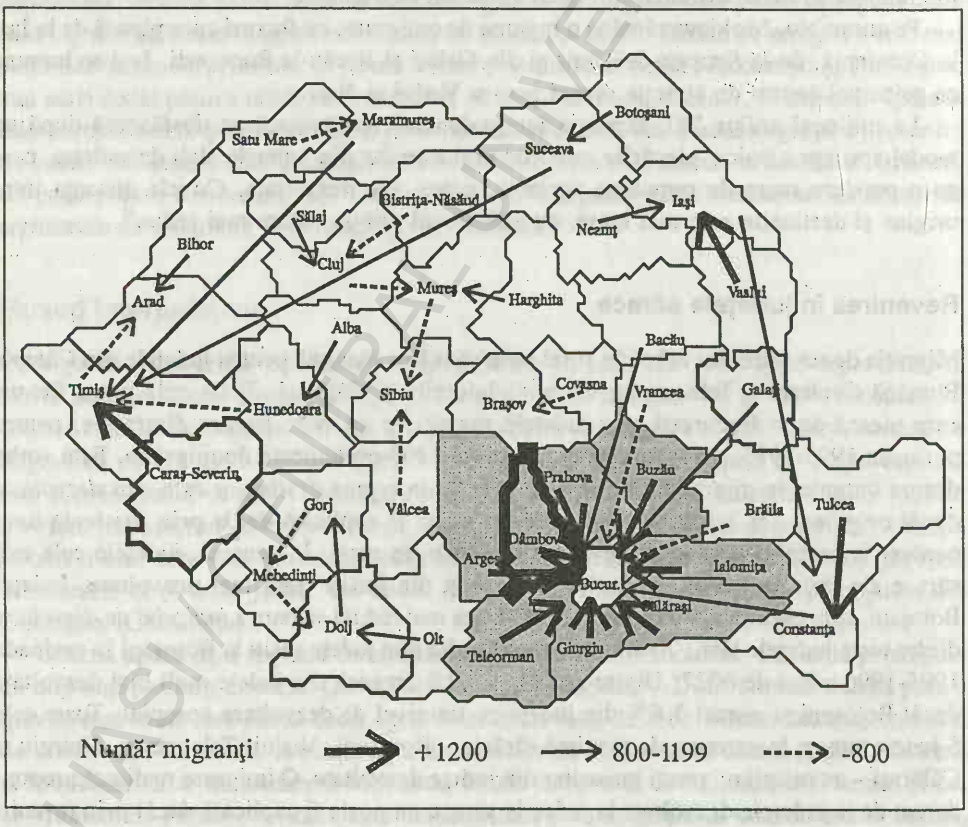

Figura 5.16. *Principalele fluxuri de migraţie interjudeţeană în perioada 1995-1996*
(Un flux de la judeţul i la judeţul j este considerat „principal" dacă reprezintă numărul maxim de plecări din judeţul i şi dacă volumul contrafluxului ji este mai mic decât cel al fluxului de la i la j).

Cine revine de la oraş la sat

Conform datelor unui sondaj pe probleme agricole din 1996 (Sandu, 1997) efectuat în 120 de comune din România în decembrie 1996, aproximativ 6% dintre locuitorii adulţi ai satelor trăiseră o perioadă de timp, înainte de 1989, la oraş. Ponderea celor care renunţaseră la naveta practicată înainte de 1989 era mult mai mare, reprezentând aproximativ 14% dintre adulţii satelor. Constatarea evidenţiază faptul că *şocul restructurării economice postcomuniste s-a repercutat, în principal, asupra migraţiei pendulatorii*. Reducerea numărului de locuri de muncă din sectorul de stat din urban a afectat, în principal, navetiştii, forţa de muncă rurală care lucra în urban. Costurile de revenire la sat au fost mult mai mici pentru cei care făceau naveta decât pentru ruralii care locuiau deja în oraşe. În consecinţă, în mod firesc, intensitatea revenirii a fost mult mai mare pentru navetişti decât pentru foştii migranţi sat-oraş. Cei care au renunţat la naveta în urban după 1989 aveau, în 1996, în medie, 47 de ani. În schimb, cei care şi-au schimbat domiciliul urban, revenind la sat, erau mult mai tineri, cu o vârstă medie de aproximativ 42 de ani. În cadrul acestor fluxuri de revenire la sat, bărbaţii au fost majoritari (63% dintre migranţii de revenire şi 73% dintre navetiştii care au renunţat la un loc de muncă în oraş).

Comparaţia[84] între populaţia adultă non-migrantă a satelor şi foştii navetişti sau migranţi la oraş care au revenit la sat duce la constatarea că *migraţia şi navetismul de revenire au fost mai intense în rândul bărbaţilor tineri, cu un nivel de educaţie relativ ridicat* (raportat la contextul rural). Fenomenul s-a produs majoritar în satele din apropierea oraşelor situate în judeţele slab dezvoltate. De ce aici? Pentru că declinul economic al industriei urbane a fost resimţit cu prioritate în judeţele slab dezvoltate. Forţele de respingere urbană, favorabile migraţiei de revenire sat-oraş, au acţionat deci mai puternic în aceste judeţe. Un al doilea aspect este legat de statutul economic al zonelor rurale din care s-a făcut, prin tradiţie, emigrarea urbană. Satele din Vaslui şi Botoşani, spre exemplu, sunt sate sărace care, de decenii, au constituit un rezervor privilegiat pentru migraţia rural-urban. În consecinţă, probabilitatea de revenire în astfel de sate a fost mai mare tocmai datorită faptului că anterior plecaseră mai multe persoane de pe teritoriul lor. Suprafaţa de pământ deţinută în gospodăriile de revenire nu a fost un factor semnificativ în stimularea reîntoarcerii la sat.

Discuţie

Întregul capitol este un gen de „dialog al regiunilor" din România: regiuni istorice, regiuni şi subregiuni de dezvoltare, agroregiuni, arii culturale. În context au apărut şi regiuni de identitate etnică, suprapuse în bună măsură peste unele dintre ariile culturale. Toate acestea constituie termeni esenţiali în dezbaterea actuală, în procesul de re-constituire a identităţilor local-regionale, în tentativa de alegere a celor mai bune decupaje teritoriale pentru dezvoltare. Prezentarea a evidenţiat faptul că, din perspective diferite, se ajunge la regionalizări diferite. Care sunt „cele mai bune regiuni"? Răspunsul este simplu: nu există criterii pentru identificarea unor astfel de regiuni. Ceea ce se cheamă regiune nu este altceva decât o agregare de unităţi teritoriale elementare (fie localităţi, fie unităţi administrative superioare lor, precum judeţele) cu funcţie de

cunoaştere sau de acţiune socială-umană. Modul de regionalizare, de definire a regiunilor este direct dependent de funcţia sau obiectivul urmărit explicit sau implicit.

Regiunile de dezvoltare, în accepţiunea semi-oficială statuată prin documentul guvernamental denumit *Carta Verde a Politicii de Dezvoltare regională în România*, spre exemplu, sunt agregate de judeţe şi localităţi subsumate lor, cu funcţia de facilitate a politicilor de dezvoltare regională. Ele au fost astfel definite de experţi şi acceptate ca atare de politicieni şi funcţionari publici, încât să permită elaborarea şi implementarea unor politici de reducere a decalajelor de dezvoltare şi de maximizare a competitivităţii regiunilor. Din viteza remarcabilă cu care s-a difuzat o astfel de idee organizatorică nu trebuie trasă concluzia că regiunile de dezvoltare ale ţării sunt numai cele opt (vezi Tabelul J2), specificate ca atare în strategia de politică regională a ţării. Poate fi regiune de dezvoltare orice altă grupare mai mult sau mai puţin convenţională de localităţi sau judeţe, în măsura în care serveşte ideea de înfăptuire a unor obiective de dezvoltare. Judeţele constituie în prezent unităţile teritoriale de maximă relevanţă pentru politicile de dezvoltare regională, dar şi pentru cunoaşterea variaţiilor regionale ale vieţii sociale (vezi, spre exemplu, în acest volum, puterea explicativă remarcabilă a variabilei DEVJUD95 în multe dintre modelele de analiză multivariată). Prin definiţie, regiunile de dezvoltare sunt configuraţii teritoriale cu funcţie pragmatică, de organizare a unor acţiuni. Transformarea lor în mecanisme efective de dezvoltare regională, integrate într-un sistem cu agenţii, consilii şi proiecte de dezvoltare este un proces de durată.

Punctul de vedere opus acestui „pragmatism" definiţional susţine că regiunile de dezvoltare trebuie să fie, obligatoriu, grupări „naturale" constituite istoric sau cu unităţi componente de grad mare de similitudine. Diferitele constructe mentale de tip etnicist sau regional-istoric merg pe o astfel de linie de gândire. Nu există criterii adevărate sau false pentru definirea regiunilor de dezvoltare. Există numai definiţii care pot fi utile, inutile sau periculoase prin consecinţele lor pe termen lung. Evaluările trebuie să fie făcute cu calm, pe temeiuri ştiinţifice, de la caz la caz. Din păcate, nu aceasta este situaţia în foarte multe dintre dezbaterile publice. Dialogul se desfăşoară cu opinii, fără argumente, cu teama de intra în fondul ştiinţific al problemelor. Regiunile şi regionalizările mai au încă în spaţiul public ceva din puterea lucrului sacru faţă de care trebuie să păstrezi distanţa. Discursul politic pe teme regionale comunică destul de puţin cu cel ştiinţific de analiză regională.

De cele mai multe ori, este vorba însă de o confuzie de planuri. Un decupaj teritorial util pentru construcţia identitară etnică sau religioasă sau pur şi simplu istorică nu este obligatoriu util şi pentru acţiunile de dezvoltare. Este interesant de remarcat, în context, că a fost adoptat foarte uşor conceptul de fluiditate a graniţelor, în sens de permisivitate sporită a graniţelor naţionale. Este mult mai ezitantă însă afirmarea concepţiei despre permisivitatea graniţelor regionale, despre relativitatea lor funcţională. Desigur, este nevoie de timp, de o cercetare ştiinţifică serioasă, de o dezbatere publică pentru a depăşi un context general încă marcat puternic de intoleranţa majoritarilor şi a minoritarilor, deopotrivă.

Ariile culturale pe care le identificăm sunt regiuni de maximă omogenitate economică, socială şi culturală în cadrul regiunilor istorice. Definirea lor în funcţie de un număr redus de variabile (dezvoltare rurală, dezvoltare urbană, diversitate religioasă[85], cadru natural şi apartenenţă de regiune istorică), de mare stabilitate, le asigură şanse mari de viabilitate analitică. Ele au funcţionat excelent în proiectarea multor eşantioane pentru sondajele de opinie la nivel naţional (vezi Tabelul M1, în anexa 6), în analizele

demografice[86] şi sociologice. Între arii culturale, agroregiuni şi subregiuni de dezvoltare există considerabile suprapuneri.

În varianta iniţială de prezentare, ariile culturale au fost descrise ca regiuni de modernitate. Criteriile de clasificare a judeţelor se subsumează unui set de trei factori: modernitate demo-culturală, modernitate socială şi complexul culturii de câmpie (Sandu, 1996a). Datele de sondaj analizate în prezentul volum vin să confirme în mod nemijlocit faptul că între criteriile obiective de delimitare a regiunilor culturale şi cele subiective există puternice asocieri. În mod particular, ideologiile comunitare sau liberale ale populaţiei par să aibă identitate de arie culturală (vezi Tabelul J3). Nivelul maxim de orientare liberal-individualisă se înregistrează în judeţele Braşov şi Sibiu, judeţe cu un nivel ridicat de modernitate demografică şi socială. Cea mai puternică respingere a ideologiilor liberal-individualiste este înregistrată în Muntenia de Sud şi în Oltenia de Nord. Muntenia de Sud se distinge prin valori foarte ridicate de orientare conservator-comunitară. Altfel spus, populaţia din sudul Munteniei, din judeţele Teleorman, Giurgiu, Ialomiţa şi Călăraşi este preponderent orientată spre susţinerea statului maximal, intervenţionist, inclusiv în domeniul politic şi al societăţii civile, spre un restituţionism moderat în materie de proprietate, însoţite de o considerabilă distanţare afectivă faţă de structurile occidentale de integrare. Acelaşi gen de conservatorism însoţit de religiozitate şi încredere în instituţii se manifestă cu intensitate şi în Muntenia de Nord-Est şi în Botoşani-Vaslui. Sudul Olteniei este caracterizat printr-un nivel foarte ridicat de conservatorism-individualist. În esenţă, această orientare este caracterizată prin preferinţe maximaliste faţă de stat, dar însoţite de un nivel redus de religiozitate şi încredere.

Dacă se face o comparaţie numai între ariile culturale ale Moldovei, rezultă o clară polaritate între conservatorismul comunitar din Botoşani şi Vaslui şi liberalismul individualist al Moldovei vestice (Suceava, Neamţ, Bacău, Vrancea). Aria Galaţi-Iaşi are un profil ideologic destul de redus. În cadrul Munteniei este pregnantă opoziţia dintre sudul conservator-comunitar şi nordul cu orientare liberal-individualistă şi pragmatic-individualistă. Sudul este comunitar, iar nordul individualist. Apare un gen de prelungire sau iradiere a individualismului din Transilvania sudică spre Muntenia nordică.

Cele două arii culturale ale Olteniei sunt relativ omogene din punctul de vedere al profilului ideologic. Între nordul şi sudul Olteniei nu se înregistrează diferenţieri marcante de ideologie liberală sau comunitară. În cadrul Transilvaniei considerată în sens larg, inclusiv cu Banatul şi Crişana-Maramureş, se disting, de asemenea, profiluri ideologice diferenţiate. Individualismul de tip liberal sau pragmatic este maxim în Covasna şi Harghita. Pragmatismul de tip comunitar este specific Banatului. Zona Alba-Hunedoara se distinge prin respingerea liberalismului individualist în favoarea liberalismului comunitar şi a conservatorismului individualist. La Sibiu şi Braşov, dominant este liberalismul individualist, dar de o manieră mai puţin intensă decât în Covasna şi Harghita. Aria Cluj-Mureş este una dintre cele mai echilibrate, cu procente foarte apropiate de simpatizanţi pentru fiecare dintre cele şase tipuri de orientări ideologice (Tabelul J3). Aria Maramureş-Satu Mare pare să fie dominată de ideologiile comunitare de tip liberal sau conservator.

Regiunile istorice[87] continuă să se manifeste ca matrice culturale de mare profunzime. Relevanţa lor pentru politicile de dezvoltare regională este considerabil condiţionată de extrem de marea varietate de niveluri de dezvoltare a unităţilor teritoriale componente. Nu se poate spune că nu au şi relevanţă pentru astfel de politici. Ele sunt însă, în ultima

perioadă, serios concurate de doi „parteneri" – regiunile de dezvoltare şi ariile culturale. Regiunile de dezvoltare tind să preia tot mai mult din funcţia pe care regiunile istorice au avut-o ca termen semnificativ în politicile de dezvoltare. Ariile culturale devin un corelativ necesar pentru analiza ştiinţifică a spaţiului social-regional al ţării. Agroregiunile şi-au dovedit eficienţa în analiza proceselor şi fenomenelor de dezvoltare rural-agricolă. Unul dintre factorii care explică relevanţa de durată a regiunilor istorice este conjugarea profilului lor cultural cu cel de tip natural dat de agroregiuni (compară hărţile din Figurile 5.8. şi 5.9.).

În spatele multora dintre regionalizările cu care operăm în sociologie sau în dezbaterile pe temele sociale stau, în fapt, liniile de forţă ale distribuirii capitalului uman la nivel regional. Diferenţierile de ştiinţă de carte, de nivel de educaţie, constituie fundamentul întregului edificiu de diferenţiere socială regională. Există evidenţe empirice puternice care indică faptul că stocurile de capital educaţional comandă în bună măsură capitalurile regionale de stare de sănătate şi materiale (Figura 5.4.).

Multitudinea de concepte regionale promovate în lucrare ar putea să pară, la un moment dat, excesivă. De ce este nevoie şi de „regiuni istorice", şi de „arii culturale", de „regiuni de dezvoltare", „subregiuni de dezvoltare" sau „agroregiuni"? Desigur, realitatea este diversă şi trebuie prinsă în cele mai adecvate tipare. Sunt conceptele regionale promovate în lucrare astfel de tipare adecvate? Un argument în plus pentru a spune „da" este dat de modul în care ele lucrează în cunoaşterea fenomenelor de sărăcie comunitară. Ariile culturale şi subregiunile de dezvoltare se dovedesc deosebit de eficiente din acest punct de vedere. În cadrul structurii conceptuale propuse sunt evidenţiate o serie întreagă de particularităţi ale sărăciei comunitare rurale, imposibil de remarcat „cu ochiul liber". Se constată cu un grad mare de certitudine că „drumul" şi „omul tânăr" fac dezvoltarea rurală (Tabelul 5.7.). La aceşti factori se adaugă, cu un rol important, şi activităţile agricole de creştere a animalelor. Variaţia ecuaţiilor ecologice ale dezvoltării rurale de la o arie culturală la alta este deosebit de încărcată de sensuri sociale (Tabelul 5.7.).

BCU IASI / CENTRU

ANEXE

Anexa 1. Schema de eşantionare SOCIOBIT

În cuprinsul acestei lucrări sunt folosite date de sondaj produse de către Barometrul de Opinie al Fundaţiei pentru o Societate Deschisă (BOP-FSD), Catedra de Sociologie a Universităţii Bucureşti (în speţă sondajul „Comportamente de alegere ale populaţiei" COMALP, 1995) şi Laboratorul de Sociologie şi Informatică SOCIOBIT. Exceptând datele de sondaj BOP-FSD pentru 1994, toate celelalte au fost culese în baza aceleiaşi scheme de eşantionare dezvoltate în cadul SOCIOBIT. Dată fiind circulaţia relativ largă a acestei scheme[88], am considerat utilă explicitarea ei prin raportare la forma cea mai recentă, de maximă complexitate.

În esenţă, este vorba despre o schemă de eşantionare probabilistă, multistadială, cu stratificare bidimensională în primul stadiu. Criteriile de stratificare sunt aria culturală ca grupare de judeţe cu profiluri socio-culturale asemănătoare şi tipul de localitate. Am realizat o primă aplicare a schemei într-un sondaj al CURS din mai 1990[89]. În timp, schema a evoluat în principal în legătură cu modul de stratificare. În sondajul din 1990 se opera cu o schemă care avea 16 arii culturale × 4 tipuri de localităţi = 64 straturi (Sandu, 1992 : 212). Forma de lucru prezentată în această anexă propune o stratificare pe 18 arii culturale şi 7 categorii de localităţi. Modificarea importantă nu este cea numerică, sub aspectul straturilor cu care se lucrează, ci cea legată de omogenitatea acestor straturi, de relevanţa lor pentru variaţiile de mentalitate la nivelul ţării. Varianta de schemă prezentată aici este cea utilizată pentru sondajele BOP-FSD din anul 1998. În prima parte a anexei este explicitată legătura dintre tematica sondajului şi modul de proiectare a eşantionului. În continuare, este prezentată schema de eşantionare propriu-zisă.

Tematica sondajelor: construcţia socială a reformei

Principala temă a pachetului de sondaje *Barometru de opinie 1998*, finanţate de Fundaţia pentru o Societate Deschisă (BOP-FSD), o constituie reformismul ca atitudine favorabilă proceselor societale de reformă, de democratizare şi dezvoltare a economiei de piaţă în România postcomunistă.

Reformismul este modernitatea individuală şi comunitară în condiţii de reformă, de desfăşurare a unor procese menite să ducă la implementarea unui proiect de transformare societală, propus de elite şi construit social prin mecanisme de persuasiune, contagiune, controversă şi inovaţie. Toate aceste mecanisme sunt prezente în construcţia socială a reformei. Procesul este mult mai complex decât o simplă adoptare de către mase a unui proiect propus de elite. Este adevărat că o componentă majoră a reformei – construcţia instituţională – este, în principal, de competenţa elitelor. Rezultatul acţiunii lor nu sunt

însă instituţiile, ci formele instituţionale. Acestea, pentru a funcţiona, au nevoie de suportul unei culturi instituţionale, de integrare efectivă în complexul vieţii sociale cu normele, valorile, interesele şi imponderabilele ei de spontaneitate.

Actorii reformei sunt nu numai elitele şi masele, ci şi instituţiile şi comunităţile. Iar la nivelul elitelor este util să se realizeze un gen de recentrare normală, de trecere de la obsesia pentru elitele politice la conştientizarea rolului pe care îl pot avea şi elitele economice – antreprenori, manageri, şefi de reţele mafiote etc.

Barometrul resurselor socioumane 1998 este interesat de reformismul maselor, elitelor şi comunităţilor locale. Pentru fiecare dintre aceste categorii sunt construite[90] instrumente specifice de culegere a datelor – chestionar STANDARD pentru mase, chestionar pentru ELITE şi fişa localităţii (LOCAL).

La nivel individual, reformismul se manifestă prin atitudini, opinii, intenţii comportamentale şi comportamente efective. În plan comunitar, este vorba despre un fenomen social rezultat din agregarea acţiunilor individuale, colective, asociaţionale şi instituţionale favorabile reformei. Deşi mai greu de estimat, reformismul comunitar constituie un important nivel de desfăşurare a procesului global de reformă. Dificultatea majoră în diagnosticarea stadiului şi a modalităţilor de realizare a schimbărilor comunitare în sensul reformei rezidă în caracterul său de agregat statistic, de rezultantă a unei multitudini de factori.

Descrierea reformismului poate fi făcută strict la nivel individual, prin raportare la actorii obişnuiţi sau la elite. Înţelegerea sa nu poate fi însă decât o abordare de tip multi-nivel. Altfel spus, trebuie să fie avute în vedere nu numai resursele şi comportamentele individuale, ci şi cele familiale, comunitare şi regionale. Mediul comunitar-regional influenţează comportamentele de alegere ale populaţiei prin oportunităţile economice şi instituţionale specifice, prin tipul de cultură. Populaţia din localităţile rurale apropiate de marile oraşe, spre exemplu, dispune, în principiu, de mai multe oportunităţi economice decât cea din satele relativ izolate. Realizarea caracterului multi-nivel al abordării va fi făcută prin aplicarea simultană a celor trei instrumente de lucru – STANDARD, ELITE, LOCAL – în 142 de localităţi. După culegere, datele la nivel de localitate şi regiune pot fi atribuite fiecăruia dintre indivizii anchetaţi în localitatea/regiunea respectivă. Ulterior, caracteristicile comunitar-regionale pot fi folosite în calitate de criterii de analiză sau predicţie pentru variabilele măsurate la nivel individual sau familial.

Proiectarea eşantioanelor

Se realizează întâi proiectarea eşantionului de 1220 persoane adulte pentru sondajul STANDARD din primul val (vară) folosind o schemă de eşantionare probabilistă, tristadială, cu stratificare în primul stadiu (Tabelul E1). Rezultă un eşantion de 80 de localităţi (Tabelul E3).

Pentru proiectarea valului 2 se foloseşte exact aceeaşi schemă. Unităţile selectate în primul stadiu sunt eliminate din cadrul de eşantionare, în afară de cazul în care pentru un strat există o singură localitate (de exemplu, oraşul capitală Bucureşti) sau toate localităţile din strat au fost deja selectate în primul val. Un număr de 18 localităţi sunt incluse, obligat de disponibilul de strat, în ambele eşantioane. În total, pentru cele 1220+1220 = = 2440 persoane care urmează a fi intervievate în cele două valuri, sunt selectate 142 de localităţi. Dintre acestea, 18 sunt comune celor două valuri.

Eşantionul pentru sondajul pe localităţi, pentru aplicarea fişei LOCAL, se construieşte pe o schemă de stratificare a localităţilor în funcţie de 2 factori – aria culturală (18 arii) şi mediul rezidenţial (rural/urban). Pe total barometru, în ambele valuri sunt prevăzute 220 de localităţi pentru aplicarea fişei statistice.

Stabilirea numărului de localităţi pe strat se face proporţional cu volumul de populaţie specific stratului respectiv, după eliminarea stratului format de oraşul Bucureşti. Numărul de straturi pe care se alocă cele 219 localităţi (220-1, 1 reprezentând cazul special al oraşului Bucureşti) este deci de 18 arii × 2 medii rezidenţiale –1. Ar fi existat posibilitatea ca proporţionalitatea sa fie asigurată în raport cu numărul de persoane pe strat din total număr de localităţi. Procedeul ar fi dus la o suprareprezentare a comunelor, mult mai numeroase decât oraşele. Prin algoritmul adoptat se acceptă ipoteza că variabilitatea reacţiilor comunitare la reformă este proporţională cu numărul de persoane care trăiesc în localităţile din tipul de referinţă. După determinarea numărului de localităţi necesare pe strat pentru eşantionul LOCAL, se realizează suprapunerea acestui tip de eşantion peste cel referitor la persoane. În consecinţă, 142 de localităţi folosite pentru sondajul STANDARD sunt preluate şi pentru sondajul comunitar (LOCAL). Pentru fiecare strat se calculează diferenţa dintre numărul de localităţi necesare pentru eşantionul LOCAL şi numărul de localităţi deja incluse în eşantionul STANDARD. Corespunzător cifrei rezultate se completează fiecare subeşantion de celulă cu un număr de localităţi alese aleatoriu. Numărul total de localităţi pe val şi tip de eşantion este prezentat în Tabelul E3.

Stratificarea în funcţie de tipul de localitate

În variantele anterioare de eşantionare (1995-1997) pentru sondajele BOP-FSD, s-a folosit o schemă de stratificare de 18 arii culturale × 5 tipuri de localităţi (comune, oraşe mici, oraşe medii, oraşe mari, oraşe foarte mari). Pe parcursul acestei perioade, în literatura română de specialitate şi în sondajele efectuate de diferite unităţi, au apărut o serie de indicatori meniţi să măsoare variabilitatea opiniilor şi comportamentelor populaţiei rurale în funcţie de caracteristicile comunei de rezidenţă.

În cadrul sondajului pe probleme agricole organizat de Banca Mondială în România în 1996 (co-finanţat de UE şi MAA, date culese de CURS), am propus un indice de accesibilitate urbană pentru a măsura variabilitatea comportamentelor economice ale populaţiei rurale (Sandu, 1997). Pentru fiecare dintre cele 120 de comune incluse în eşantionul probabilist, reprezentativ pentru populaţia agricolă a României, a fost înregistrată distanţa până la cel mai apropiat oraş (DC) şi distanţa până la cea mai apropiată staţie de cale ferată (DR). Indicele de accesibilitate ACIN a fost calculat:

$$ACIN = \frac{1}{\frac{DC + DR}{2}} \times 100$$

Inclus în modele de predicţie de regresie multiplă, ACIN s-a dovedit a fi eficient. Cu cât accesibilitatea urbană este mai mare, cu atât valorile înregistrate la nivel de gospodărie sunt mai mari pentru: productivitatea culturilor de cartofi, productivitatea culturilor de grâu, numărul de vite mari şi de păsări din gospodărie, şansa de a vinde produse agricole, volumul vânzărilor de produse agricole pe hectar de teren agricol în posesie (Sandu, 1997, 69-75).

Pentru stratificarea comunelor în funcţie de nivelul de dezvoltare, am folosit un indice DEVCOM1 (vezi Figura J1), care include măsuri ale accesibilităţii urbane, gradul de favorabilitate pentru dezvoltarea compoziţiei populaţiei din comună, fenomenele demografice relevante pentru sărăcie, suprafaţa medie a locuinţelor din comună, dotarea locuinţelor cu TV şi telefon şi dezvoltarea sectorului agricol zootehnic în comună.

Ariile culturale, cel de-al doilea criteriu de stratificare, sunt grupări de judeţe asemănătoare sub aspectul pofilurilor socioculturale.

Tabelul E1. *Principalele operaţii de realizare a eşantionului pentru chestionarul STANDARD*

Stadii	Unităţi de selecţie	Operaţii
I	localitate	1. Stratificarea populaţiei ţării pe arii culturale şi tipuri de localităţi ($18 \times 7 = 126$ straturi). 2. Distribuirea eşantionului de volum 1220 persoane pe cele 126 straturi. 3. Redistribuirea subeşantioanelor din straturile care conţin mai puţin de 10 cazuri în straturile apropiate din cadrul aceleiaşi arii culturale şi aceluiaşi mediu rezidenţial. Rezultă 70 de straturi ne-nule, fiecare cu cel puţin 10 cazuri. 4. Determinarea numărului de puncte de eşantionare pe straturi, prin împărţirea volumului de strat la dimensiunea subeşantionului pe punct de eşantionare (10-20 cazuri în rural, 10-21 cazuri în urban, în funcţie de cât de mare este subeşantionul de strat). 5. Stratificarea localităţilor ţării, oraşe şi comune, pe arii culturale şi tipuri de localităţi ($18 \times 7 = 126$ straturi). 6. Selecţia aleatorie, în cadrul fiecăruia dintre cele 70 de straturi, a unui număr de localităţi[a] egal cu numărul de puncte de eşantionare determinate la „4". Dacă într-un strat există o singură localitate şi sunt necesare mai multe puncte de eşantionare, toate punctele de eşantionare se aleg în aceeaşi localitate (cazul oraşelor mari de peste 200 mii de locuitori). Rezultă un număr de 80 de localităţi în eşantion.
II	secţie de votare	Selecţia punctelor de eşantionare în fiecare localitate va fi realizată conform unei reguli de selecţie aleatorie: pentru fiecare punct de eşantionare se prestabileşte, înainte de sondaj, un cod ales dintr-un tabel cu numere întâmplătoare (număr de o cifră pentru rural, numere de cel mult două cifre pentru urban); anchetatorii primesc instrucţiunea ca în localitatea x să aleagă secţia de votare z care are numărul cel mai apropiat de codul prestabilit. Probleme particulare apar în comunele în care există o singură secţie de votare care cuprinde mai multe sate. Tendinţa operatorilor este de a merge în satul centru de comună care este mai uşor accesibil. Regulile practice de selecţie trebuie să descurajeze o astfel de tendinţă. Poate fi nominalizat direct satul sau se poate stabili o regulă de selecţie proporţională cu populaţia satelor din comună.
III	persoana adultă	Subeşantionul care revine pe secţie de votare se alege din listele electorale prin procedeul selecţiei sistematice.

a. Folosirea localităţii ca unitate primară de selecţie (spre deosebire de secţiile de votare şi persoanele care sunt unităţi secundare şi, respectiv, terţiare) poate fi subiect de discuţie. Localităţile sunt *clustere* de gospodării şi persoane puternic diferenţiate. Datorită acestor diferenţe, răspund cu greu la cerinţa unei bune eşantionări *cluster* – grupările să fie cât mai eterogene în interior şi mai asemănătoare între ele.

Optim ar fi fost ca selecţia primară să fie făcută cu ajutorul secţiilor de votare. Nu dispunem însă de o listă completă a lor, pe localităţi. Procedeul pe care îl adoptăm este însă puţin afectat de eterogenitatea localităţilor, dat fiind faptul că stratificarea de la care se porneşte este foarte fină şi, foarte probabil, operată după criterii relevante. În consecinţă, localităţile din acelaşi strat sunt extrem de omogene şi se comportă ca unităţi standard, adecvate pentru o selecţie aleatorie. În plus, secţia de votare apare ca unitate de selecţie în stadiul II de eşantionare. Un avantaj esenţial al metodologiei propuse este acela de a nu lăsa „la voia anchetatorului" alegerea secţiei de votare, ci de a furniza o regulă probabilistă de operare. În context, este de menţionat necesitatea de a evita o eroare încă frecvent întâlnită în practica românească de sondaje – folosirea judeţelor ca unităţi primare de selecţie. Judeţele sunt exemplul tipic de cum nu trebuie să fie un *cluster* – relativ omogen în interior şi puternic diferenţiat de celelalte. O foarte bună stratificare a lor poate reduce din erorile de eşantionare. Puţine, foarte puţine judeţe din ţară au un grad foarte mare de asemănare, în sensul că pot fi unităţi relativ echivalente, adecvate pentru o selecţie aleatorie.

Tabelul E2. *Stratificarea eşantionului probabilist pentru sondajul STANDARD*

Arie culturală	COMUNE			ORAŞE				Total	Din care tineri de 18-19 ani*
	sărace	mediu dezvoltate	bogate	mici	medii	mari	foarte mari		
1. BC NT SV VR	22	33	21	14	11	19	11	131	7
2. GL IS	20	15	0	0	0	0	44	79	4
3. BT VS	30	0	0	0	21	0	0	51	3
4. AG DB PH	10	17	34	14	14	10	14	112	5
5. BR BZ	0	12	12	0	0	12	13	49	2
6. G TL IL CL	17	20	11	10	18	0	0	76	3
7. DJ MH OT	19	17	10	10	0	13	17	86	4
8. GJ VL	13	13	0	18	0	0	0	44	2
9. DOBROGEA	0	0	17	0	18	0	19	54	3
10. AB HD	0	0	16	13	22	0	0	51	2
11. BV SB	0	0	17	13	0	12	17	59	3
12. CJ MS	14	0	14	14	0	12	18	72	3
13. CV HG	0	0	16	0	15	0	0	31	2
14. BN SJ	0	20	0	0	13	0	0	33	2
15. MM SM	0	14	12	10	0	15	0	51	3
16. AD BH	0	11	19	0	0	18	12	60	3
17. BANAT	0	10	13	0	16	0	18	57	3
18. BUCUR	0	0	13	0	0	0	111	124	6
Total	145	182	224	116	148	111	294	1220	58

* Tinerii de 18-19 ani, neincluşi în listele electorale din 1996, vor fi selectaţi prin selecţie pe cote, respectând totalul de arie, cu distribuţii relativ egale pe sexe şi medii rezidenţiale în cadrul ariei.

Tabelul E3. *Numărul de localităţi pe tipuri de eşantioane şi valuri de anchetă*

Valul de anchetă	Tipul de sondaj	Număr localităţi
VALUL I	STANDARD ELITE LOCAL	62
	LOCAL	40
VALUL II	STANDARD ELITE LOCAL	62
	LOCAL	38
VALURILE I ŞI II	STANDARD ELITE LOCAL	18*
		220

Datele pentru fişa LOCAL în cele 18 localităţi care vor fi comune pentru eşantioanele ELITE şi STANDARD se completează numai în valul I.

Un criteriu neglijat: tipul de sat

Procedeul de stratificare adoptat pentru eşantioanele de tip SOCIOBIT, pentru cel care a stat la baza sondajului descris în această anexă, lucrează cu un număr extreme de mare de straturi. În tabelul E2 sunt 70 de straturi. Acestea au o mare omogenitate în interior şi datorită acestui fapt este considerabil sporită reprezentativitatea eşantionului. Sistemul de stratificare pe tipuri de localităţi şi arii culturale este, în fapt, principalul avantaj al schemei de eşantionare propuse. În pofida acestor avantaje, schema are încă deficienţe relevate în procesul de aplicare. Una dintre aceste deficienţe este legată de selecţia populaţiei în comune. Conform datelor de la recensământul din 1992, 48% din populaţia rurală locuieşte în satele centru de comună şi 52% în satele periferice. Chestionarele de tip barometru de opinie publică produse de FSD încep să înregistreze acest aspect târziu, abia în mai 1998, o dată cu primul val al cercetării complexe referitoare la resursele socio-umane ale reformei. Introducerea itemului în chestionar a fost făcută în ipoteza că gradul de izolare este un factor important pentru condiţionarea opiniilor şi comportamentelor populaţiei. Izolarea rurală a fost măsurată simultan prin distanţa satului faţă de cel mai apropiat oraş şi prin calitatea satului de a fi sau nu centru de comună (locul unde se află primăria). Cifrele obţinute din sondajele referitoare la distribuirea populaţie pe sate periferice *versus* sate centrale sunt departe de situaţia din populaţia rurală totală. Sondajul CURS din mai 1998 înregistra cel mai redus procent de populaţie rurală în sate periferice (6,3%). În noiembrie 1998, METROMEDIA va avea un subeşantion rural în care populaţia satelor periferice reprezenta 29%. În mai, anul următor, acelaşi institut înregistra, în sondajul pentru FSD, un procent corespunzător de numai 18%, variaţii extrem de mari. Cât din aceste variaţii sunt asociate cu proiectul de eşantionare, cât cu deficienţele de organizare a culegerii datelor în teren sau cu modul de înregistrare de către operator a tipului de sat, este greu de spus. Oricum, problema este conştientizată şi soluţionarea ei impune adoptarea unei stratificări tridimensionale în funcţie de tipul de arie culturală, tipul de localitate cu statut administrativ şi tipul de sat.

Care este efectul subreprezentării populaţiei din satele periferice în sondajele de opinie? Datele din Tabelul E4 indică în mod clar faptul că între cele două tipuri de sate există o extrem de mare diferenţă de mentalitate.

Tabelul E4. *Ideologii politice în funcţie de tipul de sat*

	Sat centru de comună	Sat periferic	Total rural
MAXIMPOL99 Orientare favorabilă statului maximal în politică*	-10,42	1,32	-8,30
MAXIMEC99 Orientare favorabilă statului maximal în economie*	62,27	69,41	63,56
ETNIC99 Încredere interetnică	-19,00	-36,76	-22,21
Opţiune electorală pro-PRM% din total tip de sat	6	11	6
SCHIMBARE Scor factorial care măsoară intensitatea orientării pro-schimbare, pro-modernitate*	-10	-26	-13

Sursa: BOP-FSD, mai 1999

* Valori medii pe persoană, pe tip de sat. Pentru definirea indicilor vezi Tabelul A1.

Populaţia din satele centru de comună, mai puţin izolată, este mai liberală decât cea din satele periferice. Dependenţa de stat pare să fie mult mai mare în satele izolate. Tot aici, populaţia este mai puţin tolerantă. Străinii sub aspect etnic sunt foarte puţin doriţi în astfel de sate. Este clar deci că subreprezentarea satelor mai izolate, a celor care nu sunt centru de comună, în speţă, are efecte importante asupra informaţiilor sau estimărilor de eşantion. Distorsionarea cea mai frecventă pare să fie aceea de a prezenta publicului o populaţie mult mai modernă sau liberală decât este cazul în realitate.

Tabelul E5. *Selectarea elitelor – oraşe mari*[91]

Nr. interviuri	Instituţii – municipii capitală de judeţ (mare)	Reprezentant instituţie – alternative –
2	Primărie	a. primar/viceprimar/consilier local b. secretar-şef/şef de serviciu tehnic
2	Inspectorat şcolar Universitatea cea mai mare	a. inspector general/inspector adjunct/etc. b. rector/prorector/decan
2	1. Direcţia sanitară judeţeană 2. Spitalul judeţean	director/director adjunct/inspector-şef director/director adjunct/şef de secţie
2	1. Una dintre cele mai mari (nr. de angajaţi) 3 întreprinderi de stat 2. FPS	a. director/director adjunct/inginer-şef b. director/director adjunct
2	1. Una din primele 10 firme private comerciale 2. Una din primele 10 firme private de producţie 3. FPP	a. patron b. patron c. director/director adjunct
1 sau 2, după caz	1. Episcopie ortodoxă 2. Biserica de alt cult majoritară în zonă	a. episcop/secretar b. preot de înalt rang
1	1. Inspectorat judeţean	a. şef/adjunct
1	Publicaţie locală	patron/redactor-şef
1	Filială de partid	preşedintele organizaţiei locale sau adjuncţi
1	Tribunal/judecătorie	preşedinte
1	Camera de comerţ judeţeană	preşedinte/vicepreşedinte
1	Una dintre cele mai cunoscute ONG	lider
17 sau 18		

Tabelul E6. *Selectarea elitelor – oraşe mici şi mijlocii*

Nr. interviuri	instituţii – oraş care nu este capitală de judeţ (mic, mijlociu)	Reprezentant instituţie – alternative –
2	Primărie	a. primar/viceprimar/consilier local b. secretar-şef/şef de serviciu tehnic
1	1. Oraş fără liceu(e) *(i) Se alege şcoala cu cel mai mare nr. de elevi* 2. oraş cu liceu(e) se alege fie liceul, fie liceul care are şi şcoală generală	a. director/director adjunct/profesor cu cea mai mare vechime b. director/director adjunct/profesor cu cea mai mare vechime
1	Spitalul orăşenesc	director/director adjunct/şef de sectie
1	Una dintre cele mai mari (nr. de angajaţi) 3 întreprinderi de stat	director/director adjunct/inginer şef

BCU BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

Nr. interviuri	instituţii – oraş care nu este capitală de judeţ (mic, mijlociu)	Reprezentant instituţie – alternative –
1	1. Una dintre primele 3 (cifra de afaceri) firme private comerciale 2. Una dintre primele 3 (nr. de angajaţi) firme private de producţie	a. patron b. patron
1	Poliţia locală	şef poliţie/adjunct
1	Publicaţie locală	patron/redactor-şef
1	Filială de partid	preşedintele organizaţiei locale sau adjuncţi
1	Una dintre cele mai cunoscute ONG	lider
10		

Tabelul E7. *Selectarea elitelor – comune*

Nr. interviuri	Instituţii – rural	Reprezentanţi instituţii – alternative –
2	Primărie	a. primar/viceprimar b. consilier local
1	Şcoală	director/profesor cu domiciliul în satul centrul de comună cu vechime mai mare de 10 ani
1	Dispensar	doctor/asistentă permanentă cu domiciliul în localitate
1	Una dintre cele mai mari (nr.de angajaţi) trei întreprinderi de producţie de stat	director/director adjunct/inginer-şef
2	Cea mai mare firmă privată	patron
1	asociaţia agricolă juridică (legea 36/1991) cu cel mai mult pământ/cele mai multe animale	lider
1	Asociaţie agricolă familială cu cel mai mult pământ/cele mai multe animale	lider
1 sau 2, după caz	1. Biserica majoritară pt. localitate 2. Biserica ortodoxă	preot/pastor preot

Observaţie: Dacă nu sunt găsiţi sau refuză reprezentanţii listaţi, vor fi intervievaţi angajaţii cu gradul de şcolaritate cel mai mare şi cu vechime în localitate de cel puţin 10 ani.

S-a calculat eroarea de reprezentativitatea pe vârste, pentru localităţile care formează setul de unităţi primare în eşantionarea stratificată, destinată selecţiei subiecţilor pentru sondajele la nivel de persoane (STANDARD şi ELITE). Caracteristica de referinţă este ponderea persoanelor de 60 de ani şi peste în localităţi, considerată ca relevantă pentru variaţia intercomunitară a comportamentelor populaţiei.

Eroarea standard a mediei (ES) este estimată pentru o stratificare mai simplă decât cea efectiv aplicată, pentru a avea cel puţin două cazuri (localităţi) în fiecare celulă de strat de eşantion (arii culturale × mediu rezidenţial). Se consideră numai 17 arii, fără Bucureşti.

Fiind vorba de un eşantion probabilist stratificat, fără înlocuire la extragere, se foloseşte formula:

$$ES = \sqrt{\Sigma \frac{N_{ij}^2}{N^2} \times \left(1 - \frac{n_{ij}}{N_{ij}}\right) \times \frac{s_{ij}^2}{n_{ij}}}$$

unde:

N_{ij} – numărul de cazuri (= localităţi) în stratul (ij)

N – numărul total de cazuri în populaţie (2906 localităţi)

$$\Delta = \frac{t \times ES}{\bar{x}} \times 100$$

n_{ij} – numărul de cazuri în stratul (ij) din eşantion

s_{ij} – abaterea standard în stratul (ij)

Pentru variabila „pondere de populaţie vârstnică în localitate", la un nivel de încredere de 95%, valorile corespunzătoare sunt:

$$\Delta = \frac{1{,}96 \times 0{,}6182}{23{,}09} \times 100 = 5{,}25\%$$

Eroarea teoretică de reprezentativitate pentru caracteristica populaţie vârstnică este deci sub 5,25% din medie. Ea este, foarte probabil, mai mică, deoarece stratificarea cu care a fost efectiv construit eşantionul (18 arii × 7 tipuri de localităţi) este mai bogată decât cea folosită pentru calculele de reprezentativitate (17 arii × 2 tipuri de localităţi).

Eroarea empirică de reprezentativitate este mai mică decât cea teoretică. Media ponderii vârstnicilor pe toate localităţile ţării, exceptând Bucureşti şi SAI (conform împărţirii administrative din 1992) este de 22,69%. Media estimată pe eşantionul stratificat fiind de 23,09%, rezultă că eroare empirică de reprezentativitate este de numai 2%, pentru $p = 0{,}05$.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa 2. Construcţia variabilelor de analiză

Tabelul A1. *Variabile individuale/familiale folosite pentru analizarea datelor de sondaj la nivel naţional, 1998, mai 1999*

ACUM/IERI98. Evaluare a prezentului faţă de trecutul de acum un an pe o scala de 5 puncte (recodificare faţă de forma iniţială din chestionar pentru a avea o scalare directă 1 prezent mult mai prost..., 5 prezent mult mai bun).

ADULT98. Numărul de persoane adulte (peste 18 ani) din gospodărie.

AGESTOCK98. Vârsta medie a persoanelor adulte din gospodărie.

ANIMALE98. Indice al gradului de dezvoltare a activităţilor zootehnice din gospodărie, calculat ca sumă ponderată: (număr de vaci + 0,35 × număr de porci + număr de oi × 0,12 + +0,04×număr de păsări).

ASOCIAT98. Persoana este membru al unei asociaţii (1 da, 0 nu).

BĂRBAT98. Genul înregistrat cu 1 pentru masculin şi 0 pentru feminin.

BOGAT. Autoevaluare ca fiind bogat (scor 10) sau sărac (scor 1) pe o scală de 10 puncte.

BUNURI98/99. Măsură numerică a dotării gospodăriei cu bunuri de valoare de lungă durată – televizor color, frigider şi maşină de spălat automată (amplitudine între 0 şi 3).

CADOURI98/99. Indice al frecvenţei cu care oferă cadouri pentru rezolvarea unor probleme personale la primărie, tribunal, poliţie, spital, şcoală, loc de muncă. Fiecare dintre cei 6 indicatori primari poate lua valori între 1 (oferă întotdeauna), 0,5 (uneori sau non-răspuns) şi 0 (niciodată). Media lor înmulţită cu 100 indică intensitatea orientării favorabile rezolvării problemelor personale prin mită.

CAPITAL98/99. Indice al stocului de capital uman, material şi relaţional al gospodăriei din care face parte persoana, rezultată ca agregare prin scor factorial din BUNURI, EDUCAŢIE şi RELAŢII. Varianta pentru 1998 include şi vârsta. CAPITAL şi COMREG sunt scoruri factoriale independente produse prin acelaşi model. Pentru detalii, vezi Tabelele F1, F2 şi F3.

CDR98/99. Ar vota în favoarea Convenţie Democrate din România dacă ar fi alegeri generale (1 da, 0 nu).

COMREG98/99. Indice al dezvoltării comunitar-regionale dat de scorul factorial DEVJUD95, QLIFE/UR şi URBAN (vezi Tabelul A3). CAPITAL şi COMREG sunt scoruri factoriale independente produse prin acelaşi model. Pentru detalii, vezi Tabelele F1, F2 şi F3.

COPII98. Număr de copii (persoane sub 15 ani) în gospodărie.

COMUNITATE. Scor factorial (înmulţit cu 100) de măsurare a orientării comunitar-religioase prin agregarea indicatorilor RELIGIOZITATE99, ÎNCREDERE99 şi MÂNDRU99. COMUNITATE şi SCHIMBARE sunt scoruri generate de factori independenţi în acelaşi model.

DIRBUN98. Aprecierea că direcţia în care merg lucrurile în ţară este bună 1 da, 0 nedecis, – 1 nu.

EDRELATIV98. Educaţia personală relativ la educaţia familiei: raportul scorului educaţiei personale la valoarea totală a educaţiei familiei (= EDUC/EDSTOCK). Recodificările pentru nivelul personal de educaţie se fac în conformitate cu regulile menţionate pentru EDSTOCK.

EDSTOCK98. Indice al educaţiei totale a gospodăriei. Nota educaţiei pentru fiecare membru adult a familiei este codificat 0 – fără educaţie, 4 – şcoală primară, 8 – gimnaziu, 10 – şcoală profesională, 12 – liceu, 14 – şcoală post-liceală, 16 pregătire universitară. Media notei educaţiei membrilor adulţi ai gospodăriei este calculată ca măsură a valorii educaţiei.

EDUCANI98/99. Estimare a numărului de ani de şcoală absolvită de persoană, folosind convenţiile de codificare: codificat 0 – fără educaţie, 4 – şcoală primară, 8 – gimnaziu, 10 – şcoală profesională, 12 – liceu, 14 – şcoală post-liceală, 16 pregătire universitară.

EDUCAŢIE98. 1 fără şcoală, 2 până la 4 clase, 3 gimnaziu, 4 şcoală profesională, 5 liceu, 6 şcoală post-liceală, 7 colegiu terminat.

ETNIC98/99. Indice de încredere în alte grupuri etnice în afară de cel propriu. Au fost cinci întrebări despre părerea persoanei (foarte bună, bună, rea, foarte rea) despre cinci grupuri etnice (români, unguri, ţigani, saşi şi evrei). Fiecare scală de 4 puncte a fost notată cu 1 (încredere maximă), 0,5, 0, –0,5 şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele cinci note sunt adunate, împărţite la cinci pentru a da o medie care este înmulţită cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

FOST98. Manager în comunism (1 da, 0 nu).

GUVTRAI99. Satisfacţie faţă de activitatea Guvernului legată de nivelul de trai al populaţiei (4 maximă, 1 minimă).

GUVACORUP99. Satisfacţie faţă de activitatea Guvernului legată de combaterea corupţiei (4 maximă, 1 minimă).

IGUVERN98. Încredere în Guvern 1 foarte mică..., 4 foarte mare.

ÎNCREDERE99. Un set de trei indici de tip factorial este construit pentru a măsura încrederea instituţională în Biserică+Armată, Justiţie+Poliţie şi Preşedinţie+Guvern+Parlament. Este calculat un scor factorial din alte trei scoruri factoriale.

INFLUENT98. Indicele capacităţii individuale, potenţele de a influenţa deciziile publice locale sau naţionale: scor 2 dacă apreciază că poate influenţa decizii la nivel naţional şi local, 1 pentru estimarea posibilei influenţe numai la nivel local sau naţional şi 0 pentru răspuns negativ în legătură cu ambele niveluri de influenţă.

INTERACŢIUNE98. Indice al intensităţii interacţiunii. Persoanele intervievate sunt întrebate cât de des îşi vizitează vecinii, rudele şi colegii (3 itemi); cât de des petrec timpul împreună şi discută problemele vieţii de zi cu zi cu vecinii, rudele şi colegii (6 itemi). Fiecare scală de 4 puncte a fost notată cu 1 (frecvenţă maximă), 0,5, 0, –0,5 şi –1 (frecvenţă minimă). Cele nouă note sunt adunate, împărţite la 9 pentru a da o medie şi înmulţite cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

INTERGRUP98/99. Indice al încrederii intergrup. Persoanele intervievate sunt întrebate în legătură cu încrederea lor în intelectuali, manageri, jurnalişti. Fiecare scală de 4 puncte este formată din 1 (încredere maximă), 0,5, 0, –0, 5 şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele 3 note au fost adunate, împărţite la 3 pentru a obţine o medie care este multiplicată cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

INTERPERS98. Indice al încrederii interpersonale pentru problemele de acord cu propoziţii care spun că „te poţi încrede în cea mai mare parte dintre oameni", „cea mai mare parte a oamenilor sunt cinstiţi" şi „cea mai mare parte a oamenilor încearcă să-i ajute pe ceilalţi". Fiecare scală de 3 puncte este formată din 1 (încredere maximă), 0, şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele 3 note au fost adunate, împărţite la 3 pentru a obţine o medie care este multiplicată cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

INTERPERS99. Indice al încrederii interpersonale dat de acordul cu afirmaţia că „se poate avea încredere în cei mai mulţi dintre oameni" (1 da, 0 nu).

LAND98. Suprafaţa de pământ agricol pe care gospodăria o are în proprietate.

LIBERAL. Atitudine pro-liberală de susţinere a proprietăţii private, integrării în structurile occidentale şi ale statului minimal. Indicele este un scor factorial cu PROVEST99, MAXIMPOL99 şi RESTITUIRE.

MAXIMAL98. Indice al orientării pro-stat maximal. Suport pentru ideea că statul trebuie să intervină în stabilirea preţurilor, reducerea şomajului, stabilirea câştigurilor celor din sectorul particular, treburile localităţii, activitatea presei, activitatea partidelor politice.

Fiecare dintre cei 6 indici componenţi este scalat cu valori de la 1 la 4. Indicele este construit prin tehnica IOPD (Sandu, 1996a).

MAXIMPOL99. Susţinere a opiniei că statul trebuie să intervină pentru a controla activitatea presei şi pentru a controla partidele politice. Fiecare dintre cei doi itemi componenţi este codificat cu scoruri de la 1 (acord total), 0,5, 0, -0.5, -1 (dezacord total). Indicele este media scorurilor pentru cei doi itemi multiplicată cu 100.

MAXIMEC99. Susţinerea opiniei că statul trebuie să intervină pentru a controla activităţile economice (stabilirea preţurilor, reducerea şomajului). Fiecare dintre cei doi itemi componenţi este codificat cu scoruri de la 1 (acord total), 0,5, 0, -0.5, -1 (dezacord total). Indicele este media scorurilor pentru cei doi itemi multiplicată cu 100.

MÂNDRU99. Susţine că este foarte mândru ca cetăţean al României (1 da, 0 nu).

MEDIA98. Consumul de mass-media. Scor factorial de trei itemi care se referă la frecvenţa citirii ziarelor, ascultării radioului sau privitului la televizor. Fiecare subiect are o scală de 4 puncte. Pentru o citire mai simplă în tabele, scorul factorial a fost înmulţit cu 100.

MUNCA98. Susţine opinia că „majoritatea oamenilor care au făcut avere în România" au ajuns la situaţia respectivă prin „muncă şi merit personal" *versus* altele (noroc, relaţii, încălcarea legii etc.), 1 da, 0 nu.

NOMORE. Indice al mobilităţii sociale descendente pentru persoanele care au avut funcţii de conducere înainte de 1989 dar nu mai au în prezent (1 mobilitate descendentă, 0 alte situaţii).

OPTIMISM98. Susţinerea opiniei că peste un an va trăi mai bine (1 mult mai prost în prezent..., 5 mult mai bine în prezent). În modelele de regresie multiplă este folosită o transformare a acesteia prin rescalare între -1 (optimism minim) şi 1 (optimism maxim). Cu 0 au fost notate non-răspunsurile şi evaluările neutre („voi trăi la fel").

ORANT98/99. Indice al orientării antreprenoriale: 3 este antreprenor, 2 are de gând să deschidă o firmă şi nu mai are o alta, 1 ar dori să deschidă o firmă dacă ar câştiga o sumă mare de bani, dar nu are intenţia precisă de a deschide o firmă şi nici nu are o firmă, 0 nu are nici dorinţă, nici intenţia de a deschide o firmă şi nici firmă.

ORDINE98. Încrederea în instituţiile de ORDINE. Persoanele intervievate au fost întrebate despre încrederea lor în Poliţie, Armată, SRI, Justiţie. Fiecare scală de 4 puncte este formată din 1 (încredere maximă), 0,5, 0, -0,5 şi -1 (lipsă de încredere maximă). Cele 4 note au fost adunate, împărţite la 4 pentru a obţine o medie care este multiplicată cu 100 (amplitudine între -100 şi 100).

PREŢURI98. Principalul motiv de îngrijorare îl constituie preţurile (1 da, 0 nu).

PRIMAR98. Încredere în primărie. Fiecare punct de pe scală a fost notat cu 1 (încredere maximă), 0,5, 0, -0,5 şi -1 (încredere minimă). Notele au fost multiplicate cu 100 pentru a obţine un indice de încredere comparabil cu ceilalţi din analiză.

PROFESIE99. Gradul de ataşament faţă de profesia pe care o are sau a avut-o, scală de 4-5 puncte de la -1 foarte mic, la 1 foarte mare.

PROPRIV98. Măsurarea sprijinirii privatizării construită ca un indice al opiniilor că: „privatizarea este bună pentru familia mea", „privatizarea va aduce creşterea bunăstării ţării" şi „procesul de privatizare trebuie să fie mai rapid" (amplitudine de valori între 0 şi 3).

PRORISC99. Susţine afirmaţia că „numai cel care riscă poate câştiga" (1 da, 0 nu).

PROTEST98. Un indice de numărare al acordului cu declaraţii că este bine să protesteze prin petiţii scrise, marşuri pe stradă, greve şi greva foamei (amplitudine între 0 şi 4).

PROVEST99. Indice al orientării pro-occidentale construit ca indice de numărare a opţiunilor de acord cu afirmaţiile „integrarea în Uniunea Europeană este folositoare pentru ţara noastră", „integrarea în NATO este folositoare pentru ţara noastră", „avioanele NATO să folosească spaţiul aerian al ţării pe durata conflictului cu Iugoslavia", „trupele NATO să staţioneze pe teritoriul ţării noastre" (valoare minimă 0, maximă 4).

QRELAŢII98. Satisfacţie faţă de calitatea relaţiilor dintre oameni (1 deloc mulţumit..., 4 foarte mulţumit). Indicator relevant pentru calitatea percepută a capitalului social comunitar.

RELAŢII98. Un indice de numărare al situaţiei în care persoanele ar avea relaţii pentru a rezolva problemele legate de: sănătate, Justiţie, administraţie, poliţie, bancă, găsirea unei noi slujbe. Indicele ia valori între 0 (nici o relaţie utilă) şi 8 (implicare maximă în reţele de utilitate).

RELIGIOZITATE99. Indice al religiozităţii construit ca indice de numărare a răspunsurilor afirmative la întrebările despre credinţa în viaţa de după moarte, rai şi Judecata de Apoi (amplitudine 0 la 3).

RESTITUIRE. Atitudine favorabilă restituirii proprietăţii private: susţine că vechii proprietari de pământ, case şi întreprinderi trebuie repuşi în drepturi (scală de 5 puncte cu 1 acord total şi +1 dezacord total).

RISCAVER98. Aversiunea la risc măsurată printr-un scor factorial de 3 itemi, înmulţit cu 100: acord cu faptul că obiceiurile ar trebui să ne ghideze în viaţă, acord cu ideea că o slujbă prost plătită este de preferat dacă este sigură, faţă de o slujbă bine plătită dar nesigură, acord cu declaraţia că lucrurile vechi experimentate sunt mai bune decât cele noi. Toţi itemii au scale de 4 puncte. Non-răspunsurile sunt înlocuite cu medii ale itemilor.

RUDE98. Cele mai de ajutor persoane sunt rudele (1 da, 0 nu).

SALPRIVAT98. Principala sursă de venituri în gospodărie o constituie salariile din sectorul privat (1 da, 0 nu).

SANTICOR98. Satisfacţie faţă de activitatea anticorupţie a Guvernului (scală de patru puncte, scalare directă de la 1 la 4).

SĂNĂTATE98. Satisfacţia faţă de starea proprie de sănătate (scală de patru puncte, scalare directă de la 1 la 4).

SBANI98. Satisfacţia faţă de banii pe care îi are persoana, pe o scală de la 1 (deloc satisfăcut) până la 4 (foarte satisfăcut).

SCHIMBARE. Scor factorial, înmulţi cu 100, care măsoară intensitatea orientării pro-schimbare, pro-modernitate, prin agregarea indicilor LIBERAL, CDR şi PRORISC99. COMUNITATE şi SCHIMBARE sunt scoruri generate de factori independenţi în acelaşi model.

SCOMUNITARĂ98. Indice al satisfacţiei comunitare calculat ca medie simplă a indicatorilor de satisfacţie faţă de transportul în comun, serviciile medicale, curăţenia+îngrijirea localităţii şi posibilităţile de a petrece timpul liber în localitate. Fiecare punct de pe scală a fost notat cu 1 (satisfacţie maximă), 0,5, 0, – 0,5 şi –1 (satisfacţie minimă). Non-răspunsurile au fost codificate cu 0. Notele medii pe persoană au fost multiplicate cu 100 pentru a obţine un indice cu amplitudine de variaţie între –100 şi 100.

SDURATĂ98. Indice al percepţiei temporale a condiţiilor de viaţă (scor maxim pentru percepţie pozitivă maximă şi minim pentru percepţie negativă maximă). Scor factorial înmulţit cu 100, format prin agregarea OPTIMISM98, ACUM/IERI98 şi SPREZENT98.

SPREZENT98. Satisfacţie faţă de modul în care trăieste (1 deloc mulţumit..., 4 foarte mulţumit). În modelele de regresie multiplă este folosită o transformare a acesteia prin rescalare între –1 (insatisfacţie maximă) şi 1 (satisfacţie maximă). Cu 0 au fost notate non-răspunsurile.

SVENIT98/99. Autoevaluare a veniturilor familiei pe o scală de la 1 („nu ne ajung nici pentru strictul necesar") până la 4 („reuşim să avem tot ce ne trebuie, fără să ne restrângem de la ceva").

ŞEF98. Şef în timpul comunismului (1 da, 0 nu), în sensul că a avut cel puţin trei subordonaţi.

ŞOMAJ98. Principalul motiv de îngrijorare îl constituie şomajul (1 da, 0 nu).

TRECUTUL99. Orientare favorabilă perioadei trecute, înainte de 1989. Subiectul este întrebat dacă înainte de 1989 era mai bine sub aspectul nivelului de trai, al libertăţii oamenilor şi

al conducătorilor politici. Răspunsurile sunt date pe scale de 5 puncte. Indicele este construit ca scor factorial înmulţit cu 100. Valorilor mari le corespunde orientarea de tip nostalgic.

VÂRSTĂ98. Măsurarea vârstei persoanelor în ani împliniţi.

VECINI98. Indice al intensităţii interacţiunii cu vecinii sub aspectul vizitelor, împrumutului de bani, petreceri împreună, discuţii şi apelarea la aceştia pentru supravegherea locuinţei când pleacă de acasă. Construirea sa este realizată sub forma indicelui opiniei personale dominante, IOPD.

VENAGR98. Principala sursă de venituri în gospodărie o constituie vânzările de produse agricole (1 da, 0 nu).

VENPERS98. Nivelul mediu al veniturilor băneşti pe persoană în gospodărie în luna anterioară sondajului.

Sursele de date BOP-FSD. Pentru 1998 sunt cumulate fişierele rezultate din sondajele iunie şi noiembrie (2458 persoane). Datele pentru 1999 se referă la sondajul din luna mai (2071 persoane). Ambele sondaje folosesc schema de eşantionare SOCIOBIT, descrisă în anexa 1.

Tabelul A2. *Variabile folosite pentru analiza datelor din sondajul Catedrei de Sociologie a Universităţii Bucureşti, 1995 (COMALP)*

AVERE. Indice al stării materiale a gospodăriei construit ca scor factorial al variabilelor: posesie autoturism, congelator, TV color, video, telefon şi al venitului autoestimat.

BĂRBAT, variabilă dihotomică codificată cu 1 pentru „bărbat" şi 0 pentru „femeie".

RELIGIOZITATE, măsurată prin răspunsul la întrebarea „Vă consideraţi un om care crede în Dumnezeu?" (1 da, 0 nu).

EDUCAŢIE – scala ordinală de la 1 (fără şcoală) la 8 (universitate).

Încredere INTERPERSONALĂ. Măsură a încrederii interpersonale rezultată din răspunsurile la întrebarea „Credeţi că se poate avea încredere în cei mai mulţi dintre oameni?", notate cu scoruri de la 1 (deloc) la 4 (foarte mult). Datele din Tabelul 3.3. sunt scoruri z înmulţite cu 10.

Indicele de dezvoltare a judeţului DEVJUD (Sandu, 1998a) este construit ca scor factorial (multiplicat cu 100) din 6 indici referitori la capitalul uman, infrastructura pentru apă potabilă, gradul de utilizare a forţei de muncă, capitalul material al gospodăriilor, servicii sanitare şi de învăţământ şi ponderea populaţiei vârstnice.

Indicele dezvoltării comunei DEVCOM1 (vezi Figura J1) este o măsură obţinută ca scor factorial din indici referitori la compoziţia populaţiei, fenomenele demografice relevante pentru sărăcia comunitară, mărimea locuinţelor, dotarea locuinţelor, dezvoltarea sectorului zootehnic şi acesibilitatea urbană. Iniţial, indicele a fost calculat pentru toate cele 2686 comune ale ţării. În fişierul cu datele de sondaj au fost preluate valorile pentru comunele din care au fost selectaţi subiecţii.

Indicele dezvoltării oraşului DEVURB (Sandu, 1998b) este o măsură obţinută ca scor factorial din indici referitori la: posturi telefonice la 1000 de locuitori, număr de locuitori, personal ocupat în învăţământ şi sănătate la 1000 de locuitori, locuinţe nou construite la 1000 de locuitori în perioada 1990-1994, salariaţi la 1000 de locuitori. Toate cele 5 variabile au fost logaritmate înainte de includerea în analiza factorială.

Încredere INSTITUŢIONALĂ. Măsură a încrederii în instituţii, construită ca scor factorial din alte patru scoruri factoriale care grupează indicatori referitori la încrederea în PUTERE (Guvern, Parlament, preşedintele ţării), în instituţiile TRADIŢIONALE nereprezentative (Biserică şi Armată), în MASS-MEDIA (televiziune de stat, radio de stat, presă) şi în instituţiile de ORDINE (Poliţie, Justiţie). Scorul factorial INSTITUŢIONALĂ din Tabelul 3.3. este înmulţit cu 10.

Încrederea INTERGRUPALĂ/interetnică. Măsură a încrederii în alte grupuri etnice decât cel de apartenenţă. Pe o scală de 4 trepte a fost solicitată subiecţilor părerea în legătură cu 5 grupuri etnice – maghiari, ţigani, evrei, germani şi români. Indicele a fost construit numărând pentru câte grupuri etnice, diferite de cel de apartenenţă, este exprimată o opinie pozitivă. Valoarea sa maximă este 4, iar cea minimă 0. Datele din Tabelul 3.3. sunt scoruri z ale indicelui, înmulţite cu 10.

Încredere în Justiţie şi Poliţie, indice de tip factorial.

Încrederea în Armată şi Biserică, indice de tip factorial.

Încredere în instituţii ale puterii, Guvern, Parlament, Preşedinţie, indice de tip scor factorial.

MEDIA, indice al consumului de mass-media, scor factorial al frecvenţei cu care citeşte ziare, reviste, ascultă radioul şi vizionează TV.

ORAŞ, codificat cu 1 pentru locuire la oraş şi cu 0 pentru locuire la sat.

ORTODOX, codificat cu 1 pentru „ creştin ortodox" şi 0 pentru cei de altă confesiune.

RELAŢII. Indice al capitalului social relaţional, calculat prin numărarea valorilor „are o situaţie bună sau foarte bună sub aspectul relaţiilor personale", „are relaţii sociale mai bune decât părinţii săi" şi „are relaţii sociale mai bune acum decât înainte de 1989".

VÂRSTA, în ani împliniţi.

Variabilele regionale sunt construite prin codificare dihotomică de tipul 1 pentru cei care locuiesc în regiunea de referinţă şi 0 pentru cei care stau în altă regiune.

Volumul eşantionului 1189 persoane, culegerea datelor bazată pe schema SOCIOBIT. Aplicarea chestionarului în septembrie 1995. Sondaj finanţat de CNCSU şi coordonat de autor.

Tabelul A3. *Variabile de nivel comunitar sau regional*

ACCES. Indicele accesibilităţii urbane este construit după formula: ACCES = 0,041 × × DEVORAŞ/DISTANŢA^{1,16}, unde DEVORAŞ este indicele dezvoltării celui mai apropiat oraş care are cel puţin 30 mii locuitori, iar DISTANŢA este distanţa de la satul centru de comună până la cel mai apropiat oraş de 30 mii locuitori. Parametrii 0,041 şi 1,16 sunt estimaţi în baza unui model de regresie neliniară în care predictorii sunt cei din ecuaţia anterioară, iar variabila dependentă este scorul factorial al dezvoltării comunei, calculat cu toţi indicii din Figura J1, exceptând accesibilitatea urbană.

ACIN, indice al accesibilităţii comunei calculat pentru analiza datelor din sondajul pe teme agricole, organizat de Banca Mondială în 1996. Pentru fiecare dintre cele 120 de comune incluse în eşantionul probabilist, reprezentativ pentru populaţia agricolă a României, a fost înregistrată distanţa până la cel mai apropiat oraş (DC) şi distanţa până la cea mai apropiată staţie de cale ferată (DR). Indicele de accesibilitate ACIN a fost calculat: ACIN = = 200/(DC + DR).

AGROREGIUNILE sunt definite în funcţie de modul de utilizare a terenului agricol în cadrul judeţului – a) arabil, b) păşuni şi fâneţe şi c) vii şi livezi. O analiză *cluster* cu judeţele ca unităţi de analiză şi profilul de utilizare a terenului agricol a dus la identificarea a 8 agroregiuni: Moldova de Deal, Moldova de Podiş, Câmpia Dunării de Jos, Subcarpaţii de Sud, Oltenia de Sud, Transilvania, Câmpia de Vest. O definire a agroregiunilor prin regruparea judeţelor are ca principal avantaj faptul că în acest fel devine posibilă conectarea informaţiilor referitoare la modul dominant de utilizare a terenului cu cele care descriu caracteristicile sociale şi economice. Analiza întreprinsă în primul raport de cercetare generat prin analiza datelor sondajului agricol indică profiluri sociale şi economice distincte pentru agroregiuni.

ARABIL. Ponderea terenului arabil din totalul terenului agricol al comunei, în 1996.

ANIMALCOM. Indice al gradului de dezvoltare a activităţilor zootehnice din comună, calculat ca sumă ponderată: (număr de vaci + 0,35 × număr de porci + număr de oi × 0,12 + + 0,04 × număr de păsări), date pentru 1996.

CENTWEST. Localizarea în zona de centru-vest a ţării, în regiunile istorice Transilvania, Banat sau Crişana-Maramureş (1 da, 0 nu). Aceasta este o regiune cu o diversitate etnică mai mare şi cu un nivel de dezvoltare mai ridicat decât al celorlalte regiuni ale ţării.

CLASE. Săli de clasă la 1000 locuitori, 1996.

CONCENTRARE. Gradul de concentrare a populaţiei din comună măsurat prin ponderea populaţiei comunei în cel mai mare sat component în 1992.

COMUNE. Rezidenţă rurală (1) sau urbană (0).

COMUNIC, indice al dezvoltării mediului judeţean de comunicare, scor factorial cu indicatorii abonamente TV, abonamente la posturi telefonice, scrisori expediate din judeţ. (Toţi indicatorii sunt relativizaţi prin raportare la 1000 locuitori.) Date pentru 1995.

DEVCOM1[a]. Indice factorial al dezvoltării comunei construit (Figura J1) dintr-un număr mai mare de indicatori decât DEVCOM3. Puterea de măsurare pentru DEVCOM3 este mai mare decât pentru DEVCOM1 judecând în funcţie de modul în care cei doi indici se corelează cu alte variabile.

DEVCOM3. Indice al dezvoltării comunei realizat ca scor factorial din UMANCOM, QLIFE şi INFRAS.

DEVJUD95. Un indice de tip scor factorial format din şase indicatori ai dezvoltării judeţului în 1995[92]. Toate persoanele intervievate dintr-un judeţ au primit valoarea indicelui.

DEVURB. Indice al dezvoltării oraşului este calculat ca scor factorial din indicatorii: posturi telefonice la 1000 de locuitori, număr de locuitori, personal ocupat în învăţământ şi sănătate la 1000 de locuitori, locuinţe nou construite la 1000 de locuitori în perioada 1990-1994, salariaţi la 1000 de locuitori. Toate cele 5 variabile au fost logaritmate înainte de includere în analiza factorială.

DEVCOMJ. Indice al dezvoltării rurale a judeţului dat de media ponderată a DEVCOM1, ponderată cu populaţia fiecărei comune din judeţ.

DEVURBJ. Indice al dezvoltării urbane a judeţului construit ca medie ponderată a valorilor DEVURB ponderate cu populaţia oraşului.

DIVERSITATE. Pondere a populaţiei de religie ne-ortodoxă la nivel de localitate la recensământul din 1992.

EDUCAT. Pondere absolvenţi de liceu sau facultate sau şcoală postliceală în totalul populaţiei de peste 12 ani, 1992.

EMIL96. Pondere voturi pentru Emil Constantinescu în localitate în 1996, la cel de-al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidenţiale.

EURO. Localitate vecină cu un drum european (1 da, 0 nu).

INFRAS. Nivelul infrastructurii comunitare este reflectat ca scor factorial al variabilelor: suprafaţă medie locuibilă pe locuinţă din comună în 1996, număr de abonamente telefonice la 1000 de locuitori (1996) şi gradul de concentrare a populaţiei din comună la nivel de sat. Acest ultim aspect este măsurat prin ponderea de populaţie în cel mai mare sat din comună din totalul populaţiei comunei la nivelul recensământului din 1992. Ipoteza implicită în acest mod de măsurare susţine că posibilităţile de dezvoltare a infrastructurii comunei sunt cu atât mai mari, cu cât populaţia acesteia este concentrată în mai mare măsură într-un singur sat. Scorul factorial este înmulţit cu 100.

KM. Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori măsurată pe cel mai scurt drum de cea mai bună calitate, considerând satul centru de comună ca punct de referinţă. Indicele a fost conceput în cadrul lucrării Sandu 1998b, iar măsurările necesare au fost executate de către specialişti ai Institutului de Geografie al Academiei din Bucureşti.

LABOR, indice al gradului de utilizare a forţei de muncă din judeţ determinat ca scor factorial, multiplicat cu 100, pentru indicatorii: rata şomajului, salariaţi la 100 de locuitori şi rata emigrării din judeţ, date 1995.

LNPOP. Populaţia localităţii de rezidenţă în 1996, logaritmată pentru a reduce gradul de oblicitate al seriei de date.

MARGINE. Localizare a comunei sau oraşului la limită de judeţ (1 da, 0 nu).
MEDPROF. Indice al condiţiilor locale pentru formarea capitalului uman: număr de medici, personal mediu sanitar şi cadre didactice la 1000 de locuitori stabili în comună, 1996.
OMED, rezidenţă în oraş de mărime medie, cu o populaţie între 20 000-99 999 locuitori (1 da, 0 nu).
QLIFE. Calitatea vieţii socio-demografice comunitare rurale este considerată a fi cu atât mai bună, cu cât ratele de mortalitate infantilă şi emigrarea din comună au valori mai reduse pentru o perioadă de trei ani (1994-1996). Un al treilea indicator care a intrat în calcularea scorului factorial al calităţii vieţii demografice a fost natalitatea. Rata natalităţii este o măsură compozită. În condiţii de sărăcie şi nivel redus de instrucţie tinde să aibă valori ridicate. Dacă în comună există o pondere mare de tineri, indiferent de nivelul sărăciei, atunci valorile ei tind să crească. Pentru a reduce efectele de compensare dintre sărăcie şi vârstă, am procedat la recalcularea ratei natalităţii ca valoare reziduală, după eliminarea efectului de vârstă în baza unui model de regresie simplă. Predictorul folosit în model a fost ponderea populaţiei de peste 60 de ani în comună. Indicele este calculat ca scor factorial înmulţit cu 100.
QLIFE/UR. Indice al calităţii vieţii comunitare calculat ca scor factorial pe toate localităţile ţării, nu numai pe cele rurale, precum în cazul QLIFE. Algoritmul folosit este acelaşi ca şi pentru QLIFE.
UMANCOM, indice al capitalului uman la nivel de comună, construit ca scor factorial, înmulţit cu 100, pentru setul de indicatori referitori la stocul de educaţie al populaţiei din comună (EDSTOCK), număr de salariaţi la întreprinderile din comună la 1000 de locuitori în 1996 şi ponderea populaţiei ocupate în agricultură în 1992, la data ultimului recensământ. Stocul de educaţie este estimat prin apelarea la datele recensământului din 1992. Este o medie ponderată pentru care se folosesc scorurile 16 – absolvenţi de învăţământ superior, 12 – absolvenţi de liceu şi scoală post-liceală, 10 – absolvenţi de şcoală profesională, 8 – absolvenţi de gimnaziu şi 4 – absolvenţi de şcoală primară sau fără şcoală absolvită. Ponderile sunt date de numărul de locuitori din comună corespunzători segmentului respectiv de educaţie.
UMANREG, indice al capitalului uman regional, la nivel de judeţ, calculat ca scor factorial multiplicat cu 100, din stocul de educaţie EDUCAT în 1992, rata mortalităţii infantile 1993-1995 INFANT şi indicele dezvoltării mediului de comunicare COMUNIC.
URBAN. Rezidenţă urbană (1) sau rurală (0).
OMIC, rezidenţă în oraş de mic, cu populaţie sub 20 000 de locuitori (1 da, 0 nu).
VÂRSTCOM. Ponderea populaţiei de peste 59 de ani în comună, în 1996.

a. În tabel sunt menţionate variantele 1 şi 3 pentru măsurarea dezvoltării comunitare rurale. Varianta DEVCOM2 am prezentat-o în Chirca, Teşliuc, 1999. DEVCOM2 este cea mai „fenomenologică" dintre cele trei măsuri de sărăcie comunitară. Este construită ca scor factorial din rata mortalităţii infantile (1994-1996), rata fertilităţii generale la recensământul din 1992, rata emigrării din comună (1996) şi valoarea estimată a consumului mediu pe gospodărie, 1996.

Tabelul A4. *Indici construiţi pentru analiza datelor produse prin sondajul pe probleme agricole din 1996*

Stoc de EDUCAŢIE la nivel de gospodărie. Persoanele care au absolvit numai şcoala primară sau un număr mai mic de clase primesc scorul 4, absolvenţii de gimnaziu 8, absolvenţii de şcoală profesională 10, cei de liceu 12, iar cei de facultate 16. Cu aceste scoruri se calculează media pentru persoanele de peste 15 ani din gospodărie.
Număr convenţional de animale UVM (unităţi vită mare) se calculează ca medie ponderată a animalelor din gospodărie, folosind scorurile 1 pentru bovine, 0,75 pentru viţei, 0,35 pentru porci, 0,25 pentru purcei, 0,12 pentru oi şi capre, 0,10 pentru miei şi 0,04 pentru păsări de curte. Cazurile cu indici de valoare extremă, mai mare de 25, au fost excluse din

analiză. Indicele UVM are o valoare medie de 3,08 şi o abatere standard de 2,50. Distribuţia sa este cu oblicitate dreapta, cu indicele 1,90 şi abaterea standard a oblicităţii de 0,06.

ECHIPAMENTE – indice al dotării gospodăriei agricole cu bunuri moderne de producţie – tractor, plug pentru tractor, maşină de semănat, combină de cereale, echipamente pentru prelucrarea produselor agricole, acces la sisteme de irigaţie. Indicele este construit prin numărarea obiectelor echipamentelor de care dispune gospodăria.

FOSMIG – Persoana din sat care a locuit la oraş înainte de 1989.

FOSTNAV – Persoană care a lucrat ca navetist la oraş, înainte de 1989.

MODERNITATE – indice al dotării locuinţei cu echipamente moderne. Posesia unui anumit obiect este notată cu 1, iar absenţa sa din gospodărie cu 0. Indicele esteconstruit după formula: MODERNITATE = 1,5 × (autoturism+televizor color+telefon) + frigider+ bicicletă + motocicletă + televizor alb-negru). Ponderea mai mare de 1,5 este dată bunurilor mai scumpe, relativ rare în comunităţile rurale. O a doua variantă a aceluiaşi indice a fost construită după formula $\chi(w_j \times O_{ij})$ unde O este codul 1 sau 0 pentru prezenţa sau absenţa în gospodărie a bunului j. Ponderile w_j sunt egale cu proporţia celor care nu dispun de respectivul obiect de uz casnic în eşantion. Spre exemplu, ponderea celor care nu aveau autoturism personal este de 0,84. Corelaţia între cele două variante de indice de dotare cu bunuri moderne este de 0,99.

INTENŢIE de a investi în agricultură – indice construit ca scor factorial din: a) intenţii de cumpărare de echipamente agricole – indice de numărare cu valori posibile de la 0 la 12, în funcţie de numărul de echipamente agricole pe care gospodăria declară că are de gând să le cumpere în următorul an; b) intenţie de a cumpăra animale – indice de numărare, cu valori de la 0 la 10, în funcţie de numărul de animale pe care gospodăria are de gând să le cumpere în următorul an; c) manifestarea intenţiei de a cumpăra echipamente agricole sau animale dacă ar avea mai mulţi bani (1 da, 0 nu).

Eşantionul de gospodării agricole familiale este de tip probabilist, bi-stadial, cu stratificare în primul stadiu (Sandu 1997).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa 3. Spaţiul social ca structură de relaţii asimetrice: analize de regresie[93]

a) *Spaţiul de status*

Tabelul R1. *Predicţia satisfacţiei şi a optimismului personal*

	Variabile dependente		
	Satisfacţie faţă de modul actual de trai SPREZENT98	Satisfacţie faţă de prezent raportat la trecutul imediat ACUMIERI98	Optimism OPTIMISM98
BĂRBAT98	(–0,01)	(–0,02)	–0,05
VÂRSTNICI98	0,07	–0,05	(0,02)
TINERI98	0,05	0,15	0,06
BUNURI98	0,13	(0,02)	(–0,01)
VENPERS98	0,06	(0,02)	(–0,02)
RELAŢII98	0,07	0,06	(0,02)
QRELAŢII98	0,06	(–0,01)	0,06
SCOMUNITARĂ98	0,15	(0,04)	(0,03)
SBANI98	0,27	0,23	(0,02)
SSERVICIU98	0,07	0,10	(0,03)
SSĂNĂTATE98	0,09	(0,03)	(0,03)
IIGUVERN98	0,07	0,06	0,11
URBAN98	–0,15	–0,09	(0,00)
DEVJUD95	(0,02)	(0,04)	(0,02)
ORDINE98	*	*	0,06
RISCAVER98	*	*	–0,06
TŞOMAJ98	*	*	(–0,04)
SPREZENT98	*	*	0,13
ACUM/IERI98	*	*	0,34
R^2	0,28	0,17	0,28

Sursa de date BOP-FSD, 1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p = 0,05. Pentru definirea variabilelor, vezi Tabelul A1 şi Tabelul A3.

Tabelul R2. *Predicţia satisfacţiei difuze pe categorii de vârstă*

	Variabilă dependentă „satisfacţie faţă de modul actual de trai" SPREZENT98 pentru grupa de vârstă		
	tineri 18-29 ani	maturi 30-59 ani	vârstnici peste 59 ani
BĂRBAT98	(0,08)	–0,05	(–0,02)
VÂRSTA98	–0,11	0,06	(0,08)
EDUCAŢIE 98	(0,08)	(–0,06)	(0,06)
BUNURI98	(0,07)	0,19	(0,03)
VENPERS98	(0,07)	0,05	(0,05)
RELAŢII98	0,09	0,06	(0,01)
SSĂNĂTATE98	0,10	0,08	0,14
SBANI98	0,29	0,31	0,29

	Variabilă dependentă „satisfacţie faţă de modul actual de trai" SPREZENT98 pentru grupa de vârstă		
	tineri 18-29 ani	maturi 30-59 ani	vârstnici peste 59 ani
SCOMUNITARĂ98	0,16	0,14	0,21
IIGUVERN98	(0,02)	0,10	0,10
IORDINE	0,09	(0,01)	(–0,02)
COMUNE98	0,12	0,13	0,17
OMIC	(0,05)	(0,03)	(0,01)
OMED	–0,09	(–0,01)	(0,03)
R^2	0,30	0,26	0,30

Sursa de date BOP-FSD, 1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p = 0,05. Pentru definirea variabilelor, vezi Tabelul A1 şi Tabelul A3.

Tabelul R3. *Predicţia bunăstării obiective*

	Variabile dependente					
	Bunuri materiale în gospodărie BUNURI98 la nivel			Venituri pe persoană VENPERS98 la nivel		
	urban+rural	urban	rural	urban+rural	urban	rural
AGESTOCK98	–0,08	–0,08	–0,08	–0,06	(–0,05)	–0,10
EDSTOCK98	0,12	0,10	0,18	(0,01)	(0,02)	(–0,03)
SEF98	0,12	0,12	0,14	0,08	0,09	0,07
QLIFE/UR98	0,06	(0,04)	0,08	(0,02)	(0,01)	(0,04)
DEVJUD95	0,20	0,24	0,15	0,09	0,09	0,10
ADULT98	0,04	(0,04)	(0,04)	–0,14	–0,17	–0,14
COPII98	(–0,03)	(–0,02)	(–0,05)	–0,15	–0,15	–0,18
SALPRIV98	0,16	0,21	0,10	0,13	0,16	0,09
SALSTAT98	0,17	0,17	0,22	0,10	0,08	0,19
VENAGR98	(0,02)	(–0,01)	(0,04)	(0,04)	0,22	(–0,04)
ANIMALE98	0,12	(0,05)	0,18	(0,02)	(–0,03)	(0,04)
LAND98	0,05	0,14	(0,02)	(0,03)	(0,04)	(0,06)
URBAN98	0,24	*	*	0,13	*	*
R^2	0,28	0,16	0,24	0,11	0,12	0,10

Sursa de date BOP-FSD, 1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p = 0,05. Pentru definirea variabilelor vezi Tabelul A1 şi Tabelul A3.

Tabelul R4. *Predictori ai cheltuielilor de consum pe gospodărie în mediul rural, 1996*

	Predictori	Coeficienţi de regresie nestandardizaţi	Erori standard	Coeficienţi de regresie standardizaţi
	Termen liber al regresiei	12,47*	0,01	
	CARACTERISTICI ALE GOSPODĂRIEI			
Structură demografică	Număr de adulţi (persoane peste 15 ani)	0,40*	0,01	0,79
	Număr de adulţi la pătrat	–0,04*	0,00	–0,46
	Număr de copii (sub 15 ani)	0,10*	0,01	0,17

	Predictori	Coeficienţi de regresie nestandardizaţi	Erori standard	Coeficienţi de regresie standardizaţi
Structură demografică	Număr de copii la pătrat	-0,01*	0,00	-0,04
	Vârsta capului de gospodarie	0,01*	0,00	0,27
	Vârsta capului de gospodărie la pătrat	-0,001*	0,00	-0,32
	Capul de gospodărie este femeie (1 da, 0 nu)	-0,13*	0,01	-0,09
Resurse umane	Stocul de educaţie în gospodărie	0,04*	0,00	0,19
	Cel puţin un salariat (1 da, 0 nu)	0,17*	0,01	0,14
	Cel puţin un agricultor (1 da, 0 nu)	-0,10*	0,01	-0,08
	Cel puţin un pensionar (1 da, 0 nu)	0,06*	0,01	0,05
Resurse materiale	Indicele dezvoltării şeptelului (unităţi vită mare) (rădăcină pătrată)	0,22*	0,01	0,25
	Suprafaţa terenului arabil în proprietate (rădăcină pătrată)	0,08*	0,01	0,04
	Suprafaţă vii şi livezi în proprietate (rădăcină pătrată)	0,14*	0,01	0,05
	Suprafaţă păşuni şi fâneţe în proprietate (rădăcină pătrată)	0,003*	0,00	0,002
	Are pământ în societate agricolă (1 da, 0 nu)	-0,04*	0,01	-0,02
	CARATERISTICI ALE COMUNEI			
Resurse de localizare	Comună de câmpie (1 da, 0 nu)	0,04*	0,01	0,03
	Distanţa pînă la cel mai apropiat oraş de peste 30 de mii loc. (transformare ln)	-0,04*	0,00	-0,04
	Populaţia celui mai apropiat oraş de peste 30 mii de loc. (transformare ln)	0,06*	0,00	0,08
Resurse umane	Personal sanitar la 1000 locuitori (rădăcină pătrată)	0,03*	0,00	0,04
	Cadre didactice la 1000 loc. (rădăcină pătrată)	0,03*	0,00	0,03
	Rata mortalităţii infantile la 1000 loc. 1994-1996 (rădăcină patrată)	-0,01*	0,00	-0,02
	INDICELE DEZVOLTĂRII JUDEŢULUI	0,002*	0,00	0,02
	R^2	0,60*		

* Coeficienţi semnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,01.

Numărul total de gospodării rurale în eşantionul folosit pentru ancheta integrată în gospodării AIG 1996 este de 16733. Datorită unor valori lipsă pentru anumite variabile, 66 de cazuri au fost

eliminate. Valorile extreme pe distribuţia multivariată dată de predictori şi variabila dependentă au fost de asemenea eliminate (226 cazuri). Modelul a fost aplicat pe un total de 16 441 cazuri. Toţi predictorii care nu sunt de tip fictiv, codificaţi cu 1 şi 0, sunt transformaţi prin scăderea mediei corespunzătoare.

Surse de date primare: CNS. Calculele de estimare a consumului au fost efectuate de Mariana Câmpeanu. Pentru un model de regresie similar având ca variabilă dependentă consumul pe persoană la nivel de gospodărie rurală, vezi E. Teşliuc şi C. Chircă (coord., 1999).

Tabelul R5. *Predicţia satisfacţiei de durată*

Categorii de predictori	Predictori	Variabilă dependentă – Satisfacţia de durată SDURATA la nivel			
		urban+rural		urban	rural
		Model 1	Model 2		
VARIABILE COMPOZITE DE STATUS	EDUCAŢIE 98	(–0,01)	(–0,07)	(0,01)	(0,01)
	VÂRSTA98	–0,91	–0,66	–0,73	–0,49
	Vârsta la pătrat	0,80	0,56	0,63	0,42
	ŞEF 98	–0,06	–0,08	–0,08	(–0,06)
CAPITAL MATERIAL	BUNURI98	0,12	0,08	0,09	0,07
	VENPERS98	0,08	0,04	(0,05)	(0,05)
	SALPRIV98	0,06	0,05	(0,04)	0,07
	ANIMALE98	0,09	0,08	(0,02)	(0,06)
	LAND98	0,06	0,04	(0,01)	(0,06)
CAPITAL SOCIAL	RELAŢII98	0,09	0,07	0,10	(0,02)
	INTERGRUP98	0,13	0,07	0,08	0,07
	IGUVERN98	0,13	0,08	(0,05)	0,13
ORIENTĂRI VALORICE	MUNCĂ	0,08	0,05	(0,04	(0,05)
	EMIL98	0,11	0,09	0,09	0,09
SATISFACŢII ŞI ÎNGRIJORĂRI SPECIFICE	ŞOMAJ98		–0,04	–0,05	(–0,03)
	PREŢURI98		–0,09	–0,08	–0,10
	SANTICOR98		0,07	0,08	(0,04)
	SĂNĂTATE98		0,10	0,07	0,16
	SCOMUNITARĂ 98		0,10	0,10	0,10
	SBANI98		0,26	0,26	0,26
DEZVOLTARE REGIONAL--COMUNITARĂ	DEVJ95	(0,02)	(0,02)	(–0,01)	0,06
	QLIFE/UR	(–0,02)	(–0,02)	(–0,03)	(–0,01)
	EURO	0,06	0,06	0,10	(0,03)
	URBAN98	–0,06	–0,07	*	*
	R^2	0,22	0,35	0,34	0,36

Sursa de date BOP-FSD, 1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru $p = 0,05$. Pentru definirea variabilelor vezi Tabelul A1 şi Tabelul A3.

BCU IAŞI CENTRU DE RESURSE PENTRU ÎNVĂŢĂMÂNT

Tabelul R6. *Predicţia optimismului societal („direcţia este bună")*

Predictori	Variabilă dependentă: Optimism societal („direcţia în care se schimbă lucrurile în ţară este bună" – DIRBUN98)		
	Total eşantion	Subeşantion urban	Subeşantion rural
VENPERS98	0,04	(0,04)	0,06
SBANI98	0,05	(0,02)	0,08
IGUVERN98	0,17	0,15	0,19
OPTIMISM98	0,19	0,22	0,14
MAXIMAL98	–0,09	–0,09	–0,09
PROPRIV98	0,06	(0,06)	(0,07)
GUVTRAI98	0,09	0,12	(0,03)
GUVACORUP98	0,06	(0,04)	(0,07)
STOCED98	0,10	(0,12)	(0,07)
LNPOP	(–0,01)	(0,01)	(–0,03)
DEVJ95	(–0,02)	(0,01)	–0,08
R^2	0,18	0,20	0,15
N		1186	816

Sursa de date BOP-FSD, 1998. Pentru definirea variabilelor, vezi Tabelul A1 şi Tabelul A3.

Tabelul R7. *Predicţia comportamentului de „oferire a unor cadouri" în relaţiile cu instituţiile*

Predictori	Variabila dependentă „oferire a unor cadouri" pentru rezolvare problemelor personale în relaţiile cu instituţiile de stat CADOURI, la nivel		
	urban+rural	urban	rural
BĂRBAT99 (1 da, 0 nu)	(0,01)	(0,01)	(–0,01)
VÂRSTA99	(–0,02	(–0,03)	(–0,04)
EDUCAŢIE 99	0,07	0,09	(0,03)
Indice avere BUNURI99	(0,01)	(–0,01)	(0,02)
Venitul mediu pe persoană în gospodărie VENPERS99	0,07	0,08	(0,04)
Favorabil acceptării riscului PRORISC (1 da, 0 nu)	(0,04)	(0,02)	0,07
Evaluarea veniturilor din gospodărie SVENITURI99	(0,03)	0,05	(0,02)
Localizare în regiunile intracarpatice (1 da, 0 nu)	–0,21	–0,19	–0,22
Nivel dezvoltare judeţ DEVJUD95	0,22	0,20	0,11
Calitatea vieţii în localitate QLIFE/UR	(–0,03)	–0,17	0,10
R^2	0,09	0,13	0,05

Sursa de date BOP-FSD, mai 1999. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru $p = 0,05$. Structura de predicţie identificată pentru datele din mai 1999 este destul de instabilă. Acelaşi model de regresie aplicat pe date din 1998, cu măsuri uşor diferite pentru acceptarea riscului şi pentru variabila dependentă, duce la rezultate parţial diferite. Cu datele din 1998 predictorii semnificativi pe ambele medii rezidenţiale sunt vârsta (–), averea (+), nivelul subiectiv al veniturilor (–), localizarea în arcul intracarpatic (–), dezvoltarea judeţului (+) şi dezvoltarea localităţii (+).

BCU IAŞI CENTRALA

Tabelul R8. *Regresia capitalului material asupra altor forme de capital*

Predictori	Variabilă dependentă = capitalul material BUNURI		
	iunie 1998	noiembrie 1998	mai 1999
Termen liber al regresiei	0,20	0,07	0,18
Vârstă	–0,01	(–0,01)	–0,01
Educaţie	0,23	0,23	0,25
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	0,20	0,28	0,18
Dezvoltarea judeţului DEVJUD95	0,01	0,01	0,01
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	(0,00)	0,001	0,001
R^2	0,28	0,32	0,26

Sursa datelor primare: *Barometrul de opinie publică al FSD*, 1998, mai 1999. Toţi coeficienţii de regresie nestandardizaţi care nu sunt plasaţi între () sunt semnificativi pentru p = 0,05.

Tabelul R9. *Regresia venitului pe persoană asupra unor forme de capital*

Predictori	Variabilă dependentă = venituri băneşti pe persoană în gospodărie VENPERS		
	iunie 1998	noiembrie 1998	mai 1999
Termen liber al regresiei			
Vârstă	(0,03)	(0,02)	(0,01)
Educaţie	0,17	0,31	0,33
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	0,12	0,05	0,10
Dezvoltarea judeţului DEVJUD95	0,06	0,10	0,17
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	(–0,02)	0,08	(0,04)
R^2	0,06	0,16	0,23

Sursa datelor primare: *Barometrul de opinie publică al FSD*, 1998, mai 1999. Toţi coeficienţii de regresie nestandardizaţi care nu sunt plasaţi între () sunt semnificativi pentru p = 0,05.

Tabelul R10. *Predictori ai stării de religiozitate**

Predictori	Coeficienţi de regresie nestandardizaţi	Coeficienţi de regresie standardizaţi	Eroare standard
Termen liber regresie	2,12		14,86
Vârstă	0,01[a]	0,06	2,57
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	–0,05	–0,02	–0,65
Este bărbat (1 da, 0 nu)	–0,36[a]	–0,13	–6,28
Educaţie	–0,07[a]	–0,08	–2,91
BUNURI moderne în gospodărie	0,04	0,04	1,51
Nivelul de dezvoltare a judeţului de reşedinţă DEVJUD95	–0,01[a]	–0,08	–3,26
Nivel mediu de dezvoltare a localităţii de reşedinţă QLIFE/UR	–0,001	–0,05	–1,81
Fost şef înainte de 1989 (1 da, 0 nu)	–0,26[a]	–0,07	–3,20
Este localnic (1 da, 0 nu)	0,15[a]	0,06	2,16
R^2	0,07		

Sursa de date primare: BOP-FSD, 1999 * Variabilă dependentă RELIGIOZITATE99; a – coeficienţi semnificativi pentru p<0,01.

În *World Value Survey WVS* (Inglehart, Basanez and Moreno, 1998, V167) sunt prezentate şase tabele de contingenţă pentru predicţia măsurii de religiozitate „credinţă în viaţa de după moarte", folosind date de sondaj din 38 de ţări. Sensul relaţiilor este acelaşi cu cel dat de sondajul prezentat în Tabelul R10 : vârstnicii şi femeile au un grad mai mare de religiozitate. Relaţia cu educaţia nu este în toate cazurile de sens negativ. Sunt ţări în care religiozitatea este relativ egală pentru diferite niveluri de educaţie (Anglia, SUA, Africa de Sud). Variaţia religiozităţii în funcţie de nivelul veniturilor nu indică o relaţie tare nici în cazul WVS. Modelul de regresie prezentat în tabelul de mai sus indică faptul că în România anului 1999 religiozitatea este mai mare pentru femeile vârstnice, cu un nivel redus de educaţie, cu experienţă de migraţie redusă, locuind în judeţele slab dezvoltate. Faptul de a fi fost şef în perioada comunistă în domeniul profesional favorizează ateismul.

b) *Sociabilitatea productivă*

Tabelul R 11. *Predictori ai varibilelor capitalului social pentru persoanele din comunităţile urbane*

Predictori	Variabile dependente în modele de regresie multiplă				
	Încredere în instituţiile de ORDINE	Încredere în PRIMĂRIE	Încredere INTERPERSonală	Toleranţă ETNICĂ	Încredere INTERGRUP
VÂRSTĂ98	(0,00)	(–0,00)	(0,05)	0,08	0,07
EDUCAŢIE98	(–0,04)	(–0,05)	(0,04)	0,09	0,07
BĂRBAT98 (1 da, 0 nu)	(–0,01)	(–0,04)	(0,03)	(0,02)	(–0,03)
BUNURI durabile	(–0,04)	(–0,02)	(0,00)	(0,02)	0,06
Dezvoltarea judeţului DEVJUD	–0,08	(–0,02)	(0,00)	(–0,00)	(–0,07)
Aversiunea la risc RISCAVER	0,09	(0,10)	(0,01)	–0,07	(–0,05)
Satisfacţia faţă de venitul propriu SBANI	0,09	(0,09)	0,09	0,06	0,17
Localizarea în regiunile centrale sau vestice ale ţării CENTWEST	0,07	(0,08)	(0,05)	0,24	(0,00)
R^2	0,03	0,03	0,02	0,08	0,05
Media	–13,21	–17,68	–61,28	–21,15	–4,69
Abaterea standard	47,46	0,81	62,03	38,97	40,87

Sursa datelor primare : *Barometrul de opinie publică al FSD*, 1998. Volumul subeşantionului rural N = 1355. Toţi coeficienţii *path* care nu sunt plasaţi între () sunt semnificativi pentru p = 0,05.

Tabelul R12. *Modele complete care explică toleranţa etnică urbană şi rurală, 1998*

Predictori	Toleranţa etnică în calitate de variabilă dependentă			
	Eşantion urban		Eşantion rural	
	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi
Termen liber	*	–58,25	*	–50,40
VÂRSTĂ98	0,06	0,15	(0,03)	(0,06)

Predictori	Toleranţa etnică în calitate de variabilă dependentă			
	Eşantion urban		Eşantion rural	
	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi
BĂRBAT98 (1 da, 0 nu)	(0,02)	(1,90)	(0,05)	(3,62)
A absolvit cel mult şcoala primară (1 da, 0 nu)	(0,01)	(1,87)	0,10	8,26
A absolvit cel mult liceul (1 da, 0 nu)	(0,03)	(2,59)	(0,06)	(5,72)
Absolvent universitate (1 da, 0 nu)	0,11	10,50	0,09	12,63
BUNURI durabile	(0,02)	(0,74)	(–0,05)	(–1,98)
Satisfacţie faţă de venitul propriu SBANI	0,06	2,98	0,08	3,53
Aversiunea la risc RISCAVER	–0,06	–2,39	(0,02)	(0,79)
DIVERSITATE religioasă în comunitate	(0,05)	(0,96)	0,10	1,33
Dezvoltarea judeţului DEVJUD95	(0,00)	(0,00)	0,07	0,25
Localizarea în regiunile centrale sau vestice	0,20	16,35	0,19	14,43
R^2	0,08		0,10	

Sursa datelor primare: *Barometrul de opinie publică al FSD*, 1998. Toţi coeficienţii *path* care nu sunt plasaţi între () sunt semnificativi pentru p = 0,05. Coeficienţii de regresie standardizaţi sunt comparabili pe coloane. Coeficienţii de regresie nestandardizaţi sunt comparabili pe rânduri, între cele două modele.

Tabelul R13. *Modele complete care explică toleranţa etnică urbană şi rurală, 1999*

Predictori	Toleranţa etnică în calitate de variabilă dependentă			
	Români		Maghiari	
	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi
Constantă	–86,28		–111,24	
Urban (1 da, 0 nu)	(–5,34)	(–0,57)	–24,48	–0,28
Bărbat (1 da, 0 nu)	(0,92)	(0,10)	(–0,33)	(–0,01)
EDUCAŢIE99	3,67	0,12	(3,27)	(0,10)
DEVJUD95	(0,14)	(0,04)	(–0,41)	(–0,06)
VÂRSTA99	0,33	0,12	0,48	0,19
Mărimea localităţii LNPOP96	2,00	0,10	8,40	0,32
Venituri pe persoană VENPERS99	0,003	0,05	(0,003)	(0,07)
BUNURI99	(–0,93)	(–0,02)	(–5,28)	(–0,15)

Predictori	Toleranţa etnică în calitate de variabilă dependentă			
	Români		Maghiari	
	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi
RELIGIOZITATE99	2,50	0,07	6,06	0,19
INTERPERSONAL99	26,65	0,28	21,12	0,24
R^2	0,13		0,26	

Sursa datelor primare: *Barometrul de opinie publică al FSD*, 1999. Toţi coeficienţii de regresie care nu sunt plasaţi între () sunt semnificativi pentru p = 0,05. Coeficienţii de regresie standardizaţi sunt comparabili pe coloane. Coeficienţii de regresie nestandardizaţi sunt comparabili pe rânduri, între cele două modele.

Tabelul R14. *Predictori ai experienţei de migraţie, 1996*

Predictori	Variabilă dependentă	
	Fost migrant la oraş înainte de 1989 FOSTMIG	Fost navetist la oraş înainte de 1989 FOSTNAV
vârsta	0,98	0,99
ha teren agricol în proprietatea gospodăriei în care revine persoana	(0,97)	(0,98)
nivel de educaţie (scală de 9 puncte)	1,29	1,15
bărbat (1 – da, 0 – nu)	1,41	2,92
indicele de dezvoltare a judeţului în care se află comuna de domiciliu – DEVJUD95*	0,89	0,99
indice de accesibilitate urbană a comunei în care locuieşte persoana ACIN	1,01	1,01

În tabel sunt trecute valori ale coeficienţilor exp (B) din modelele de regresie logistică.

Toţi coeficienţii nemarcaţi prin () sunt semnificativ diferiţi de 1 pentru p = 0,05; valorile mai mici decât 1 indică o relaţie de inversă proporţionalitate, iar cele mai mari decât 1 o relaţie de directă proporţionalitate. Exemplu privind modul de citire: creşterea cu o unitate pe scala educaţiei este însoţită, în medie, de creşterea şansei de a fi fost migrant în urban de 1,29 ori, în condiţiile ţinerii sub control a celorlalte variabile din modelul de predicţie.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa 4. Analize factoriale

Tabelul F1. *Structurarea factorială a spaţiului de status, 1998*

	Factori		Comunalităţi
	Dezvoltare comunitar-regională* COMREG98	Consolidare capital individual-familial* CAPITAL98	
Localizare în urban (1 da, 0 nu)	0,80	0,18	0,67
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	0,79	0,04	0,62
Dezvoltare judeţ DEVJUD95	0,62	0,08	0,39
Capital relaţional	0,03	0,71	0,51
Educaţie	0,36	0,71	0,63
Vârstă	0,04	–0,67	0,45
Capital material BUNURI99	0,44	0,59	0,54
Valori proprii procentuale ale factorilor	37,89	16,68	

Sursa de date BOP-FSD, 1998. Factorială de tip PCA, VARIMAX. * coeficienţi de saturaţie

Tabelul F2. *Structura factorială a spaţiului de status. Model 1, mai 1999*

	Factori		Comunalităţi
	Dezvoltare comunitar-regională* COMREG99	Consolidare capital individual-familial* CAPITAL99	
Localizare în urban (1 da, 0 nu)	0,83	0,09	0,70
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	0,80	0,05	0,64
Dezvoltare judeţ DEVJUD95	0,60	0,01	0,37
Capital material BUNURI99	0,51	0,48	0,50
Vârstă	0,01	–0,73	0,55
Capital relaţional	–0,02	0,74	0,54
Educaţie	0,47	0,60	0,58
Valori proprii procentuale ale factorilor	37,24	17,98	

Sursa de date BOP-FSD, 1999. Factorială de tip PCA, VARIMAX. * coeficienţi de saturaţie

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tabelul F3. *Structura factorială a spaţiului de status. Model 2, mai 1999*

	Factori		Comunalităţi
	Dezvoltare comunitar-regională*	Consolidare capital individual-familial*	
Localizare în urban (1 da, 0 nu)	0,85	0,12	0,73
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	0,81	0,09	0,66
Dezvoltare judeţ DEVJUD95	0,56	0,13	0,33
Capital relaţional	-0,14	0,85	0,74
Capital material BUNURI98	0,42	0,63	0,57
Educaţie	0,43	0,62	0,57
Valori proprii procentuale ale factorilor	41,70	18,13	

* coeficienţi de saturaţie

Sursa de date BOP-FSD, 1999. Factorială de tip PCA, VARIMAX. În varianta OBLIMIN de extragere a factorilor, configuraţia variabilelor pe factori rămâne aceeaşi. Corelaţia între cei doi factori este pozitivă şi de nivel relativ ridicat, de 0,28.

Modelul 1-1999 este construit pentru comparabilitate cu cel care foloseşte date 1998.
Modelul 2-1999 omite variabila vârstă. Structura facorială rezultată este „mai simplă" decât cea din modelul 1, în sensul că duce la factori cu un grad mai mare de interpretabilitate şi nu are variabile „compozite", „impure", cu saturaţii mari în ambii factori. Acest ultim model pemite construirea unor scoruri factoriale mai eficiente în modele de analiză multivariată.

Tabelul F4. *Structura factorială a ideologiilor tranziţiei*

	Factori		Comunalităţi
	Ideologii ale schimbării* SCHIMBARE	Ideologii comunitare* COMUNITATE	
Orientare liberală LIBERAL99	0,76	0,05	0,57
Ar vota cu CDR (1 da, 0 nu)	0,63	0,07	0,40
Susţine afirmaţia că „numai cel care riscă poate câştiga" PRORISC99 (1 da, 0 nu)	0,49	-0,15	0,27
Este foarte mândru ca cetăţean al României MÂNDRU99 (1 da, 0 nu)	-0,08	0,65	0,42
RELIGIOZITATE99	-0,11	0,64	0,42
INCREDERE interpersonală, interetnică şi în instituţii ale ordinii	0,33	0,63	0,50
Valoare proprie a factorului %	23,31	19,82	

* coeficienţi de saturaţie

Sursa de date BOP-FSD, 1999. Factorială de tip PCA, VARIMAX. Indicele KMO este destul de scăzut, de 0,55. Acelaşi set de date examinat prin metoda verosimilităţii maxime ca algoritm de extragere a factorilor indică un mod identic de grupare a variabilelor. În plus, se constată că modelul factorial este adecvat datelor: p = 0,45. Acelaşi set de variabile analizat cu metoda de extragere OBLIMIN duce la acelaşi mod de grupare a variabilelor în factori. Corelaţia dintre factori este pozitivă dar extrem de redusă, de 0,005. Rezultă că cele două variabile latente sunt relativ independente, indiferent de metoda de analiză.

BCU "LUCIAN BLAGA" CLUJ-NAPOCA
Facultatea de Economie şi Administrarea Afacerilor
BIBLIOTECA

Tabelul F5. *Structura factorială a spaţiului social al tranziţiei*

	Factori		
	MODERNITATE	RESURSE	Comunalităţi
Satisfacţie de durată SDURATĂ	0,71	0,10	0,5
Ideologii ale modernizării SCHIMBARE	0,69	0,23	0,49
Dezvoltare comunitar-regională COMREG	0,16	0,79	0,63
Stocuri de capital CAPITAL	0,51	0,72	0,69
Ideologii pro-comunitare COMUNITATE	0,47	–0,53	0,58
Valoare proprie a factorului %	34,37	23,45	

Sursa de date BOP-FSD, 1999. Factorială de tip PCA, PROMAX. Indicele KMO este destul de scăzut, de 0,57. În tabel sunt trecuţi coeficienţi ai matricei structurale, corelaţii între factori şi variabile. PROMAX este un algoritm de rotire oblică. Corelaţia între factori este de 0,14.

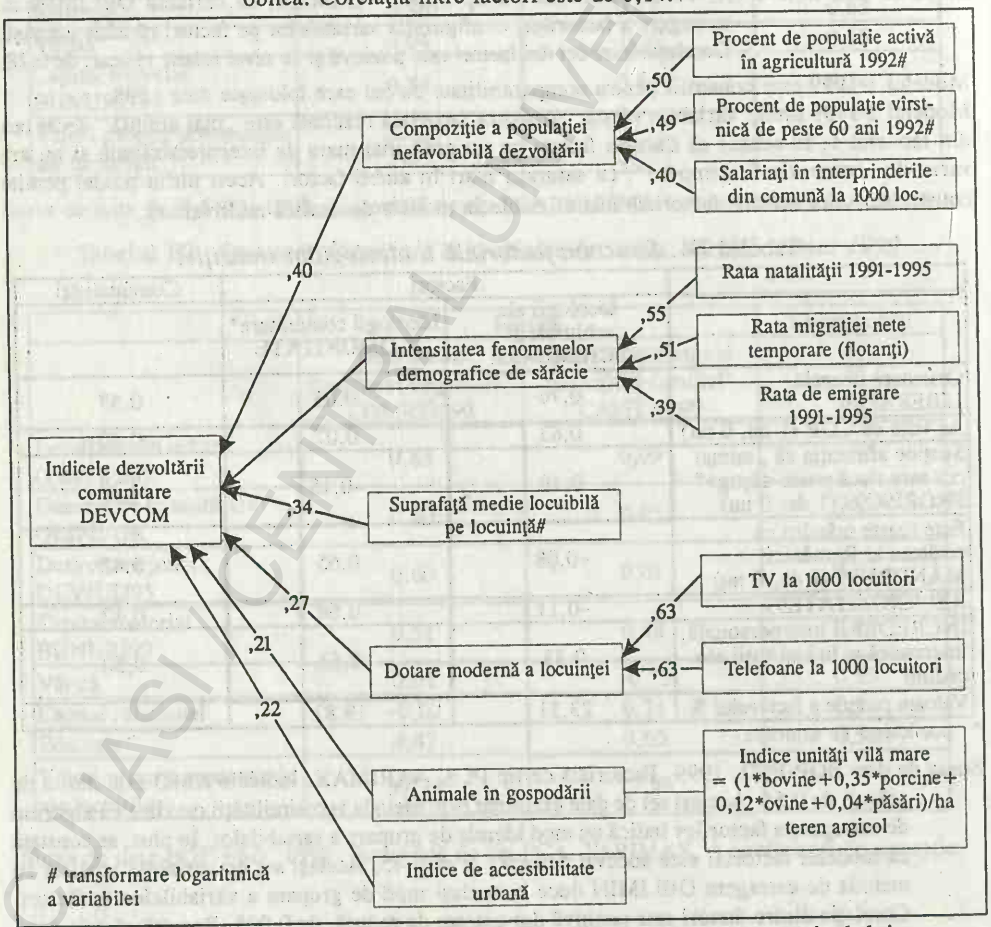

Figura J1. *Structura factorială a indicelui de măsurare a nivelului de dezvoltare a comunei DEVCOM1*

Cifrele de pe arcele de graf indică valorile coeficienţilor scorului factorial, echivalenţi ca semnificaţie cu coeficienţii beta dintr-o regresie multiplă în care factorul este variabila dependentă, iar indicatorii/variabilele manifeste funcţionează ca predictori. Transformările prin logaritmare sunt menite să reducă abaterile de la normalitate ale variabilelor. Unităţile de analiză pentru DEVCOM1 au fost cele 2686 comune ale ţării (pentru 2 nu am dispus de date). Datele utilizate provin din fişa localităţii CNS 1994, date CNS produse prin recensământul populaţiei şi locuinţelor. Măsurarea distanţelor de la satul centru de comună la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori – pe cel mai scurt drum modernizat sau, dacă nu este cazul, pe drum nemodernizat – a fost făcută de un specialist al Institutului de Geografie al Academiei, în cadrul unui contract pe care autorul prezentei lucrări l-a avut cu Banca Mondială. Pentru detalii asupra modului de construire a DEVCOM1, vezi Dumitru Sandu 1998b. Clasificarea comunelor ţării în „sărace", „cu dezvoltare medie" şi „dezvoltate" a rezultat din segmentarea seriei ordonate de valori ale variabilei DEVCOM1 în trei părţi egale. Majoritatea indicilor (8 din 11) implicaţi în construirea scorului sintetic al dezvoltării comunitare DEVCOM1 sunt măsuri de stoc sau de structură comunitară. Cei trei indicatori demografici (natalitate, emigrare şi rata sporului net de flotanţi) sunt singurii care, în principiu, ar putea avea o variaţie temporală mai mare. Prin modul de calcul, ei pot fi consideraţi însă drept măsuri de „semi-stoc", de acumulare pe termen multi-anual a unor fenomene demografice. În consecinţă, variaţia lor în timp este redusă. Dacă algoritmul de calcul pentru DEVCOM1 şi indicii la care a fost aplicat au rezultat dintr-o alegere inspirată sub aspect ştiinţific, atunci este foarte probabil că ierarhiile rezultate sunt unele de durată. Desigur, pentru comunele compuse din multe sate, diferenţele interne de dezvoltare pot fi considerabile şi, în consecinţă, indicele DEVCOM1 poate fi relativ artificial. Cu cât numărul de comune folosite pentru analiză este mai mare, cu atât indicele DEVCOM1 se poate dovedi mai relevant.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITARA

Anexa 5. Structuri regionale

Tabelul J1. *Indicatorii sintetici ai profilului sociocultural al judeţelor*[a]

Regiune istorică	Judeţele pe arii culturale	Indice dezvoltare urbană DEVURBJ[b]	Indice dezvoltare rurală DEVCOMJ[c]	Pondere populaţie ortodoxă în 1992	Pondere teren arabil în total teren agricol
MOLDOVA	Bacău	11,4	-0,8	81,6	56,7
	Neamţ	11,5	-0,5	86,7	59,9
	Suceava	10,1	1,0	90,6	51,9
	Vrancea	7,9	-2,0	97,6	57,5
	Galaţi	11,1	-2,6	98,4	81,0
	Iaşi	19,5	-4,8	93,3	66,2
	Botoşani	8,7	-11,8	96,7	75,2
	Vaslui	7,3	-13,3	97,2	70,7
MUNTENIA	Argeş	14,5	2,9	98,6	49,5
	Dâmboviţa	12,2	5,3	98,0	70,1
	Prahova	10,3	8,6	97,7	52,6
	Brăila	11,3	2,4	98,6	88,1
	Buzău	10,7	-0,3	99,2	63,5
	Călăraşi	1,7	0,8	99,2	96,7
	Giurgiu	3,2	1,8	98,9	93,5
	Ialomiţa	5,0	-1,1	99,3	92,7
	Teleorman	3,9	-4,4	97,8	91,1
OLTENIA	Dolj	14,6	0,5	99,0	82,5
	Mehedinţi	4,8	-4,2	98,2	63,2
	Olt	4,0	-4,1	99,6	86,6
	Gorj	6,2	1,2	98,9	41,3
	Vâlcea	8,2	-1,5	99,4	34,5
DOBROGEA	Constanţa	10,5	5,6	91,1	84,4
	Tulcea	4,5	4,9	91,1	79,8
TRANSILVANIA	Alba	3,4	1,4	85,6	40,4
	Hunedoara	0,1	7,8	86,2	25,5
	Braşov	9,2	11,0	84,0	39,7
	Sibiu	8,7	8,2	87,4	37,8
	Cluj	13,7	1,2	69,9	41,8
	Mureş	11,6	6,1	51,2	54,3
	Covasna	6,4	5,2	21,6	46,5
	Harghita	4,6	5,9	13,0	22,8
	Bistriţa-Năsăud	8,8	2,4	83,4	35,6
	Sălaj	8,2	-1,6	67,0	50,8
CRISANA--MARAMUREŞ	Maramureş	5,1	2,4	77,4	26,9
	Satu Mare	9,9	3,4	49,8	69,9
	Arad	7,8	9,5	73,5	67,9
	Bihor	12,2	3,9	60,3	60,6

BCU IASI CENTRALA UNIVERSITARA LIBRARY

Regiune istorică	Judeţele pe arii culturale	Indice dezvoltare urbană DEVURBJ[b]	Indice dezvoltare rurală DEVCOMJ[c]	Pondere populaţie ortodoxă în 1992	Pondere teren arabil în total teren agricol
BANAT	Caraş-Severin	2,2	2,5	84,0	31,8
	Timiş	14,9	11,4	78,0	76,1

a. Indici folosiţi în analiza *cluster* prin care au fost generate ariile culturale. În plus, în setul criteriilor de clasificare multicriterială au fost incluse şi şapte variabile fictive reprezentând regiunile istorice de apartenenţă a judeţelor.
b. Vezi Tabelul A3.
c. Vezi Tabelul A3.

Tabelul J2. *Indici ai dezvoltării judeţelor pe regiuni şi subregiuni de dezvoltare*

Regiuni	Subregiuni[a] şi judeţe	Indicele dezvoltării judeţului 1994[b]	Indicele dezvoltării judeţului 1995[c]	Indicele capitalului uman[d]	Indicele utilizării forţei de muncă[e]
NORD-EST	Botoşani	34	24,26	–183	–255
	Vaslui	31	35,37	–136	–259
	Bacău	48	43,66	–61	–46
	Iaşi	46	53,72	–16	–31
	Neamţ	43	35,16	–79	–206
	Suceava	45	37,34	–99	–64
SUD-EST	Brăila	52	53,03	42	7
	Constanţa	59	66,96	100	106
	Galaţi	51	51,62	–16	28
	Buzău	44	39,51	–17	–113
	Tulcea	40	47,15	–59	12
	Vrancea	42	39,66	–77	–45
SUD	Argeş	57	61,79	66	101
	Dâmboviţa	50	43,45	–32	14
	Prahova	58	54,23	66	86
	Călăraşi	39	31,63	–146	6
	Giurgiu	35	29,63	–163	–21
	Ialomiţa	41	35,13	–134	–5
	Teleorman	38	27,05	–118	–61
SUD-VEST	Mehedinţi	47	45,34	–60	28
	Olt	42	37,49	–90	–27
	Dolj	48	46,24	37	–20
	Gorj	58	52,30	7	166
	Vâlcea	49	45,37	26	–85
VEST	Arad	55	62,19	106	125
	Timiş	63	78,07	157	174
	Caraş-Severin	48	56,73	16	15
	Hunedoara	58	60,27	57	48
NORD-VEST	Bihor	57	58,39	27	87
	Cluj	63	78,68	229	110
	Bistriţa-Năsăud	42	43,86	–34	–136

BCU IAŞI CENTRU DE CARTE

Regiuni	Subregiuni[a] şi judeţe	Indicele dezvoltării judeţului 1994[b]	Indicele dezvoltării judeţului 1995[c]	Indicele capitalului uman[d]	Indicele utilizării forţei de muncă[e]
NORD-VEST	Maramureş	51	53,79	–7	8
	Satu Mare	53	54,43	–9	51
	Sălaj	45	45,65	–31	–61
CENTRU	Braşov	66	75,54	223	141
	Sibiu	61	72,84	187	73
	Alba	53	55,19	45	31
	Covasna	53	60,28	50	47
	Harghita	52	57,16	37	–4
	Mureş	56	60,85	90	23

a. Subregiunile menţionate în acest tabel diferă numai în legătură cu plasarea câtorva judeţe faţă de cele din *Carta Verde*. Astfel, Iaşi nu mai apare în compania judeţelor mult mai sărace Botoşani şi Vaslui. Tulcea are un nivel de dezvoltare mai apropiat de Buzău şi Brăila şi, în consecinţă, nu mai este plasat în aceeaşi subgrupă cu Galaţi şi Constanţa. Doljul este atribuit în *Carta Verde* aceleiaşi subregiuni cu Olt şi Mehedinţi. După cum arată clar datele prezentului tabel, este mult mai apropiat sub aspectul capitalului uman de judeţele nordice ale Olteniei.

b. Indice calculat conform metodologiei din Ramboll-Grupul de Consultanţă, 1996 şi preluat în *Carta Verde. Politici de dezvoltare regională în România.*

c. Indicele DEVJUD95 (Sandu, 1998) este calculat ca scor factorial. Indicele din prima coloană a tabelului este sumativ, iar cel din cea de-a doua coloană este sumativ-multiplicativ. Ambele sunt exprimate în final ca scoruri HULL.

d. Vezi indicele UMANREG în Tabelul A3.

e. Vezi indicele LABOR în Tabelul A3.

Tabelul J3. *Orientări ideologice ale populaţiei pe arii culturale (%)*

Arie culturală	Tip de ideologie liberal-comunitară*						Total	
	Conservator--comunitar	Conservator--individualist	Pragmatic--comunitar	Pragmatic--individualist	Liberal--comunitar	Liberal--individualist	%	N
BC NT SV VR	15,7	16,6	13,8	19,8	19,8	14,3	100	217
GL IS	22,6	17,5	15,3	19,7	9,5	15,3	100	137
BT VS	29,4	16,5	22,4	10,6	10,6	10,6	100	85
AG DB PH	14,3	16,5	18,7	20,3	13,7	16,5	100	182
BZ BR	32,0	16,0	13,3	17,3	13,3	8,0	100	75
G TL IL CL	33,1	14,2	19,7	9,4	15,0	8,7	100	127
DJ MH OT	17,8	21,9	13,7	20,5	12,3	13,7	100	146
GJ VL	18,2	20,8	20,8	19,5	13,0	7,8	100	77
DOBROGEA	17,4	15,7	18,3	17,4	14,8	16,5	100	115
AB HD	11,3	22,5	12,5	20,0	22,5	11,3	100	80
BV SB	10,0	17,0	12,0	15,0	19,0	27,0	100	100
CJ MS	14,8	17,2	15,6	18,9	16,4	17,2	100	122
CV HG		16,7	1,9	29,6	7,4	44,4	100	54
BN SJ	16,4	7,3	18,2	20,0	20,0	18,2	100	55
MM SM	18,1	12,0	9,6	15,7	24,1	20,5	100	83

Arie culturală	Tip de ideologie liberal-comunitară*						Total	
	Conservator-comunitar	Conservator-individualist	Pragmatic-comunitar	Pragmatic-individualist	Liberal-comunitar	Liberal-individualist	%	N
AD BH	16,1	21,8	12,6	17,2	13,8	18,4	100	87
BANAT	19,3	13,4	20,2	14,3	15,1	17,6	100	119
BUCURESTI	9,0	8,1	14,3	18,1	33,3	17,1	100	210

* Pentru definirea tipurilor ideologice, vezi Tabelul 2.7. O hartă a ariilor culturale se regăseşte în figura 5.9.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa 6. Comunele cele mai sărace

Tabelul C1. *Comunele cu cel mai redus indice de dezvoltare*

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Valori medii pe categorii de comune							
Total comune		0	1343	24,78	15,67	25,33	33,77
Cele 10% comune de maximă dezvoltare		17	2551	16,78	11,34	19,79	29,25
Cele 10% comune de maximă sărăcie		–18	134	35,77	24,16	28,90	37,40
Judeţe	Comune						
Alba	Ceru-Băcăinţi	–16	159	0	30	27	35
	Horea	–15	189	15	21	21	102
	Intregalde	–22	45	48	23	28	44
	Mogoş	–17	123	19	27	32	79
	Poiana Vadului	–19	85	27	22	21	96
	Ponor	–25	16	0	32	38	60
	Râmeţ	–17	146	0	29	33	40
	Scărişoara	–15	188	51	28	26	106
Argeş	Ciomăgeşti	–16	151	50	25	28	52
Bacău	Coloneşti	–26	13	14	34	25	41
	Corbasca	–17	144	25	21	18	54
	Filipeni	–20	61	16	31	37	29
	Horgeşti	–18	104	31	24	15	22
	Izvoru Berheciului	–14	228	28	27	32	28
	Lipova	–23	30	6	33	25	39
	Motoşeni	–17	121	13	26	37	52
	Negri	–15	205	58	25	24	20
	Onceşti	–15	213	12	24	29	40
	Plopana	–18	117	11	29	25	31
	Secuieni	–17	126	50	22	29	16
	Stănişeşti	–22	43	45	26	24	57
	Ungureni	–24	26	43	27	23	16
	Vultureni	–19	75	63	26	36	52
Bihor	Şinteu	–15	207	64	23	17	55
Bistriţa-Năsăud	Parva	–16	173	27	27	11	39
	Rebra	–16	154	38	33	12	27
	Tarlisua	–19	78	10	31	22	43
	Urmeniş	–17	131	9	26	32	32
	Zagra	–16	167	23	23	20	38

BCUMC CENTRALA UNIVERSITARA LIBRARY

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Botoşani	Albeşti	-25	22	43	26	22	42
	Avrămeni	-23	40	43	26	28	52
	Băluşeni	-19	86	5	27	26	20
	Călăraşi	-19	91	34	23	28	57
	Concești	-16	150	35	31	28	33
	Copălău	-20	64	27	21	23	26
	Cordăreni	-16	178	36	21	39	19
	Coţuşca	-17	143	34	27	31	78
	Cristeşti	-19	83	24	22	26	21
	Cristineşti	-15	201	43	14	32	21
	Dobârceni	-18	97	18	25	33	45
	Durneşti	-19	82	22	19	27	51
	Gorbăneşti	-21	51	34	29	33	22
	Havârna	-14	254	28	22	32	26
	Hăneşti	-19	93	62	24	28	49
	Hilişeu-Horia	-17	137	19	20	36	7
	Hlipiceni	-19	80	33	27	30	48
	Hudeşti	-14	243	32	21	28	28
	Lunca	-20	72	38	22	30	34
	Manoleasa	-18	107	43	24	29	61
	Mileanca	-20	67	40	23	29	34
	Mitoc	-21	59	37	28	32	68
	Nicşeni	-14	233	38	19	33	17
	Prăjeni	-20	73	29	20	21	45
	Răuseni	-16	172	15	25	31	52
	Românești	-15	208	30	21	25	55
	Santa Mare	-23	31	39	25	31	57
	Suharău	-19	79	47	23	34	27
	Suliţa	-16	160	34	24	30	30
	Ştiubieni	-14	242	63	25	32	38
	Todireni	-18	118	33	28	29	55
	Ungureni	-16	155	54	20	26	28
	Unteni	-27	8	40	27	34	18
	Văculeşti	-16	156	61	23	39	8
	Viişoara	-17	132	14	32	33	67
	Vorniceni	-15	199	41	22	25	27
	Vorona	-15	221	56	19	24	36
Buzău	Bisoca	-23	34	34	27	22	54
	Bozioru	-13	267	20	24	34	46
	Brădeanu	-15	212	47	17	41	35
	Chiliile	-24	28	0	28	48	54
	Mărgăriteşti	-14	257	45	21	46	29
	Odăile	-21	56	28	31	38	45

BCU IAŞI CENTRUL DE DOCUMENTARE

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Ponderea persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Buzău	Pardosi	-17	129	0	36	49	25
	Robeasca	-17	125	0	27	36	40
	Săruleşti	-15	192	15	27	28	40
Caraş-Severin	Brebu Nou	-25	19	50	93	23	35
Călăraşi	Gurbăneşti	-15	217	19	26	40	63
	Sohatu	-16	179	59	14	39	36
Cluj	Cămăraşu	-16	149	19	20	26	40
	Cătina	-21	58	42	28	32	50
	Cornesti	-15	200	65	25	53	46
	Frata	-16	163	24	24	23	38
	Măguri-Răcătău	-17	147	8	33	19	39
	Pălatca	-15	219	26	25	41	35
	Panticeu	-20	60	49	33	44	34
	Ploscoş	-15	210	37	39	25	14
	Săcuieu	-15	203	73	21	23	74
Constanţa	Comana	-16	164	28	36	13	44
	Dobromir	-27	7	55	29	10	63
	Ion Corvin	-14	226	81	24	25	65
	Dumbrăveni	-19	88	150	24	28	45
Covasna	Vâlcele	-17	138	38	24	18	11
Dâmbovita	Cojasca	-18	103	28	8	12	46
Dolj	Argetoaia	-15	206	24	22	25	47
	Cernăteşti	-15	222	54	20	32	36
	Drăgoteşti	-14	237	44	15	34	26
	Gogoşu	-15	198	40	11	57	40
	Grecesti	-15	218	32	16	39	48
	Lipovu	-14	241	67	17	24	35
	Sălcuţa	-16	170	55	16	35	33
	Seaca de Pădure	-17	133	0	19	50	41
	Secu	-17	119	37	18	36	52
	Sopot	-15	181	43	13	39	27
	Vela	-16	171	24	16	38	34
Galaţi	Bălăbăneşti	-14	244	26	23	29	18
	Bălăşeşti	-20	65	25	29	33	22
	Certesti	-19	92	52	21	28	33
	Corni	-18	102	7	26	28	30
	Drăguşeni	-16	152	19	21	21	34
	Priponeşti	-14	245	12	20	40	25
	Scânteieşti	-17	145	24	26	28	31
	Vârlezi	-15	187	34	22	30	37
	Vlădeşti	-15	196	10	26	27	46
Giurgiu	Letca Nouă	-16	176	78	13	32	45
	Răsuceni	-15	182	41	15	44	35

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Ponderea persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Harghita	Săcel	–18	110	22	37	34	20
Hunedoara	Bătrâna	–15	195	0	32	31	45
	Bulzeştii de Sus	–23	41	59	27	44	63
	Cerbăl	–14	251	50	28	29	22
	Lunca Cernii de Jos	–18	114	22	30	25	40
Ialomiţa	Reviga	–14	224	52	23	34	40
	Drăgoeşti	–14	223	0	34	37	50
Iaşi	Andrieşeni	–25	14	20	29	27	35
	Belceşti	–15	211	43	19	17	55
	Brăeşti	–19	76	49	22	22	36
	Cepleniţa	–15	193	33	21	21	48
	Ciorteşti	–21	55	37	21	25	36
	Coarnele Caprei	–34	1	50	39	24	51
	Costuleni	–18	106	40	18	34	25
	Cozmeşti	–16	175	40	21	26	37
	Cucuteni	–26	12	27	29	37	37
	Dagâţa	–17	130	41	21	20	40
	Dolheşti	–20	68	26	24	24	46
	Dumeşti	–23	42	74	26	22	22
	Focuri	–23	35	41	25	19	44
	Golăieşti	–25	20	56	27	26	14
	Gorban	–19	74	63	22	28	32
	Gropniţa	–22	44	53	29	23	44
	Grozeşti	–18	109	36	22	29	51
	Heleşteni	–17	136	48	21	26	16
	Horleşti	–15	184	12	29	20	26
	Ipatele	–19	89	41	27	30	42
	Lungani	–24	27	61	20	18	39
	Mădârjac	–19	81	62	29	24	49
	Mironeasa	–21	54	54	25	13	40
	Mogoşeşti	–20	70	46	23	24	13
	Moşna	–13	264	33	22	27	48
	Movileni	–14	234	41	25	29	35
	Oţeleni	–14	247	46	22	21	51
	Plugari	–15	215	16	20	19	42
	Popeşti	–15	191	20	24	24	34
	Prisăcani	–14	252	28	21	30	23
	Probota	–21	52	61	20	27	34
	Românești	–16	180	27	24	33	32
	Schitu Duca	–16	161	20	20	26	26
	Scânteia	–13	265	30	23	19	36
	Scobinţi	–17	127	47	20	20	50
	Sineşti	–19	77	35	19	19	44

BCU IAŞI CENTRUL VECHI

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Ponderea persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Iaşi	Sireţel	–17	142	19	24	17	21
	Şcheia	–19	87	25	26	25	42
	Şipote	–20	71	38	21	25	49
	Todireşti	–14	231	26	17	19	17
	Trifeşti	–18	95	35	21	24	45
	Ţibana	–25	15	36	24	14	35
	Ţigănaşi	–22	46	51	25	21	30
	Ţuţora	–14	246	0	28	30	15
	Victoria	–14	253	19	14	24	32
	Voineşti	–20	63	47	22	16	19
Mehedinţi	Bâcles	–16	169	60	20	42	70
	Bâlvăneşti	–14	250	53	17	36	28
	Godeanu	–18	115	0	22	41	34
	Grozeşti	–17	135	22	19	21	55
	Padina	–23	39	149	16	50	54
	Poroina Mare	–21	57	91	18	50	46
	Punghina	–13	268	31	15	29	58
	Vlădaia	–14	249	67	22	40	50
Mureş	Sânpetru de Câmpie	–16	165	26	29	33	49
Neamţ	Bira	–14	238	31	24	25	43
	Bozieni	–18	101	36	27	27	30
	Dragomireşti	–14	256	32	18	31	18
	Făurei	–15	214	49	24	38	27
	Icuşeşti	–13	260	27	21	22	22
	Oniceni	–22	50	10	26	20	30
	Poienari	–15	185	13	25	28	21
	Stăniţa	–18	111	22	31	34	25
	Valea Ursului	–24	23	47	22	25	24
Olt	Fageţelu	–14	230	79	21	44	42
	Topana	–14	235	0	26	42	47
Prahova	Jugureni	–18	96	67	19	40	47
Sălaj	Dragu	–23	38	22	32	42	44
	Gârbou	–14	227	57	25	36	45
Sibiu	Păuca	–15	186	21	35	35	46
Suceava	Izvoarele Sucevei	–16	177	18	25	18	123
	Ulma	–15	202	7	27	18	54
Teleorman	Călmăţuiu	–15	194	36	19	51	29
	Crângeni	–15	216	38	16	44	29
	Dideşti	–18	113	34	21	38	18
	Necşeşti	–16	162	0	18	44	30
	Răsmireşti	–13	261	105	11	53	25
	Săceni	–15	197	40	16	48	15

BCU "MIHAI EMINESCU" IAŞI LIBRARY

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Teleorman	Scurtu Mare	–17	128	23	19	35	53
	Siliştea-Gumeşti	–14	255	22	19	29	68
	Tătărăştii de Sus	–16	157	32	21	27	55
Tulcea	Beidaud	–17	139	90	36	18	68
	Dorobanţu	–14	258	43	33	29	58
	Hamcearca	–19	84	94	29	33	50
Vaslui	Albeşti	–14	225	57	18	32	20
	Alexandru Vlahuţă	–32	2	21	32	30	28
	Arsura	–17	124	15	27	34	30
	Banca	–18	105	23	22	24	20
	Băcani	–21	53	59	27	22	15
	Băceşti	–14	236	53	24	22	33
	Blăgeşti	–13	263	32	21	44	45
	Bogdana	–24	25	20	23	32	20
	Bogdăneşti	–23	36	31	24	28	32
	Bogdăniţa	–25	17	14	34	32	29
	Boţeşti	–13	262	51	21	30	29
	Buneşti-Avereşti	–15	209	44	23	33	17
	Coroieşti	–26	9	65	24	31	42
	Costeşti	–16	166	21	30	32	25
	Dăneşti	–23	32	33	31	29	26
	Deleşti	–24	24	57	23	28	21
	Dragomireşti	–29	5	26	26	23	35
	Duda-Epureni	–16	153	45	20	22	5
	Găgeşti	–23	33	105	29	25	48
	Ghergheşti	–20	66	21	23	28	32
	Gârceni	–25	21	23	28	34	45
	Griviţa	–14	232	34	16	23	9
	Hoceni	–22	48	44	28	37	22
	Dimitrie Cantemir	–22	49	66	30	30	28
	Iana	–26	11	33	27	17	23
	Ivăneşti	–20	69	22	24	31	20
	Laza	–16	174	32	22	20	11
	Lunca Banului	–14	240	48	26	20	13
	Măluşteni	–17	140	18	20	33	48
	Micleşti	–23	29	33	25	26	24
	Oltenesti	–15	204	19	20	30	18
	Oşeşti	–29	4	18	38	25	45
	Pădureni	–17	141	18	26	29	7
	Poieneşti	–18	100	60	21	27	14
	Pogana	–18	94	15	20	19	13
	Puieşti	–15	183	28	20	27	27
	Pungeşti	–27	6	35	29	30	35

BCU IAŞI CENTRUL DE RESURSE

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Vaslui	Rebricea	–20	62	45	24	25	29
	Roşieşti	–14	248	46	25	30	32
	Soleşti	–18	112	36	22	24	14
	Ştefan cel Mare	–13	259	27	24	27	11
	Tăcuta	–26	10	27	28	27	38
	Tătărani	–18	98	37	27	31	8
	Todireşti	–15	190	28	20	21	41
	Tutova	–15	220	22	26	24	16
	Viişoara	–16	168	19	24	27	35
	Vinderei	–14	239	29	17	26	28
	Voineşti	–30	3	49	24	24	45
	Zăpodeni	–18	108	19	22	36	15
Vâlcea	Boişoara	–14	229	47	27	23	57
	Dănicei	–17	148	29	20	27	66
	Mădulari	–13	266	22	19	30	56
	Perişani	–16	158	33	24	22	54
	Racoviţa	–17	122	16	27	22	47
Vrancea	Andreiaşu de Jos	–19	90	18	28	24	34
	Boghesti	–17	120	32	18	40	35
	Chiojdeni	–22	47	46	21	22	35
	Corbiţa	–18	99	56	20	34	52
	Gura Caliţei	–17	134	24	26	25	24
	Nereju	–18	116	25	20	14	48
	Poiana Cristei	–23	37	24	24	22	27
	Slobozia Bradului	–25	18	41	12	15	10

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa 7. Structuri ale migraţiei interne

Tabelul M1. *Migraţia internă pe vârste şi medii rezidenţiale, 1968-1996*

Anul	Migraţia totală		Rata migraţiei pe grupe de vârstă (migranţi la 1000 pers. din grupa de vârstă)				Ponderea fluxurilor de migraţie în migraţia totală (%)			
	mii evenimente	rata ‰	15-19 ani	20-24 ani	25-29 ani	30-34 ani	rural-urban	rural-rural	urban-rural	urban-urban
1968	288	14,6	22,3	38,7	32,9	22,3	34,9	31,5	10,5	23,1
1969	280	14,0	22,1	39,0	32,5	21,3	36,0	31,3	10,6	22,1
1970	293	14,5	20,7	44,1	34,2	21,6	37,5	31,6	10,9	20,0
1971	311	15,2	20,4	45,7	36,0	22,0	41,4	29,8	9,8	19,0
1972	338	16,4	20,3	48,2	37,1	22,4	39,4	32,5	10,9	17,2
1973	375	18,0	19,5	53,4	45,1	26,4	42,7	29,7	10,4	17,2
1974	375	17,8	19,0	54,5	46,4	25,3	48,1	25,0	8,9	18,0
1975	299	14,1	14,9	41,8	36,7	19,5	45,1	29,1	9,9	15,8
1976	346	16,1	16,1	48,3	44,7	22,6	52,4	22,6	7,2	17,7
1977	343	15,9	15,0	47,4	44,1	22,7	54,6	20,7	7,1	17,5
1978	353	16,2	15,0	49,1	43,9	22,7	56,3	18,1	6,9	18,8
1979	317	14,4	13,5	47,3	41,1	20,9	60,8	13,9	5,4	19,9
1980	334	15,0	13,8	50,6	43,6	21,8	63,4	12,2	4,8	19,5
1981	325	14,5	14,1	52,0	43,6	21,5	65,3	11,2	4,5	19,0
1982	300	13,4	13,8	48,5	40,4	20,2	62,6	12,7	5,5	19,3
1983	254	11,3	10,9	41,0	33,4	16,9	61,4	13,2	5,4	20,0
1984	231	10,2	9,3	37,0	29,8	15,6	58,5	14,7	6,3	20,5
1985	196	8,6	8,0	32,0	25,5	13,2	57,4	16,1	6,5	20,0
1986	239	10,4	8,3	32,4	27,6	15,2	50,6	23,7	7,6	18,1
1987	200	8,7	7,5	28,8	23,9	12,6	53,1	20,7	7,0	19,1
1988	209	9,1	7,5	26,5	24,9	13,3	52,5	23,0	6,5	18,0
1989	193	8,3	6,4	23,9	23,8	12,8	55,4	18,9	6,4	19,2
1990	786	33,9	24,1	65,4	95,5	67,0	69,8	8,5	3,5	18,1
1991	263	11,3	9,4	30,6	30,1	18,0	50,3	19,4	10,1	20,2
1992	293	12,9	9,2	32,5	34,0	22,0	39,2	22,8	13,7	24,3
1993	240	10,6	8,3	27,0	26,1	17,6	35,0	25,0	14,6	25,4
1994	267	11,7	9,1	28,3	28,8	20,0	30,5	25,5	18,4	25,6
1995	289	12,8	10,3	26,1	26,7	20,7	25,1	28,0	20,8	26,1
1996	293	13,0	11,0	25,0	27,0	21,0	24,7	24,5	23,4	27,4

Sursa datelor primare: CNS, 1996; 1997.

Tabelul M2. *Plecări din rural în funcţie de vârstă şi distanţă, 1996*

– % –

Vârsta migranţilor (1)	Localitatea de destinaţie se află în (2)			Total emigraţie (6)
	acelaşi judeţ (3)	judeţ învecinat (4)	alt judeţ (5)	
sub 15 ani	25,7	23,9	19,3	24,1
15-24 ani	27,2	27,9	30,3	27,9

				- % -
Vârsta	Localitatea de destinaţie se află în (2)			Total
25-34 ani	28,9	27,4	31,7	29,2
35-44 ani	9,1	9,2	9,5	9,2
45-54 ani	3,8	4,3	3,6	3,8
55 ani +	5,4	7,2	5,8	5,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

(Exemplu de mod de citire: 27,2% dintre persoanele din rural care migrează pe distanţe scurte, în interiorul aceluiaşi judeţ, sunt tineri de 15-24 ani.)
Sursa datelor primare: CNS, 1997.

Tabelul M3. *Structura imigraţiei, pe judeţe, în funcţie de raportul de dezvoltare între destinaţie şi origine, 1995-1996*

Judeţul de destinaţie a fluxului	Structura imigraţiei în funcţie de raportul de dezvoltare între destinaţie şi origine				Rang de dezvoltare a judeţului[a]
	Sosiri din judeţe mai dezvoltate	Sosiri din judeţe cu nivel de dezvoltare apropiat	Sosiri din judeţe mai sărace	Total imigrări	
Botoşani	96,2	3,8	0	100,0	1
Vaslui	96,5	3,5	0	100,0	2
Teleorman	82,3	17,7	0	100,0	3
Giurgiu	73,7	26,3	0	100,0	4
Călăraşi	66,8	33,2	0	100,0	5
Neamţ	66,2	27,0	6,7	100,0	6
Ialomiţa	64,3	31,9	3,8	100,0	7
Suceava	55,8	22,1	22,2	100,0	8
Olt	51,8	38,0	10,1	100,0	9
Buzău	67,9	27,3	4,8	100,0	10
Vrancea	60,5	33,0	6,6	100,0	11
Dâmboviţa	64,0	22,9	13,1	100,0	12
Bacău	53,8	36,4	9,8	100,0	13
Bistriţa-Năsăud	81,9	14,5	3,7	100,0	14
Vâlcea	49,9	43,1	7,1	100,0	15
Mehedinţi	40,2	54,5	5,3	100,0	16
Sălaj	63,4	34,6	2,0	100,0	17
Dolj	33,5	60,8	5,7	100,0	18
Tulcea	40,4	44,3	15,2	100,0	19
Galaţi	20,8	37,3	41,9	100,0	20
Gorj	13,1	67,7	19,1	100,0	21
Brăila	18,2	32,1	49,6	100,0	22
Iaşi	25,4	20,5	54,1	100,0	23
Maramureş	21,9	62,5	15,6	100,0	24
Prahova	32,1	19,6	48,3	100,0	25
Satu Mare	17,0	75,6	7,4	100,0	26
Alba	39,0	42,5	18,5	100,0	27
Caraş-Severin	21,7	29,9	48,4	100,0	28

Judeţul de destinaţie a fluxului	Structura imigraţiei în funcţie de raportul de dezvoltare între destinaţie şi origine				Rang de dezvoltare a judeţului[a]
	Sosiri din judeţe mai dezvoltate	Sosiri din judeţe cu nivel de dezvoltare apropiat	Sosiri din judeţe mai sărace	Total imigrări	
Harghita	14,4	42,9	42,7	100,0	29
Bihor	24,5	49,3	26,2	100,0	30
Covasna	37,1	32,0	30,9	100,0	31
Hunedoara	12,9	43,7	43,5	100,0	32
Mureş	32,2	48,7	19,1	100,0	33
Argeş	26,2	14,1	59,7	100,0	34
Arad	18,6	48,3	33,1	100,0	35
Constanţa	9,3	6,9	83,8	100,0	36
Sibiu	5,9	13,9	80,2	100,0	37
Braşov	0	15,9	84,1	100,0	38
Timiş	0	7,5	92,5	100,0	39
Cluj	0	12,3	87,7	100,0	40
Bucureşti	0	2,7	97,3	100,0	41
Total	32,0	26,5	41,4	100,0	

Rangurile de dezvoltare sunt obţinute prin ierarhizarea valorilor variabilei DEVJUD95 (Tabelul A3), notând cu 1 scorul minim de dezvoltare şi cu 41 scorul maxim.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOTE

1. Un întreg volum de sociologie istorică centrat pe transformarea satelor devălmaşe (Stahl, 1998) ilustrează tendinţa de a da nume specifice proceselor sau schimbărilor care au afectat aceste obşti: „aservire a comunităţilor săteşti", „extindere teritorială", „trecerea de la domeniul feudal la moşia lucrată în sistemul clăcii", „forme de trecere de la... la...". Etichetarea unor schimbări ca „tranziţie" este practic absentă în lucrarea amintită.
2. Ideea de tranziţie este asociată cu cea de criză. Ilustrativ în acest sens este discursul lui Wallerstein. El consideră că actualmente sistemul mondial modern este în criză şi ne aflăm în tranziţie spre un alt mod de organizare: „Sistemul mondial modern ajunge la finalul existenţei sale. Va fi nevoie de încă cel puţin 50 de ani de criză terminală, respectiv de «haos», înainte ca noi să putem spera la intrarea într-o nouă ordine" (Wallerstein, 1995, 144).
3. „Criză" este un concept inevitabil, de înaltă frecvenţă în analiza tranziţiei postcomuniste în cazul României, în asociere cu conceptele de „politică socială", „sărăcie", „bunăstare" etc. (vezi, spre exemplu, Zamfir, 1999: 113-148).
4. „Nu încape nici o îndoială că analizele curente centrate asupra variabilelor şi care au de a face cu teme sau domenii ale vieţii de grup care implică procese de interpretare ignoră astfel de procese (Blumer, 1969: 132). Blumer admite că în cercetările care operează cu variabile dependente şi independente, interpretarea poate fi un gen de variabilă intermediară. Soluţia nu i se pare adecvată însă, dat fiind faptul că „Interpretarea este un proces formativ sau creativ de sine stătător. Prin el se construiesc sensuri care nu sunt redeterminate sau determinate de către variabile independente" (Blumer, 1969: 135). Fără îndoială, interpretarea este un proces creator. Desigur, interpretările sunt fapte psihologice de context. Este însă tot un fapt că persoane care trăiesc în contexte similare ajung să aibă interpretări asemănătoare. În măsura în care datelor individuale de opinie le sunt asociate variabile de context cu ajutorul cărora sunt construite tipuri de situaţii, poate fi reconstituită mai uşor determinarea contextuală a interpretărilor sau pot fi inferate interpretări prin plasarea unor profiluri de agenţi sau actori sociali în contexte sociale.
5. Rata mortalităţii infantile era de 175,6‰ în 1930. La începutul tranziţiei comuniste, în 1950, indicele avea valoarea de 116,7‰ pentru ca prin descreştere aproape liniară valoarea din 1989 să fie de 26‰, iar cea din 1998 de 20,5‰. În pofida acestei descreşteri, situaţia socială a României din anii '90 continua să fie una de ţară periferică la fel ca şi în anii '30. Vecinii noştri de tranziţie postcomunistă au indicatori de mortalitate infantilă considerabil mai reduşi. Astfel, în 1996, valorile mortalităţii infantile erau pentru Bulgaria de 15,6%, pentru Ungaria de 10,9‰, pentru Polonia de 10,2% iar pentru Republica Cehă de 6,0‰ (Sursa: *Anuarul Statistic al României 1998*, CNS şi *România în cifre*, CNS, 1999).
   Cel de-al doilea indicator al dezvoltării sociale, semnificativ pentru evoluţiile din perioada comunistă, este stocul de educaţie. La începutul intervalului, în 1956, ponderea populaţiei de peste 11 ani care absolvise liceul sau facultatea era de 6,2%. La ultimul recensământ desfăşurat în 1992, la începutul tranziţie postcomuniste, ponderea respectivă era de 23,6%. O creştere de aproape patru ori a acestui procent indică în mod clar enorma acumulare de capital uman care a fost realizată la nivel societal. Desigur, se poate discuta asupra calităţii acestui capital în legătură cu caracteristicile învăţământului din perioada respectivă. Chiar printr-o relativizare venită pe această cale, faptul acumulări de capital uman în perioada comunistă nu poate fi ignorat (Sursa de date: *Anuarul Demografic al României*, 1996, CNS).
6. De la 26% în octombrie 1996, înainte de alegerile generale, la 45% în martie 1997, conform barometrului de opinie, „resurse socio-umane le reformei", sponsorizat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă şi realizat de diferite institute de sondare a opiniei publice selectate pe baza de licitaţie publică. Este foarte probabil că sporul de „încredere de dar" a fost mult mai mare, măsurat imediat după alegeri. În continuare, vom face trimitere la aceasta sursă de date prin sigla BOP-FSD.
7. Între martie 1997 şi mai 1999, ponderea populaţiei care are încredere în Guvern se reduce de la 45% la 23%. Declinul este similar pentru cei care au încredere în Parlament, de la 39% la 20% (BOP-FSD).

8. De la 28% în martie 1997, la 82% în mai 1999 (BOP-FSD).
9. Cu rol de model exemplar a acţionat planul Balcerowicz, pus în aplicare în Polonia începând din ianuarie 1990. Principalele sale componente au fost stabilizarea macroeconomică, liberalizarea destinată reinstalării diferitelor pieţe, privatizarea, asigurarea reţelei pentru protecţie socială şi mobilizarea asistenţei financiare internaţionale pentru susţinerea reformei.
10. „Revoluţiile sunt încercări ale grupurilor subordonate de a transforma bazele sociale ale puterii politice" (Kimmel, 1990 : 6).
11. Ideea că toţi manifestanţii de stradă în revoluţiile est-europene din 1989 au gândit schimbarea doar orientată spre economie de piaţă şi democraţie reprezintă mai mult o raţionalizare *post-factum*. Au existat şi segmente de populaţie care au participat la manifestaţiile de stradă în speranţa eliberării de totalitarism şi edificării unui socialism democratic care să aducă o îmbunătăţire a nivelului de trai, fără a suprima însă structurile socialiste fundamentale (Pasti, 1995 : 257).
12. Orientarea mişcărilor sociale spre schimbarea ordinii instituţionale este regăsită atât în cazul mişcărilor sociale naţionale specifice secolului al XIX-lea, cât şi în cazul noilor mişcări sociale. Charles Tilly (1988 : 1) desemnează prin mişcare socială naţională „o provocare susţinută a autorităţilor de stat în numele unei populaţii care depinde într-un grad redus de puterea formală în relaţiile cu statul". Heberle, unul dintre fondatorii studiilor moderne asupra mişcărilor sociale, consideră că principalul lor scop este „de a determina schimbări fundamentale în ordinea socială, în special la nivelul instituţiilor de bază ale proprietăţii şi relaţiilor de muncă" (*apud* Gundelasch, 1989 : 428).
13. Vezi, spre exemplu, interviul cu James D. Wolfensohn, preşedinte al Băncii Mondiale, în *Transition*, vol. 10, number 3, 1999. Proiectul dezvoltării comprehensive (*comprehensive development frame*, CDF) este sintetizat de Wolfenshon prin matricea CDF. Aceasta are două dimensiuni. Prima se referă la precondiţiile dezvoltării durabile şi ale combaterii sărăciei. iar cea de-a doua la actorii câmpurilor de dezvoltare. Precondiţiile pentru creşterea durabilă sunt considerate a fi : a) nevoile structurale ale dezvoltării (Guvern eficient, sistem juridic eficient, sistem financiar bine organizat, sistem de protecţie socială eficientă), b) nevoi umane (instituţii de educaţie şi cunoaştere, instituţii de sănătate şi populaţie), c) nevoi fizice (alimentare cu apă şi canalizare, energie, drumuri, transporturi şi telecomunicaţii, dezvoltare durabilă, protecţia mediului), d) strategii specifice, rurale, urbane şi de sector privat, e) aspecte naţionale speciale. Actorii câmpului de dezvoltare sunt consideraţi a fi corpurile de guvernare la nivel naţional, statal şi local, societatea civilă în toate formele ei, sectorul privat intern şi străin şi agenţiile internaţionale.
14. Spaţiul social este conceptualizat de Bourdieu (1989) ca sistem de relaţii între poziţii sociale. Distribuirea agenţilor în spaţiul social este dată de volumul capitalului pe care îl deţin şi de structura acestuia ca pondere relativă în raporturile dintre capitalurile economic, cultural, social şi simbolic. Fundamentale sunt primele trei. Capitalul simbolic este conceput ca manifestare a celorlalte trei în calitate de sursă de legitimare, este „puterea acordată acelora care au obţinut suficientă recunoaştere pentru a fi în poziţia de a impune recunoaştere" (Bourdieu, 1989 : 23). Capitalul cultural este, în esenţă, capitalul informaţional existent în formă instituţionalizată, obiectivată şi încorporată. Capitalul social este „suma resurselor actuale sau virtuale care se acumulează la nivel individual sau de grup în virtutea implicării într-o reţea durabilă de relaţii de cunoaştere şi recunoaştere reciprocă. Capitalul politic este considerat ca formă particulară de capital social. În general, capitalul este definit ca „acumulare de muncă (în formă materializată sau încorporată) care, atunci când este realizată pe bază privată, exclusivă, de către agenţi sau grupuri de agenţi, le permite acestora să deţină energie socială în formă de muncă reificată sau vie (Bourdieu, Wacquant, 1992 : 118-119).
15. Pentru o definire a accepţiei pe care o dau celor patru concepte analitice de proces, structură, acţiune şi fenomen, vezi Sandu, 1987 : 30-33, iar pentru definirea formelor de capital, vezi Sandu, 1996.
16. Folosesc noţiunea de capital uman în sensul dat de Gary Becker (1997). Capitalul în genere este definit ca un stoc prin intermediul căruia se produc „venituri sau alte rezultate asemănătoare, folositoare în cursul unei perioade lungi de timp"(Beker, 1997, 17). Capitalul uman este stoc de informaţie, stare de sănătate şi valori cu funcţie de capital : „Şcolarizarea, un curs de practică în computere, cifre asupra îngrijirii medicale şi cursuri asupra virtuţilor punctualităţii şi cinstei reprezintă de asemenea un capital, în sensul că ele îmbunătăţesc sănătatea, măresc câştigurile sau cresc mult aprecierea unei persoane..." (Beker, 1997, 17). „Caracteristica principală care diferenţiază capitalul uman de alte tipuri de capital este aceea că, prin definiţie, primul se materializează în persoana care investeşte" (Beker, 1997, 124).
17. Pe această linie de conţinut, Wallerstein (1995, 127) distinge între modernitatea tehnologiei şi modernitatea libertăţii. Istoria sistemului mondial modern este, în opinia sa, istoria conflictului dintre cele două modernităţi : „Între 1500 şi 1800, cele două modernităţi păreau să fie în tandem. Între 1798

şi 1968, conflictul lor latent a fost ţinut sub control prin încercarea de succes a ideologiei liberale de a susţine că cele două modernităţi sunt identice. Dar, după 1968, masca a căzut. Cele două modernităţi sunt în luptă deschisă (Wallerstein, 1995, 143). În viziunea sa, revoluţiile din 1989 sunt o continuare a celor din 1968.

18. Sindromul modernităţii individuale este descris de Alexandru Inkeles (Inkeles, Sasaki, 1996: 572) printr-un set de şapte atribute:

- deschidere spre noi experienţe,
- afirmarea independenţei faţă de autorităţile tradiţionale,
- credinţă în eficacitatea ştiinţei şi abandonarea fatalismului,
- motivaţie înaltă pentru sine şi copii în sensul autorealizării ocupaţionale şi educaţionale,
- deprinderi de planificare atentă a activităţilor,
- participare civică,
- efort de informare permanentă şi preferinţă pentru ştiri naţionale şi internaţionale în raport cu cele de ordin sportiv, religios sau local.

19. Situaţiile de optimism captiv sunt identificate în literatura de specialitate asupra revoluţiilor şi schimbării sociale ca situaţii în care frustrarea relativă se accentuează prin creşterea distanţei între aspiraţii şi posibilităţi de satisfacere a lor, dintre „s-ar cuveni" şi „este". Este situaţia de manifestare a „curbei J" a lui James Davis (Calvet, 1998: 98).
20. Subcapitolul prezintă o formă uşor modificată a studiului publicat anterior în *Sfera Politicii*, 46-1997.
21. Datele de sondaj menţionate pentru anul 1990 au fost produse de Laboratorul de Sociologie Urbană şi Regională (în prezent CURS) pentru Research Office of USIA. Am ponderat eşantionul de 1565 persoane de 18 ani şi +18 ani pentru a realiza reprezentativitatea în funcţie de nivelul de educaţie şi s-a ajuns la un număr de 1072 de cazuri.
22. În acelaşi sondaj, la care s-a făcut trimitere în nota 21, a fost formulat un pachet de întrebări precedate de preambulul „Oamenii au reacţii diferite la cuvinte care descriu idei politice. Pe măsură ce vă voi citi astfel de cuvinte, vă rog să-mi spuneţi ce sentimente (reacţii) vă trezesc – pozitive, negative sau de nici un fel". Cuvintele date şi distribuţia răspunsurilor era:

%

Cuvântul de referinţă	Ponderea persoanelor care susţin că au sentimente			Total
	negative	neutre	pozitive	
democraţie	3	14	83	100
front	13	21	66	100
social-democraţie	8	55	37	100
partid	25	38	37	100
capitalism	42	38	20	100
comunism	80	18	1	100

23. Lucian Pop, în Ionica Berevoescu, D. Chiribucă, M.I. Comşa..., 1999, argumentează cu datele BOP-FSD, iunie 1998, că optimismul este puternic dependent de evaluarea dinamicii anterioare nivelului propriu de trai. În legătură cu factorii care favorizează optimismul, L. Pop conchide că „predicţiile pe care le fac indivizii în ceea ce priveşte situaţia lor de viitor nu sunt dependente de resursele lor individuale, cum ar fi educaţia, ci mai degrabă de percepţia asupra oportunităţilor pe care le oferă sistemul...." (pp. 24-25). Percepţia unei stări accentuate de corupţie este identificată drept un factor favorizant pentru pesimism.
24. 37% dintre femeile cu vârsta cuprinsă între 18 şi 29 de ani considerau că vor trăi mai bine peste un an, faţă de numai 18%, procentul corespunzător de optimişti în rândul bărbaţilor de peste 59 de ani (sursa BOP-FDS 1998).
25. Comparaţia a fost realizată în baza unei regresii logistice după ce în fişierul de date am selectat numai persoanele care erau fie pesimişti de tip cronic, fie pesimişti de tip recent. Predictorii sunt aceiaşi cu cei din Tabelul 2.4. În plus, am inclus şi evaluarea prezentului faţă de trecut (ACUM/IERI98). În condiţiile în care variabila fictivă dependentă este 1 – pesimism de dată recentă şi 0 – pesimism cronic, predictorii cu coeficienţi b exponenţial semnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,05 sunt SĂNĂTOS (+), BUNURI (+), VENPERS (+), RELAŢII (+), IGUVERN (+), SCOMUNITAR (+), URBAN (-) ŞI ACUM/IERI98 (-). Semnul dintre paranteze indică sensul relaţiei dintre predictor şi variabila dependentă pentru coeficienţii de regresie b.

26. Tipul optimistului dinamic este descris de Max More (1997): „Optimismul dinamic este o atitudine constructivă, activă şi generatoare de putere (*empowering*) care creează condiţii de succes prin focalizare şi acţiune asupra posibilităţilor şi oportunităţilor". Acest gen de optimism este contrapus celui pasiv. Optimismul dinamic este descris de More printr-un set de 12 atribute, 5 referitoare la interpretarea pozitivă a experienţei şi 7 cu semnificaţie pentru realizarea unor rezultate pozitive:

    1. accentuarea aspectelor pozitive ale vieţii,
    2. evitarea auto-compătimirii, considerarea vieţii aşa cum este ea şi nu cum ar trebui să fie,
    3. tendinţa de depăşire a limitelor, „un scepticism constructiv care tinde să ducă la depăşirea limitelor date de obişnuinţe",
    4. simţ al abundenţei – recunoaşterea faptului că lumea este plină de oportunităţi,
    5. umor,
    6. raţionalitate,
    7. orientare spre auto-perfecţionare,
    8. experimentalism,
    9. încredere în sine,
    10. autopreţuire,
    11. asumarea de responsabilităţi personale,
    12. comportament selectiv în raport cu mediul, căutarea celor care pot să îl inspire şi ajute.

    Astfel definit, optimismul dinamic se suprapune, cred, în bună măsură cu modernitatea individuală (Inkeles, 1996).

27. Satisfacţia comunitară tinde să fie mai mare pentru bărbaţii în vârstă cu nivel redus de educaţie şcolară şi puternică interacţiune cu vecinii. În cazul lor, nivelul aşteptărilor faţă de mediul de viaţă pare să fie mai redus. Diferenţierile rural-urban ale fenomenului în cauză dispar în condiţiile în care se controlează nivelul de dezvoltare al localităţii. Satisfacţia comunitară este mai mare pentru comunităţile locale care au un nivel de viaţă mai dezvoltat: SCOMUNITARĂ98 = 0,04 × BĂRBAT98 + 0,06 × VÂRSTA98 – – 0,16 × EDUCAŢIE98 + (0,01) × BUNURI98 + (0,03) × RELAŢII98 – (0,05) × URBAN98 + + 0,08 × QLIFE/UR + 0,06 × VECINI98. Coeficienţii de regresie parţială standardizaţi, neincluşi între () sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru $p = 0,05$. $R^2 = 0,04$. Sursa de date BOP-FSD, 1998. Asocierea pozitivă a satisfacţiei de durată cu variabila vârstă ridicată la pătrat ar putea fi interpretată şi în sensul captării componentei nivel de aşteptare redus, asociat cu vârsta, prin intermediul acestei transformări

28. QLIFE/UR este indicele folosit pentru a măsura nivelul calităţii vieţii atât pentru comune, cât şi pentru oraşe (vezi Tabelul A2). Ipoteza de construire a acestui indice este că deşi satele şi oraşele diferă foarte mult între ele, calitatea vieţii locale, indiferent de dimensiunea demografică sau de tipul rezidenţial, poate fi „citită" prin intermediul fenomenelor demografice de mortalitate infantilă, fertilitate şi migraţie. Localităţile în care nivelul de viaţă este mai ridicat au mortalitatea infantilă, emigrarea şi fertilitatea de niveluri reduse.

29. Spaţiul social este conceptualizat de Bourdieu (1989) ca sistem de relaţii între poziţii sociale. Distribuirea agenţilor în spaţiul social este dată de volumul capitalului pe care îl deţin şi de structura acestuia ca pondere relativă în raporturile dintre capitalurile economic, cultural, social şi simbolic. Fundamentale sunt primele trei. Capitalul simbolic este conceput ca manifestare a celorlalte trei în calitate de sursă de legitimare, este „puterea acordată acelora care au obţinut suficientă recunoaştere pentru a fi în poziţia de a impune recunoaştere" (Bourdieu, 1989:23). Capitalul cultural este, în esenţă, capital informaţional existent în formă institutionalizată, obiectivată şi încorporată. Capitalul social este „suma resurselor actuale sau virtuale care se acumulează la nivel individual sau de grup în virtutea implicării într-o reţea durabilă de relaţii de cunoaştere şi recunoaştere reciprocă. Capitalul politic este considerat ca formă particulară de capital social. În general, capitalul este definit ca „acumulare de muncă (în formă materializata sau încorporată) care, atunci când este realizată pe bază privată, exclusivă, de către agenţi sau grupuri de agenţi, le permite să deţină energie socială în formă de muncă reificată sau vie (Bourdieu, Wacquant, 1992: 118-119).

30. În lucrarea anterioară (Sandu 1996a), foloseam sintagma de „spaţiu de status" într-un sens limitativ pentru situaţiile în care capitalul individual-familial are valori ridicate dar localizarea este în zone sărace. În spaţiul respectiv identificam prezenţa bogaţilor din zone sărace, persoane cu un nivel ridicat de modernitate individuală. În contextul prezentei lucrări, noţiunea de spaţiu de status este folosită într-un sens mai larg, pentru a desemna totalitatea poziţiilor sociale rezultate din intersectarea variabilelor de status care măsoară nivelul diferitelor forme de capital – uman, material sau social. În structurarea

acestui spaţiu intră şi vârsta ca variabilă de status compozită semnificativă pentru cele trei forme de capital anterior menţionate. Spaţiul de status este contrapus, în acest sens, celui comunitar-regional şi societal.

31. Setul de variabile fictive referitoare la resursele umane în tabelul anexă R4 este astfel conceput încât folosirea sa să nu ducă la multicoliniaritate. Categoria de referinţă, cea a gospodăriilor formate numai cu persoane care nu sunt salariaţi, pensionari sau agricultori (numai casnice, spre exemplu) reprezintă 3% din totalul gospodăriilor rurale din eşantionul de 16 733 cazuri.
32. Definirea ideologiei ca sistem de credinţe pozitive şi normative apare la Shils (*apud* Boudon, 1986, 33). Sensul adoptat de Boudon este diferit. Ideologia, consideră acesta din urmă, este „o doctrină bazată pe o argumentare ştiinţifică şi dotată cu o credibilitate fie excesivă, fie nefondată" (Boudon, 1986, 52). Accepţiunea dată de Boudon este în bună măsură reductibilă la definiţia lui Shils dacă avem în vedere faptul că o doctrină nefondată este, de fapt, fondată prin credinţe sau prin substitute ale acesteia, de genul ideilor preconcepute, prejudecăţilor etc.
33. Compararea liberalilor individualişti cu cei comunitari se face prin regresie logistică în care se reţin numai persoanele care aparţin uneia dintre cele două categorii. Modelul de regresie logistică este construit prin folosirea predictorilor din Tabelul 2.8. Toate celelalte modele logistice cu alte perechi de tipuri ideologice sunt construite în aceeaşi manieră de extragere din fişierul de date a celor care se referă numai la categoriile comparate. În interpretare sunt menţionaţi predictorii care înregistrează coeficienţi de regresie logistică de nivel statistic semnificativ pentru $p<0,05$.
34. Capitolul reprezintă o transformare a studiului „Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relaţii" pe care l-am publicat în *Sociologie Românească*, 2/1999. O primă formă a materialului a constituit conţinutul comunicării pe care am prezentat-o în 30 iunie 1999, la World Bank, Washington, sub titlul *Reinventing entrepreneurship by networks and (dis)trust. Transition challenges in Romanian Villages*. Datele au fost analizate în cadrul grantului de cercetare „Entrepreneurship and Social Capital in Romanian Rural Communities", acordat de Banca Mondială (1999).
35. Niklas Luhman consideră că o funcţie de bază a încrederii este aceea de creştere a toleranţei la nesiguranţă (*apud* Barbara Misztai, 1996:73). Din acest punct de vedere, toleranţa intergrup poate fi considerată ca fiind o consecinţă a încrederii.
36. Probitatea ca trăsătură morală este inclusă de Giddens în definirea încrederii (*confidence*) ca un concept care cuprinde încrederea (*trust*): „Încrederea (*trust*) poate fi definită ca încredere (*confidence*) în seriozitatea unei persoane sau a unui sistem, referitoare la un set dat de rezultate sau evenimente, unde încrederea (*confidence*) reprezintă convingerea în probitatea sau dragostea altuia, sau în corectitudinea unor principii abstracte (cunoştinţă tehnică)" (Giddens, 1990:34). „Încrederea în persoane – spune Giddens în aceeaşi lucrare, subliniind importanţa evaluărilor morale pentru încredere – implică angajamente vizibile în care sunt căutaţi indicatori de integritate sau de alt tip (cu o anumită arie de acţiune)", (88).
37. Dumitru Sandu, 1996: 114-122.
38. Ronald Inglehart, 1997: .82.
39. Niklas Luhmann (1986:6) consideră că dragostea, banii, puterea şi încrederea sunt mediile simbolice de schimb. El dezvoltă teoria lui Talcott Parsons despre mediile simbolice de interacţiune identificate ca fiind banii, puterea, influenţa şi angajamentele generalizate (Talcott Parsons, 1982).
40. O primă prezentare a încrederii ca formă de schimb social am realizat-o în prefaţa la traducerea românească a volumului lui John Davis, 1998. Diagrama adaugă ideea că investiţia de încredere contribuie nu numai la consolidarea de status şi la construcţia mediului social comunitar, ci şi la dezvoltarea culturii instituţionale.
41. Subcapitolul constituie o dezvoltare a analizei pe care am publicat-o în *Sfera Politicii*, 40-1996, „Încrederea ca resursă a tranziţiei II".
42. O excelentă abordare comparativă, de tip structural-sincronic, este dezvoltată în Richard Rose, Christian W. Haerpfer, 1994.
43. „Statul ca duşman", „izolarea puterilor locale" „nedreptatea Justiţiei" sau „încredere precară între cetăţean şi Justiţie" sunt sintagme-cheie în caracterizarea legitimităţii statului pentru societăţi precum cea din Mezzogiorno. În studii de acest gen neîncrederea instituţională este indicatorul esenţial al lipsei de legitimitate (Giordano: 1995).
44. Din sondajul realizat de METROMEDIA pentru FSD în martie 1997 rezulta că 50% dintre cei intervievaţi credeau că programul de reformă al noului Guvern va reuşi. Dintre aceştia, 48% declarau că sunt dispuşi să accepte sacrificii pe durata unui an de zile pentru ca reforma să reuşească.
45. Sondaj COMALP, finanţat de CNCSU, realizat de Catedra de Sociologie a Universităţii Bucureşti în septembrie 1995.

46. În septembrie 1991, sondajul „atlasul social al României" realizat de CURS indica o pondere de 42% persoane care au încredere în Guvern. La numai câteva săptămâni după aceea, în octombrie, un alt sondaj realizat tot de CURS înregistra o pondere de 46% persoane care au încredere în Guvern. La momentul respectiv, încrederea în Petre Roman, primul-ministru pus în discuţie prin mineriada din octombrie 1991, avea un scor de încredere de 62%.
47. 42% dintre cei care manifestă încredere în Guvern declară că ar vota cu PDSR; din totalul celor care nu au încredere în Guvern, 44% se declară a fi nedecişi, iar 25% ar vota cu partide istorice sau liberale (sondaj COMALP, 1995). În mai 1999, relaţia era similară: 23% dintre cei care au încredere în Guvern ar vota cu CDR, faţă de numai 10%, procent corespunzător din totalul celor care nu au încredere în Guvern (BOP-FSD).
48. Averea este măsurată prin scorul factorial pentru variabilele venit autoestimat, deţinere de autoturism, congelator, televizor color, video şi abonament la un post telefonic şi indicele satisfacţiei materiale este construit prin agregarea informaţiei despre satisfacţia în raport cu locuinţa, veniturile, bunurile de folosinţă îndelungată din gospodărie şi alimentaţie; gravitatea problemelor asociate cu infrastructura locală este măsurată ca scor factorial din evaluările asupra gravităţii problemelor locale referitoare la serviciile medicale, creşe, grădiniţe, transportul în comun şi magazinele alimentare; indicele gravităţii problemelor locale asociate cu criminalitatea şi corupţia este construit tot ca scor factorial. Modernitatea individuală este măsurată printr-un indice al opiniei personale dominante IOPD = 100 × (p-n) × (k-ne)/ k^2, unde k este numărul de itemi pentru construirea indicelui, p – numărul de răspunsuri pozitive la cei k indici, n – numărul de răspunsuri negative, iar ne – numărul de răspunsuri neutre. Indicele variază între 100 pentru toate răspunsurile pozitive şi –100 pentru toate răspunsurile negative. Itemii pentru măsurarea modernităţii individuale sunt: preferinţa pentru acţiunile justificate, întemeiate, faţă de cele realizate la întâmplare, preferinţa pentru strategiile de viaţă bazate pe noroc şi risc, respingerea obişnuinţei ca principiu după care este bine ca omul să se călăuzească în viaţă. Gravitatea problemelor sociale la nivelul judeţului din care este selectat subiectul este măsurată ca scor factorial din rata mortalităţii infantile, rata şomajului, rata plecărilor temporare (flotant) în alt judeţ şi suprafaţa medie pe locuinţă, valori pentru 1994. Pentru tot setul de modele din Tabelul 3.2., datele provin din sondajul COMALP, 1995.
49. Sursa datelor BOP-FSD, 1998.
50. Subcapitolul este rezultat din transformarea şi traducerea studiului publicat în 1999 (Sandu, 1999).
51. Pentru o analiză detaliată a structurii confesionale a ţării şi a dinamicii ei, vezi Vladimir Trebici, 1998.
52. Pentru detalii, vezi K. Joreskog şi D. Sorbom, 1989.
53. Deschiderea către noi experienţe s-a dovedit a fi un indicator-cheie al sindromului modernităţii individuale, Alex Inkeles, 1996.
54. Vezi, spre exemplu, Akos Rona-Tas, 1994.
55. Prima parte a capitolului este o formă dezvoltată a studiului „Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relaţii" pe care l-am publicat în *Sociologie Românească*, 2/1999, iar cea de-a doua parte reproduce studiul „Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziţie?", *Sociologie Românească*, 1/1999.
56. „Termenul «elită(e)» este aplicat în fapt unor grupuri funcţionale, ocupaţionale în principal, cu status ridicat (din indiferent ce motiv) în societate" (Bottomore, 1964 : 6).
57. O primă analiză a orientării antreprenoriatului folosind date ale primului val al sondajului FSD 1998 a fost făcută de Sebastian Lăzăroiu, în I. Berevoescu, D. Chiribucă, M. Comşa, N. Grigorescu, A. Lăzăroiu, M. Pană, L. Pop, S.M. Stănculescu, 1999, capitolul 2.5. S. Lăzăroiu este interesat de variaţia antreprenoriatului la nivel naţional, fără diferenţiere între comunităţile rurale şi urbane. El distinge numai două categorii de întreprinzători din punctul de vedere al asumării riscului. Tipologia noastră este proiectată pe baza unei ipoteze diferite, adică dorinţa, intenţia sau comportamentul îndeplinit care sunt stadii relevante pentru adoptarea antreprenoriatului ca inovaţie socială. Chiar dacă datele şi abordările sunt diferite, unele concluzii ale ambelor analize sunt comune. El identifică vârsta, modernitatea individuală şi sfera RELAŢIILOR utile drept predictori relevanţi ai antreprenoriatului. Încrederea scăzută interpersonală şi instituţională a antreprenorilor este, de asemenea, observată de ambele analize.
58. Weber (1993) nota corespondenţa clară dintre doctrina predestinării din calivinism – succesul profesional prin muncă în calitate de confirmare a stării de graţie – progresul capitalismului.
59. O gospodărie poate include mai multe familii. Întrucât proporţia de gospodării multifamiliale este foarte scăzută în România (92% dintre gospodăriile de familie sunt formate numai dintr-o familie nucleu, conform cu datele recensământului din 1992), am folosit aici „familie" şi „gospodărie" ca termeni interşanjabili.

60. Pentru o analiză a modului de finanţare a agriculturii româneşti în perioada 1991-1996, vezi Emil Daniel Teşliuc (1999).
61. La nivelul anului 1996, nu mai mult de 5% dintre gospodăriile agricole familiale dispuneau de un tractor propriu. Ponderea celor care cumpărau insecticide şi pesticide era de aproximativ 20%, iar ponderea gospodăriilor agricole în care au fost cumpărate îngrăşăminte era de 32%. Necorelarea resurselor în mod semnificativ este dată de faptul că majoritatea gospodăriilor cu suprafeţe de teren agricol relativ mari sunt deţinute de gospodării îmbătrânite, cu slabe resurse băneşti necesare pentru procurarea *input*-urilor agricole (Sandu, 1997).
62. Constatarea este valabilă atât pentru sondajul agricol din 1996, cât şi pentru barometrul resurselor socio-umane din 1998.
63. În cuprinsul lucrării folosim noţiunea de familie cu referire specială la funcţia economică a acesteia, la gospodăria familială.
64. James Arbuckle, 1997.
65. Au fost eliminate din analiză 13 cazuri care se aflau în afara acestui interval. Toate gospodăriile care aveau cel puţin un lot de pământ în asociaţii agricole au fost excluse din analiză datorită faptului că au un comportament economic diferit de cel al gospodăriilor care îşi lucrează pământul individual. Principalul element care le diferenţiază sunt costurile muncii: gospodăriile din asociaţii, de obicei, nu plătesc direct pentru muncile agricole. După renunţarea la cele 13 cazuri aberante din punct de vedere statistic şi după eliminarea gospodăriilor implicate în asociaţii din eşantionul de 1650 de cazuri au rămas 1087 unităţi de analiză.
66. Vezi, spre exemplu, Akos Rona-Tas, 1994.
67. Capitolul este bazat pe cercetări realizate în perioada 1997-1999. O parte din suportul financiar necesar pentru analiza datelor a fost asigurat prin grant CNCSU, „Capital uman şi dezvoltare regională" (1998-1999).
68. Pentru cât de departe ajunsese fobia comunistă faţă de realităţile şi temele regionale poate fi menţionat şi un fapt din publicistica academică a anilor '80: în 1986, profesorul Vladimir Trebici publică un excelent volum de *Demografie teritorială* la Editura Academiei. Autorul era evident la curent cu faptul că ceea ce scrisese se încadra foarte bine în seria cercetărilor internaţionale de demografie regională. Firesc, titlul pe care l-a trecut iniţial pe volum a fost cel de „demografie regională". Publicarea nu s-a putut face decât prin substituirea periculoasei „ regiuni" din titlu cu mult mai paşnicul „teritoriu". În cuprinsul lucrării, cel care îl studiase pe Andrei Rogers cu a sa demografie regională sau multiregională continua să lucreze cu termenul de regiune.
69. Subcapitol publicat iniţial ca studiu în limba engleză în *Romanian Journal of Sociology,* 1-1997.
70. Prin pregătirea şcolară şi profesională este sporit stocul de cunoştinţe şi deprinderi al individului, este îmbogăţită cultura sa generală şi profesională. Investiţiile sanitare pot avea ca efect îmbogăţirea stocului de cunoştinţe medicale şi menţinerea sau refacerea stării de sănătate, condiţii *sine qua non* ale acumulărilor de capital educaţional şi profesional şi ale utilizării eficiente a lor. Capitalul sanitar este format deci din cunoştinţele medicale ale individului şi din abilităţile psiho-fizice care permit acumularea şi aplicarea de capital uman educaţional-profesional. Un sens mai larg al noţiunii de capital uman ar putea include şi investiţiile pentru informaţii de cultură generală, în afara celor asimilate în spaţiul şcolar şi profesional, şi investiţiile pentru consolidarea unor structuri atitudinale favorabile performanţei umane. Încrederea, spre exemplu, componentă esenţială a capitalului social, destinat menţinerii şi funcţionalităţii ţesutului social, funcţionează şi în calitate de capital uman. Investiţiile pentru realizarea capitalului social au o natură complet diferită de cea a investiţiilor pentru capitalul uman propriu-zis. Din acest motiv, cred că este preferabil ca încrederea să fie considerată drept capital social cu funcţie de capital uman. Fără a fi operaţionalizată, o trimitere la noţiunea de capital uman în sens larg apare şi la G. Becker (1997: 66): „Termenul general de activitate este preferat celui de ocupaţie sau altui termen mai concret pentru a indica faptul că este permis orice tip de investiţie din capitalul uman: nu numai pregătirea la locul de muncă, ci şi şcolarizarea, asigurarea informaţiilor, asistenţa medicală şi sprijinul moral".
71. Saturaţiile corespunzătoare celor trei variabile, rezultate dintr-o analiză a componentelor principale pe valorile corespunzătoare celor 40 de judeţe (cu Bucureştiul, exclus datorită valorilor sale extreme) sunt EDUCAT = 0,92, INFANT = -0,68, COMUNIC = 0,87. Factorul format din cele trei variabile explică 68% din variaţia matricei de date. Toate calculele de standardizare sau de corelaţii sunt efectuate fără municipiul Bucureşti, datorită valorilor extreme care îl caracterizează.

72. Analiza făcută de A. Golopenţia şi D.C. Georgescu (1948) pe datele recensământului din 1948 asupra distribuţiei regionale a ştiinţei de carte susţine ideea semnificaţiei provinciilor istorice pentru diferenţierea teritorială a capitalului uman la momentul respectiv.
73. Coeficienţii de variaţie interjudeţeană a capitalului uman pentru cele 7 macro-regiuni de dezvoltare sunt: 4% Vest, 8% Sud-Est, 13% Centru, 14% Sud-Vest, 15% Nord-Est, 19%Nord-Vest, 32 % Sud. Coeficienţii sunt calculaţi ca pondere a abaterii standard din medie. Atât media, cât şi abaterea standard pe regiune au fost calculate prin ponderare cu populaţia judeţului în 1995.
74. Împreună, cei patru factori specificaţi în model explică 75% din variaţia interjudeţeană a capitalului uman. Analiza este întreprinsă pe numai 40 de judeţe, cu excluderea valorilor pentru Bucureşti datorită situaţiei sale aberante sub aspect statistic. Atracţia migratorie este măsurată prin rata imigrării pe durata vieţii (persoane născute în alt judeţ la 1000 de locuitori din judeţul de referinţă, la recensământul din 1992). Localizarea în Moldova este specificată în model printr-o variabilă dihotomică în care 1 semnifică localizare în Moldova, iar 0 localizare în altă regiune istorică.
75. O primă explorare a problemei am realizat-o în „Ariile culturale ale României", *Sociologie Românească*, nr. 3-4, 1990, folosind 19 indicatori cu valori pentru anii 1985/1986. Am reluat analiza, cu date ale recensământului din 1992, propunând două clasificări ale judeţelor, cu şi fără respectarea limitelor de regiune istorică, în „Arii culturale şi probleme sociale", *Revista de Cercetări Sociale*, 1-1995. Clasificarea publicată în 1995, cu argumentări suplimentare, este inclusă în Sandu, 1996.
76. Regiunile de dezvoltare propuse în *Carta Verde. Politica de dezvoltare regională în România*, Guvernul României şi Comisia Europeană, Bucureşti, 1997, sunt „regiuni proiect", decupaje teritoriale construite astfel încât să permită promovarea unei politici de dezvoltare, de reducere a decalajelor de dezvoltare. Ariile culturale sunt regiuni de similitudine, grupări de judeţe omogene sub aspect social, economic şi cultural. Rostul lor este acela de a permite analize regionale, de a facilita cunoaşterea vieţii sociale şi culturale din perspectiva unor unităţi teritoriale superioare ca mărime judeţelor.
77. Estimare bazată pe o analiză discriminantă în care variabila de grupare este aria culturală – numai 17 valori, datorită excluderii Bucureştiului ca grupare de caz unic –, iar predictori cele 4 variabile cantitative folosite pentru clasificare.
78. O primă măsură a sărăciei comunitare rurale (DEVCOM1) este elaborată şi aplicată în D. Sandu 1998b. Pentru scopurile unei lucrări ulterioare (Teşliuc, Chirca (coord.), 1999) am formulat o a doua variantă a indicelui DEVCOM2 prin agregarea ratelor de mortalitate infantilă, emigrare, fertilitate generală şi sărăcie. Este vorba în acest al doilea caz de o măsură strict fenomenală a stării de sărăcie la nivel de comună. Corelaţiile între cele trei măsuri la nivelul tuturor comunelor ţării sunt:
79. În perioada 1955-1966, rata migraţiei totale a fost cuprinsă între 14‰ şi 21‰:

	DEVCOM2	DEVCOM3
DEVCOM1	0,78	0,76
DEVCOM2	1,00	0,83

Sursa: Mesaroş, 1969.

	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
rata migraţiei totale – la 1000 loc.	21,0	20,9	17,2	19,2	18,2	17,2	14,4	14,4	14,2	14,5	17,0	17,1

80. Corelaţia dintre rata fluxurilor de emigrare interjudeţeană REMIG9596 şi rata fluxurilor de emigrare pe durata vieţii, la recensământul din 1992 – REMIG92 – este de r =0,84, semnificativ diferit de 0 pentru p =0,001.
$REMIG9596_{ij}=(EMIG95_{ij}+EMIG96_{ij}) \times 1000/(P95_i + P96_i)$, unde $EMIG95_{ij}$ este volumul emigrării din judeţul i în judeţul j în 1995, $EMIG96_{ij}$ este volumul emigrării din judeţul i în judeţul j în 1996, $P95_i$ populaţia în judeţul de origine i în 1995, iar $P96_i$ populaţia în judeţul de origine i în 1996. $REMIG92 = EMIG92_{ij} \times 1000/(P92_i - EMIG92_{ij})$.
81. Ecuaţia de regresie multiplă care susţine afirmaţia referitoare la factorii care determină migraţia este: $EMIG9596_{ij} = 0,25 \times DEVJUD95_i - 0,07 \times DEVJUD95_j + 0,05 \times ARABIL_i + 0,27 \times ARABIL_j + 0,30 \times P95_i - 0,42 \times DISTANŢA$. $R^2 = 0,32$. Toţi coeficienţii *path* sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p = 0,01. Calculele sunt efectuate pe 1640 fluxuri de migraţie considerate ca unităţi de analiză. Semnificaţia simbolurilor: $EMIG9596_{ij}$ este volumul emigrării din judeţul i în judeţul j în 1995 şi 1996; DEVJUD – indicele dezvoltării judeţului, calculat ca scor factorial din 6 indici referitori la capitalul uman, infrastructura şi consumul de apă potabilă curentă, gradul de utilizare a forţei de muncă, capitalul material al populaţiei din judeţ, calitatea serviciilor pentru educaţie şi sănătate în judeţ şi ponderea populaţiei vârstnice, de peste 60 de ani.

82. Pentru definirea conceptelor de arie şi centru de convergenţă în literatura română de specialitate, a se vedea Matei şi Matei, 1997.
83. Distanţa între originea şi destinaţia fluxului a fost aproximată prin numărul de graniţe care trebuie trecute, în linie dreaptă, pentru a ajunge de la origine la destinaţie, între două judeţe vecine, distanţa astfel măsurată fiind egală cu 1. Indicele distanţei de la care au venit imigranţii în judeţul Ialomiţa din judeţe cu nivel superior de dezvoltare, în perioada 1995-1996, are valoarea 1,59, după ponderarea distanţelor respective cu volumul fluxurilor. Indicii ponderaţi ai distanţelor dintre locul de imigrare şi cel de emigrare, calculaţi în modul anterior prezentat, au valorile: Sălaj-2,04, Bistriţa-Năsăud-2,05, Călăraşi-2,12, Teleorman-2,26, Ialomiţa-1,59, Giurgiu-1,76, Buzău-1,85, Vaslui-2,86, Botoşani-3,80. Pe total fluxuri de imigrare din judeţe de origine mai dezvoltate decât cele de destinaţie, pentru acelaşi interval 1995-1996, indicele distanţei ponderate a fost de 2,47.
84. Concluziile din acest paragraf sunt întemeiate pe două modele de regresie logistică în care variabilele dependente sunt calitatea de fost migrant la oraş, înainte de 1989, FOSTMIG, şi calitatea de fost navetist la oraş înainte de acelaşi an – FOSTNAV. Datele de analiză provin din sondajul deja menţionat, al Băncii Mondiale, 1996 (Tabelul R14).
85. Criteriul religios în definirea ariilor culturale este semnificativ şi pentru identităţile etnice. În acest fel, ariile culturale înglobează şi informaţia referitoare la cultura cu fundament etnic.
86. Cornelia Mureşan (1999) foloseşte ariile culturale ale Transilvaniei pentru a identifica profiluri diferite de comportament demografic judeţean. Rezultatul analizei de tip log-liniar duc la concluzia că „Regimurile demografice în Transilvania nu pot fi structurate convenabil după criterii administrative de împărţire în judeţe sau după sub-provinciile istorice tradiţionale. Ele poartă amprenta ariilor culturale definite pe criterii mai complexe, care ţin cont mai degrabă de diferenţe ecologice şi de modernitate socială" (1999, 202).
87. Analizele din acest paragraf se bazează pe distribuţiile de procente din Tabelul J3 din anexă şi pe calcularea unor frecvenţe standardizate ajustate pe seturi de arii culturale grupate în funcţie de regiunea istorică de apartenenţă.
88. Anexa tehnică a caietelor publicate de FSD cu rezultatele barometrelor de opinie a prezentat, începând din 1996, detalii asupra schemei de eşantionare. În 1998, am realizat un raport de fundamentare detaliată a eşantionului BOP, la cererea FSD, difuzat sub titlul *Eşantionare şi analiză regională. Barometrul 1998: resurse socio-umane ale reformei*, mai 1998.
89. La acel moment, Centrul purta numele de Laborator de Studii şi Cercetări Sociologice din cadrul Institutului de Proiectare pentru Construcţii Tipizate IPCT. Schema a fost aplicată în cadrul primului sondaj realizat de Oficiul de Cercetare al USIA în România, în cadrul seriei de cercetări comparative pe care le deschidea în estul Europei după 1989, pe un eşantion de 1565 persoane.
90. Instrumentele de culegere a datelor STANDARD, ELITE, LOCAL au fost elaborate de o echipă de doctoranzi de la Bucureşti (Ionica Berevoescu, B. Juncu, Andra Lăzăroiu, S. Lăzăroiu, Manuela Stănculescu), Cluj (M. Comşa, D. Chiribucă) şi Braşov (Narcisa Grigorescu şi Roxana Bratin), sub coordonarea juriului (C. Anastasiu, Aurora Dumitrescu, Gh. Onuţ, D. Sandu, D. Stan, L. Vlăsceanu) şi cu sprijinul logistic, asigurat prin coordonatorul de program, I. David, din partea Fundaţiei pentru o Societate Deschisă.
91. Regulile de detaliu pentru selectarea elitelor au fost elaborate de echipa de doctoranzi care a participat la proiectarea sondajului BOP-FSD 1998, autori ai volumului Ionica Berevoescu, Dan Chiribucă..., 1999.
92. Indicii incluşi în analiza factorială sunt măsuri ale capitalului uman, infrastructurii de aducţiune a apei curente, folosirii forţei de muncă, capitalului material al gospodăriilor din rural, stării de sănătate (Sandu, 1998a).
93. Dacă nu se fac alte precizări, modelele de regresie utilizate sunt de tip regresie multiplă, bazată pe metoda celor mai mici pătrate (OLS).

BCU IAŞI CENTRU VECHI LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

Adam, Barbara, 1996, *Detraditionalization and the Certainty of Uncertain Futures*, în Heelas, Paul, Lash Scott & Morris, Paul.

Almond, Gabriel A., Sidney Verba (eds.), 1989, *The Civic Culture Revisited*, Sage Publications.

Arbukl, James, 1997, *Amos User's Guide. Version 3.6*, Small Watters Corporation.

Becker, G.S, 1997, *Capitalul uman. O analiză teoretică şi empirică cu referire specială la educaţie*. Traducere Felicia Pavel. Bucureşti: All.

Berevoescu, Ionica, Chiribucă, D., Comşa, M.I., Grigorescu, Narcisa, Aldea Lăzăroiu, Andra, Lăzăroiu, S., Pană, Marilena, Pop, L., Stănculescu, Sofia Manuela, 1999, *Feţele Schimbării. Românii şi provocările tranziţiei*, Bucureşti, Nemira.

Blumer, Herbert, 1969, *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*, Berekley: University of California Press.

Bottomore, Tom, 1964, *Elites and Society*, London: Routledge.

Boudon, Raymond, 1986, *L'Idéologie ou l'origine des idées reçues*, Fayard.

Bourdieu, Pierre, 1989, „Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory*, 7, 1.

Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loic J.D., 1992, *An Invitation to Reflexive Sociology*, The University of Chicago Press.

Calvet, Peter, 1998, *Revoluţie şi Contrarevoluţie*, Bucureşti: DU Style.

Centeno, Miguel, 1994, „Between Rockey Democracies and Hard Markets: Dilemmas of the Double Transition", in *Annual Review of Sociology*, 20.

Colemn, James, 1990, *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Harvard University Press.

Comisia Naţională pentru Statistică, 1995, *Modificări intervenite în fluxurile migraţiei interne a populaţiei României în perioada 1990-1994*, Bucureşti.

Comisia Naţională pentru Statistică, 1996, *Anuarul demografic al României – 1996*, Bucureşti.

Comisia Naţională pentru Statistică, 1997, *Schimbări de domiciliu în anul 1996*, Bucureşti.

Davis, John, 1998, *Schimbul*, Bucureşti: Du Style.

Direcţia Centrală de Statistică, 1974, *Anuarul demografic al R.S.România – 1974*, Bucureşti.

Drăgan, Ioan (Sous la direction de), 1999, *La communication du politique*, L'Harmattan.

European Commission, 1995, *Regional development studies. Cohesion and development challenge facing the lagging regions*, 24.

Firebaugh, Glenn, Sandu, Dumitru, 1998, „Who Supports Marketization and Democratization in Post-Communist Romania?", *Sociological Forum*, vol 13, no. 3.

Fox, John., 1997, *Applied Regression Analysis, Linear Models, and Related Methods*, London: Sage Publications.

Friedheim, Daniel V., 1994, „Teoria tranziţiei democratice după '89: colapsul comunismului şi pactul elitelor", *Polis*, 4.

Garfinkel, Harold, 1967, *Studies in Ethnomethodology*, Polity Press.

Giddens, Anthony, 1990, *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press.

Giordano, Christian, 1995, „Sociologia weberiana a dominaţiei şi interpretarea etnologică a fenomenelor politice în societăţile spaţiului mediteranean", în Traian Rotariu, Rudolf Poledna, Andrei Roth (coord.), *Studii weberiene*, Clusium.

BCU Cluj / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Golopenţia, A. şi Georgescu, D.C., 1948, „Populaţia Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului", *Probleme Economice*, 2, martie.

Gundelach, Peter, 1989, „Effectiveness and the Structure of New Social Movements", in *International Social Movement Research*, vol. 2.

Guvernul României şi Comisia Europeană, 1997, *Carta Verde. Politica de Dezvoltare Regională în România*, Bucureşti.

Hansen, T., Ianoş, I., Pascariu, G., Platon, V., Sandu, D., 1997, *Profiles of the Romanian Development Regions*, Bucureşti: Ramboll Consultancy Group, Phare Programme – Regional Development Policy, October.

Heelas, Paul, Lash, Scoth & Morris, Paul, 1996, *Detraditionalization*, Blackwell.

Holmes, Leslie, 1997, *Post-Communism. An Introduction*, Durham: Duke University Press.

Inglehart, Ronald, 1988, „The Renaissance of Political Culture", in *American Political Science Review*, Vol. 82. No. 4.

Inglehart, Ronald, 1997, *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald, Basanez, Miguel and Moreno, Alejandro, 1998, *Human values and Belief: A Cross-Cultural Sourcebook*, Ann Arbor: The University fo Michigan Press.

Inkeles, Alex, 1996, *Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries*, în Inkeles, Sasaki, 1996.

Inkeles, Alex, Sasaki, Masamichi, 1996, *Comparing Nations and Cultures. Readings in a Cross-Disciplinary Perspective*, Prentice Hall.

Jöreskog, Karl, Dag Sörbom, 1989, *Lisrel 7. User's Reference Guide*, Scientific Software.

Kimmel, Michael S., 1990, *Revolution. A Sociological Interpretation*, Temple University Press.

Larionescu, Maria, Rughiniş, Cosima, Rădulescu, Sorin, 1999, *Cu ochii minerului. Reforma mineritului în România*. Bucureşti: Gnosis.

Lensky, Gerhard, 1954, „Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status", *American Sociological Review*, 19, August.

Lilie, Stuart A., Maddox, William S., 1981, „An Alternative Analysis of Mass Belief Systems: Liberal, Conservative, Populist and Libertarian", in *Policy Analyisis*, No. 3.

Luhmann, Niklas, 1986, *Love as Passion. The codification of intimacy*, Harvard University Press.

Marcus, Solomon, 1987, *Şocul matematicii*, Bucureşti: Albatros.

Matei, Mioara şi Matei, Ioan, 1977, *Sociologie şi sistematizare în procesele de dezvoltare*, Bucureşti, Editura Tehnică.

Mauss, Marcel, 1993, *Eseu despre dar*, Iaşi, Institutul European. În româneşte de Silvia Lupescu. Studiu introductiv de Michel Bass.

Mesaroş, Emil, 1969, „Structura demografică actuală a R.S.R", in *Studii de Statistică*. Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti.

Misztai, Barbara, 1996, *Trust in Modern Societies. The Search for the Basis of Social Order*, Politz Press.

More, Max, 1990, „Dynamic Optimism", in *Extropy*, 8.

Mureşan, Cornelia, 1999, *Evoluţia demografică a României. Tendinţe vechi, schimbări recente, perspective. (1870-2030)*, Presa Universitară Clujeană.

Munch, Richard, 1992, „Rational Choice Theory. A critical assessment of its Explanatory Power", in J.Coleman, T. Fararo (eds.), *Rational Choice Theory. Advocacy and Critique*. Newbury Park: Sage, 1992, pp. 149-152.

O'Donnell, G., Schmitter, Ph., Whitehead (eds.), 1986, *Transitions from Authoritarian Rule. Southeran Europe*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Parsons, Talcott, 1982, *On Institutions and Social Evolution. Selected Writings*. Edited and with an Introduction by Leon H. Mayhew, Chicago: University of Chicago Press.

Pasti, Vladimir, 1995, *România în tranziţie.Căderea în viitor*, Bucureşti: Nemira.

Pasti, Vladimir, Miroiu, Mihaela, Codiţă, Cornel, 1997, *România – Starea de fapt, Volumul I, Societatea*, Bucureşti: Nemira.

Polanyi, Karl, 1944, *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press.

Putnam, Robert D. with Leonardi, Robert and Nanetti, Raffaella Y., 1993, *Making Democracy Wok. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press.

Ramboll – Grupul de Consultanţă, 1996, *Disparităţi regionale în România.1990-1994*, Bucureşti: Programul PHARE, Politici regionale.

Randell, Keith, 1996, *Jean Calvin şi Reforma târzie*, Traducere de Simona Ceauşu, Bucureşti: All.

Rona-Tas, Akos, 1994, „The First Shall Be The Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism", *American Journal of Sociology*, July.

Rona-Tas, Akos, 1998, *Path-Dependence and Capital Theory: Sociology of Post-Communist Economic Transformation,* http: //hi.rutgers.edu/szelenyi60/rona-tas.html

Rose, Richard, Christian W. Harepfer, 1994, „Reacţia maselor la transformările din societăţile post-comuniste", în *Revista de Cercetări Sociale*, Nr. 4.

Sandu, Dumitru, 1984, *Fluxurile de migraţie în România*, Bucureşti: Editura Academiei.

Sandu, Dumitru, 1987, *Dezvoltarea socioteritorială în România*, Bucureşti: Editura Academiei.

Sandu, Dumitru, 1992, *Statistică în ştiinţele sociale. Probleme teoretice şi aplicaţii pentru învăţământul universitar*, Bucureşti: Universitatea Bucureşti.

Sandu, Dumitru, 1993, „Atlasul Social al României: Obiective, metode şi tipuri de rezultate (I)", în *Sociologie Românească*, 1.

Sandu, Dumitru, 1996a, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, Bucureşti: Staff.

Sandu, Dumitru, 1996b, „Încrederea ca resursă a tranziţiei postcomuniste (I)", *Sfera Politicii*, nr. 38, mai.

Sandu, Dumitru, 1996c, „Restructurarea migraţiei interne în România", *Academica*, nr. 7, iulie. Academia Română, Bucureşti.

Sandu, Dumitru, 1997, *Private Agriculture în Romania. Farm Survey*, Bucureşti: MFA, WB, EC (cap. 1, 2, 3, 8, 9).

Sandu, Dumitru, 1998a, *Community Poverty and Disadvantaged Groups*, Bucureşti: World Bank, January 1998.

Sandu, Dumitru, 1998b, *Rural community poverty în România. Targets for poverty alleviation by Romania Social Development Fund*, WB, Bucureşti, February.

Sandu, Dumitru, De Jong, Gordon, 1998, „Political Change, Ideology, and Migration Intentions", *Romanian Journal of Sociology.*

Sandu, Dumitru, 1999, „L'Espace social de la confiance", în Ioan Drăgan.

Schutz, Alfred, 1975, *On Phenomenology and Social Relations. Selected Writings*, The University of Chicago Press.

Sorokin, Pitirim A., 1998, *On the Practice of Sociology*, Edited and with an Introduction by Barry V. Johnston, Chicago: University of Chicago Press.

Stahl, Henri H., 1998, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti. Volumul III. Procesul de aservire a satelor devălmaşe*, Editura Cartea Românească.

Stănculescu, Manuela (editor), 1999, *Sărăcia în România 1995-1998*, Bucureşti: UNDP.

Stiglitz, Joseph, 1997, *Whither Socialism ?* London: MIT Press (fourth printing).

Teşliuc, Emil Daniel, 1998, *Impactul politicilor guvernamentale asupra preţurilor. O abordare cantitativă pe exemplul preţurilor produselor agricole şi agroalimentare din România*, Bucureşti: ASE, Teză de doctorat.

Teşliuc, Emil, Chirca, Constantin (coord.), Mariana Câmpeanu, Doina Gheorghe, R.Hallus, Filofteia Panduru, M.A. Pop, D. Sandu 1999, *De la sărăcie la dezvoltare rurală*, Banca Mondială, CNS.

Tilly, Charles, 1988, „Social Movements, Old and New" in *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, vol 10.

Trebici, Vladimir, 1998, *Structura confesională a populaţiei României şi ştiinţele sociale*, CIDE.
Trebici, Vladimir, Hristache, Ilie, 1986, *Demografia Teritorială a României*, Editura Academiei.
Vultur, Smaranda, 1997, *Istorie trăită – Istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Timişoara: Amarcord.
Wach, Joachim, 1997, *Sociologia religiei*, Traducere de Florin Iorga, Studiu introductiv de Nicu Gavriluţă, Iaşi: Polirom.
Wallerstein, Immanuel, 1995, *After Liberalism*, New York: The New Press.
Weber, Max, 1971, *Économie et société*. Tome premier. Plon: Paris.
Weber, Max, 1993, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Traducere de Ihor Lemnij, Postfaţă de Ioan Mihăilescu, Bucureşti: Humanitas.
Wideman, R.E., Hofstede, G., Noorderhaven, N.G. *et al.*, 1998, „Culture's Role in Entrepreneurship; Self-Employment out of Dissatisfaction", in *EUR-FEW-RIBES*, 15.
World Bank, 1993, *World Development Report 1993. Investing in Health*, Oxford University Press.
World Bank, 1994, *World Development Report 1994, Infrastructure for Development*. Published for World Bank: Oxford University Press.
World Bank, 1996, *World Development Report 1996. From Plan to Market*, Oxford University Press.
Zamfir, Cătălin (coord.), 1999, *Politici sociale în România*, Expert.
Zeletin, Ştefan, 1997, *Burghezia română. Neoliberalismul*, Nemira.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

La Editura Polirom

au apărut:

Petre Andrei – *Sociologie generală*

Elisabeta Stănciulescu – *Teorii sociologice ale educaţiei*

Ion I. Ionescu – *Sociologia şcolii*

Elisabeta Stănciulescu – *Sociologia educaţiei familiale* (vol. I, II)

Traian Rotariu, Petru Iluţ – *Ancheta sociologică şi sondajul de opinie*

Joachim Wach – *Sociologia religiei*

Petru Iluţ – *Abordarea calitativă a socioumanului*

Gilles Ferréol (coord.) – *Dicţionar de sociologie*

P. Andrei – *Sociologia revoluţiei. Studii de sociologie politică*

Claudette Lafaye – *Sociologia organizaţiilor*

Ion I. Ionescu – *Sociologii constructiviste*

Nicu Gavriluţă – *Mentalităţi şi ritualuri magico-religioase*

François de Singly, Alain Blanchet, Anne Gotman, J.-C. Kaufmann – *Metode ale anchetei sociologice: chestionarul şi interviul*

Gabriel Bădescu, Irina Culic, Mezei Elemér, Cornelia Mureşan, Traian Rotariu (coord.) – *Metode statistice aplicate în ştiinţele sociale*

Ştefan Buzărnescu – *Sociologia civilizaţiei tehnologice*

Dumitru Sandu – *Spaţiul social al tranziţiei*

în pregătire

Claude Rivière – *Socio-antropologia religiilor*

Bernard Lahire – *Omul plural*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bun de tipar: noiembrie 1999. Apărut: 1999
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266, 6600, Iaşi
Tel. & Fax (032) 21.41.00 ; (032) 21.41.11 ;
(032) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : polirom@mail.dntis.ro
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7;
Tel.: (01) 313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro

Tipografia **MULTIPRINT** Iaşi

tel./fax: 032 211225, 211252

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SOCIOLOGIE ANTROPOLOGIE

Cercetări și eseuri

Cartea profesorului Dumitru Sandu este una dintre lucrările importante ale literaturii de specialitate din România care analizează implicațiile sociale ale tranziției spre democrație și economia de piață. Demersul științific se bazează pe sondajele de opinie efectuate în perioada postcomunistă (1990-1999) și care vizează aspectele complexe ale trecerii spre un alt sistem politic, alte configurații economice și un alt sistem social, precum și modul în care a răspuns populația la acest tip de schimbări.

„În toată lumea socialistă, proiectul de tranziție la comunism a eșuat. Revoluțiile din 1989 marchează simbolic acest eșec. De aici încolo începe o nouă tranziție, «dublă», spre economie de piață și democrație. O atentă examinare a ceea ce s-a întâmplat în raportul dintre intenții și fapte duce la constatarea că deocamdată tranziția postcomunistă a României s-a făcut mai mult spre subdezvoltare, iar construcția împlinită a fost mai mult în linia unei societăți de supraviețuire."

Dumitru Sandu

Dumitru Sandu este profesor la Catedra de Sociologie a Universității București, redactor-șef al revistei *Sociologie Românească*, membru al Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației, consultant al Băncii Mondiale pe probleme de dezvoltare rurală, sondaje și capital social, director al firmei de sondaje SOCIOBIT.

EDITURA POLIROM
ISBN 973-683-366-6